

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫ

**КЕДЕЙКАН
ШЫРДАКБЕК
ТАЙЛАК БААТЫР
ЭМГЕК ЫРЛАРЫ**

11-ТОМ

Академик **Абдылдажан Акматалиевдин**
жалпы редакциясы астында

Түзгөндөр:

Омор Сооронов, Абдылдажан Акматалиев

БИШКЕК
«ПРИНТ-ЭКСПРЕСС» – 2016

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
К 33

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды.

Р е д к е н е ш:

<i>Àèì àòàèèää Ä.Ä.</i>	<i>Ì óñäää Ñ.Æ.</i>
<i>Àèääçèèää Ñ.</i>	<i>ÑääÛèíá Ö.</i>
<i>Ææéí àèíää Ä.Æ.</i>	<i>Öjèðíí àèèää Ê.Ö.</i>
<i>Ì àðàçÛèíá Ö.</i>	<i>Ûðèääää Ä.Û.</i>

Р е ц е н з е н т т е р: – филология илимдеринин кандидаттары *К.Ибраимов, Г.Оророва*

К 33 **«Кедейкан», «Шырдакбек», «Тайлак баатыр», Эмгек ырлары. 11-том. / Түз.: О.Сооронов, А.Акматалиев. – Б.: «Принт-экспресс», 2016. – 552 б. («Эл адабияты» сериясы)**

ISBN 978-9967-12-579-7

Бул жыйнакка Кедейкан, Шырдакбек, Тайлак баатыр жана эмгек ырларынын эл ичине кеңири таркаган үлгүлөрү кирди.

Жыйнак жалпы окурмандарга арналат.

К 4702300200-16

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-12-579-7

© КР УИА, 2016
© «Принт-экспресс», 2016

КЕДЕЙКАН

«КЕДЕЙКАНДЫН» КЕРБЕЗИ

Тоо булбулу Токтогул бизде кенже эпостор деп аталып жүргөн: «Жаныш-Байыш», «Курманбек», «Саринжи-Бөкөй», «Кожожаш», «Кедейкан», Олжобай менен Кишимжан», «Эр Табылды» дагы текстти бизге жетпей калган «Наркан» (Бир эскерүүчүнүн айтымында «Нарик хан» деп да аталат), ошондой эле бизде дастан же поэма деп айтылып жүргөн «Шакир-Шакирет», «Нуржан», «Кулмурза» («Ак Саткын менен Кулмурза»), «Даткайым», «Карымбайды жер жуткан», бир тууган элдердин «Көр уулу», «Кыз-Жибек» сыяктуу чыгармаларды айтчы экен. Ушул аталган эпикалык жанрдагы чыгармалар Токтогулдун репертуарында дайыма болгонун улуу акын жөнүндө айтып берген эскерүүчүлөргө тиешелүү жазмалардын баарында кашкайта көрсөтүлүп турат. А түгүл айрым эпосторду шакирттери менен бири бүткөн жерден экинчиси улап айтып, таңды атырып, күндү батырчы экен. Мисалы, «Нарканды» Токтогул Эшмамбет экөө биринин уйкусу келсе, «Мен уктап алайын, калганын сен улантып айта бер»-деп коюп, бири токтогон жерден экинчиси улантып айта беришчү. «Нарканды» үч күн, үч түн айтышчу» (КРУИАнын Кол жазмалар фондусу, Инв. № 1914) -деп эскерет, 1896-жылы туулган Ороз Турусбеков деген замандашы.

Демек, Токтогул шакирттерин төкмөлүккө гана эмес, эпикалык чыгармаларды аткарууга да үйрөткөнү көрүнүп турат. Кенже эпостордун республикабыздын Түштүк жагында кеңири кулач жайганы, ошого – Токтогул мектебинен чыккандардын, би-

ринчи кезекте, тоо булбулунун өзүнө байланыштуу экени даана байкалат.

Сөз куру болбос үчүн Академиянын Кол жазмалар фондусунда сакталып турган, Токтогулга тиешелүү делген 65 папканын бирин (Инв. № 1914 а, б, в. Жаки Таштемиров жыйнаган) ачып, анда аталган эпикалык чыгармаларды схемага (графага) салып жазсак, белгилүү болот. Алгач ушул папкадагы тогуз эскерүүчү атап кеткен чыгармаларды алфавит боюнча тамгалар менен белгилеп алабыз: «Жаныш-Байыш» (а), «Курманбек» (б), «Кедейкан» (в), «Наркан» (г), «Саринжи-Бөкөй» (д), «Кожожаш» (е), «Манас» (ж), «Шакир-Шакирет» (з), «Кулмурза» (и), «Көр уулу» (к). Андан кийин эскермелерди айткан адамдын ысымын жазып, кайсы чыгармаларды айтканын тамгалар менен көрсөтөбүз. 1.Тортон Курманалиев – а, б, в, г. 2. Эмилбек Субанбеков – а, б, д, в. 3. Кулмурза Кожобеков – в, б, а, д, г, е. 4. Алымкул Барпыев – а, е, г. 5. Мамажунус Токтоназаров – в, е, а, б, ж. 6. Кабылбек Кыпчакбаев – а, б, д, е, г, ж. 7. Кара Карабатыров – д, а, б, в, е. 8. Кошалы Можуев – а, д, в, б, г. 9. Ысакбай Чомонов – а, б, з, к, в, е, д, г, и. Мындан көрүнгөндөй, эскерүүчүлөр чыгармаларды атаганда биринчи катарда «Жаныш-Байышты» аташыптыр – 6 жолу, экинчи катарда «Курманбекти» – 5 жолу ж. б. Ошол эле учурда тексти бизге жетпей калган «Нарканды» («Нарик хан» деп да аталат) бир эскерүүчү 3-кылып, дагы бири 4-кылып, үч эскерүүчү 5-кылып, дагы бирөө 8-кылып аташкан. Демек, Токтогул «Нарканды» да жогоркулардан кем айткан эмес экендиги көрүнүп атат. Бул схеманы жалпылата караганда Токтогул башка чыгармалардан «Жаныш-Байыш», «Курманбек», «Кедейкан», «Наркан», «Саринжи-Бөкөй», «Кожожаш» эпосторун көп айтканы белгилүү болуп атат. Жогорку фактыларга жана Токтогул өзү «...ыр бизде. «Жаныш-Байыш», «Курманбек», «Кожожаш» бизден чыккан...»-деп айтканына таянсак, ошол Анжиян элинде көп ай-

тылган кенже эпостор менен дастандардын, поэмалар менен кара ырлардын негизги аткаруучусу жана айтуучусу (мүмкүн айрымдарынын ээси десек да болор) Токтогул Сатылган уулу болгону ачык эле көрүнүп турат.

Ошого карабастан өткөн кылымдын отузунчу жылдарынын аягынан башталган элдик оозеки чыгармаларга, анын ичинде акындар поэзиясына кызыгуу жана жарыялоого киришүү мезгилинен бери аталган эпикалык туундулар бир нече ирет кайра-кайра жарык көрсө да Токтогулдун ысмы бир жолу да эске алынбай келет. Бул орусча айтканда парадокс, бизче түшүндүргөндө Манасты унуткан Кыргыз чалдай эле кеп эмеспи. Күбүр-шыбыр имиштерге караганда кенже эпосторду айттырып, жаздыргандан кийин, жарыкка чыгаруу мезгилинде, Токтогулга «Кедейканды» да ыраа көрбөй баратканда жакын шакирти Калык Акиев «Кедейканды» айтуучу катары Токтогулду атаган делет. 1938-жылы биринчи жолу толук жарыяланган «Кедейканга» айтуучу катары Токтогулга Калык кошо жазылган. Мынтүүгө мүмкүн болгондон кийин Алымкул Үсөнбаев айткан делген «Саринжи-Бөкөй», «Олжобай менен Кишимжан», «Кожожаш» эпосторунда Токтогулду эмне үчүн кошуп жазып коюуга болбосун? Болмок. Бул маселеде (Токтогулдун жазылбай калышында) бир бузук ой же акча негизги ролду ойноп кетсе керек деп божомолдосо болот.

«Кедейкан» 1938-жылкы басылышынан кийин оңдоолорго учурап, анан барып негизги болгон экинчи бөлүгү таптакыр алынып салынып, башка эпостордой өзүнчө эмес, Токтогулдун ыр китептеринин ичине кийирилип, басылып келген. Ошондон уламбы, айтор, окурмандар эпос катары кабылдабай, Токтогулдун узун ыры сыяктуу элестетип, анчейин көңүлгө албай келишет. Илимпоздордун эмгектеринде кээде таптакыр эле аталбай да калат.

Эгер бузуку тилдерге кирбей, акча аңызына түшпөй, чындыктын дүрбүсү менен карасак, Кол

жазмалар фондусундагы жүз элүүгө жакын эскерүүлөрдүн айтып, жаздырып кеткенине ишенсек, жогоруда аталган кенже эпостор менен дастан, поэмаларды Токтогул күнүмдүк репертуарына кийирип, ар дайым айтып өткөнүн кантип танабыз? Демек, «Жаныш-Байыш», «Курманбек», «Кожожаш», «Саринжи-Бөкөй», «Олжобай менен Кишимжан», «Наркан», «Кедейкан» («Эр Төштүк», «Эр Табылдылар» эмес – булардын биринчиси Токтогул айткан катары таптакыр эле айтылбайт, экинчиси эки жерде гана эскерилет) дагы башка дастан, поэмалардын Токтогул айткан варианты бар деп түшүнсөк болот экен. Бирок бала кезинен Токтогулга барып сабак алган, чоң акын болуп калганга чейин Токтогулга шакирт болуп жүргөн Алымкул Үсөнбаев «Кожожаш», «Олжобай менен Кишимжан», «Саринжи-Бөкөй» эпосторунун айтуучусу, Калык Акиев «Жаныш-Байыш», «Курманбек» эпосторунунун айтуучусу, а түгүл бул чыгармалардын автору катарында кабыл алына баштаган учурлары да бар. Ал эми Токтогулдун ысмы бул чыгармаларга байланыштуу эч жерде эскерилбей келатканын жогоруда айттык. Бул маселеде адилеттүүлүк кылгыбыз келсе, аталган эпосторду жарыялоодо Токтогулду биринчи атап, анан «айтып, жаздырган Калык Акиев же Алымкул Үсөнбаев» десек туура болот эле.

Аталган кенже эпостордун улуу эпос «Манас» сыяктуу көптөгөн кылымдардан биринен экинчисине өткөрүп айтып келаткан көптөгөн манасчыларындай айтуучулары Токтогулдан нары жок, эч жерде эскерилбейт. Буга караганда аталган эпикалык туундулар мурдатан жөө жомок катары кара сөз түрүндө айтылып келсе, аны Токтогул ыр түрүнө айландыргандай түшүнүк берет. Ошондуктан «Кедейкандын» бул жолку басылышынын (мындан кийинкилерин да ошентүү керек) титулдук баракчасына Токтогулдун ысмын биринчи жазып, анан чыгарманын аталышын бергенден кийин «Айтып,

жаздырган Калык Акиев» дегенди жазууну туура көрдүк. Анда «Кедейкандын» өзүнө келели.

1938-жылкы биринчи басылышын ишке ашырган жана баш сөзүн жазган өмүркул Жакишев баштаган илимпоздор туура белгилегендей, «Кедейкан» эпосу эки бөлүктөн турат. Биринчиси – Керез аттуу жетим баланын алдамчылык, уурулук, жалганчылык жол менен жүрүп келип, хандык тактыга отурган, бир караган адамды боор толготуп, аёо сезимин козгоого чакырған, негизинде адамдык касиетке жатпаган жүрүштөрү болсо, экинчиси – Азимхан Керезге (кийин Кедейкан болот) эшендин кийлигишүүсү менен алданып, тактысын алдырып койгондон кийин, аялы Гүлайым жана балдары: Райкан менен Медеткандын – төртөө төрт жакта адашып жүргөндөгү көргөн азап-тозоктору, аягында дага бир жердин Талип аттуу ханынын адилеттик, кыраакылык менен жүргүзгөн хандыгынын, адамдык, боорукерлик мамилесинин натыйжасында ал төртөөнүн табышканы, Азимхан Талипхандын увазири болуп, жакшы жашап калышканы айтылат.

Бизде турмуштук эпос деп аталып жүргөндөрдүн эң эле даана үлгүсү катары ушул «Кедейканды» атасак болот. Бул эпостун абройу төмөндөй башташы 1956-жылы Дүйшөн Сулаймановдун түзүүсүндө чыккан Токтогулдун «Чыгармалар жыйнагына» кыскартылып, экинчи бөлүгү таптакыр эле алынып салынып жарыяланганынан башталат экен. Ошондон тарта Токтогулдун 1989-жылкы «Чыгармаларынын эки томдук жыйнагына» чейин, «Кедейкандын» жогоруда көрсөтүлгөн кыскартылган варианты акындын ырларына кошо жарыяланып келиптир. Бул турмуштук эпос, ошол өткөн кылымдын элүүнчү жылдарынан бери, эпостордун катарында кээде атала калып жүргөн менен нагыз чыгарма катары көңүлгө алынбай келатышы адеп-ахлак менен боорукерликти зор көркөмдүктө көрсөтүп, адамкерчилик маселесин бийик койгон экинчи бөлүгүнүн алып салынышы болуптур.

Карама-каршы эки тапка (эзүүчү жана эзилүүчү) бөлүп каралган Коммунисттик доордогу хан, бек, бий, бай дегендер жалаң адилетсиздиктин символдорундай көрсөтүлгөндүктөн Залим хан, Азим хан, Талип хандар катышкан «Кедейкан» эпосунун адамзат баласына керектүү болгон кайрымдуулук, боорукерлик ж.б. зор сапаттарга толгон окуялардан турган экинчи бөлүгү кыркылып салынгандыктан, уурулук менен алдамчылыкка толгон Керээздин (Кийин Кедейкан аталат) образы бар, бирок ошол кездин таптык талабына ылайык келгенсип турган «кедей» деген түшүнүк, ал кедей Керээз байлардын малын уурдаганы, аягында барып Азим хандын тагын алдоо жолу менен тартып алганы, хандыкта топтолуп турган казынаны чачып ийгени эзилүүчү таптардын көңүлүндөгүдөй иш болгонсуганы менен кийин адамзат баласы пайда болгондон колдонуп, жашап келаткан эрежелерге шайкеш келбегендиктен, мындай жүрүштөрдү сүрөттөгө арналган биринчи бөлүк канча жолу китептерге басылган менен элди өзүнө тарта алган эмес. Ошондуктан бул окуялары кызыктуу, тарбиялык мааниси зор, көркөмдүгү бийик эпостун баркы жылдан-жылга төмөндөй берип, аягында унутулууга чейин барган.

Бул жолу ошол олкулуктарды эске алып, кетирилген кемчилдиктерди оңдоо максатында 1938-жылы адабиятчы жана коомдук ишмер өмүркул Жакишевдин баш сөзү менен өзүнчө латын арибинде жарык көргөн китептеги тексттин ар бир сабына салыштыра олтуруп даярдаган, аталган эпостун экинчи бөлүгүн толук боюнча калыбына келтирген китепти сунуш кылып атабыз. Бул да болсо улуу Токтогулдун 150 жылдык мааракесин утурлай чыккан баалуу белектердин бири болот деген ниеттебиз.

*Омор СООРОНОВ,
КУУнун ардактуу профессору.*

КЕДЕЙКАН

Илгерки өткөн заманда, кыргыз эли ачарчылыкка учурап, алдуусу тентип-тентип оокат таап, алыздары кайың саап, кыздары шимүүр шимишип, эл жардылыктан итке минип, азып-тозот. Ошондо кыргыздан Курама, Сары деген эки бир тууган киши түркмөн элине тентип барган. Баргандан кийин Сарысы ачкадан өлүп калат. Курама өнөрлүү, колунан иш келген, өнөрүнүн аркасында ар кимге батымдуу болгондуктан, түркмөн элине эки жылы оокат кылып жан сактап туруп, үчүнчү жылга айланганда өлөт. Аялынын боюнда эркек бала калат. Арадан көп убакыт өтпөстөн аялы төрөп, баласынын атын Керээз коёт. Керээз үч жашка чыкканда энеси өлүп, томолой жетим калат. Кийимсиз жылаңач, жылаңбаш, тамаксыз курсагы ач, кышкысын суукка үшүп, жатса итче бүрүшүп, көргөндөр шылдындап күлүшүп, Керээз жетим көрбөгөн жамандык калбады. Керээз аты калып, Кедей жетим атка конду. Бечарага кайрымдуу бир сопу киши бар деп угуп, Кедей жетим сүйрөлүп, сүлдүрөп, сүйлөй албай үлдүрөп сопуга барып кайыр сурады, Сопу: «Балам, менде эч оокат жок, эгер болсо берер элем. Өнөрүм сопу, атым Саалы, Саалыда сары чака жок, сопундун солуп турган маалы. «Балам Кедей жетим, мен сага бир жакшылык кылайын: Бүгүн мында конуп, эртең менен Гүлсаана деген бир кемпир бар, атасы жокту асырайт, жылаңач барса кийгизет. Сен, балам, ошол Гүлсаанага баргын, жалбарып-жалынып жаштыгыңды, жетимдигиңди зарлап бир айтып көргүн. Сени Гүлсаанадан башка

киши батырбайт, батырмак тургай тамагынан тат-
тырбайт!» – деди.

Жетим кемпирди издеп тапты да, кемпирдин үйүндө кызмат кылып, малын багып, отун жагып, суусун алып, тезегин терип, алы жеткен оокатына каралашып, отун-суусуна аралашып турду. Кедей жетим жакшы көрүнүү үчүн түндөн туруп уйкусун бөлүп, жаман сөз айтпас бекен, жаш көңүл кайтпас бекен деп, кемпирге жагынып жүрдү. Баланы кемпир жактырды. Бирок кемпир балага сыр чыгарбады. Кедей жетим бир күнү: «Кемпирге энекеlep бир жалынайын, эгер менин муңумду укса жана мусапыр экениме көзү жетсе, мени мындан ары да багып калар. Көзү жетпесе, күнүмдүк оокатыма жарар» – деп, Гүлсаананын маңдайына барып, эки колун бооруна алып калтаарып, жүзү жалтанып, зарлап айтып турганы:

Айланайын энеке,
Мен болоюн көлөкө.
Мен мусапыр жетимди
Жалдыратпа бөлөккө.
Түнүлбөсөң, энеке,
Түбүндө жарайм керекке.
Беш тырмагың береке,
Берекелүү, энеке.
Он тырмагың береке,
Оюңдан чыкпайм, энеке.
Эрезеге жеткенче,
Кор кылба мени бөлөккө.
Кийимимди тоздурба,
Кызматкермин астында,
Ушак-айың кеп уксаң,
Көңүлүңдү аздырба,
Бала болуп байралып,
Турсам кантет мен мында?

Ата-энесиз баламын,
Жетимдигим-жаманым.

Жергесиз жетим дебесен,
Жетилсем, сени багамын.
Ажалдан кудай сактаса,
Ачылар күнү замандын.

Туубасан да, энеке,
Тутунуп мени багып ал.
Үч-төрт жылда жетилем,
Мен табамын далай мал,
Көлөкөсүз жүргөнчө
Бир балалуу болуп кал.

Сен жесир, эне, мен – жетим,
Жетимдигим – илдетим,
Баш кошуп оокат кылалы,
Мойнумда сенин милдетин.
Жай таппадым жатарга,
Үй таппадым батарга.
Каралды болгун, энеке,
Мен бир жетим начарга.

Гулсаана – жесир кемпир, кедей балага боору ооруп, ойлонуп турду. Багып алайын десе, бакма балдарды бир нече жолу багып жүрөгү күйгөн. Бакпайын десе, жетим баланын зарына, ыйлап суранганына көңүлү чыдабай, «бакса багып алайын, какшанып жалгыз отурганча ушуну тутайын» деди.

Мен бир жесир кемпирмин,
Эченин бактым жетимдин,
Баксам багып көрөйүн,
Жамандык кылсаң, тентирмин,

Далайды бактым балам деп,
Бала кылып алам деп,
Баласы менен курусун,
Баарынан уктум жаман кеп.
Эч бирөө да айткан жок:
– Энеке, сени багам, – деп
Жалынып келет сенчилеп,

Жаңыдан мени тапканда.
Өз баламдай сыйладым,
Ошолорду бакканда.

Өгөй бала курусун,
Өкүнөм ошол өткөнгө,
Өз балдарым деп жүрсөм,
Карабай кетчү көпкөндө.
Энесинип сөз айтсам,
Сайсөөгүм сыздайт сөккөндө.
Өлөйүн десем, жан таттуу,
Кирейин десем, жер катуу,
Өпкөгө тээп өткөндө.
Ажалы жетип, күн бүтүп,
Айрылдым эле эримден,
Аманат дүйнө койбоду
Азамат эле керилген.
Арбагын сыйлап отурам,
Балам, кеталбадым элимден.

Эрезеге жетерсин,
Балам, элинди таап кетерсин.
Эмгегимди ойлонуп,
Эстебей койсоң бекерсин.
Тууруна жетерсин,
Балам, тууганың издеп кетерсин.
«Тутунган энем эле» – деп,
Турбай койсоң бекерсин.
Мен баксам сени арыкта,
Өгөйлүгүң таанытпа.
Өлгөнүмчө бөлүнбөй,
Турарыңды аныкта.
Кете берип көпкөндө,
Алтымышка жаш жетти,
Эненден кайрат-күч кетти.
Беш-алты жыл багууга
Алайын, балам, милдетти.

Менден жооп албастан,
Бир жакка өзүң барбагын.

Жолдо жатса, бирөөнүн
Эч нерсесин албагын.
Эне ордуна көрүнсөм,
Балам, бул сөзүмдү кармагын.

Көрпөдөн ичик кылайын,
Көбөсүн макмал кынайын.
Көйкөлтүп сага кийгизип,
Көкүлүндөн сылайын.
Жаннаттан ичик кылайын,
Жакасын кундуз кынайын.
Жалгыз балам эле деп,
Жатсаң-турсаң сылайын.
Жаман жерди бастырбай, .
Жармадан кардың ач кылбай,
Өгөйлүгүң билгизип,
Өң түсүндү аздырбай.
Төркүнүм алыс ыраакта,
Төбөгө чаап кууратпа,
Калп-карөзгөй сөз айтып,
Карыларга суратпа.
«Канакей балаң?» – дедирип,
Калтыра көрбө уятка.

Колумда туруп көгөрсөн,
Кубатым кетип карганда,
Көлөкөнө жөлөнсөм,
Өлүп кетсем ошондо,
Балам, сен ак кепиндеп көмөрсүң?
Арманым калбас жалганда,
Жолуктуң, балам, карганда.
Өлсөм болду алдында,
Мүнөзүңдү кошпогун
Мурунку баккан балдарга.

Кедей Гүлсаана кемпирдин сөзүнө эрип, колун берди. Мойнунан кучактап, көзүнүн жашы бурчактады. Эч адамдан сыйлуу кеп укпаган, ичинен кайгы чыкпаган жетим, кемпирди жанындай көрүп, көзүнүн жашын төгүп, кубанганынан айткан сөзү:

Сизден башка адамдан
Укканым жок жылуу кеп,
Уруп-согуп чыгарчу:
«Ырысы жок жетим» — деп.

Күйүк көмөч, күлчө нан
Кудайы кайыр сурадым.
Үч жашымдан түрткү жеп,
Мусапыр болуп куурадым.
Ажал жетип өлөрдө,
Энеке, алдына келип турамын.

Арсыз жетим кедеймин,
Ата тургай, энем жок,
Ачка куурап жүргөндө,
Алымды сурап женем жок.
Жумшак тил, жылуу сөз угуп,
Энеке, сенден көөнүм ток.

Жайытым жаман тарыды,
Жалдырап көңүл арыды.
Сенден башка эч адам,
Энеке, сурабады алымды.
Жумшасан, тилиң алайын,
Уктасан, төшөк салайын.
Моюнума көтөрүп,
Өлгөнүңчө багайын.
Жакшылыгың унутсам,
Өрттөнсүн бакты- таалайым.
Жамандык кылсам жашымда,
Жаныма тиер кусурун,

Жакшылап баксаң, энеке,
Көңүлүм кантип бузулсун.
Жаңылып кетсем кокустан,
Жаш башымды туз урсун!..

Алым ошол болгон соң,
Кантип болом тоң моюн.

Тузуна кара санасам,
Туугандан эки болбоюн.
Өлбөсөм да ошондо,
Өмүрүмдө оңбоюн.

Бара-бара сынарсын,
Ичинден сүйүп тынарсын.
Алынып кетсем, энеке,
Амандыгым сурарсын.
Көнүлүндө кайгы жок,
Күлүп-жайнап турарсын.

Жетимди кемпир багып алды. Кемпирди көнүлүнө жетим да жакты. Кемпирди эне дейт, тамагын ичип-жейт. Кийими бүтүн, бой тартып чоңоюп калды. Жүргөн жери ызы-чуу, айылды кагыштыра, ар кимди чабыштыра баштады.

Анткени менен энесин жакшы багат. Баккан дүнүйөсүн уурдап табат. Анысын кемпир билбейт, билип калса тилдейт. Кедей өзүндөй эпчил, албеттүү азаматтан төрт жолдош таап алды. Бешөө жатса да, турса да бир жүрө турган болушту. Төрт жолдошу Кедейдин чалгынчысы болуп кайсы жерде ыктуу бай болсо, ээн мал болсо көрүп, Кедейге айтып келишет. Кедей төрт жолдошунун айтып келгенин албай койбой турган угуттуу азамат болду. Түрк элинин байларынан Кедейдин жебегени калбады. Бир күнү Түрк элинин ханы элинин баарын жыйып алып, жардык айтып турган жерде, байлары, бектери, дагы башка Кедейге жедирип жүргөндөрдүн баары чурулдап ханга арыз болушту: «Кедей жетим деген куу чыкты. Бул куунун жебеген кишиси калбады. Баарыбызды күйгүздү, же бул элди аттырыңыз, же элдин урматы үчүн Кедей жетимди таптырыңыз», — дешти. Кедейдин төрт жолдошу элдин арасында эле. Хандын буйругун угаар менен жүгүргөн бойдон Кедейге келишти. «Кантебиз, ханга бардыгы арыз болушту. Хан кырк жигитин чакырып: «Таап келгиле, таппасаңар башыңарды ал-

дырамын» – деп, катуу буйрук кылды» – дешти. «Мен ханга карматпаймын, кырк жигит эмес сексен жигит келсе да, караанымды көрсөтпөймүн», – деди Кедей бала. Жолдоштору: «Жок, андай кайрат жарабайт, көпкө топурак чачабызбы, андан көрө сен бир жакка качкын, бул Чамбылга турбагын» – дешти. Шаардан жарым күндүк жолго качып чыгышып, бир андын ичине Кедейди жаткырып, жолдоштору тамак ташып түн ичинде келип кетип турушту.

Хандын кырк жигити издеп эч жерден таба алышпагандыктарына кайгырышып, бир-бирине керээздерин айта башташты. «Бир Кедей үчүн кыркыбыз өлмөк болдук. Кыркыбыз кырк жерде туулуп, ажалыбыз бир жерден экен го» – дешип, убайым санашып, бирин-бири карашып, үшкүрүк басып, өндөрү азып келе жатып, Саалы сопуга учурап калышты. Кырк жигиттин сопудан сураган жери:

Беш убак намаз окуган,
Бей намаздан чочуган,
Касиетин бар эле,
Өзүн теңдүү сопудан.

Көпчүлүктүн чакырган
Жашы менен карысын,
Жыйып келип бергенбиз
Бүтүн элдин барысын.
Тыңшап турду Залимхан
Чуулдаган арызын.
Бири айтат: – Алды уюмду,
Бири айтат: – Мен да алдырдым
Уйдан артык буюмду.
Алардын арызын укканда,
Залимхан жакшы туюнду.
– Кедейди таап келгин, – деп
Кекетип бизге буюрду.

¹ Ч а м б ы л – ошол убактагы жердин аты.

– Таттуусун билсең жандын деп,
Датчыларга Кедейди,
Тапсаң тирүү калдын – деп,
Табалбадык Кедейди,
Далайдан бери биз издеп,
Уламадан уладык,
Улуулардан сурадык,
Угуп көргөн киши жок,
Убайым менен куурадык.
Кедей үчүн кыркыбыз,
Кетмек болдук куланып.
Кайда экени билинбейт,
Карааны көзгө илинбейт.
Кедейди таппай кырк жигит,
Кейишин тартып зирилдейт.
Өлөбүз го, сопу аке,
Өлгөн кайра тирилбейт.
Көрүп-билип калсаңыз
Жүрөгүбүз токтосун,
Жүргөн жерин чалсаңыз
Айтып берип Кедейди,
Ажалсыз бизди өлтүрбөй,
Ажыратып алсаңыз,
Алдага жүзүң жапжарык
Акыретке барсаңыз.
Кетпеди кайгы көңүлдөн,
Биз калсак, сопум, өлүмдөн...
Табалбадык Кедейдин
Дайнын сурап көбүндөн,
Таап берсеңиз жакшылык
Кетпес эле көңүлдөн.
Сопу айтты: – Балдар, тура тур,
Соболумду уга тур.
Көргөнүмдү айтайын,
Көпчүлүгүң көңүл бур?
Башынан билем жөн-жөнүн,
Бала экенде көргөмүн,
Андан кийин билбеймин,
Тирүүсүн же өлгөнүн.

Бир кондуруп үйүмө,
Кетиргемин келгенин.
Бар дегемин бай кемпир,
Өзүнүн аты — Гүлсаана,
Төрөгөн эмес бир бала,
Менин айткан акылым,
Отунун алып, от жагып,
Оокат жагын тырмала,
Арамдыкка бурулуп,
Андан кетип куураба,
Ар эшикти бир түртүп,
Адатыңча ыйлаба, —
Деп ошондо Кедейге
Акыл берген болчумун.
Ар ким келсе үйүмө,
Бир түнөтүп койчумун.
Сообу тиер бекен деп,
Алсыз жетим шордуунун.
Кетти эле мага бир түнөп,
Ачарчылык убакты,
Кекетип кокус Залимхан,
Тапшырса өлүм суракты,
Гүлсаанадан табасын,
Күйгүзүп жүргөн чунакты.
Түркмөндөрдүн элинде
Тууралык бар кебинде.
Түзүгүн айтып берейин,
Тура тур, балдар, эринбе.
Тууганыңды коркутуп,
Душманыңа телинбе.
Төрт түлүктүү малы бар,
Мал үчүн жыйган камы бар,
Карыштарга боорукер
Кайрылуу жайы дагы бар.
Катарланып салдырган,
Мейманкана тамы бар.
Баргыла, балдар, жалооруп,
Жалынгыла бир конуп.
Ал Гүлсаана кемпирге,

Андоостон бир сөз кетирбе.
А дагы кыйын шум киши,
Алдап, соолап сурагын,
Акырын айтып жесирге.

Колунардан кетирбе.
Кемпир да кыйын киши эле,
Акырындап сыр сура,
Аламандап сүйлөбөй,
Акылыңды бек кура.
Ачылып сырын айтпаса,
Алды алдындан чуркура.
Аябай жесир кемпирди,
Айдап бар ханга туптуура.
– Кемпирдин уулу болчу, – деп,
Хан алдында буркура.

Кырк жигит дароо кемпирди тапты. Таап алышып жарымысы үйгө кирди. Жарымысы тышта калышты. Сакчы кемпирдин артык дөөлөтү жок, өзүнүн оокатына тың, баягы сопунун сөздөрү чын чыкты. Жигиттер акырындап, сурай баштаган жери.

– Уулунуз кайда, байбиче,
Таанышалы деп келдик.
Азаматтын бири экен,
Алышалы деп келдик.
Сыртынан угуп Кедейди,
Алдыңызга көп келдик.
Келген сайын таппадык.
– Балаң кайда? – дегенден,
Байбиче, сизге батпадык.
Достошууга Кедейге
Чыктык эле аттанып.
Жамандыгы тиет деп,
Ойлонбогун сактанып.
Биз да уулуңдай азамат,
Жетишебиз баркына,
Тууган, душман, кас, дос бар,
Бирөө түшсө артына.

Биз себепшиз, байбиче,
Душмандан келер дартына.
Айтып бер, эне, балаңды,
Биз билбейбиз залалды!
Алдадан тилеп адалды,
Кучакташып достошуп,
Кудайдын мөөрүн болжошуп,
Аман-эсен кетебиз,
Кол кармашып коштошуп,
Кемпир айтты: — Балдарым,
Кедейди тап деп зарладың,
Мен билбеймин уулумдун
Кайда кетип калганын.
Менин калп айтканым өлгөнүм,
Карып калган убагым.
Байкагын, балдар, сөз жөнүн.
Шумдук го, балдар, келгениң.
Ажал жетип өлгөнчө,
Чындыгы жакшы пенденин.
Угуп турсаң, балдарым,
Баштан өткөн зарларым.
Жетимишке келгенче
Арылбаган арманым.
Отузумда калганым.
Аламын деген эр келди,
Алда канча эл келди.
Алдоосуна алданып,
Билдирбедим эч белги.
Жаман-жакшы көп келип,
Жалынса да тийбедим.
Жашымдан берки бир арман,
Бала төрөп сүйбөдүм.
Көралбадым кызыгын
Жаркыраган дүйнөнүн.
Ачарчылык убакта,
Келди эле мага бир жетим,
Аман-эсен асырап,
Баккандыгым илдетим.
Жетимдерче сандалтпай,.

Көтөргөмүн милдетин.
Колума тийди онунда,
Он жылы турду колумда,
Отуралбай бурулдап,
Ыйлачумун жогунда.
Жатындан жарып чыкпаса,
Бакма бала курусун.
Өгөйлүк менен билдирет
Олтурушун, турушун.
Өз баладай кылабы
Үй оокатын, жумушун?
Бакты эле деп санабайт,
Ал-жайыма карабайт,
Элик болуп сүт бердим,
Көлүк болуп күч бердим.
Энемсиң деп ойлонуп,
Эмгегиме жарабайт.
Кете берген көпкөндө.
Келиптирсиң, балдарым,
Кайгы көп жүрөк, өпкөмдө.
Келип кетет учурап,
Нары-бери өткөндө.
Кайрылуу элем карыпка,
Боорукер элем жетимге,
Оокат кылып олтурам,
Бир айылдын четинде.
Келип кеткен болучу
Кече күнү кечинде.

Кырк жигит кемпирден чындыгын уккандан кийин, кемпирди айдап кетүүгө көңүлүн бурушту. Ханды карай кемпирди айдап жөнөдү. Шордуу кемпир бели бүкүрөйүп, көзү тикирейип, башы эңкейип, ээрдил телпейип, көзүнүн жээги ириндеп, көкүрөгү кирилдеп:

— Мен бала бакпай, балаа баккан экенмин го, — деп убайым жеп кедендеп, хан менен бек дарга асып жиберет го — деп айласы кетип, кырк жигиттин алдында бара жатканда, жолунан хандын бир вазири чыгып: «Кайда алып барасыңар?» — деди. «Кедей

жетимдин энеси экен, уулунду таап бергин десек, табалбаймын дейт. өзүбүз эч жерден таппай, өлүмдөн кутулар бекенбиз деп ханга энесин алып баратабыз» – дешти кырк жигит. Мен силерди хандан сурап аламын, кемпирдин бардык малын – үй жайын алгыла. Анан уулун колго түшүрүп берет, – деди вазир. Кемпирдин оокат турмушун, малын, үйүн бүтүн алды, кемпир байкуш зар ыйлап, жанын кыйнап малсыз журтта калды. Кедей муну угуп кайраты ташып, төрт жолдошун ээрчитип энесине келсе, энесинин баласына карап ыйлап туруп айткан сөзү:

Күнөөсүз мени талаттын,
Күйдүргү, балам, оңбогун.
Эч жазыгым жок эле,
Дүйнөдө эки болбогун.
Эмгегимди унуттуң,
Балам, элүү жашка толбогун!
Араң оокат кылчу элем,
Малым менен жан сактап,
Бактым эле, чырагым,
Эркеледин алчактап,
Талап кетти барысын,
Балам, сага өчөшкөн жоо каптап.
Же өзүмдөн туулган бала эмес,
Өзүмөн чыккан баланын
Кылар иши ал эмес.
Таянып барып өлөргө,
Көрүмдү казып көмөргө
Төркүн-төзүм бар эмес.
Өлөр күндө турумун
Ардагым Кедей, сен үчүн
Ач калган иттей улудум.
Ажырап оокат жайымдан,
Айла кетип курудум.
Жесир элем карды ток,
Жети чака карызым жок,

Жетилгенден бери жакка
Жемекей болдуң колу шок.
Жегенинди мен көрбөй
Чыкпасан да ичимден
Арылттым эле битинден.
Бала болот деп жүрүп,
Пайда көрбөй күчүндөн,
Азапка салдың талатып,
Же жумушун жок бүтүргөн,
Малымды талап алса да,
Үй оокатым калбады.
Ушу күндү көрсөтүп,
Үшкүртпөй өлүм албады.
Үкүдөй жүнүм үрпөйүп,
Эңгиреп энен зарлады.

«Энеке, эми көп кайгырбагын, мен сени кор кылбаймын. Мен ууру болдум. Бирок уурдаганда жардыны уурдабастан, хандын кадырын сактаган, элди жеген казынын, вазирдин малын уурдагамын», – деди Кедей. Анан жолдошторуна: «Вазир менен хан өлсө сүйүнө турган эл толуп жатат», – деди да, канжарын ичинен байланып, шакардай кайнап, кабагым-кашым дебей, эч кайгы жебей жөнөп кетти. Жолдоштору: «Ушундай дагы эр болобу, мунун жүрөгү адамдын жүрөгү эмес, жолборстун жүрөгү го» – дешип таң калышып, акмалап Кедейдин аркасынан жөнөштү. Кедей айтканындай вазирди муздап качып чыкты. Вазирдин жигиттери кууп чыгып узатпай кармап калышты, өлөсөлүү кылып уруп, орго салып кайтартып койду. Калган жазасы хандын акылы менен берилсин дешти. Олдоктогон кароолчунун жанына Кедейдин төрт жолдошу келип акмалап турушту. Анда кароолчунун: «Ушундай дагы эр болобу, жыйырма-отуздай киши кызылдай сабап жатса башы-көзүн жашырып да койгон жок. Кыпкызыл кан тулку боюнан агып турса да ичиркенбеди. Анын үстүнө тирүү калсам далайынардын каныңарды ичермин деп жулунуп жатка-

нын көр»-деп, өзүнчө сүйлөнүп турганын төрт жолдошу уга коюп, кароолчудан жалынып сурап турган жери:

– Айланайын кароолчу,
Толгонгон жашык боорунан.
Кедейдин тирүү калышы
Келеби сенин колунан?
Айрылганы турабыз
Эч амалдын жогунан.
Бул бечара Кедейдин
Жүрөгүндөй жүрөк жок,
Телегейди тең санап,
Тилегиндей тилек жок.
Түшүптүр торго чалынып,
Тирүү калса арман жок.
Калбаса хандын каарына,
Пайдасы тийчү жан эле
Бакырлардын баарына.
Тап коёт эле өлбөсө,
Залим хандын тагына.
Себепкер болор бекенсин
Өзүндөй эрдин канына?
Ушу сапар калкалап,
Куткарып берсең өлүмдөн,
Жакшылыгың тирүүдө
Кетпес эле көңүлдөн,
Акыл-эсин токтотуп,
Чынай элек бу карып,
Өзүн-өзү ойлонуп,
Сынай элек бу карып.
Эрдигине чыдабай,
Келе жатат бу карып.
Белгилүү эрден болмокчу,
Бересизби чыгарып?
Зарланабыз алдында,
Сагырга боорун ачыса,
Биз садага, жанына!
Баш кошконбуз бешөөбүз.

Ата-энесиз жетимче,
Көк болот эле бу кургур
Мизи курчуп жетилсе.
Оокат үчүн сен дагы,
Күн-түн орду сактайсың.
Күнүмдүктөн арттырып,
Эч береке таппайсың.
Чындап боорун ооруса,
Чыгарып берип жолдош бол!
Бүгүндөн калса өлтүрөт,
Биз алабыз милдетин,
Чындыгына келе кол.
Өлтүрбөгүн, тирилтकिन,
Өзүнө түбү чоң пайда.
Өчүрбөстөн, тамызгын,
Пайдасы жок түбүндө
Залимге кылган намыстын.
Биз тилейлик аманын
Ордон чыкса жалгыздын,
Ордон аман чыгарып,
Сыр алышып таанышкын.
Чын дүйнөлүк дос болуп,
Чыпалактан алышкын.
Мындай эрди кор кылба,
Мунга бизди зар кылба.
Биригишип кол кармаш,
Кул бололук алдыңда.
Кедей менен беш элек
Болобуз алты сиз менен.
Ор кайтарып жүргөнчө,
Кол кармашкын биз менен.
Акыреттен жай табат
Адилдигин үзбөгөн.
Бүгүндөн калса бул өлөт,
Ырыскысы түгөнөт.
Карыганда энесин
Кайрылып барып ким көмөт?
Адам уулу өлбөсө,

¹ Сагыр – жетим

Азып-тозуп күн көрөт.
Анттуу-шерттүү дос болуп,
Кайтарганча ор сактап,
Жүргүн, оокат кылалык,
Кол кармашып бир жүрүп.

«Менде катын-бала, жакын тууган, жакшы санаалаш киши жок. Минтип уйкудан калып, убара болуп ысыкка күйүп, суукка тонуп, эки колумду боорума алып өмүрүмдү өткөрүп, душманымды багып жүргөнчө, Кедейди ордон чыгарып, ушулар менен кетейин» деген ойго келди кароолчу. Танапты салып ордон Кедейди чыгарды. Кедей жетим келер менен энесинин мойнун кучактап, энеси жана жолдоштору менен коштошту:

Мен өңдөнгөн жетимден
Беш алтыны бактыңыз.
Берсе кудай тилекти,
Бейишке кирип жаттыңыз.
Өөдө кылган сен элең
Өз балаңдай асырап.
Өлүмгө кетип баратам,
Өз элимден ажырап.
Жетилтип бактын жашымдан,
Эчен иш өттү башымдан.
Тилинди албай, энеке,
Зыянкеч болдум жашымдан.
Залимдер кууду артыман,
Качамын хандын зарпынан.
Тирүү койбойт кармалсам,
Тентимек болдум калкыман.
Токтонбойт санаа, көңүлүм,
Элиме суук көрүндүм.
Эч бир айла табалбай,
Энеке, сенден бөлүндүм.
Калкыма салдым көп чууну,
Ханы менен бек кууду.
Тың чыксам залим көралбай,
Чыйрак чыкты деп кууду.

Төрт жолдошум, бир энем,
Амандыгым тилеген.
Залим хандын заарынан
Ажыраштым силерден.
Барсам, кайда батамын?
Башымды жутту чатагым,
Жакшы жолдош, жан энем,
Айрылганга капамын.
Түшчү болсом колуна,
Тирүү койбос Залимхан.
Мендей далай карыптын
Мойнуна чынжыр салынган.
Мен өндөнгөн эченди
Караңгы орго салдырган.
Жетелетип далайдын
Желдетке башын алдырган.
Кедейдин тыңын Залимхан
Кара дарга астырган.
Сөз кайрыган адамды,
Дубалга тирүү бастырган.
Хан менен беги кажады,
Кор башы, байдын далайга
Өтөт го кыйын азабы.
Бирин-бири колдошот,
Бузулган ишин оңдошот,
Уруксат бергин, кетейин,
Убайым шорун кечейин.
Карып жанга күч келди,
Кагылайын энеке,
Качпаганда нетейин?!
Аталаштай алынган,
Жатындаштай жагынган,
Жетим кезде багыма
Жетелешип табылган,
Көрүнбөй калсам бирерде,
Көңүлү учуп сагынган, –
Айланайын төрт жолдош,
Качпасам жакшы иш болбос,
Качпасам чын өлөмүн,

Кош аман бол, кайыр кош!
Жамандык өтсө кечиргин,
Жашыбыздан көңүл дос!
Адалды жесек, бир жедик,
Арамды жесек, бир жедик,
Азган-тозгон жетимдер
Баш коштук эле иргелип,
Кош, аман бол, жолдоштор,
Санаа бурбай жүрөлүк!
Айланайын балам, — деп,
Айткан жоксуң атыман.
Ажыраштык, энеке,
Ар кимге тийген саатыман.
Жалдыратпай ар кимге,
Бактың эле жашыман.
Тилинди албай, энеке,
Тетири жүрдүм башынан.
Тапшырайын, төрт жолдош.
Жакшылап баккын энемди.
Жай тапчу болсом бир жерден,
Билемин кайта келерди.
Залимханга кор кылбай,
Алып кетем силерди.
Баккан энем, төрт жолдош.
Бешөөнөр тең аман бол!
Ажырашар күн ушул,
Алыска сапар бастым жол.
Айрылыштык амалсыз,
Амандыкка бердим кол.

Кедей муңайып коштошуп, түн катып качып жөнөдү. Энеси Гүлсаана: — Балам, кош бол! Тилимди албадың. Өлөр убагымда таштап кетип барата-сың. Мен болсом кудайдын салганын көрөрмүн, балам, сен кайда болсоң да аман болгун. Сага бир насыят айтайын, айланайын. Башта тилимди албасаң да, эми алгын. Кыйба деген шаар бар. Анын Азимхан деген ханы бар. Ак эшен деген эшени дагы бар. Ал эшен чоң касиеттүү жана Азимханга ка-

дырлуу киши деп уккамын. Балам, ошол эшенге кол берип, кудайга шүгүр айтып, жаман жүрбөй, жакшы жургун, – деп мындагыдай бузуктукту дагы кыла баштасаң Залимханга Азимхан кармап берет. Кокустан ошондой болуп калса, эшен сени ажыратып алууга далалат кылат. Ак эшенди Азимхан артык ызаат кылат деп уккан элем, балам, -деп кемпир бечара ботодой боздоп, кулундай чыңырып, алы кетип жыгылып кала берди. Төрт жолдошу да ыйлап-сыктап калышты. Кедей так отуз күндө Кыйба шаарына чокою жыртылып, буттары шишип басалбай араң жетти. Көчүгү менен жылып туруп, Ак эшендин мечитинин алдына жетип буркурап ыйлап олтурду:

Кагылайын эшеним,
Кайдан табар экемин?
Качан көзгө көрүнөт
Караңгы жайлык жетегим?
Кабар алган киши жок,
Мен мусапыр карыптан.
Жакшы киши дечү эле,
Жакырларды жарыткан.
Адеп берип неченге,
Акырет жолун тааныткан.

Кардым ачка, каруу жок,
Кайрылбай өтөт карды ток.
Азирет эшен, сиз үчүн
Эт жүрөгүм кызыл чок.

Азирети эшенди
Көрөр күнүм бар бекен?
Басып өткөн изинен
Өбөр күнүм бар бекен?
Ажал жетсе, кол берип,
Өлөр күнүм бар бекен?

Басып издер бутум жок,
Шишип жаткан убагым.

Үстүмдө бүтүн киймим жок,
Үшүп жаткан убагым.
Чалчык суудан темселеп
Ичип жаткан убагым.

Эки бутум тең шишип,
Аксап жаткан убагым,
Эч адам алым сурабай,
Садага жок, кайыр жок,
Какшап жаткан убагым.

Мечитинде жатамын,
Жүзүн көрбөй өлөмбү
Азирет эшен атамдын?
Ак эшенге кол бербей,
Өлүп кетсем капамын.

Бу дүйнөдө жарыбас
Бир мусулман келбеди,
Мундун баары мендеби?
Мен мусапыр карыптын
Көзүнүн жашы селдеди.

Азанга даарат албадым,
Ак селде башка чалбадым.
Кол берем деп нээтимди
Ак эшенге арнадым.
Эшендин дайнын табалбай,
Ээн талаада зарладым.

Эшенди издеп бар деген
Энемдин сөзүн сыйладым.
Тек жүр деп акыл беришкен
Төрт жолдошту кыйбадым.
Эшендин дайнын табалбай,
Эмгек тартып ыйладым.

Бир мусулман учурап,
Алымды сурап келсечи.

Эшенге кабар берсечи,
Элинен азган карыпты
Эшеним келип көрсөчү.

Кедей мусапырчылык жайын айтып, буркурап ыйлап турду эле, Ак эшендин азанчысы Саки сопу деген киши азан айтмакчы болуп мечитинин мунарасына чыгып баратып, ыйлап жаткан Кедейди көрүп, эшенге жүгүрүп барды. – «Таксырым, мечиттин алдында ачка, алсыз начар, кийимсиз жылаңач бирөө «Эшениме кантип барамын, барсам кайдан издеп табамын»-деп ыйлап жатат», – деди. Ак эшен «Алыскы жерден мен үчүн келген кишинин алдына барбасам болбос» – деп, беш калпасын ээрчитип Кедейге келди. Кедей Ак эшен экенин биллип, буркурап ыйлап, бутун кучактап, элинин кайырсыздыгын ушактап, Ак эшенге карата айткан сөзү:

Ассалому алейкум,
Амансызбы, жан бабам?
Арманын айтса мен балаң,
Мен мусапыр бир Кедей,
Мунун айтып зарлаган.
Касиеттүү эшеним,
Карыптарды жалгаган.
Ач-арыктын атасы,
Алданын тийген батасы,
Ачылар бекен, жарыктык,
Мен мусапыр капасы?
Зыярат кылбай нетемин?
Садагасы кетейин,
Азирет сизге кол берип,
Мурадыма жетемин.
Аптиек окуп, кат кылдың,
Алданын сөзүн жат кылдың.
Алдыңа келген адамды
Күнөсүнөн сап кылдың.
Куран окуп, кат кылдың,
Кудайдын сөзүн жат кылдың.

Кудай деген момунду
Күнөсүнөн сап кылдын.
Куран окуп, маани айттың,
Кудаанын сөзүн даана айттың.
Чаар китеп окуп, маани айттың.
Чалияр сөзүн даана айттың.
Түн терметип олтурдун,
Ичине нурду толтурдун.
Касиетин барынан
Бер кудай деп кол сундун.
Алты жүз, пирим, калпаңыз.
Азганга тийген аркаңыз,
Кудай сүйгөн кул үчүн
Курулган күндө алкаңыз.
Таң атканча «үү» деген,
Дааратына суу деген,
Өмүрүнчө тобо – деп,
Акыреттин камын жеп,
Калас болгон күнөөдөн.
Кор кылба да, зар кылба,
Кол куушурам, эшеним,
Кызмат кылып алдында.
Колу узарган сиз менен
Кожо, молдо, дамбылда.
Кол тапшырам деп келдим,
Чачымдан көп күнөйүм,
Кудайдын жакын кулусун,
Азирет, сизден тилейин,
Алданын сүйгөн жакыны,
Азиздигиң билейин.
Бир момундун уulumун,
Бир куданын кулумун.
Убарам кыйын ушунча
Тилек кылып турумун.
Кокусунан колумду
Албасаң, эшен, курудум.
Дааратыңа суу камдап,
Кумганыңды алайын.
Беш убак намаз окусаң,

Жайнамазың салайын.
Таксыр, сизге кол берип,
Жаман санаа, жашчылык
Пейилимден кайтайын.
Жаныңызда бир жүрүп,
Берсеңиз теспе тартайын.
Кими адал, ким арам,
Таксыр, калпаларың байкайын.

Кедейге аң-таң калып, сөзүн угуп алып, көңүлү толуп, ыраазы болуп, сакалын тарап, Кедейди карап, «Арамдык кылбаймын, шарыяттан жылбаймын»-деп касам ичкин» – деп Кедейге эшендин айтканы:

– Аллейкума ассалам,
Алы начар экен – деп,
Алдыңа келдим мен бабаң.
Эсенсиңби, карагым,
Сөзүн ук эшен абаңдын.
Кол бергени келипсиң,
Онолду сенин талабың.
Жаш экенсиң мусапыр,
Өз жайыңа карагын.
Кол берип анан бузулсаң,
Каарына алат пир деген,
Каргышына жолугат
Жакшы асырап жүрбөгөн.
Колу, буту шал болот
Кожосун көзгө илбеген.

Кол берген киши көп болгон,
Чыдаган эрлер ток болгон,
Чыдамсыздар бузулуп,
Чын каргыштан жок болгон.

Каргыш менен, Кедейим,
Касам ичип каргангын,
Калп кара өзгөй сүйлөбөй,
Калпалыкка арналгын.

Кусул даарат аласын,
Куданын жолун табасың.
Пайгамбардын үмөтү –
Башыңа селде чаласың.

Беш убак намаз окуйсун,
Бейиштен бурак токуйсун.
Периштелер дарс айтса,
Бейнамаздан чочуйсун.

Кожону көрсөн, кол бергин,
Молдолордон жол көргүн.
Эшенмин десе, эңилгин,
Күнөйүндөн жеңилгин.
Бирөө менен сүйлөшсөн,
Мээри болот кебиндин.
Убаданы унутпа,
Чын сөзүңдү дуруста,
Кол берген соң, Кедейим,
Бирөө менен урушпа.
Улуу киши жумшаса,
Тартынбай бар жумушка.

Кедей зырылдап карганып, эшенге зарланып,
жакасын карманып, Ак эшенди ишентип, Кедей
эшенге карата айтып турган жери:

– Азирет эшен пирибиз,
Жуулду ички кирибиз.
Мынчалык издеп келген соң,
Мухамбетке жарык динибиз.
Айтканындан жылбайын,
Арамдыкты кылбайын.
Азирет, сизге кол берип,
Ак жолунда жыржайын.

Чыкпайын, таксыр, жолуңан,
Кутулуп, сизге келгемин,
Залимхандын торунан,
Астыңда туруп, Ак эшен,

Арылсам болду шоруман.
Кол берип сизден бузулсам.
Кудай урсун, кут урсун,
Байгамбар урсун, бата урсун,
Мынакей ушул ант урсун!
Бирөөгө зыян кааласам,
Көкүрөгүм дарт урсун!

Эшеним, сиздей пир урсун,
Жаңылсам ушул жолунан,
Жашатпасын, дин урсун.
Жаш башым тентип ар жерде,
Мындан бетер кыдырсын.

Батанды алып, кол берип,
Мурут атка коноюм.
Калп айтчу болсом бул сөздү,
Кара эшегиң болоюм.
Касиетиң болбосо,
Кантип сизге жолоюм!

Курсагым ачка, кийим жок,
Курдаштан көргөн сыйым жок.
Жамандыкты көп көргөн,
Бу күндө менден кыйын жок.

Кедей турат зар ыйлап,
Кайта-кайта карганып,
Кара жаш кетип көзүнөн,
Кайгы менен зарланып.
Колун алды Ак эшен,
Куру сөзгө алданып.
Күүлөнүп эшен чакырды,
Калпалар деп бакырды.
Калпалар келди каркылдап,
Дубаналар, сопулар
Асалары шаркылдап.

Калпалары кагырап,
Дубаналар дабырап,

Ак урушуп күрсүлдөп,
Мечиттин ичи дүбүрөп.
Эшен баштап жөнөдү,
Мусапыр Кедей, жүрсүн – деп.

Казаначы кан сопу,
Намазыңды бат оку.
Менин тилим ал, сопу.
Алып келгин Кедейге,
Селде орончу ак топу.

Башына селде чалайын,
Жайнамазын салайын.
Кызмат кылып туручу,
Нөкөр кылып алайын, –
Деп, Ак эшен Кедейди
Дааратка колун тийгизип,
Таза кийим кийгизип,
Беш убакты намаздын
Белгилерин үйрөтүп,
Безилдетип Кедейди
Шарыяттан сүйлөтүп.
Эки колу боорунда,
Ак эшендин доорунда
Даарат менен Кедейдин
Тартса теспе колунда.
«Иллалла» – деп олтурат
Байгамбардын жолунда.
Кусулдаарат колунда,
Башына селде чалынат,
Кудайым деп жалынат,
Кол куушуруп эшендин
Кызматына камынат.
Түнкүсүн уйку жок,
Күндүзүндө тынчы жок,
Ак эшенге жагынат.

Кедей он күнү кызмат кылып турду. Оунчу күнү
оюна бир пикир алды да, Ак эшен бавамдан бир

сыр сурасам кандай жооп берер экен деп жалгыз отурганда эшенге барып мындай деди:

– Айланайын эшеним,
Айтпаймын сөздүн бекерин.
Аз калды өлүп кетерим.
Ушул арман сөзүмдү,
Таксыр, бүгүнкү түн чечериң.
Таксыр эшен жарыктык,
Чыгарсаң ички сырыңды,
Мен да айтамын чынымды.
Таппай турам, азирет,
Сыр чыгарар ыгыңды.
Ат чабым жерде ноолуң бар,
Ноолу толгон коонуң бар,
Оюм менен билемин,
О дүйнөлүк сообуң бар.
Садагасы кетейин,
Оодарылбас жолуң бар.

Ал ноолундун ичинде
Алма, өрүгүң гүлдөгөн,
Ичинде булбул үндөгөн,
Бейнамаз басып келбеген,
Сиздей болсо, жарыктык,
Азирети пир деген.

Касиеттүү пиримсин
Карыпка сооп издеген.
Кагылайын эшеним,
Кардым тойду сиз менен.

Мечитине күнүгө
Бешимден киши жыйылган,
Бериштелүү эшеним
Пенденин баары сыйынган.
Карыптарга кайрыкер,
Бечарага боорукер,
Мен сураган сырыңды,
Азирет эшен, айтып бер.

«Үф» – деп жүргөн дубанан,
Үлкөн молдо уламан,
Таң атканча чарк уруп,
Ак тилеген кудайдан.

«Ак» – деп жүргөн дубанан,
Алым молдо уламан,
Акыретти ойлонуп,
Адалдан насип сураган,
Касиеттүү эшен деп,
Калкың кадыр кылабы?
Калк башкарган Азимхан
Мартың кадыр кылабы?
Мартыңа кандай кадырың?
Жакырың Кедей сурады.

Эртели-кеч кол берип,
Элиң кадыр кылабы?
Эл башкарган Азимхан –
Бегиң кадыр кылабы?
Бегинден көөнүң тынабы?
Бегиңе кандай кадырың?
Бечараң, Кедей сурады.

Каныңа барбы кадырың?
Каныңдын айтчы сабырын.
Сырдашпасам сиз менен,
Таксыр, кетер эмес жабырым.

Бегиңе кандай кадырың?
Бегиндин айтчы сабырын.
Күчөп кетти, эшеним,
Менин кайгы жабырым.

Таксыр, мен сизден сурайын,
Сырыңызды угайын,
Бул дүйнөнү жапжарык
Жаратыштыр кудайым.
Жашырбай айтсаң сырыңды,
Ичимден чыксын убайым.

Эшен мактоону жакшы көргөн жоон өпкө киши
экен, Кедейди карап, сакалын сылап, өзүнүн сөзүн
чыңап, ошондо анын айтканы:

Уккан-көргөн мусулман
Учурашып кол берет.
Сырымды алса сенчилеп,
Зыяратка көп келет.

Муңунду ачсаң, Кедейим,
Мусулманга мен керек.
Кадыр кылат ханыбыз,
Калк агарткан чагыбыз.
Кайгың чыгып ичинен,
Ачылар, Кедей, багыңыз.

Ызаат кылат бегибиз
Үйүлүшүп күнүгө
Дуба алышат элибиз.
Эмне, Кедей, кеминиз?
Кемчилигин жоголуп,
Табылар, балам, эбиниз.

Ханы кадыр кылбаса,
Калпасы мендей болобу?
Калпасы мендей болбосо,
Калкынын көөнү толобу?
Бир куданын алдында
Калп-карөзгөй оңобу?
Беги кадыр кылбаса,
Эшени мендей болобу?
Эшени мендей болбосо,
Элинин көөнү толобу?
Бир куданын алдында
Эки сөздүү оңобу?

Амандыгын тилеймин
Азим падыша төрөнүн.
Ардагымдай көрөмүн,

Аябай чындап сурасам,
Чымындай жандан бөлөгүн
Билип турам берерин.

Кол тапшырдың пирым – деп,
Табайын, балам эбинди.
Азимхан менен Ак эшен
Кадырлашпайт дедиңби?
Айтчы, Кедей, сырынды.
Толтурайын кемиңди.

Кедей чакчарылып, санаасы тынып, эшендин сөзүнө ыраазы болуп, жашынан берки жамандык-жакшылыктарын эшенге айткан жери:

– Азирети эшеним,
Айтпаймын сөздүн бекерин.
Арамдык сырым жашырсам,
Ала болуп кетемин.
Үч жашымдан айрылдым
Ата менен энемден.
Жетимдиктин зарынан
Айбанга башым теңелген.

Тоютум канбай ал кезде,
Токмок жедим көп элден.
Бир жесирде бала жок,
Мен жетимде ага жок.
Ошол жесир бакпаса,
Тирүү калар чама жок.

Жакшылап бакты балам – деп,
Айткан жок мага жаман кеп.
Сообуң тиер деп жүрдү
Чоңоюп алсаң аман – деп.

Эрезеге жеткенче
Энем деп турдум каралап.
Эрезеге жеткен соң
Эл куруттум аралап.

Байдын малын уурдадым.
Малай жүрсөм турбадым.
Миңбашы менен корбашы,
Колго тийсе, бурдадым,
Бир түп тиккен багым жок,
Бир жерге салган тамым жок.
Мекен курган шаарым жок.
Никелеп алган жарым жок.
Аркамда калган туяк жок,
Колго түшсөм, сурак жок.

Ошончону бүлдүрдүм,
Качып чыктым кармарда
Залимхандын каарынан.
Тентип келдим, эшеним,
Түркмөндөрдүн шаарынан.
Кабар алып угунуз
Мен карыптын зарынан.
Сопу болдум кол берип,
Азирет, сенин барынан.

Айланайын азирет,
Ачылып сырым эми айтсам:
Алыстан даңкың эшитип,
Кол бергени келатсам,
Башында бар селдеси,
Оозунда бар келмеси,
Сыртында бар канаты,
Боюнда кусул даараты,
Теспеси бар колунда,
Китеби бар койнунда,
Жалдыратып көрүнөө
Жаналчу милдет мойнунда
Азирейил периште,
Айбаты кыйын келиште,
Айбаты менен жол тосуп,
Алдымдан чыкты чак түштө.

– Келдин, Кедей балам, – деп,
Чымындай жаның алам – деп,

Алда таала кудайдын
Буйругуна барам деп.
Адамдын барын күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман – деп.
Каршы чыгып жолуман,
Кармап алды колуман.
Аман калдым аз күндүк
Ажалымын жогунан.

Канаттуу, каарлуу түрүнөн
Кара жандан түнүлөм.
Калтырап алым калбады
Кайраты менен сүрүнөн.

Өлүүгө жанды кыйбадым,
– Аз күндүк тирүү койгун, –ү деп,
Периштеге ыйладым,
Мен өндүү эчен карыштын
Бир канчасын сыйладың.
Эшенге кол берейин,
Аз күндүк өмүр тилейин.
Сабыр кылгын азирет,
Чачымдан көп күнөйүм.

Мен эшенге кол берип,
Анан кийин өлөйүн.
Албасаң да, азирет,
Алгын деп өзүм келейин, –
Деп тиленсем периште,
Он үч күн берди убада.
Кол тапшырып өлүүгө,
Ыразы болдум буга да.

Он күнү турдум сиз менен,
Тааныштыңыз биз менен.
Үч күндүк калды өмүрүм,
Ачылып кетсин көңүлүм.

Кадыр кылса ханыңыз,
Ханыңызга барыңыз.

Кадыр билги, эшеним,
Калбасын кайгы зарыбыз.

Ызаат кылса бегиңиз,
Ылайык болсо кебиңиз,
Бегиңиздин үч күндүк
Тактысын алып бериңиз.
Кимдин, кимдин заманы,
Кедейкандын заманы.
Кетсин ичтен арылып,
Кемчиликтин жаманы.
Кедейкан болсун бир атым,
Ушуну сизден сурадым.
Баркынды билсе Азимхан,
Алып берер убагын.

«Үч күндүк өмүр ичинде,
Такты үстүнө минейин.
Тагдыр жетсе, эшеним,
Кыямат көздөй жөнөйүн.
Дооранымы кылыңыз,
Жаназага туруңуз.
Бир атагым калса – деп
Жалдырайт Кедей уулуңуз.
Үч күндүк өмүр ичинде
Арылып кетсин муңубуз.

Кедейдин түрүнөн эшен чочуп кетти. Кече эле өлөрүн санап араң келген Кедей, бүгүн хан болом дегени эмнеси? Мунун көңүлүн калтыра тилдеп коёюн деп эшендин айтканы:

– Эл куруткан, куу Кедей,
Секиргин келет бүргөдөй.
Арам өскөн экенсин,
Адал иштеп, нан жебей.

Ырысы жок, куу Кедей,
Ыргыгың келет бүргөдөй.
Кежир өскөн экенсин,
Кетмен чаап, нан жебей.

Калк куруткан каракчы,
Эл куруткан арапчы.
Ууру кылып уктабай,
Момундун малын талачу.

Калпалык атак жаманбы?
Хандыкка бурдуң санаанды.
Кантип сүйөт Азимхан
Калк куруткан арамды?

Сопулук атак жаманбы?
Бузасын, буруп санаанды.
Кууратып келсең тыяктан
Куда-сөөк, таганды.

Кантип берсин Азимхан,
Каракчыга тактысын,
Алдатабы Азимхан,
Арам куу, сага бактысын?

Адам акын көп жесең,
Канга сурак бербесең.
Кармалып өлөр күнүндө
Качып келдиң мында сен.

Ууру болсоң тыякта,
Хан болгун келет быякта.
Каракчы, сени хан кылсам,
Каламын го уятка?

Калп-карөзгөй сүйлөбөй,
Калпалык менен жан сакта.
Ууруга тагың бергин – деп,
Азимге кантип барамын.
Ушу жерде билинди,
Ууру Кедей, арамын.
Ишинден байкап олтурсам,
Ичинде жок адалың.
Барсам да бербейт Азимхан

Калк куруткан сен кууга.
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Качып жүрсөн суу-сууда.
Көпчүлүктүн баарысын
Салып жүрсөн уу-чууга.
Качып келип, куу Кедей,
Касам ичип кол бердин.
Карып го деп ойлонуп,
Калпалыкка жол бердим.
Хан кыл мени эшен – деп,
Кармадыбы куу белгин?

Кедей эшендин сөзүн угуп, ойлонуп туруп, ханга кадырлуумун, бекке ызааттуумун, элге ынанымдуумун, Азимхан чымындай жандан бөлөгүн менден аябайт дебеди беле, ошолорун кайра бир айтып көрөйүн деди:

– Калкым кадыр кылат деп,
Калк башкарган Азимхан
Мартым кадыр кылат – деп,
Ханымдан көөнүм тынат – деп,
Карыпка жана мактандың,
Кайта неге сактандың?
Эшендигиң чын болсо,
Бир уятка капталдың.

Элим кадыр кылат – деп,
Эл башкарган Азимхан
Бегим кадыр кылат – деп,
Бегимден көөнүм тынат – деп,
Кедейге жана мактандың,
Кезексиз эшен сактандың.
Эшендигиң чын болсо,
Бир уятка капталдың.

Элинде калпы бар десем,
Эшени да калп турбайбы?
Эшени баштап калп айтса,
Элин кудай урбайбы?

Эл агарткан Ак эшен
Өзүн-өзү булгайбы?

Калкында калпы бар десем,
Калпасы калп турбайбы,
Калпасы баштап калп айтса,
Калкын кудай урбайбы?
Касиеттүү Ак эшен
Өзүн-өзү булгайбы?
Калп сөзүндү, эшеним,
Калпалар менен ылгайлы.

Жараткандын алдында
Жалганчы эшен экенсин,
Жадигер дуба окуган
Алдамчы эшен экенсин.
Жараткан акка бир күнү
Жазыктуу болор бекенсин?

Бир кудайдын алдында
Жалганчы эшен экенсин.
Бир сөзүндү эки айткан
Алдамчы эшен экенсин.
Бул мүнөзүң барында
Мүдүрүлөр бекенсин?

Хан болсом да өлөмүн,
Болбосом да өлөмүн.
Калп болсоң да, эшеним,
Жанымдан жакшы көрөмүн.

Ак эшен уят болуп, ичине кайгы толуп, Кедейге мактанып коюп, уятынан кантип кутуларын билалбай ойлонуп турду да, башына селдесин чалып, мойнуна теспесин салып, колуна асасын алып, өтө мактанып койгон экенмин деп, өзүнө өзү наалып, Кедейди: «Жүргүн, Азимханга алып барайын. Берсе тагын алып берейин, бербесе экинчи уят болуп кайра келейин» – деди. Кедей аны ээрчип, Азимхандын

ордосуна келишти. Кырк жигиттин бирин чакырып,
дарбазаны ач деп эшендин суранып турган жери:

– Кызматкерлер, сакчылар,
Хан ордосун бакчылар.
Белине канжар такчулар,
Ханга каршы душмандын
Башын кыя чапчулар.
Хан эшигин күзөткөн,
Ийрини тез түзөткөн.
Ишим бар, балдар, Азимде.
Ан үчүн түндөп келдим мен.
Сен, кырк жигит, мен эшен
Азимханга кеңешем.
Ачкыла, балдар, эшикти
Кандай адам дебестен.
Дарбазаны ачкын, карагым,
Азимханга барамын.
Азимхан менен силерге
Ичимде жок арамым.

Билесинер, кырк жигит,
Мурунтан менин баркымды.
Азимханга бет болуп,
Айтып чыгам дартымды –
Деп, Ак эшен бакырды,
Кырылгыр деп чакырды.
Ачууланып Ак эшен,
Дарбазага асылды.

Кырк жигит коркуп шашышып,
Коркконунан чыдабай
Кополдору качышып.
Зыярат кылды эшенге,
Дарбазаны ачышып.

Азирет эшен бабабыз,
Кол куушуруп турабыз.
Бизде болсо жумушуң,
Бир башынан сураныз.

Ак эшен, сизге жүгүнүп,
Тобо таасыр кылабыз.
Азирет эшен, сиз менен
Көрүшчү элек жыл алыс.
Касиетин байкасам,
Мусулманга күйгөн шам.
Аз күнүнө кол берип,
Батанды алган миң адам.

Шашып салам бердиңиз,
Түз эмес сиздин белгиңиз.
Мындан мурун келбеген
Не жумушка келдиңиз?

Биз кызматкер ханына,
Каргасан калдык каарына,
Бир душманды ээрчитип
Келипсиз, таксыр, жанына.

Бул кайдагы арамы?
Бузат го түбү араны.
Түбү бузук көрүнөт,
Тийбесин мунун залалы.

Биз кырк жигит кызматчы,
Мындай душман көрүнсө,
Кылыч менен бир чапчу.
Башка боор адамды
Башпактырбай узатчу.

Кызыр эшен пирибиз,
Биз кызматчы инициз.
Мунунду кармап калалы,
Өзүңүз жалгыз кириңиз.

Ак эшен ойлонду. «Бу Кедейди атайын ээрчитип келип, Азимханды бир көрсөтүп чыкпасам, экинчи уят болбоймбу» – деди.

– Ай, кырк жигит карагым,
Сөзүн ук эшен абаңын.

Азимхандын алдына
Кишим менен барамын.

Азыр ушул кедейдин
Көрө элекмин залалын.
Силер кайдан билдинер
Бу Кедейдин арамын?

Көрүп-билип бир өскөн
Кайсыңар эле тааныган?
Калпалыкка кол берип,
Тааныш болду жаңыдан.

Каныкмын айткан сөзүнө,
Касам ичип карганып,
Калпа болду өзүмө.
Бир көрсөтүп чыгамын
Азимхандын көзүнө.

Бул ойлонсо залалды,
Мен тилеймин алалды.
Бир кудай өзү билет го
Баарыбыз тең карангы.
Акка кара иштесе,
Ал өзү көрөт залалды.
Башымда көптүн милдети,
Баарына дуба кыламын.
Байкачы сөздү, чырагым,
Азимханга сүйлөшүп,
Азыр кайта чыгамын.

Кырк жигит руксат берди. Ак эшен Кедейди ээрчитип Азимхандын үстүнө кирди. Азимхан тагынан ыргып түшүп, салам айтып, эки колун бооруна алып, Ак эшенге карап төмөнкүнү айтты:

– Ассалом алейкум,
Айланайын Ак эшен!
Алдыма келдиң селдечен.
Кыйыгыңа каламын,
Айтканыңа кирбесем.

Өлтүрөм десен, мен мына,
Сураймын десен, эл мына.
Кийсен, таажы, чен мына.
Өмүрүңчө келбеген
Таксыр, не жумушка келдиңиз?

Сыймык мына, бак мына,
Минсен, алтын так мына.
Өмүрүңчө келбеген
Не келдиң, таксыр, астыма?

Коркомун келген жөнүңдөн,
Кайгымды чыгар көңүлдөн.
Кайдан келген бул кишин
Санаасы эки бөлүнгөн?
Кабары жок өлүмдөн,
Оттой күйүп жүрөгү,
Орою суук көрүнгөн.
Биздин элдин уулу эмес,
Оңолуучу куу эмес.
Атам эшен жарыктык,
Кылар ишин бул эмес.
Кайдан келген бу наадан
Үмүтү жок кудайдан?
Азирети эшеним,
Ушу беле убадан?
Чыгара тургун мунунду,
Каргашалуу зулумду.
Карып кылып жүрбөгүн
Астыңда Азим уулунду.
Жашырбастан чыныңды,
Жалгыз айт, таксыр, сырыңды.

Барсам, өзүм барчу элем,
Барганда бата алчу элем.
Барган сайын, эшеним,
Кеңешими салчу элем.

Ар жумада астына
Зыярат кылып турчу элем.

Пирим эшен колдойт – деп
Өз ичимден тынчу элем.

Тазасы сен эшеним,
Адамзат пендеден.
Өмүрүндүн ичинде
Так үстүмө келбеген.

Чыгара тур ушуну,
Чын арамза кишини.
Чыдабайт менин көңүлүм,
Жалгыз бүтүр ишинди.

Азимхандын сөзүн угуп, эшен чочуду. Чочуганы менен өз намысын ойлоп, «Бу Кедей менин кадырымды көрсүн жана элине да, ханына да кадырлуу, касиеттүү киши экен деп ойлосун» – деди да эшен Азимханга карай айтканы:

– Алейкума ассалам!
Алдына келди мен бабан.
Бир кудайдын буйругу
Мени, сени жалгаган.
Алдына келдим саламга,
Амансыңбы, жан балам?
Уят болдум ушуга,
Ушу турган кишиме.
Урмат кылат деп келдим,
Балам, бир жарагын ишиме.
Абийирим кетти ушуга,
Аркамда турган кишиге,
Атайы келдим, Азимхан,
Аныктап жара ишиме.
Балам, бир ишинди кааладым,
Сөзүн ук эшен абаңын.
Мен билбеймин, Азимхан,
Сен билдинби арамын?

Качып келген мусапыр
Залимхандын каарынан.

Хан каарына алган сон,
Тентибейби шаарынан.
Кабар алдым, Азимхан,
Бул Кедейдин зарынан.

Кол берем деп келатса,
Кудайдын кабар элчиси,
Жан алмакка келчүсү,
Азирейил периште
Каары кыйын келиште,

Келдин, Кедей балам, – деп,
Чымындай жаның алам –деп,
Алда Таала кудайым
Дар көйүнө барам -деп.
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман деп,
Ала турган болгондо,
Азирет деп жалынып,
Айласы кетип зарылып.
Периштенин алдына
Кол куушурган табынып.

Ак эшенге кол берип,
Анан кийин өлсөм – деп,
Кол берүүгө кайгы жеп,
Ал периште азизге
Убадасын берген бек.

Уруксат берген периште,
Колунду бергин, балам, – деп.
Он үч күндө барам – деп,
Ошондо жаның алам – деп.
Кутулуш жок өлүмдөн
Кайдан да болсо табам – деп.

Кызмат кылды он күнү,
Кыбырабай кашыма.
Үч күндө келер өлүм – деп,
Кайгысы түштү башына.

Кадыр кылса ханың – дейт,
Ханыңызга барың – дейт.
Үч күндүк калган өмүргө
Сурап бергин тагын – дейт.

Так үстүнөн өлсөм – дейт,
Үч күндүк өмүр ичинде
Падыша болуп көрсөм – дейт.
Ак кепиндеп аруу жууп,
Азирет эшен, көмсөн дейт.

Кимдин-кимдин заманы,
Кедейкандын заманы.
Атагым калса артта – дейт.
Айланайын ак эшен,
Кадырынды салып көр
Азимхан падыша мартка – дейт,

Балам Азим, ушуга
Мактадым эле сыртыңдан.
Уятыма чыдабай,
Эки бетим жыртылган.

Кадыр салып сурадым,
Азим балам, тагыңды,
Алты атандан бер жакка
Ачкан кудай багыңды.
Бир уяттан куткарып
Тынчыткын, балам, жанымды.

Жаназага турасың,
Дооранын өзүң кыласың.
Өлө электе бу Кедей,
Балам, баркыбызды сынасын.

Бул сөздү уккандан кийин, Кедейдин түрүнөн
чочуп, жүрөгү кошшуп, эшенди карап Азимхандын
айткан жери:

– Айланайын эшеним,
Айттыңыз сөздүн бекерин.
Алдамчыга так берсем,
Билемин алдап кетерин.
Алтын тактан айрылсам,
Кайра кантип жетемин?

Кагылайын эшеним,
Кааладың иштин бекерин,
Каракчыга так берсем,
Билемин алдап кетерин.
Күнүмдүккө кордук иш,
Күмөндөр кайта жетерим.

Бербеймин, эшен, бербеймин,
Бетпактын жүзүн көрбөймүн.
Бектигимен айрылып,
Бечара болуп өлбөймүн,
Каракчың жүзүн көрбөймүн,
Хандыгыман айрылып,
Карып болуп өлбөймүн.

Бүгүн минсе тагыма,
Каргаша кылат багыма.
Так бермек турмак кесепти
Жолотпоймун жаныма.

Тагыма кедей миңген соң,
Казына оозун ачпайбы,
Карк алтыным чачпайбы.
Кандык доорум кеткен соң,
Касиетим качпайбы?

Көк сандык оозун ачпайбы,
Күмүшүмдү чачпайбы?
Алтын тактан айрылсам
Көрүнөө бактым качпайбы?
Калк куруткан куу болсо,
Эпчилдиги бу болсо,

Жүзү кара Кедейдин
Жүргөн жери чуу болсо,
Кантип берем тагымды,
Качырбайбы багымды?
Кайдан алып келдиңиз
Бир кара нээт залымды?

Хандын айтканына Ак эшен капа болуп, Кедейге экинчи уят болбосом экен, эми Азимханга сөзүм өтпөй калса, тирүү жүрүп пайдасы жок деген пикирди ойлонду. Эмнеси болсо да кайтарып бир айтып көрөйүнчү деп айтып турган жери:

– Андай эмес, карагым,
Сөзүн уккун абанын!
Уят болбой, Азимхан,
Орундасын талабым.

Кырк увазир, кырк жигит,
Кырк желдетин дагы бар,
Алты атасы хан өткөн
Сен азаматтын багы бар.

Он эки шаар элин бар,
Опол тоодой демин бар.
Ойлоп көрчү, карагым,
Кай жеринде кемин бар?
Уят кылбай Кедейге,
Урмат кылар эбин бар.

Он эки шаар калкын бар,
Казынаң толгон алтын бар.
Кайгырасын, карагым,
Каеринде дартын бар?
Кашында Эшен абандын,
Балам, капасын жазар шартын бар.

Качып жүргөн бир Кедей
Кантип бузат элинди?
Карыганча эшенин
Ушуну билбейт дедиңби?

Абаң бар, Кедей алдаса,
Убададан тайгылса,
Ал өзүнө кылган каргаша,
Кол-бутунан айрылат,
Кожонун тилин албаса.

Каргасам кара таш кылам,
Жолун бууймун астынан.
Колу, бутун шал кылып,
Боору менен бастырам.

Колу, бутун шал кылам,
Эки көзүн көр кылам,
Кулагын укпас кер кылам,
Кудайдан тилеп кем кылам.

Атама атаң кол берген,
Алда сүйүп жол берген.
Абалтан бери атабыз
Кол кармашып бир келген.

Алты атабыз колдошкон,
Акырет жайды болжошкон,
Айрылдыкпы экөөбүз
Атабыздай болбостон?

Кадырлашып бирге өскөн,
Адалды жесе бир жешкен.
Ажыраштык экөөбүз,
Атанын жолун билбестен.

Азимхан балам, тагыңдын
Үч күндүк күчүн бербедиң.
Канчалык кадыр салсам да,
Киши ордуна көрбөдүң.
Кош, Азимхан, аман бол,
Ушудур мени көргөнүң.
Ушулдур мени көмгөнүң.
Балам, сен баркымды билбедиң,
Тирүү да болсом өлгөнүм!..

Азимхандын айласы кетти. «Алты ата, жети бабадан бери колдошуп, сыйлашып келе жаткан эшен мени кайдан алдап кетсин жана эшеним айткандай, бир Кедей кантип уруулу элдин баарын үч күндүн ичинде өзүнө каратып ала койсун» – деп ойлоду. «Эгерде алдаймын десе жерге кагып жибербейминби. Андан көрө эшен менен убаданы бек кылып, тагымды берип турайын» деди.

– Ишенип, келсең мен үчүн,
Мен бердим, таксыр, сен үчүн,
Кедейдин нээти бузулса,
Көзүңдү салгын мен үчүн.
Кадырыңды кыйбадым,
Капа кылбай сыйладым.
Таксыр кандай болот бул ишим?

Кадырыңды калтырбай,
Бер дедин, таксыр, берейин,
Убадасын бек кылсын
Бети кара Кедейиң!
Хандыгымды алууга
Кайсы күнү келейин?

Адашсам, таксыр, айбат бер,
Капа болсом, кайрат бер!
Кандайча шумдук иш болду,
Хандыгым калды күмөндөр?

Таарыңдын, эшен, жан кыйнап,
Тагымды бердим мен сыйлап.
Алдаса Кедей алдамчын,

Алдына барам мен ыйлап.
Көнүлүң болсун чак – деди,
Сеники болду так – деди.
Тилегиң болду, Кедейим,
Тактыга чыккын бат – деди.

Анда Кедей болбоду,
Болбой мойнун толгоду.
Алтын-тактын үстүнө
Таажысын кошо болжоду.

– Тактысын жалгыз минбеймин,
Башынан сырын билбеймин,
Башыма кийген таажы жок,
Тамаша болуп жүрбөймүн.

Тагы менен курусун
Таажысын кошо бербесе,
Таажы кийип, так минбей
Анан журтум көрбөсө,
Тартып алсаң болбойбу
Тактан Кедей өлбөсө

Тактысынын үстүнө
Таажысын берди башынан.
Таажы менен шып этип,
Сыймыгы учту кашынан.
Сынбаган болот курч эле,
Сөөгү жездей жашыган.

Такты берди, минбеймин,
Таажы берди, кийбеймин,
Ийинимде ченим жок,
Тамаша болуп жүрбөймүн.
Таажы, тагы курусун,
Ченин кошуп бербесе.
Таазим кылып турсун – деп,
Элин кошуп бербесе,
Таажы, такты, алтын чен
Баары ылайык келбесе.
Тонун да чечти ийнинен,
Айрылды хандык кийминен.
Азимхан чыкты муңайып,
Ак эшендин кийнинен.

Азимхан ордодон чыгып үйүн карап, убайым санап кетип бара жатты. Күндөгүдөй алдынан чыгып салам айткан жан жок, ызаат кылган калк жок. Ийининде чен жок, ызаат кылган эл жок. Азимхандын зайыбы Гүлайым Райкан, Медеткан эки баласынын бирин көтөрүп, бирин жетелеп (Райкан 6 жашта, Медеткан 3 жашта) мунаранын башына чыгып, Азимхандын келер жолун караса, Азимхан хандык белгисинен ажырап, мусаапыр катарында келе жатканын көрүп, Гүлайымдын жүрөгү оозуна тыгыла түштү. Мунарадан өлөмата жүгүрүп түшүп, Азимхандын жолунан тосуп, колунан бек кармап туруп, Азимханга айтканы:

– Ханым, сага не болду,
Хандыгын кайда жоголду?
Хан ордуна хан болуп,
Кимдин иши оңолду?
Касташкан душман жок эле
Катыгүн! Кимдин иши оңолду?

Азимхан, сага не болду,
Алтын так кайда жоголду?
Алтын чен жок ийнинде,
Кимдин иши оңолду?
Айтышкан душман жок эле,
Арман күн! Кандай иш болду?

Ким кийди алтын таажынды?
Таажыңа кимдер асылды?
Бечаралык, карыптык
Бешенене жазылды.

Ким минди алтын тагынды?
Ким байлады багынды?
Хандыгыңан айрылып,
Карып болгон чагынбы?

Ким салынды ченинди,
Ким билди сенин элинди?

Өрттөнүп барат өзөгүм,
Кечикпей айтчы кебинди.

Кандай душман тапты экен
Ханым, сенин эбинди?
Же тирүүсүндө Гүлайым
Кара кийсин дединби?

Күндө келген кезинде
Кызырың жүрчү бетинде.
Кырк жигит эки четинде
Кызматкерин кырк нөкөр
Кайтарып келчү артындан
Кырааным Азим, өз башың
Падышалык өкүмдө.
Салам берген калкың жок,
Ийининде чениң жок,
Ызаат кылган элиң жок.
Эч бир душман жок эле,
Ханым, мынтип келер эбиң жок.
Өрттөнүп барат өзөгүм,
Өлгөнүң ошол көзөлүм.
Өлгөнүңдүн белгиси
Ызаат кылбайт өз элиң.
Туйлады менин жүрөгүм,
Тирүү эмес сенин иреңиң.
Душманга берсең тагыңды
Өлөрүңдү билемин.

Гүлайым өлүп кете жаздап күйүп, калчылдап сөзүн бүттү. Азимхан Гүлайымга карай сүйлөп турган жери:

– Антташканым Гүлайым,
Акыреттик жубайым.
Ак эшен алды үч күндүк
Азыраак күнү чыдайын.
Аялдык кылып кыйкырып,
Артык баш тартпа убайым.

Кадырлашым Гүлайым,
Карангы жайлык жубайым.
Кадыр салды эшеним
Калсам да аз күн чыдайын.
Катындык кылып бекерге
Кайгырып тартпа убайым.

Качыптыр хандын каарынан,
Тентиген Чамбыл шаарынан
Кабар алган эшеним
Бир Кедейдин зарынан.
Атайы мен деп буркурап,
Алдына жашы дыркырап,
Азирейил периште
Алдынан чыгып сыр сурап:
Келипсиң Кедей балам – деп,
Чымындай жаның алам – деп,
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман – деп,
Жанын алар убакта
«Азирет!» деп жалынып,
Кол куушуруп камынып,
Көзүнөн жашы дырылдап,
Периштеге зар ыйлап:
«Айланайын периште,
Айбатың кыйын келиште.
Боор оорусаң болбойбу,
Аз күнү жооп беришке!

Эшенге колум берейин,
Андай-мындай дебейин,
Убада кылып жооп бер!
Албасаң да алгын – деп
Таксыр, өзүм эле келейин.»-
Деп турганда периште
Он үч күн берген убада
Жетип ал деп мудаана.
Ак эшенге кол берип,
Кедей болгон дубана.

«Кадырың болсо ханына
Ээрчите бар жанына.
Үч күнү минип өлөйүн
Азимхандын тагына.
Так үстүндө өлөйүн,
Кыямат көздөй жөнөйүн.
Атагым калсын артыма,
Себеп болсун дартыма!»
«Аябас тагын Азимхан
Жетчү болсоң баркына.»-
Азирети эшеним
Так үстүндө өлсүн – деп,
Тилеги кабыл келсин – деп,
Алып берди Кедейге:
«Азимхан балам, бергин!?» деп.
Үч күндөн кийин барамын,
Сыйладым сөзүн авамын.
Такты, таажы, ченимди
Кайтара өзүм аламын.
Өмүрүмчө эшендин
Көрө элекмин залалын.

Алдаймын десе эшен бар,
Эшеним өндүү эчен бар.
Кор кылабы душманга,
Кор кылабы, Гүлайым,
Ойлонбочу кайгы-зар.

Гүлайым алаканын шак коюп, көчүгүн жерге так
коюп, көзүнөн жашы төгүлдү, көңүлү эки бөлүндү.
Ак эшенди карап, айласын таппай зарлап, Азим-
ханга айтканы:

– Азимханым, өлсөңчү,
Өлгөнүңдү көрсөмчү.
Аял да болсом мен бейбак
Ак кепиндеп көмсөмчү.
Андан көрө бир душман
Асылды деп келсеңчи.
Ажал жетип өлөрдө

Амалсыз тагың берсеңчи.
Хан болбой Азим, өлсөңчү.
Капилет жалган дүйнөдөн
Кайтканыңды көрсөмчү.
Ханым, сенден айрылып,
Караңгы көргө көмсөмчү.

Кара ниет бир душман
Каршыкты деп келсеңчи.
Каза жетип, чын өлүп,
Хандыкты анан берсеңчи.

Энтелетип бир душман
Элиндин четин чапсачы.
Эчтеме менен ишин жок,
Эсен жатып таптаза
Абийиринден айрылдың
Эшениң келип мактаса.

Камап келип бир душман
Калкыңдын четин чапсаса,
Каргаша менен ишин жок,
Хан болуп туруп таптаза,
Кармата берсең тагыңды
Бир калпа келип мактаса.

Сен билбесең мен билем,
Түркмөндүн элинде,
Адалы жок кебинде,
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Машы чыккан жегенге.

Адамдын баарын алдаган,
Күйбөгөн киши калбаган.
Кылган ишин унутуп,
Оокаттууну жандаган,
Убадасын жалмаган.

Тамыр, сөөгүн кажаган,
Тааныш киши тажаган.

Кайда экенин билгизбей,
Карматпаган, качаган.

Түнкүсүн элди бүлдүргөн,
Күндүзүндө тим жүргөн.
Кайда экенин биле албай,
Андып жүрчү түркмөндөн
Ошол куу Кедей келген бейм.
Ойронун чыккан Ак эшен
Ойлонбой алып берген бейм.
Оңбойсуң го Азимхан
Ошонуңа кайгы жейм.

Казынаң оозун ачпайбы,
Карк алтының чачпайбы.
Каракчыга алдаттын
Касиетиң качпайбы.

Көк сандык оозун ачпайбы,
Күмүшүңдү чачпайбы.
Күмүшүнө кызыгып,
Көпчүлүк ага качпайбы.
Көпчүлүктү алдантып,
Көрүнөө сени зарлантып,
Талашпаймын такты – деп,
Касамга алып каргантып,
Кара дарды курбайбы.
Камчылап сени урбайбы.
Калың элиң кас болуп,
Ханым, каткырып күлүп турбайбы.

Кара дарга сени алар,
Тартууна анан мени алар.
Бу Кедейдин колунан
Оордук көрбөй ким калар.
Райкан менен Медеткан
Отун алчу кул болор.
Алган жарың Гүлайым
Амалсыздан тул болор.

Акылсыз ханым, түбүндө
Көргөн күнүң бул болор.

Мунарга чыгып барганда,
Көзүмдүн кырын салчы элем.
Сурагында, Азимхан,
Так үстүнө барчы элем.
Бүгүн неге барбадым,
Ушунда калды арманым.
Убактысын өткөрүп,
Убайым менен зарладым.
Куу каракчы Кедейге
Кор болот го балдарым.

Муну айтып Гүлайым ыйлап, зарлап, Азимханды кармап, бир баласын көтөрүп, бир баласынын колуна жетелеп, Азимханды ээрчитип үйүн көздөй жөнөдү. Гүлайымдын Кедейди билгендиги түркмөн элинде Шааган деген хан болгон. Шааганды амал менен Залимхан өлтүрүп, хандыкка минген. Гүлайым Шаагандын уулу Адылбек деген бектин кызы эле, ошону үчүн Азимханга муңайып Гүлайым билдирди да, үйүнө кетти. Кедейкан такка минди, таажысын кийип, ченин салынып, хандыкка камынып, кайрат менен чамынып, кырк увазирди чакырып, хандык кабарын айтты:

– Кырк увазир, кайдасын,
Кырылгыр кайсы жайдасын?
Кыюусу менен таптымбы
Азимхандын айласын?
Кырк увазир, келгиле,
Кыраандыгым билгиле,
Жар чакыргын шаарыма,
Билгизгин элдин баарына,
Эмдигиче келбейсин,
Эңилип салам бербейсин!
Кырк увазир келишти,
Ханга салам беришти:
Атсалоом алейким,

Таксыр ханым, аманбы?
Кут болсун алтын тагыңыз.
Ачылган сиздин багыңыз.
Кол куушуруп алдына
Саламга келген чагыбыз.
Хан болду кара башыңыз,
Узарсын өмүр жашыңыз.
Катууланып чакырдың,
Таксыр хан, неге келди ачууңуз.

Кыйкырыгың угулуп,
«Кырк увазир!» дединиз.
Таалайлуу таксыр Кедейкан.
Таберик сиздин кебиңиз.
Ачылсын ички сырыңыз,
Алдына келип турубуз.
Таксыр Кедейканыбыз,
Ачууңуз келсе уруңуз.
Жазып койсок, таксыр хан,
Кыркыбызды кырыңыз.

Ачууңуз токтолсун,
Жазыгыбыз жок болсун.
Буюрсаң, кызмат кылалы,
Кылчайып эшикке чыгалы,
Таксыр Кедейканыбыз,
Кызматында барыбыз.

Кедейкан кырк увазирге сүр көрсөтүп, ушу баштан сесин алып коюуну ойлоду. «Мен ушул элден эмесмин, аз күн болсо да Кедейкандын заманы дегидей кылып хандыгымды катуулук менен орундагып алсам болду. Жумшак сөз, көңүлчөктүк азыр жарабайт» — деп ойлоп, Кедейкан кырк увазирин жумшаган жери:

— Кырка турган кырк увазир,
Кырылгыр, сөзүм ук азыр.
Сурасаңар пикирди,
Толуп жатат менде сыр.

Кылычыңды тагынып,
Кызматыңа жабылып,
Кышкы кирген буурадай
Алды-алдынан чамынып,
Кыркың кырк ат мингиле,
Кырк көчөдөн киргиле!
«Кедейкандын заманы!» – деп,
Жар чакырып жүргүлө.
Кабарымды эл уксун,
Эл сураган бек уксун,
Бу Кедейкан жок эле,
Кайдан келди деп уксун.
Калк эскирткен кары уксун,
Хандыгымды айткыла,
Катын менен бала уксун.

Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы,
Карыпка кара санабай,
Жетимдин малын талабай,
Садага кайыр берүүчү,
Эл ичинде кээ жакшы,
Эч бир укпай калбасын.

«Таксыр, сөзүң акыл деп,
Хандыгың болду кабыл» – деп,
Ак-караны ылгабас
Азимхан эле бакыл.» – деп,
Кырк увазир чыгышты,
Тагынышты кылычты.
Кыркы кырк ат миништи,
Кырк көчөдөн киришти.
Кедейкандын хандыгын
Жар чакырып жүрүштү:

«Кимдин-кимдин заманы? –
Кедейкандын заманы.
Алтын тагын алдырып,
Азимдин кетти амалы.

Калайыкка угулду,
Кедейкандын амалы.

Калктын баары таң калды,
Жакаларын карманды.
«Же увазирлер Кедей -деп,
Айткан сөзү жалганбы?
Же болбосо Азимхан
Чын эле түшүп калганбы?
Эсепчи мурда келбесе,
Эч кимге кабар бербесе,
Дайыны жок Кедейдин
Хан болушу эмнеси?

Эл чогултуп шайлабай,
Эрдикке жеткен ким болду?» -
Деп сурашып, калың эл
Ушак кылып тим болду.
Кедейкандын хандыгы
Уруулуу элге дүң болду.

«Калк чогултуп шайлабай,
Хандыкка жеткен ким болду?» -
Деп сүйлөшүп, калың эл
Кары, жашы тим болду.
Кедейкандын хандыгы
Жар чакырган дүң болду.

Кедейкан кырк жигитти чакырып алып, буйрук берип турган жери:

– Кырк жигитим, жигитим,
Кырк борум сенин келбетин.
Буйрук кылам, бүтүргүн
Мойнундагы милдетин.
Он эки шаар калаанын
Адамы укпай калбасын,
Алыстагы адамдар
Кабар укпай калбасын.
Бада баккан, мал баккан

Эгин айдап, дан тапкан
Элим укпай калбасын.
Алыскылар кабарсыз
Кебимди укпай калбасын,
Мата саткан дүкөнчү,
Басып жүргөн бекерчи,
Кош айдаган эгинчи,
Камчы, жүгөн өрүмчү,
Карала болгон көмүрчү,
Карсылдаткан темирчи,
Күмүш чапкан зергерчи,
Бозо салган кергерчи,
Кийик аткан мергенчи,
Капкан салган түлкүчү,
Калдаңдаткан бүркүтчү,
Кызыл, жашыл, көк кылып
Борумдаган боёкчу,
Ырчы, чоорчу, кыякчы,
Куш таптаган мүнүшкөр,
Ат байлаган саяпкер,
Ар өнөрдөн талапкер
Ушулардын баарына,
Кырк желдетим, кабар бер,
Кимиси туура, ким арам,
Эл арасын биле кел.

Кырк желдетти жөнөтүп жиберип, кырк жигит-
ти чакырып, каарланып, түрүн бузуп, кырк жигит-
тин сесин алып айтып турганы:

– Кырк жигитим, кайдасың,
Кырылгыр, кандай жайдасың!
Кыюусу менен таптым го
Азимхандын айласын.
Ойлонбойсуң эмгиче
Букаранын пайдасын.

Кырк жигитим, келгиле,
Кырга салам бергиле.
Кызматымды түз кылып,

Кыраандыгым көргүлө.
Кылычыңарды тагыңар,
Кыруучудай чамынып,
Атыңарга мингиле.
Кырк көчөдөн киргиле.

Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы,
Эсебин тапчу көп жакшы
Эл эскиртип нарк билген
Карың калбай келгин де.
Эркек, аял, кары, жаш
Баарың калбай келгин де.
Алтымышта карыганы,
Алты жашар балдары,
Эртеңки күндө келбесе,
Ичинде калат арманы.

Чакырып атат ханың де,
Чак-болгун эртең барың де.
Хан чакырса, барбасаң,
Тирүү калбайт жаның де.
Казанага сатылат
Жер сууң менен малың де!
Жардык айтсам баарыңа,
Көзүмдү салып көрөйүн
Көпчүлүктүн зарына.
Кудай сүйүп чакырды
Азимхандын тагына.

Такыр жыйгын калтырбай,
Таанышайын эл менен.
Чоочун элем, кырк жигит,
Мындан мурда келбеген.
Калтырбай жыйгын баарысын,
Жашы менен карысын,
Алтын тактан айрылган
Азимхан ойлор намысын.
Калың эл менен кырк жигит

Ким экеним таанысын.

– Таксыр хан, сөзүң акыл. – деп,
Айтканыңыз макул – деп,
Жумшадыңыз, таксыр хан,
Элдин баарын чакыр – деп,
Кырка турат кырк жигит,
Эки колу боорунда.

Кызматка көнгөн башынан
Азимхандын доорунда.

Угуп алып далай кеп:

– Улуксатпы, таксыр? – деп,
Хан алдында кырк жигит
Ар кимиси өзү бек.

Жалмандатып кылычты,
Жабылыша чыгышты,
Көп кечикпей эртелеп
Бүтүрүүгө жумушту.
Кыркы кырк ат минишип,
Кырк көчөдөн киришип,
Жар чакыра баштады,
Эл иретин билишип.

Чакырып атат жаңы хан,
Каары кыйын абыдан.
Эч бир адам жок экен
Эл ичинде тааныган.
Эшен, молдо, улама,
Энтендеген дубана,
Эки этегин түрүнүп,
Ар кимден кайыр сурама.
Катын, эркек, карыңар,
Кары, жашың – баарыңар,
Чакырып жатат ханыңар.
Хан чакырса, барбасаң,
Тирүү калбайт жаныңар!
Казы, мупту, сарбаздар,
Жүз башы, бийлер, жүргүлө.
Алганы жок жесирлер,

Алдым-жуттум кесирлер,
Атасы жок жетимдер,
Көп кечикпей бачым кел!
Тегирменчи, терекчи,
Кызыл кулак эсепчи,
Эртең эрте келгиле!
Эмчи, кожо, чечекчи,
Көпөстөрүн, байларын
Эртең барып эр болсон
Хан алдында сайрагын.
Эринип барбай койгонун.
Эртең чыгат ойронун.
Каары кыйын хан экен,
Калың журтум, ойлогун!

Кырк жигит кабар салып, хандын чакырыгын угузду. Кары, жаш болуп, укпаган киши калбады. Эртеси таң ата алты жаштан жогоркулары бүт чогулуп, кылкылдаган көпчүлүккө көз жетпей калды. Кедейкан таажысын кийип, ченин салынып, өзүмдү да элим таанысын, жүзүмдү көрсүн деп увазирлерин, желдеттерин жана кырк жигитин алып, чогулган элге чыга келди. Элдин ортосунда туруп, көпчүлүк элге учурашып, Кедейкандын айткан сөзү:

– Ассалоом алейкум,
Элим, аман барсыңбы?!
Эл башкарган корбашы
Бегиң аман барсыңбы?
Адилдик менен сураган
Ханың аман бар бекен?
Мекеден кийим кийинген
Ажың аман бар бекен?

Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы –
Жакшың, аман бар бекен?
Эл ичинде дубана,
Бакшың аман барсыңбы?!

Амандыгын сураймын
Бирин эмес баарынын,
Жашың менен карыңын.
Жүзүн көрүп таанып ал
Мен бир Кедейканыңын.
Кедей элем алым жок,
Кериде жаткан малым жок,
Эли-журтум, эсенби?
Силер барда көөнүм ток.
Карып элем алым жок,
Капталда жаткан малым жок,
Калың эл, сенин барыңда
Хандыгымдан көөнүм ток.

Кече түшкөн Азимхан
Салыгын кандай салчу эле?
Алымын кандай алчу эле?
Чыгымын кандай бөлчү эле?
Кимиңди жаман көрчү эле?
Кимиңе тике турчу эле,
Жигити кимди урчу эле?
Хандыгын кандай кылчу эле?
Кечеги түшкөн Азимхан
Кимиңерге тынч эле?

Жакшы турса, Азимдин
Жолу менен барайын.
Жаман болсо, бир жолу
Ишимди бөлүп алайын.
Ажалым жетип өлбөсөм,
Элим, мен болумун таалайың.

Кедейкан сөзүн айтып бүттү. Элинин сүйлөөктөрү, сүрдүү көсөмдөрү ылганып басып келип, ханга салам берип, сөзүнө жооп айтып турган жери:

– Ассалоом алейкум,
Куттуу болсун тагыңыз!
Ачылган сиздин багыңыз.
Кол куушуруп, таксыр деп,
Саламга келген чагыбыз.

Букара калың элиниз,
Таберик сиздин кебиңиз.
Кырк жигиттен чакыртып,
Таанышайын дедиңиз.

Кор башылар, сарбаздар,
Кожо, молдо, эшен бар.
Сизге жолдош болуучу
Ичибизде чечен бар.
Иш бийлөөчү булардын
Ич арасын таанып ал.

Кабыл болду мурадын,
Бизге келип хан болуп
Таажы кийген убагың.
Азимхандын ал жайын
Көпчүлүктөн сурадын.
Таксыр биздин Азимхан
Жаман айтып сөкпөгөн.
Жашынан бери көппөгөн.
Жаныдан сизди келди – деп,
Жарданып турат көптөгөн.
Сиз сураган Азимхан
Салыгын жаман салчу эмес.
Чыгымын жаман алчу эмес.
Чыгымын салып күнүгө
Кырк жигити барчу эмес.

Жармагын жаздым бөлбөгөн,
Бирөөнү жакын көрбөгөн.
Сиз өңдөнүп жакшылык
Түбүндө табат өлбөгөн.

Азим падыша ханыбыз,
Казынанын пулу – деп,
Кырк увазир, кырк желдет
Кызматтагы тууру – деп,
Ай башында алты сом,
Алымдарын болжосон,

Азимхандын тушунда
Көп албаган ошондон.
Жаңырганда ай сайын
Он сегиз сом алуучу.
Алганынын бары ушу.
Андан башка бар тапкан
Өзүбүздө калуучу —

деп эл сөзүн бүтүрдү, бүтүргөндө Азимханды мак-
тап өтүштү, Кедейкан көпчүлүккө карап, көңүлүнүн
кири тарап, элдин пикирин сынап, дүнүйө менен
чынап, бир жагынан көпчүлүктү сынап, айтып тур-
ган жери:

Азимхан эски ханыңар,
Мактайсыңар барыңар,
Арам ойлор жүрүптүр
Азимхандын оюнда.
Адалдан тапкан малыңар.
Азырак ханың белгисин
Айтайын, угуп алыңар.
Бети кара Азимхан
Кантип чыдап салды экен?
Кай бети менен алды экен?
Айына он сегиз сом бүт төлөп,
Элим, не оокатың калды экен?
Айда он сегиз сомдон пул алып,
Ойдо жок күндө суралып,
Жүзүнү кантип көрдү экеп?
Күндө чыгым салдырып,
Агар алтын, ак күмүш
Ай башына алдырып,
Элим, эки көзүң чөлдө экен!
Мен силерден, калың эл,
Алмак тургай беремин,
Силерге тийсин керегим.

Эртең эрте келгиле,
Эрдигимди көргүлө!
Он сегиз кабат казынам

Ортосунан бөлгүлө.
Оймо тазга он теңге,
Берарман тазга беш теңге,
Кыйык тазга кырк теңге,
Казынамдан, калың эл,
Алынбай калбайт эчтеме.

Бир үйдө жалгыз бүлөгө
Үймөлөнгөн бир табак,
Беш бүлөгө беш кадак,
Берейин деген пейилим ак.
Кырк увазир, кырк жигит
Бөлүп алсын кырк табак.
Мындан кийин жоголсун
Азимханды мактамак.
Баары бирдей тең болсун
Бул пикирди сактамак. –

деп Кедейкан сөзүн бүтүрдү. Жакшылары үйүлүп,
жардылары сүйүнүп, нары-бери түртүштү. Элдин
баары дүбүрөп, экиден-үчтөн күбүрөп, таң калышып
турган жери:

– Ким көрүптүр мындайды,
Жанагы сөзү чындайбы?
Жалган эмес, чын болсо,
Дүнүйөгө жыргайлы.

Айткан сөзү төрөлүк,
Азандан келип көрөлүк.
Агар алтын, ак күмүш
Таразалап бөлөлүк.

Анык падыша турбайбы,
Азандан келип жыргайлы.
Алты ата, жети бабабыз,
Көргөн эмес мындайды.

Эбин таап эл алган
Эр Кедейкан турбайбы!

Эрте келип курдайлы¹,
Жети атабыз башынан
Көргөн эмес мындайды.

Бети кара Азимхан
Өлөрүнө көрүнүп,
Нээти бизден бөлүнүп,
Ай сайын салык салыптыр,
Алтын, күмүш алыптыр.
Эч адамга билгизбей,
Ан үчүн түшүп калыптыр.

Азимханды ушактап,
Аркасынан тузактап,
Ар кимиси аныгын
Билише албай кылчактап.
Ушу сөзү чын болсо,
Бай болобуз баарыбыз.
Көбөйөт го малыбыз,
Жашарат го карыбыз.

Эл тарады. Кедейкан ордосуна кайтты. Таң атты, «берерге бирөө жок, аларга алтоо бар» дегендей казынанын кабарын уккан эл азандап сап-сап болуп туруп калышты. Кедейкан ордунан туруп, убадасы боюнча, казынасын калкка таратып бердирип, элге айтып турганы:

– Алтын, күмүш алгандар.
Айбаты толук балбандар.
Хан болуп такка минсем да,
Калкыма айтар арман бар.

Эртеңки күндө Азимхан
Такты, таажым талашат.
Алтын такты, алтын чен,
Бу жыйылган көпчүлүк,
Кимибизге жарашат?

¹ Курдайлы – шаттаналы

Азим тагын талашса,
Кимибизге өтөсүн?
Кимдик болор экенсиң?
Кимибизди бозортуп,
Жолго таштап кетесиң?

Азим тагын талашса,
Кимибизди шайлайсың?
Кимибизди бозортуп,
Жолго салып айдайсың?
Угуп көңүл тынчысын,
Кимдин көөнүн жайлайсың?

Ага-ининди жам кылсан,
Азимди кайта хан кылсан,
Алдоо сөзгө ынатып,
Азимханды чыңатып,
Абийиримди алдырсан,
Кайта түшүп берейин,
Хан болбосун Кедейин!
Кадырым элден тайгылса,
Кайда барып өлөйүн?

Мени шайлап хан кылсан,
Көңүлүмдү жам кылсан,
Санаам тынып жатайын,
Көбүндү жыйдым атайын.

Көпчүлүктүн Кедейканга берген жообу:

Таксыр, Кедей ханыбыз,
Багындык сизге баарыбыз,
Азимхандын мүнөзүн
Айталык кулак салыңыз.
Арбак уруп Азимхан
Ай сайын салык салыптыр.
Агар алтын, ак күмүш
Эчтеме койбой алыптыр.
Өлөрүнө көрүнүп,
Бир жолу пейли тарыптыр.

Азимхан такты талашса,
Кедейкан, сизге өтөбүз.
Сизди шайлап кетебиз,
Азимханга алдырып,
Ай сайын чыгым салдырып,
Ысыбаптыр чекебиз.

Азимхан такты талашса,
Кедейкан, сизди шайлайбыз.
Азимханды бозортуп,
Жолго салып айдайбыз.
Жооп берсең ошондо,
Таксыр, өлтүрүүдөн тайбайбыз.

Таксыр Кедей ханыбыз,
Сизге өтөбүз баарыбыз.
Арылбаптыр, билбеппиз,
Муңубуз менен зарыбыз.

Томаякты тоздуруп,
Доңуздан бетер кошкуруп,
Жок жардыга жолобой,
Жакырларга жанашпай,
Жакшылар өзү бир бирин
Жамандыкка каалашпай,
Кемириптир кедейди,
Жакыр кылып жардыны.
Өз боюна тартыптыр
Өрүш толгон малдууну.

Байга кара санабай,
Жардыны ченеп талабай,
Ойронун чыккан Азимхан,
Оокатынан айрыптыр,
Оңолсун деп санабай...

Көпчүлүк элдин көңүлү оттой жанып, булбул-
дай тилдери сайрады. Жетим бала, жесир катын
жетишпеген алсыз начарлардын баарысы атасы

көрбөгөн, түшүнө кирбеген дүнүйөнү көргөндөн кийин, Кедейканга убадасын эмес, жанын да бергиси бар. Ошондогу Кедейкандын айткан сөзү:

– Жардың менен байыңдын,
Жаманың менен жакшыңдын,
Дубана менен бакшыңдын,
Жашың менен карыңдын,
Башың ачык баарыңдын.

Жаман жүрбөй жакшы жүр,
Менин аманымда доорон сүр.
Байып калдым дебестен,
Оокатыңа мыктап кир.

Алтын, күмүш алгандар,
Силер күчтүү балбандар.
Тоодой болгон Азимди
Томуктай торой чалгандар,
Билеги пилден күчтүүлөр,
Тамыры болот түптүүлөр,
Кайраты жолборс түстүүлөр,
Кындагы болот миздүүлөр,
Убада сөзгө бекемдер,
Тили таттуу чечендер,
Жумушу жок бекерлер,
Кожо, молдо, эшендер,
Кол кармашкан кеперлер,
Ушу турган калың эл,
Бүгүн тарап, эртең кел.
Билсенер менмин соопкер.
Соопко жакын мен бир эр.
Эртең Азимхан такты талашат,
Жалпы туруп жооп бер.

Эртең да мындан көп болгун,
Убадага бек болгун.
Абыдан баарың жыйылып,
Азимханга бет болгун.

Кедейкан ордосуна кайтты. Элдер да үйлөрүнө кайтышты. Таң атты. «Кедейдин өлөмүн дегени ушул күн эле» – деп Азимхан ойлонуп, азандан туруп «Баягы Кедей өлдү бекен, же өлө элек бекен» – деп кирип барды. Азимхан барса, өлмөк тургай сасык тумоолобойт. Чыкчырылып тагында отурат. Тагымды бергин деп Кедейканга Азимхандын айткан сөзү:

– Түшкүн алтын тагымдан,
Өлбөптүрсүң Кедейкан.
Өлармандын белгиси –
Бирөөнүн тонун жамынган.

Чечкин таажы, ченимди,
Бузупсуң калың элимди.
Арамдыкты ойлонуп,
Азимхан келбейт дедиңби.

Хандыгымды бер, Кедей,
Кайратың бар эр Кедей.
Арамдыкка айланган,
Адалың жок тенгедей.
Арам өскөн экенсиң,
Адал иштеп нан жебей.

Казынам оозун ачыпсың,
Карк алтыным чачыпсың.
Калың түркмөн элинен
Ушул үчүн качыпсың.
Алданткың келет элимди,
Ойлончу айткан кебинди.
Азимхандын эбин таап,
Качып келген каракчы,
Эл куруткан арапчы.
Нэпти бузук уурусун,
Кылган ишиң курусун.
Эми билдим куу Кедей,
Көнүлүнүн буруусун.

Момундарды алдаган,
Акыретин жалмаган
Ниетин бузук эң жаман.
Өлөр жайың мен табам.
Арам санаа каракчы
Жүргөн жерин булгаган.

деп, Азимхан Кедейге жаман айтып турду. Кедей-
кан ачуусу келип, акырая карап, кырк увазирин,
кырк желдетин, кырк жигитин чакырып, Кедей-
кандын айтып турган сөзү:

– Кырк увазир, кырк желдет,
Кырк жигитим келгиле!
Кызыталак Азимдин
Айткан сөзүн көргүлө.
Алып чыгып эшикке
Азабын колго бергиле.

Үмүт кылат тагымдан,
Сүйрөп чыгып жанымдан,
Куткаргыла кырк желдет,
Так талашкан залымдан.

Кайда кетти дарчылар,
Дарга асчуу жалчылар,
Кара дарды кургула.
Кармап алып Азимди
Камчыга басып ургула.

Азимхандын түшкөнү
Алты күнгө толо элек.
Агай-ини баарына
Алынаар маалым боло элек.
Арбак урган Азимхан
Алдыма барат тебелеп.

Кара дарга асалы,
Көп өттү мунун азабы.
Калың журтка көргөзүп,

Канын жерге чачалы.
Жемекей ханды өлтүрүп,
Бир кумарды жазалы.

Элдин баары чогулуп,
Дар түбүнө топтолсун.
Бул өңдөнгөн жемекей
Бир четинен жок болсун.
Эч адамга жедирбей,
Элимдин карды ток болсун.

Эзелден бери эл жеген,
Эч кимге теңдик бербеген
Жемекей тартсын жазыгын,
Карга, кузгун таласын
Каапырлардын жашыгын.
Буга окшогон душманды
Жолотпогун астыма,
Тамырын көөлөп казгыла.
Калың элге көрсөтүп,
Кара дарга аскыла.

Дагы эле напсин тыя албай,
Тагымды сурайт уялбай.
Алданбагын кырк жигит
Азимдин көөнүн кыя албай.

Кырк желдет чыкты жетелеп,
Кырк увазир желкелеп.
Арасында жалдырап,
Азимхан чыкты темселеп.

Кырк жигит сабап, камчылап,
Азимхан кетип баратат
Тирүү үчүн жан чыдап.
Эки жакка жалдырайт
Көзүнүн жашы тамчылап.

Азимхан кырк увазирге, кырк желдетке, кырк жигитке жана элине жалынып, жалдырап айтып турган жери:

– Кырк увазир жолдошум,
Кыйналып турат ханыңар.
Кылмышым жок силерге
Кылчайгыла баарыңар!
Кыдырып келген бир шумдан
Кыйналдым кабар алыңар!?
Кылычым чабар желдетим,
Кырк порум сенин келбетиң.
Кедейкандан мен өлсөм,
Карып болор кош жетим.

Кырк жигитим – туздашым,
Кыйноодо турат бир башым.
Кылмышы жок кыйнаган
Кедейкан кантип узасын.

Деп зарлады Азимхан.
Кырк увазир, желдетке
Көп таарынды Азимхан.
Кырк жигитке кылчаңдап,
Бек зарлады Азимхан.

Увазирден урмат жок,
Арманын угуп турмак жок.
Кырк жигиттен ызат жок.
Увазирге таарынып,
Калкына барды зар ыйлап,
Кол куушуруп Азимхан
Ыйлап турат жалынып:

«Кагылайын калкым ай!
Кимиңе өткөн дартым ай!
Бир каракчы Кедейге
Кор кылдыңбы, жалпың ай.

Таразалап бөлгөнүм,
Таалайыңдан көргөнүң
Ал өзүңөр берген Алтынай
Элине барды ээлигип,

Эси кетип демигип,
Жамандыкка кыйбайт – деп,
Дагы эле мени сыйлайт – деп.

Элинен жанган эмгек жок,
Эч бирөө салам берген жок.
Ишин сурап Азимдин
Имерилип келген жок.
Элимден эмгек жанбаса,
Эч ким тилим албаса,
Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы
Эч бири тилим албаса...

Калкымдан эмгек жанбаса,
Калысы тилим албаса,
өзүм менен тең өскөн,
Биргелешип жеп өскөн
Увазир тилим албаса...

Өзүмө өлүм токтолсо,
Өзөгүм күйүп от болсо,
Өлүп кетсем кокустан
Өзөлөнөөр жок болсо...

Жамандык мага токтолсо,
Жалындап ичим чок болсо,
Жаным кетсе аркамдан
Жакшы айтаарым жок болсо...

Алдына барып турайын,
Ажалга сабыр кылайын.
Дөөлөт болот хан деген
Алдына тообо кылайын.

Жооп берсе Кедейкан
Тирүү калар жаным – деп,
Төгүлбөс кызыл каным – деп,
Беттешпесем Кедейге

Кетмек болду алым – деп,
Эки колун куушуруп,
Кедейди карай жөнөдү.
Жалынса да укпады
Жакшылашкан көмөгү.
Жамандык көргөн бирөө жок
Азимхандан бөлөгү.

Азимхан Кедейкандын алдына барып, эки колун бооруна алып, көз жашын тизилтип, жүрөк, боорун эзилтип, «Калкым кадыр кылбады, кайгыдан көөнүм тынбады» – деп, жалооруп, жан соога-лап айтып турган жери:

– Таксыр Кедейканыбыз,
Ачылган сиздин багыңыз.
Айла кетип, таксыр хан,
Алдыңа келген чагыбыз.
Агайындан кайыр жок
Айламды өзүң табыңыз!

Таксыр Кедей, жан соога,
Бир кашык кызыл кан соога.
Мунумду билер киши жок,
Кириптер кылба көп жоого.

Аманат биздин жаныбыз,
А дөөлөт Кедейканыбыз,
Азирет бар, арман бар
Айтайын кулак салыңыз!

Душманым көп, тууган аз,
Алымды эч ким сурабас.
Айла кетип алдыңда
Агып турат көздөн жаш.

Таксыр Кедей, алдаяр,
Төксөң мына кан даяр.
Эки колум боорумда
Не кылсаң да дапдаяр.

Талашпайын тагымды,
Бер дебейин багымды.
Мусаапыр кылбай ар кимге
Катын менен баламды
Тирүү койсоң болду жанымды.

Чеч дебеймин ченимди,
Эстебеймин элимди.
Мусаапыр кылба ар кимге
Муунумду талытпа,
Жаш өмүрдү карытпа!

Угар болсоң кебимди
Бер дебейин таажымды.
Аман кой таксыр башымды!
Бечаралык, карыптык
Бешенеме жазылды.

Хан кадырын хан билет,
Таксыр хан билбесе, ким билет?
Кабарың кетти дүнгүрөп,
Кармалып турган үлдүрөп,
Жалынамын алдында
Бир чымындай жан тилеп.

Бек кадырын бек билет,
Бу дагы мендей деп билет.
Кырк увазир, кырк жигит
Кыйнады жаман тепкилеп.

Мен дагы сендей хан элем,
Күнөйүм качан кечилет?
Мен мусаапыр карыпка
Пейлиң качан чечилет?

Кадыр кылып эшенди
Тагымды бердим талашпай,
Эч болбосо тирүү кой,
Таксыр, жамандыкка баалашпай!

Азимхан муң-зарын айтып, Кедейкандын алдында колун куушуруп, өңү бузулуп, жаны кысылып, өлөрүнө түшүнүп турат. Көпчүлүк элдин баары тан калышты. Дарчылары дапдаяр камданышып турду эле, Кедейкан «Мунун жазыксыз экени рас эмеспи» – деп ойлонду. Муну мен астырсам астырып да жиберүүгө күчүм келет. Бирок түбүндө жакшы болбойт. Бул алты атасынан бери хан болуп келе жатса, кантип он кишиси болбосун, чукулуна элди айлантып алдым деген менен акыры мени тирүү койбос, бир сапар кое берейин, элдин түрүн көрөйүн деп, Азимханга: «Бар, оокатыңды кылып жата бер. Экинчи тагыңды сураган, тирүү калат экемин деп ойлобогун» – деди да Азимханды бошотуп жиберди. Азимхан Ак эшендин алдына барып, ыйлап турган жери:

– Ассалому алейкум,
Азирети эшеним!
Оорусу жок, дарты жок
Башыма түштү кеселиң.
Сенден беле эшеним
Өлө турган кезегим.
Экөөбүзгө бет туруп,
Өлөмүн деген Кедейин
Өлтүрмөк болду кайтара
Өнөрүн айтып берейин:
– Өлмөк тургай оору жок,
Азирети эшеним,
Иш кылыпсың ову жок.
Мен билгемин көргөндө,
Кедейдин душман экенин.
Үч эле күндө өлөт – деп
Айткансың сөздүн бекерин.
Арамзаада Кедейдин
Билгемин алдап кетээрин.

Айланайын эшеним,
Бу жорукту билгемин.

Нээти кара бузукка
Бербеймин десем тилдедин.

Тилдеп жүрүп эшеним,
Тилегимди катырдың.
Түркмөндүн бир куусун
Ажалыма чакырдың.
Алдамчыга туш болуп,
Сөөгүмө тамга батырдың.
Кагылайын эшеним,
Кайратымды кетирдин.
Каарына калтырдың
Калк куруткан кесирдин.
Касиеттүү киши элең,
Каталык өтсө кечиргин!
Кырк желдетим жетелеп,
Кырк увазир желкелеп,
Кыйналдым далай темселеп.

Эстедим таксыр эшеним,
Ошондо жетип келсе – деп.
Жүргүн таксыр барыңыз
Шумдан кетти алыбыз.
Мени мынтип азгырган,
Мен турмак сизди жазгырган
Кедейдин ишин тааныңыз.
Уят болдум буга – деп,
Менин көөнүм ула – деп.
Кадыр кылып тагыңды
Үч күндүк берсең туура – деп.
Төртүнчү күн болгондо
Өзүң келип сура – деп.

Таажы, чен, алтын тагымды
Кедейге алып бердиңиз.
Кесирлүү кууну ээрчитип,
Кастык үчүн келдиңиз.
Качан болот жарыктык
Олуялык белгиңиз?

Азимхан эшенге барып зар ыйлап, кайгырып турду. Эшен ачуусу келип «Ууруга уят боломун деп Азимдин тагын алып бердим эле, эми Азимханга абийрим кетти» – деп, селдени оронуп, теспени мойнуна салып, колуна таягын алып, Кедейге антаң калып, Азимханды ээрчитип, ашыга жүгүрүп Кедейкандын алдына келди. Ак эшен «Азимхандын тагын бергин!» – деп, ачууланып айткан сөзү:

– Ассалому алейкум,
Аманбы Кедей жан балам?
Алдыңа келдим мен бабаң.
Ушу турган үчөөбүз –
Кимибиздин ичи арам.
Сооп болуп, кол берип,
Кусул даарат алындың.
Байгамбардын сүннөтү –
Башыңа селде чалындың.
Беш убакты намазга
Беш бөлөк даарат алындың.
Азимхандын тактысын
Алып бер деп зарылдың.
Ээрчитип келип жаныма,
Кадыр салдым ханыма.
Миңгиздим эле Кедейим,
Азимхандын тагына.
Так үстүндө өлөм – деп,
Тагдырдын жазуун көрөм – деп,
Кедейкан болсун атым – деп,
Арылса менин дартым – деп,
Убадалуу уулмун – деп,
Бир Кудайга кулмун – деп
Бузуктукту көп кылып,
Мун үчүн элден куулдум – деп,
Алдамчы арам санаадан
Азирет эшен кайттым – деп,
Аз күндүк өмүр калыптыр
Аллага шүкүр айттым – деп,
Касам ичип, карганып,

Кайта-кайта зарланып,
Кол бердин эле Кедейим
Кадырыма таң калып.

Үч күндүк калды өмүрүм,
Төртүнчү күндө өлөм – деп.
Уруулу элдин уматын
Аз күнү байкап көрөм – деп.
Жаназама жарданып,
Жалпы турсун сопу – деп.
Азирети эшеним,
Дооронумду оку – деп,
Бийладың эле буркурап,
Өлтүрдүң эле сыр сурап.

Оюнда бар турбайбы
Арамдык менен иш кылмак.
Үч күндө өлчүү куу Кедей,
Беш күн болду өлбөдүң.
Өлмөк тургай, куу Кедей,
Баш оору болуп көрбөдүң.

Алдамчы Кедей, Азимдин
Таажы, чен, алтын тагын бер!
Убадасын унуткан,
Көрүнгөндү куруткан
Сен алдамчы күнөөкөр.

Уят болдум Азимге,
Угулду ушак жалпы элге.
Үч күндө тактан өлмөксүн
Азимхан түшүп бергенде.
Ак эшенди баш кылып,
Алдагың келет шерменде.

Ууру Кедей, куу Кедей,
Ыргыгың келет бүргөдөй.
Азимхандын тагынан
Алып таштайм, тур Кедей!

Каргасам кара таш кылам,
Кол, бутунду шал кылам.
Көздөрүндү көр кылам.
Кулагыңды кер кылам.
Кууратып сени жер кылам.
Бир жеринде көгү жок,
Куу чөп менен тең кылам.

Кедейкан Ак эшенден чын коркот. Бирок элге ишенет. Азимхандан айла кетип, эшенди бир карап, Кедейканды бир карап, акылы кетип саргайып турду. Мына ошол убакта Кедейканга бир ой туулду. Ал: «Эгер Ак эшен чын олуя болсо, каргап мени таш кылып көрсүн, же көзүмдү сокур, кулагымды дүлөй кылгандан кийин гана тактысын да, хандыгын да ошондо берейин, ага чейин эшенге бир каарланып алайын» – деп Кедейкан Ак эшенди акырая карап, ачууланып кыйкырып айтып турган жери:

– Сен ойлойсуң калпалык,
Мен ойлоймун канчалык,
Баркыбызды, Ак эшен,
Ажыратып айталык.
Экөбүздүн бирибиз
Уят болуп кайталык.

Сен ойлойсуң эшендик,
Мен ойлоймун чечендик.
Сен экөбүз, эшеним,
Эминеге кекендик?
Баа көрбөй тагыма
Кылгың келет бекемдик.
Касиетин бар болсо,
Хандыгымды талашпа.
Эл ишине катышып,
Чымыныңдан адашпа.

Хандыгымды бербеймин,
Эшендигиң албаймын.

Кол бермек тургай, Ак эшен,
Корооно басып барбаймын.
Коркутасын каргайм – деп,
Касиетиң кайдан чын?

Канакей каргап таш кылчы!
Калпа го деп кол берсем,
Хандыгымды талашат.
Карсылдаган дубана
Сага кантип жарашат?
Хан боломун деп жүрүп,
Калпалыктан адашат.

Эшен го деп кол берсем,
Эл бийлөөнү талашат.
Элтендеген дубана,
Хандык кантип жарашат?
Элине баркы жок болуп,
Эшендиктен адашат.

Дааратыма суу дей бер,
Күнү-түнү «үү» дей бер.
Олуя болсоң, Ак эшен,
Мага өлүм тилей бер.

Каргап кара таш кылчы,
Касиетиң билейин.
Бир колумду шал кылчы
Кайта жардам тилейин.

Каргап жутам деп жүрүп,
Коркутуп элди жеп жүрүп,
Тоодон чоң, эшен, күнөйүн
Кырк желдетти чакырып,
Чубатайын селденди.
Озуңан алайын,
Окумал болсоң келменди.
Өтүп кетти кордугун
Алдырайын келденди.

Кырк жигитке урдуруп,
Сакалыңды жулдуруп,
Касиетің кетирип,
Калпанды кошо бүлдүрүп,
Кара дарга астырып,
Кызыл өңүң кубултуп,
Кызыл каның чубуртуп,
Кыйнап атып өлтүрөм,
Кыркыратып муунтуп.

Азимден мурун аспасам,
Кумарымды жазбасам.
Душмандын баарын чогултуп,
Анан сурак ачпасам.

Талашып келет тагымды,
Чечкин деп келет ченимди.
Суук тумшук, Ак эшен,
Суратпайт го элимди.

Элден мурда эшеним,
Табайын сенин эсебиң.
Тагдыр жетип мен өлбөй,
Же талашкан эшен сен өлбөй,
Кантип тынат букара
Ак эшен, Азим эми өлбөй.

Кедейкан бурулуп кылычын алганча, эшен жылып, эшикке чыга берди. Азимхан да чыгып баратат эле, Кедейкан «Токто» – деди. Азимхан селт эте түшүп туруп калды. Эшендин чыгып кеткенин Кедейкан билип турган, бирок чыгып кете берсин деп койду. Ал анык олуя болсо, жана мен жаман айтып турганымда бир шумдук көрсөтпөйт беле, көрсөтө алган жок. Мына ошондуктан анын колунан эч нерсе келбесин билип, мурункусунан да ачууланып, каарын чачып, Азимханга айтып турган жери:

– Бел байладың эшенге,
Эшенмин десе ишенбе.

Эпчил экен Ак эшен
Бек карматты кишенге.
Кутулуп кеткен Азимхан,
Кайтып келдиң ушерге.

Эшенге бардың зар болуп,
Ичиңе кайгы жык толуп.
Эшениңди ээрчитип,
Келиптирсиң ондонуп.

Эшениң кайда, сен кайда,
Эшенден болбойт эч пайда.
Эсен-аман тынч жатпай
Эми калдың бейпайга.

Калпан кайда, сен кайда
Кармап турган мен кайда.
Кара ниет Азим болбосон
Калпандан болбойт эч пайда.
Хандыгымды талашып,
Кайта түштүң бейпайга.

Эшенди каалап чакырдың,
Сен чакырган эшенди
Көз алдында учурдум.
Эзелден ишим ак экен,
Эпчилдик кылган Азимди
Имерип колго түшүрдүм.

Калпаны каалап чакырдың,
Сен каалаган калпаны
Кайып кылып учурдум.
Кадимден ишим ак экен
Кара ниет сендей бузукту
Кайтадан колго түшүрдүм.

Эшен экөөң тилейсиң
Өз башыңдын пайдасын.
Эр болсо эшен таап алсын
Өзүнүн кылаар айласын.

Олуя болсо эшениң
Айтканынан тайбасын.
Кырк желдетим кайдасын,
Кырылгыр кайсы жайдасын?
Алып чыгып эшикке,
Кетиргиле айласын.

Хандыгымды талашып,
Тынчымды алды тындырбай,
Сурагымды кылдырбай.
Мен камынып чыккыча
Кармап тургун жылдырбай.

Жолотпо менин жаныма,
Буга окшогон бузукту.
Көргөзүп элдин баарына
Кыркыратып муунтуп,
Кызыл жүзүн кубултуп
Астырайын дарыма.

Такты, таажым алам – деп
Дагы эле үзбөйт үмүтүн.
Эшен экөө дүбүрөп
Тындырбады күнү-түн.

Азимден уят кетиптир.
Ажалы чындап жетиптир.
Өлөрмандык кылам – деп
Өлүмгө башы бекиптир.

Тирүү калса Азимхан
Түндө кылат каргаша.
Эшен экөө биригип,
Ээрчишип келет жармаша.
Олуя болсо Ак эшен
Мени жутаар каргаша, –

деп сөзүн айтып бүттү. Кырк жигит дегендетип
Азимханды алып чыкты. Кырк жигитти чакырып

алып Кедейкан: «Силер бүтүн элдин баарын жыйнагыла. Кары жашынан, катын баласынан эч кимиси калбасын. Бүгүн же Азимхан өлөт, же мен өлөмүн ушу тамашаны көпчүлүк эл көрүп турсун – деп Кедейкан ачуусу келип, буркан-шаркан түшүп, увазир, желдет, жигиттеринин сесин алып, көзүнүн чаарын чыгарып каарланды. Увазир, жигиттерин туш-тушка чаптырды. Бир убакта кырк увазир келди. «Таксыр, элиңиз бүтүн жыйналып келишти, барып сөзүңүздү айтып, Азимханды бир жаңсыл кылбайсызбы» – дешти. Кедейкан ордунан туруп, кериле басып тышка чыкты. Эшик алдында кырк жигит Азимханды кармап турган экен. Азимхан өзүнүн ичинен: «Хан кадырын хан билет, хан билбесе ким билет» деген макал бар эмеспи, Кедейканга жалынып, жалбарып жакшылыкча карганып, катын, балдарымды тартууга айтып, жансоогалап көрөйүн» – деп Азимхандын Кедейканга зарланып айтып турганы:

– Таксыр Кедейканыбыз,
Кетти кубат-алыбыз.
Кечеги күндө келсең да
Ачылган сиздин багыңыз.
Кол куушуруп алдында
Корголоп турган чагыбыз.

Адөөлөт Кедейканыбыз,
Ачылган сиздин багыңыз.
Куттуу болсун тагыңыз.
Алдында алтын багыңыз.
Өз элиме кор болуп,
Өлгөнү турган чагыбыз.

Таксыр Кедей, алдаяр,
Төгөмүн десең кан даяр.
Өзүң билип, өзүң кой
Не кылсаң да дапдаяр.

Талашпайын тагымды.
Чеч дебейин ченимди.
Эстебейин элимди.
Урмат кылар бекенсиз
Убайы, кайгы кебимди!

Он эки калаа ордолуу
Шаарым тартуу, таксыр хан.
Алган жарым Гүлайым
Жарым тартуу, таксыр хан.

Арбак урган Ак эшен
Арада жүрүп кас кылган.

Он эки шаар кең Хыйба
Калаам тартуу, таксыр хан.
Үч жашарым Медеткан
Балам тартуу, таксыр хан.
Алты жашар Райкан
Уулум тартуу, таксыр хан.
Алдындагы алтын так
Туурум тартуу, таксыр хан.
Түбү бузук Ак эшен
Экөөбүздү кас кылган.
Тирүү кетер бекемин
Таксыр, сенин астыңан.

Алдындан кыя баспайын,
Арамдыкты таштайын.
Тирүү койсоң, таксыр хан,
Мындан кийин жазбайын.

Пери кызындай мелтиреп,
Акылы толук эң зирек.
Үр кызындай үлбүрөп,
Алган жарым Гүлайым
Адамзаттын сулуусу
Гүлайымды алыңыз.
Күзгүдөй сулуу жарыбыз

Гүлайымды алсаңыз
Тирүү калабы жаныбыз.
Төрөлүк кылсаң, таксыр хан,
Төгүлбөс бекен каныбыз?

Райкан менен Медеткан
Отун алчуу кул болсун.
Казан асып от жагуу
Менин ишим болсун, хан.
Ушу кайгы сөзүмдү
Кабыл алгын, жолборсум!?
Алтын тактын үстүндө
Гүлайым экөөң олтурсаң.
Кол куушуруп алдыңда
Кызмат кылып мен турсам.
Таксыр, өлбөс бекен жаныбыз,
Төгүлбөс бекен каныбыз?
Бир чымындай жан үчүн
Гүлайымды алыңыз!

Кедейкан Азимхандын сөзүнө ээрип, Гүлайымга көңүлү бурулду. «Баса! Рас эмеспи, тагымды бергин деп айтасың деп өлтүрүп жиберсем жакшы иш болбос, андан көрө мунун катынын алайын да, өзүн тирүү коеюн. Күнөөсүз кан төгүү да кыйын, ошентип темселетип таштоо керек. Эли-журту көрсүн» – деди да, Кедейкан Гүлайымга кызыгып, көңүлү бузулуп, Азимханга мындай деди: «Гүлайымды алып кел да, өзүң никесин кыйып, өз колуң менен алып бериңиз да, балдарды ээрчитип кайда барсаң анда бар. Балдарыңды багып ал.» – деди. Анда Азимхандын Кедейканга айткан сөзү:

– Хан кадырын хан билет.
Кадырымды билдиңиз.
Касиетиң бар экен,
Айтканыма көндүңүз.
Албадың таксыр, өлүмгө,
Арзымды алдың көңүлгө.
Бу жакшылык ишинди
Унутпасмын өмүрдө.

Сиздики болду Гүлайым,
Куттуу болсун жубайың.
Ак эшендин айынан
Айрыды менден кудайым.

Нур кызындай Гүлайым
Үч күндүк жооп сурайын.
Үч күндөн кийин, таксыр хан,
Сен көрөсүң убайын.

Арыз-мунумду айтайын,
Ал бейбакты байкайын.
Асыл экен Кедей – деп,
Алдап-соолап жайкайын.

Үй-мүлкүн бөлүп берейин,
Төртүнчү күн болгондо
Ээрчитип келейин.
Келем деп коюп кечигип,
Кемпиримди жебейин.
Калп айтчу болсом бул сөздү
Каарындан өлөйүн.
Кайтара кордук көрөйүн.
Каарындан корксом ошондо
Качып-бозуп жөнөйүн.

Азимхан сөзүн бүтүрдү. Кедейкан: «өзүңдүн суранууң боюнча үч күндө Гүлайымды алып кел. Менден кутула албасыңды өзүң билесин, эми кылтылдасаң тирүү калбасыңды да өзүң билесин» – деп кетип, убадасын бекитип, Азимханды бошотту. Элди таратты. Өзү ордосуна кетти. Азимхандан акыл тайып, мээ чайкалган чанач болду. Мен тирүү туруп Гүлайымды Кедейге берип, балдарымды колунан кармап жетелеп жүргөндөн көрө өлгөнүм туура го деп, терең ойго батып, үйүнө келди. Гүлайымга көргөн жабыр-жапаасын айтып, ыйламсырап турган жери:

– Антташкан жарым, Гүлайым,
Айрымак болду кудайым.
Азиретмин деп жүрүп,
Ак эшен салды убайым.

Кыз алганым Гүлайым,
Кыйытты ишти кудайым.
Олуяң болом деп жүрүп,
Оңбогур салды убайым.

Алдады Кедей, алдады,
Убадасын жалмады.
Ишенгеним эшендин
Башынан кетти арбагы.

Кырк желдетке карматып,
Кырк жигитке сабатып,
Каралардын алдында
Карышкырдай талатып...

Жансоогалап жалынып,
Бошонуп бардым эшенге.
Эшениң менен жерге кир
Бек карматты кишенге.

Өкүмүн көрүп Кедейдин
Өзү качып жоголду.
Өларманга так берген
Менин ишим кайдан оңолду.

Экинчи дардын түбүнө
Алдырып келди сүйрөтүп.
Астырам деп мен үчүн
Камдап келди аркан жип.

Элимден жанган эмгек жок,
Калкымдан жанган кайрат жок,
Кырк желдеттен кызмат жок,
Кырк жигиттен ызат жок.

Увазирден уят жок.
Жалдырап турсам Кедейге
Жакындаган мыят жок.
Сен Кедейге тийбесең
Жаңылмак болду жалгыз ок.

Алган жарым Гүлайым,
Акыл экен сеники.
Ак эшенге ишенип,
Акмактык болду меники.

Каракчы Кедей куу экен,
Казынамды ачыптыр.
Калың элди алдантып,
Карк алтыным чачыптыр.

Алтыныма кызыгып,
Алды-алдынан бузулуп,
Ага-тууган элимди
Арбак менен туз уруп,
Аралжы болгон киши жок,
Аманат жаным кысылып,

Күмүшүмө кызыгып,
Көнүлдөрү бузулуп,
Көпчүлүктүн баарысын
Көрүнөө арбак, туз уруп,
Көнүл алар кишим жок
Көп кайгырдым жалдырап,
Көөдөндөн жаным кысылып.

Кедейканга никелеп,
Бермек болдум, Гүлайым.
Кез-кезекте жүзүндү
Көрмөк болдум, Гүлайым.
Сен Кедейге тийбесең
Өлмөк болдум, Гүлайым.

Каракчыга никелеп
Бермек болдум, Гүлайым.

Кайгырганда жүзүндү
Көрмөк болдум, Гүлайым.

Алдамчы Кедей жарыңыз,
Жарыңызга барыңыз.
Ал Кедейге тийбесен
Аман калбайт жаныбыз.
Кедейканга маакул – деп,
Ажыратып калыңыз!

Айла кетип, ал жетпей
Кедейканга сен тийдиң.
Карып болуп мен кургур
Кайсы жакка тентиймин?
Кайгылуу күндө турамын,
Кедейкандын жогунда
Кадырымды сурагын.
Каралдым Рай, Медеттин
Айласын кандай кыламын!?

Азимхан сөзүн бүтүрдү. Гүлайым буркурап ыйлап, кандай кылар айласын таппай, алаканын шаккоюп, жер тепкилеп, ачуусу тарагандан кийин Азимханга карап эки баласын эки колу менен кармап туруп, күйөөсүнө айтканы:

– Тирүүлөй азап тарттырбай
Түнүлтүп ханым, өлбөдүн,
Өлгөнүндү көрбөдүм.
Кара жер боорун кең оюп,
Катын да болсом көмбөдүм.

Сен айтканда билгемин
Алдамчынын алдаарын,
Ажалга сени кармаарын.
Азимхан, сени ошондо
Адаштың деп зарладым.
Эми кантип жан сактайт
Ырысы жок балдарым!

Түйшүк тартып мен бейбак
Тирүүлөй жесир болгончо,
Өмүрүм өтөр кайгыда
Райкан менен Медеттин
Томук эти толгончо
Мен Кедейге тийгиче,
Кезигип калсаң күйгүчө,
Балдарым кул, сен малай,
Сенделип тирүү жүргүчө,

Мен каракчы ханга тийгиче,
Кадырына күйгүчө,
Казан асып сенделип,
Калкында тирүү жүргүчө,
Ханым, жүрү кетели!
Качып жүрүп өтөлү.
Аманат жандан кечели,
Алыска тентип кетели.
Темирден чокой кийели,
Тентигенди сүйөлү.
Издеген менен табылбайт
Тетири жолго кирели.

Аргымак менен биз качсак,
Кербен жол менен түз качсак
Аргымак изин чалдырар,
Антыкор Кедей, арам кул
Андытып кармап алдырар.
Алып барып орго салдырар.

Тобурчак минип биз качсак,
Токтоосу жок түз качсак,
Тобурчак изин чалдырар,
Тозоку Кедей, арам кул
Тоздуруп кармап алдырар.
Тирүү болсоң куу Кедей
Түрткүлөп орго салдырар.

Ат минбейли, жөөлөйлү,
Азап тартып жөнөйлү.

Тобурчак минбей жөөлөйлү,
Тозок тартып жөнөйлү.

Райканды көтөрүп
Азимхан шордуу жонуна,
Медетканды Гүлайым
Кучактады бооруна.
Түндөп качып чыгышты
Түйшүктүн сапар жолуна.

Карангыда жол жүрүп,
Күндүзүндө бекинип,
Кармап алат Кедей – деп
Карып жандан шекшинип,
Жолго жакын жолобой
Жолсуз жерде баратат.
Карангы түндө кайгырып,
Ачкалык менен таң атат.

Улуу тоого чыгышты,
Улардын үнүн угушту.
Улутунуп ыйлашып,
Шаарын карап турушту.
Азыгы жок, наны жок
Ачка болду балдары,
Атакелеп ыйласа,
Азимдин кетип дарманы.
Убара болуп чыгышты
Ууруларча коо менен.
Убайым тартып баратат
Улар учпас тоо менен.

Азыгы жок качышып,
Абдан карды ачышып.
Кедейкан кармап алат – деп,
Күнү-түнү шашышып.

Улар болуп оттоду,
Улуу тоого токтоду.

Чөптүү жерге токтоду,
Катарлуу мойнок бел ашып,
Кара кум, кара таш басып,
Муунун сары суу алып,
Мусаапыр болуп өң азып.

Ак топурак жалашып,
Алмадай чөп көрүнсө
Аталап балдар талашып,
Азап менен баратат,
Алтымыш адыр, бел ашып.
Топурак көрсө баарысы
Токтой калып жалашып.
Топудай чөп көрүнсө
Тобу менен талашып.
Тозок тартып баратат
Токсон адыр, бел ашып.

Көрбөгөнү көр болуп,
Басканы жолсуз жер болуп.
Бүткөн бойдун баарысы
Сасыган кара тер болуп.
Балдары ыйлап наны жок,
Мусаапыр болду багы жок.
Гүлайым менен Азимхан
Мурункудай чагы жок.

Муунун сары суу алып,
Баса албай бели буралып,
Ачкалыктан алы жок
Айнектей көзү тунарып.

Күйүттүү болду Гүлайым,
Азапка түштү Азимхан.
Мээнет тартып Медеткан,
Ыйлап барат Райкан.

Азык-оокат нан албай,
Айласын Азим таба албай,

Качып чыккан бечара
Келетат жанын бага албай.
Райкан, Медет ыйласа,
Тамак деп жанын кыйнаса,
Алдап, соолайт балдарын,
Көзүнүн жашын тыйбаса.

Кырк эки күн жол жүрүп,
Кыйноо тартып мол жүрүп,
Бардык кубат, ал-күчүн
Балдары үчүн бүлдүрүп.

Тоо түгөнүп, түз болуп,
Жер түгөнүп муз болуп,
Жайында качкан Азимхан
Конуу салкын күз болуп.
Бут шилтөөгө дарман жок,
Дарманы такыр калган жок.
Кучактаса Гүлайым
Көзүн ачкан балдар жок.

Балапанча Райкан
Соолуп турган убагы.
Орто жолдо Медеттин
Болуп турган убагы.
Азимхандын тили жок
Жатып калган убагы.
Ал-абайың кандай – деп,
Гүлайым шордуу сурады.
Балдардын чыккан үнү жок,
Азимхандын тили жок.
Ах, Гүлайым шордуунун
Таштап кетээр күнү жок.

Ошондо Гүлайым эки баласынын жана Азимхандын башын желөп, Кермиси деген жерге барып, кыйрап жатып калды. Кырк эки күн жол жүргөндүктөн тамандары тешилип шишиген. Ачкалыктан алы жок, алардан башка кыбыраган как эткен кар-

га, кук эткен кузгун да жок. Ээн талаа, эрме чөл. Гүлайым Азимханга караганда кичине дармандуу-раак. Гүлайым эки баласынын башынан жөлөп чачтарын жайып ыйлап отура берсин. Эми Кедейкандан кабар алалык.

Кедейкан төртүнчү күнү Азимхан Гүлайымды алып келет деп, сүйүнүч менен тоюн камдап, корбашыларын, билимдүү бийлерин тойго чакырган. Чакырган элинин баары айткан күнүндө келишти. Азимхан Гүлайымды алып келбеген соң, Кедейкан издетип эч жерден таба албады. «Эшенди тапкыла. Муну бекитсе эшен бекитти» – деп эшенди издетип, аны да таба албады. Эшендин калпалары да калбаптыр. Мечити каңгырап калган. Мени тирүү болсо ушул эшен менен Азимхан түбүндө соо койбойт деп издеп эч дарегин таба албады. Кырк жигит эшендин эки калпасын таап келишти. Кедейкан, биринчиден элдин сесин алуу үчүн, экинчиден Азимхан менен Ак эшен дайынсыз жоголсун деген ой менен элдин баарын жыйдырып алып, калпаларды дарга тарттырды. Жыйылган элдин үрөйү учуп коркуп, үй-үйүнө кайтышты. Ошентип Кедейкандын көңүлү тынып, душманын жыгып, Ак эшенди, Азимди айдап, эки калпаны жайлап, көңүлү жайнап, сурагын сурап жатып калды. Кедейкан бир күнү өзүнүн жетим убагынан беркени ойлонуп отуруп, башынан өткөн жетимдик, карыпчылык турмушунун баары көз алдына келип, баккан энеси Гүлсаана оюна түштү да жашып кетти. Мен эми энемди, төрт жолдошумду алдырайын деп кырк жигитин чакырып жумшап турган жери:

– Кырк жигитим, келгиле,
Келип салам бергиле!
Алыскы жолго жумшаймын,
Кызматыңды билгиле!

Кырк жигитим камыңгын,
Кылычыңды тагыңгын.

Кызыл чаар жолборстой
Кыркышар жоого чамынгын.
Такалансын аттарын,
Сүрүндөн корксун жаттарын.
Бир айлык жолго барасың,
Аттарыңды таптагын.
Эринип бир күн жатпагын,
Өзүңдү өзүн сактагын.
Өз элиме жиберем,
Өнөрүмдү мактагын.
Кыркыңар эки бөлүнбө,
Залимханга көрүнбө,
Түркмөндөрдүн баарысы
Залимхандын жөнүндө.
Залимханга көрүнсөн
Каласыңар өлүмгө.
Ушул сөздү кырк жигит,
Бек сактагын көңүлгө.
Саалы деген сопу бар,
Өзү молдо окумал.
Дабырабай, кырк жигит,
Акырын издеп таап ал.
Балапан тууп жетилген,
Пайгамбарга жашы тең,
Кантип кабар албайын
Хан болгондо энемден?
Энемдин аты — Гүлсаана,
Бар тууганы бир бала.
Ошо бала — мен Кедей
Энемди көрөр күн кана?
Төрт жолдошум дагы бар,
Саалыны тапсаң табылар,
Энемди эстеп, аларды
Унутуп койсом, таарыңар.
Жатындаштан жакыным,
Жашымдан бирге акылым,
Адал, арам тең жеген,
Ардактаган сырдашым.

Кырк жигит түркмөн элине келди. Саалы сопу-ну таап алышты. Саалы Кедейдин энесин, төрт жолдошун таап берди. Жигиттер Кедейканга алып келишти. Кедейкан энеси жана төрт жолдошу менен көрүшүп, аларга таза кийимден кийгизип, хандыгын сүрүп жатып калды.

Кедейкан хандыгын сурап жата турсун, эмки кабарды Гүлайым менен Азимхандан алалык.

Азимкан менен Гүлайым арып-талып Кермисин деген чөлдө жатканда Гүлайымдын Ак эшенди кармап айтып турган сөзү:

– Мусаапыр кылган Ак эшен
Эч береке таппасын.
Алдамчы Кедей экөө тең
Өлгөндө көргө батпасын.
Алдамчы Кедей арамы
Азимхандай аксасын.
Адаштырган Ак эшен
А дагы биздей какшасын.

Увазирди туз урсун.
Желдеттин иши бузулсун.
Кырылып кеткен кырк жигит
Кылычындын мизи урсун.
Баарыңардын ишинер
Бизден жаман бузулсун.

Алганым Азим өлсөчү,
Ардактарым калсачы.
Баарысынын алдынан
Мени Кудай алсачы.
Улугум Азим өлсөчү,
Ушул экөө калсачы.
Убайымын тарттырбай
Мени Кудай алсачы.
Курдашым Азим сөөгүндү
Кузгун, карга талайбы.
Кудайым кандай кемиттин

Кууратып биздин таалайды.
Ажал жетип өлөрдө
Көрөр киши болсочу.
Ак кепиндеп, таза жууп
Көмөр киши болсочу.
Түркмөн көздөй мен качпай
Төркүн издеп эл таппай,
Талаада тентип өлгөнчө
Тууганга барып жан бакпай
Кантемин эки баламды?
Калбайт го мага каралды.
Баарысынан айрылып
Как талаада каламбы...
Бир мусулман келсечи,
Садага-кайыр берсечи.
Каралдым эки баламды
Өлө электе көрсөчү.
Балдарымды алпарып,
Багып алар болсочу.
Эч болбосо бирөөнүн
Жаны калар болсочу.

Гүлайым балдарынын, Азимхандын башын жөлөп буркурап ыйлап, көзүнүн жашын жыйнап, кайтара кайраткылып олтурду эле, кырк кербен өтүп бара жатат. Гүлайым көрө коюп, жүгүрүп барып, эки колун бооруна алып, кайыр сурап турган жери:

Айланайын кербендер,
Алыс жерден келгендер,
Акыретти ойлонуп,
Ачкага оокат бергендер,
Алсыздын алын көргөндөр,
Ажал жетип өлгөндү
Ак кепиндеп көмгөндөр.
Кагылайын кербендер.
Карыпка кайыр бергендер,
Как талаада өлгөндү
Кайрылышып көмгөндөр!

Дин мусулман болсоңор,
Кайрылып бир бас. Келе кет!
Катары менен кыйраган
Карыпка кайыр бере кет.
Өлгөнү жатат алганым,
Өзөгүп жатат балдарым.
Өзүм да ачка алым жок,
Соопко жакын болсоңор,
Садага-кайыр арнагын!
Бир пияла суу барбы?
Биздин көз ачка тунарды.
Акактай сулуу, айнек бет
Ант ичкендей кубарды.
Ак эшен менен Кедей куу
Ойлободу убалды.
Кайыр берсең балдарга
Балдарым кирсе дарманга
Тирүү калат бекенбиз
Кербендер сенин далданда.
Абыдан сооп эмеспи
Акыретке барганда.
Кор болбогон жан элем
Мен да хыйва жеримде.
Ачтан өлдүк кырылып,
Кермисиндин жеринде.
Карыптык күндө жатабыз
Кара жолдун жээгинде.

Айланайын кербендер,
Жол түгөнүп, из болуп,
Тоо түгөнүп, түз болуп,
Топурак жалап, чөп-чар жеп,
Тоюту кеткен биз болуп.

Суу түгөнүп сай болуп,
Койнума кандуу жаш толуп,
Белге чапкан жыландай
Же бир чымындай жан чыкпай
Балдарым жатат толгонуп.

Жатканыбыз Кермисин
Эн талаа жер болду.
Бүткөн бойдун баарысы
Сасыган кара тер болду.
Какылдап учкан карга жок,
Мээ кайнаткан чөл болду.
Биз мусаапыр карыптын
Кербөгөнү гөр болду.

Айланайын кербендер,
Күйүк күлчө нан барбы?
Уктунар менден арманды.
Силерден айла болбосо
Тирүү калар ал барбы.
Ала кетип багып ал
Араң жаткан балдарды!
Разымын кудайга
Эки балам тирүү калса.
Акыры башта бир өлүм
Ата-энеси бизди алса.
Мынчалык иши бузулган
Биз карыпта күч канча, –

деп, Гүлайымдын колу боорунда, сөөгү зыркырап, көзүнүн жашы буркурап мунун, арманын, кайгы-зарын айтып: «Багып алгыла!» – деп, балдарын тапшырып турду эле... Кербендердин Гүлайымга жооп берген жери:

– Кундуз, Жылдыз шаарына
Соода кылып барганбыз.
Дүнүйөдө байбиче,
Адамда болбойт армансыз.
Качып чыктык Мисирден
Сексен кербен барганбыз.
Кыркын колго түшүргөн,
Эч бир оокат табылбайт
Оодарсаң да, издесең
Тирүү турат жаныбыз.
Байбиче, биз да сизге тең

Сооданы мурда алдантып,
Зордукчудан шор катып,
Төөлөрдүн көбүн уурдатып
Качып чыгып Мисирден
Карбаластап түн катып,
Азык албай темселеп,
Келатабыз жол тартып.

Кыркыбыз калды кармалып,
Кылчайып кабар албадык.
Ачка келе жатабыз
Биз да сиздей сандалып.
Биз эмеспиз карды ток
Жолундан каршы чыгыппыз
Жолдошумун жарымы жок.
Нан турмак бизде суу да жок,
Биз дагы качкын өзүндөй
Оной душман кууган жок.
Аз калды шаарга барабыз
Азыр жок сизге, байбиче,
Оокат берер чамабыз.
Биз баксак да ачка өлөт,
Өзүндө турсун балаңыз.
Качкынга качкын жолукту
Карыптык башка түшкөн соң
Какшанбай турган жорукпу.
Таба албады Гүлайым
Балдарына ичер суу.
Күнүндө жок тынчымак
Гүлайым турат буркурап.
Өлсө көөмп коерсун
Өзөгүп жаткан балдарды
Ала кет деп чыркырап.
Боздоп турат бир төөсү
Жолдо өлгөн тууп ботосу.
Желинине сүт батпай
Баспай келет талтактай.
Өзү семиз чапчактай.
Кербен башы Равшан

Келем шарып тумарчан
Кербендер тура, тур – деди
Мусаапыр келсе ыраактан,
Өлгөнү жатса балдары,
Өзөгүп жатса алганы
Кезерип ачка баарысы
Кетип турса дарманы.
Жакшы эмес го булардын
Жалдырап ыйлап калганы.
Кербендерим, алып кел,
Жүктөн чечип чараны.
Төөнү саап, сүт берип,
Тиргизгин эки баланы.
Дин мусулман көрүнөт
Түбүндө тийбейт залалы.
Сүттөн башка тамак жок,
Бечараны багалы.
Төөнү саап, сүт ичип,
Өзөктөрү ойгонсун.
Кербен башы Равшан
Кармап берди чараны.
Саап турса Гүлайым
Ийип кетип сүт чыкты
Чара менен толтура.
Сүт чыкты төөдөн мелтирөп
Көтөрүп барды Гүлайым
Балдарына энтелеп.
Жутуп атат балдары
Төөнүн сүтүн кылкылдап.
Тоюп келген кезинде
Жатып калды шылкылдап.
Балдарынан калган соң
Азимхан кирди сүт ичип
Өзөгүнө сүт түшүп,
Жатып калды бүк түшүп.
Гүлайым шордуу чыңырды
Райкан, Медет куласа.
Алган жарым Азимхан
Ажалы жетип суласа.

Сүт болбосо уу болсун
Мен дагы ичип көрөйүн
Үшкүрүк тартпай үчөөнүн
Аркасынан жөнөйүн

Гүлайымдын дагы өзөгүнө сүт түшүп жатып калды. Кербен башы Равшан баш болуп, төртөөнүн тең башынан жөлөп-таяп турушту. Бир аздан кийин Гүлайым дүнүйөгө бир келген сулуу болуп көрүндү. Мурун чөп жеп, топурак жеп, суу ичип мусаапырчылык күнгө түшүп, каны суюлуп, эти качып, өнүтүсүнөн адашып калган эле, сүттү ичип бир аз соолуп жаткандан кийин, Гүлайымдын тамырларына, бетине кызыл кан жүгүрдү. Агы ак, кызылы кызыл болуп өнүнө чыга келди. Равшандын көңүлү бузулуп, Гүлайымга кызыгып, катын эсепсиз сулуу экен, бу мусаапырга ылайык эмес, муну түн боюнча алып кете берели деп, Гүлайымды төөнүн үстүнө жүктөп, кербендер алып кете берди. Танга жакын Азимхан эс алып, көзүн ачып, башын көтөрсө, Гүлайым жок. Элдир-селдир эстесе, кербендер да жок. Ошондо Азимхан эки баласын кучактап алып, буркурап ыйлап турган жери:

– Шордуу балдар, карачы,
Кайда кеткен апанар?
Кайгы менен ичине
Толгон экен капанар.
Как талаада тарп болуп,
Калган окшойт атаңар.
Кайгыртып өмүр өткөрөр
Каралдым балдар кападар.
Алган жарым Гүлайым -
Айрыды чындап кудайым.
Арапчы кербен туш болуп,
Амалсыз кеттиң жубайым.
Алданын кылган ишине
Амалым барбы, чыдайын.
Акылым кетсе башыман
Акыл болгон, Гүлайым.

Айтканыңдын баарысы
Макул болгон, Гүлайым.
Ата менен энеден
Жакын болгон, Гүлайым.
Эсим кетсе башымдан
Эс үйрөткөн, Гүлайым.
Эне-атамдан артыкча
Сөз үйрөткөн, Гүлайым.
Ээн талаада улутуп,
Эмгекке салдың кудайым.
Эч кабарың билинбейт,
Изинди кимден сурайын.

Кетирген менин алымды
Кечинде келген кербенби?
Кербениң менен жерге кир
Кесири тийчүү элденби.
Кермисинге таштаган
Кечинде келген кербенби?
Керексиз кербен улутуп
Кесири тийчү элденби?
Издесем кайдан табамын?
Райканды эштеп багамын,
Эмчектеги Медеткан
Ишенбейм тирүү калаарын.

Как талаада калганым
Каламда жазган шор бекен.
Кадырлашым Гүлайым
Кайда кетти болду экен.

Ээн талаада калганым
Эмгекке жазган шор бекен.
Эки жетим баланын
Энеси кайда болду экен?

Ырысы жок Райкан
Көтөрөйүн жонума.
Мээнеттен тапкан Медерим

Кучактайын боорума.
Гүлайымды издеп кирелик
Кербендин кеткен жолунан.

Жөнөдү Азим жол тартып,
Бир баласы жонунда.
Биртике басып дем алат
Бир баласы боорунда.
Баса албай келет бурулуп,
Таягы бар колунда.
Өлүк эмес, тирүү эмес
Өң-түсүнөн адашып,
Өлөсөлүү Азимхан
Кара таш, кара кум басып,
Эки күндүк жер экен
Он эки күнү жол тартты.
Кедейкан менен эшенден
Өзү эле алган бул дартты.

Эс алып ыйлап олтурса,
Карарган бир шаар көрүндү.
Өз элине жеткенсип,
Азимхан басты көңүлдү.
Эки айдан бери жол жүрүп,
Эч жерден шаар көрбөдүм.
Эч ойлонор арман жок,
Элге жетип өлгөнүм.

Бел байлады Азимхан
Шаардын көрүп караанын.
Көңүлүн ачты сүйүнтүп,
Райкан, Медет баланын.
«Айланайын балдарым,
Кирди муунум, дарманым.
Көзүңдү ачып экөөң тең
Жакамдан бекем кармагын.
Тетиги турган бир чоң шаар
Өрүк, алма, наны бар.
Амалсыз кеткен Гүлайым
Апаңар эми табылар.

Эркелетип балдарын
Эсин жыйды сүйүнүп.
Шаардын четин караса,
Эл топтолгон үйүлүп.
Шаардын үстүн караса,
Өстөнү жайык – кан арык.
Жаткан экен мелмилдеп
Арык толо суу агып.
Көпүрө жок, кечүү жок.
Азим турду камалып.
Кечүүнү кайдан табам – деп,
Эки жагын каранып.
Арыктын жээги жашандап,
Айбан сындуу оттоду.
Айран ичкен эмедей
Агын сууга токтоду.
Бир азыраак эс алып,
Жөнөдү Азим камданып,
Көпүрө же кечүү издеп
Келатат Азим жол чалып.
Кечүү чалып келатса,
Арыктын жайык түзү бар.
Абыдан байкап караса,
Араба аттын изи бар.
«Айланайын балдарым,
Экөөнү тең көтөрүп
Кече албаймын кечүүдөн
Кечигемин деп ойлойм
Кийимимди чечүүдөн.
Алым начар, дарман жок.
Агып кетпе экөөн тең.
Айланайын Медерим,
Олтура тур бул жерге.
Райканды алып барып,
Коюп келем тиерге.
Жетилгиче, балдарым,
Мен кызматкер силерге.

Райканды көтөрүп,
Сууга кирди кечүүгө.

Эс-акылдан адашкан
Эринди кийимин чечүүгө.
Таякка күч келтирип,
Кечип барат Азимхан.
Каруусу жок тамтанда,
Сууну ортолоп барганда
Артынан чыкты чыңырык.
Ал чыңырган Медеткан
Атаке десе угулуп.

Бир карышкыр Медетти
Тиштей качты сугунуп.
Чочуп кетип жыгылды
Колундагы Райкан
Сууга кетти суурулуп.

Райкан агып жөнөдү
Бир азыраак көрүнүп.
Аздан кийин жок болду
Суу түбүнө чөмүлүп.

Суудан чыгып сүйрөлүп,
Ыйлап турат Азимхан.
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Талаада калды Азимхан
Балдарынан бөлүнүп.

Азимкан: «Бу да болсо кудаанын буйругу экен. Так, таажы, ченимди бир алдамчыга өзүм бердим, катынымды кербендер алып кетти. Балдарымдын бирин карышкырга көтөртүп, бир баламды колум менен сууга агыздым, жалгыз башым калды. Тирүү жүрөр эбим калбады, кудайдан өлүм тилеп жатып өлөйүн» – деди да эки суунун аралына барып жатып калды. Райкан агып бараткан сууга бир кайырмакчы чал кайрымак салып отурат эле, кайырмагына бир нерсе илине калганын тартып алса, алтын жака зоотунун жакасынан илинип бир бала чыкты. Чал байкуш чочуп кетип, кайта сууга таш-

тап жиберейин деп турса балада болор-болбос жан бар сыяктуу. Башын ылдый баштантып кучактап турду. Бала чала жан болуп тирилип келе жатат. Чал көтөрүп алып үйүнө келип кемпирине кубанган сүйүнүчүн айтып турган жери:

– Кубанды жаным байбиче,
Куурадык эле экөбүз.
Жетимишке келгиче
Кол кармашып тең өстүк
Кудайым тилек бергиче.

Кайрымак салып олтурсам,
Балык келип илинди.
Балык десем чыкканда
Бала экени билинди.
Башын ылдый каратып,
Кучактап турсам тирилди.

Тегин бала көрүнбөйт
Алтын жака зооту бар.
Аман болуп жетилсе
Жүрөгүндө оту бар.

Кайдан чыгып келди экен,
Хандын уулу көрүнөт.
Кор кылбай жакшы багалык
Как жүрөгүм берилет.
Чатырап өсүп жетилсе,
Чалдын уулу дедирет.

Жаман айтып баланын
Жашынан көөнүн калтырба.
Жакшы баксан байбиче,
Жай күнүндө салкынга.
Тирүү жүрсө киргизет,
Түгөнгүс күмүш, алтынга.
Кыш күнүндө үшүтпө,
Кыйын суук чилдеге

Кызып кетип түгөнгүр
Ата-бабаң ким дебе.
Ойноп кетсе кокустан
Оңурандап тилдебе.
Балалуу болуп көрбөгөн
Байкуш элең көр жеме.
Сен болсо кемпир туубассың,
Мен кейикчел куу башмын.
Санаа тартып кайгыда
өтүп барат бу башым.
Беш эчкиден бирөөнү
Алып келип соелу.
Арманда жүргөн жан элек
Көнүлдүн кирин жоелу.
Аркасы менен баланын
Абыдан мыктап тоелу –

деп, кемпир-чал сүйүнүшүп, беш эчкинин бирин союп, баласынын башын куттуктап, багып алышты. Ачмын десе айланышып, токмун десе толгонушуп багышты. Муну кое туруп, Азимхандан кабар алалы.

Азимхан суунун аралында жатат эле, падышанын бир увазири куш салып жүрүп, Азимхандын үстүнөн чыгып калды. Көрө коюп чакырды. «Сен кимсиң? Өлүүсүнбү, тирүүсүнбү?» – деди. Азимхан кыңылдап араң сүйлөп: «Тирүүмүн» деди. Увазир бир жигитин жумшады. Башын желөтүп караса, кийген кийими жаман эмес, увазир жигитине: «Биздин үйгө алып барып тамак бергин да, өзүң жанынан чыкпай тургун» – деди. Өзү куш салууга кызыгып калган эле, кушун салып артта калды. Жигит алып келип, Азимханга аз-аздан тамак берди. Кокус көп ичип өлүп кетип жүрбөсүн деп ченеп, сыр алдырбай, акыл токтотуп олтурду. Бир убакта Азимхандын үстүнө увазир келди. Азимхан тура калам деп жыгылып кетти. Увазир желөй калды да олтургузду. Олтургузуп сөз сурай баштады. «Сиз тегин киши эмессиз, кайсы калктан болосуз, кан-

дай болуп келдиниз?» – деди. «Мен да сиздей бир хандын увазири элем, хандын каарына калып, өлүмдөн качып чыктым. Өлбөсөм эгиниңизди айдап, чөбүңүздү чаап, сиздин кызматыңызды кылып турсам экен!» – деди Азимхан. Увазир «Жакшы болот» – деп кабыл алды. Азимхан ал бойдон колуна туруп калды.

Эмки сөз Райкандан болсун. Райкан чалдын колунда эки жыл турду. Тезегин терип, от жагып берет. Чал, кемпир баланы жанындай көрөт. Бала кайырмак салып, балык алуучу болду. Райкан бир күнү кайырмак салып олтурса, кайырмагына бир балык түштү. Серпейин десе, кайырмагына түшкөн балыгын кайырмагы менен жаян балык жутуп кетти. Бала үйүнө келип, ата-энесине ыйлап айтып турган жери:

– Айланайын ата, энем,
Ардактуу ботоң мен элем.
Агып келген мен кургур
Айрылбайм го жемеден.

Кубат кылган ата, энем,
Кулунунар мен элем.
Куюгуп келген мен кургур
Кутулбас болдум жемеден.

Балалыгым, жаштыгым,
Силерге жок кастыгым.
Билесиңер эне-ата,
Күч-кубаттын аздыгын.

Дарыяга кол сунсам.
Кайырмак салып олтурсам,
Бир балык келип илинди
Быркылдабай мен турсам.

Серперимде балыкты
Жаян келип сугунду.

Жаштык кылып колумдан
Кайрымак кошо суурулду.
Кантип барам үйгө – деп,
Заманам жаман куурулду.
Кастыгым жок энеке,
Кабыл кылсаң мунумду.

Карыя атам кармаса,
Кан арыктан акканда.
Мен да шүкүр кыламын,
Мынча асырап бакканга.
Мунунар кетпейт оюмдан
Турганда да жатканда.

Кайрымакты жоготуп,
Кайтып келдим мен карып.
Кайгы менен зарымды
Айтып келдим мен карып.
Каарыңардан коркомун
Кызыл жүзүм саргарып.

Өлгөн жанды тиргизген,
Өчкөн шамды күйгүзгөн.
Жаш башымды асырап,
Жалганда тирүү жүргүзгөн.

Ата, энеме мен жаздым,
Акылымдан эң паштым.
Кайырмакты жоготуп,
Оокатыңды коротуп,
Жүрүшүмдөн адаштым.

Өлтүрсөнөр, сүйсөнөр
Жанымды тирүү койсоңор,
Атаке, эне өзүң бил
Канымды ичип тойсоңор.
Изим бала болсо да
Ишим душман көрүндү.
Энем, атам өзүң бил

Ыраа көрсөн өлүмдү.
Эки жылы мен жүрдүм,
Арам санап бузулбай.
Аңы качкан адамдын
Алдырышы ушундай.

Талпынттын эле эне-атам,
Тапка келген кушунду.
Кемпири кургур белендеп,
Келе жатат серендеп.
Чоңойгондо бир жолу
Чокуга чабат белем – деп.
Бала болбой жерге кир
Бааң беш-алты теңгеби.
Мынтип жүрсөн бачагар
Бардык зыян сенденби.
Туубаган соң өзүмдөн
Тутунган бала болобу.
Тумшугу жок мындайды
Балам деген онобу.
Күнүмдүк оокат кайрымак,
Бар оокаттан айрымак
Кайдан келген чунаксын.
Кантип бизге нээтин ак? -
Деп ошерден кемпир-чал.
Тепкиледди баланы.
Кармап алып экөөлөп,
Карышкырдай талады.
Тепкилеп кемпир сүйрөдү,
Тепкисин чалы сүйбөдү.
Райканга толгонуп,
Расын чалы сүйлөдү.
Жымылдап ичи кубанат
Баланы багып сүйүүгө
Кемпирден коркот байкуш чал
Ажыратып ийүүгө.
«Жаш күнүндөн туубаган
Жатының мүйүздөй куураган.
Жаш байкушту кыйнайсың

Түбүндө туубас туурадан.
Мусулмандын баласы
Муңайганын карачы!

Өлтүрбө кемпир, баланы,
Базарга бүгүн баралы.
Байлап барып экөбүз
Базарга сатып алалы.
Кутулбасак эмитен
Түбүндө бала болбойт го.
Бул зыянкеч чунакты
Балам деген онбойт го.

Эртеңки күндө бу чунак
Эчкинин бирин жоготот.
Эч пайдасы жок туруп,
Оокаттын баарын коротот.
Өлтүрбө, кемпир, баланы
Базарга бүгүн салалы.
Башмабаш өзүн баалашып,
Бир кайырмак алалы».

Кемпир турду кедендеп,
Кендир жибин белендеп.
Эки колу боорунда
Жалынды бала чебендеп.
Жалынса да болбоду,
Жалмандап кемпир оңбоду.
Эки колун баланын
Аркасына байлады.
Байлатпаска баланын
Келе албады шайманы.
Алдына кемпир жетелеп,
Абышкасы айдады.
Кандай эме алат – деп,
Баланын көзү жайнады.

Алып жүрөт базарда
Абышка, кемпир жетелеп.

Байлануу бойдон жалдырап,
Бала жүрөт темселеп.
Багы ачылып байкуштун
Башкага өтүп кете элек.

Ошондо бала чыркырап,
Эки жагын карады.
Көзүнөн аккан кара жаш
Эки беттен тарады.
Өтпөй калса базарга
Өлтүрмөкчү баланы.

Бала боздоп ыйлады:
«Айланайын агалар,
Абалымды караңар!
Мени сатып алууга
Келер бекен чаманар?»

Каржысы келген агалар,
Мени сатып алгыла!
Бүгүн барсам өлөмүн
Бир соопко калгыла.

Мени сатып алсаңар
Кул болойун өлгөнчө.
Кызматкермин, агалар,
Кудайдан ажал келгенче

Куткарып кал, агалар,
Ушу сапар өлүмдөн?
Бир март чыга калса – деп.
Суранамын көбүндөн.
Мен балапан жаш бала
Бир кайрымак жоготуп,
Мына бул эне-атамдын
Ошончо мүлкүн коротуп,
Ан үчүн калдым өлүмгө.
Бир кайырмак жок беле
Мына ушу турган көбүндө?»

Сатып алчу киши жок,
Базарчылар тарады.
Бала байкуш жалдырап
Туш-туш жагын карады.

Кундуз, Жылдыз элинин падышасы ошол күнү жупуну кийим кийип, хандык белгилерин үйүнө таштап, базарда жүрөт эле. Бир кемпир, чал чырактартай баланы жетелеп жүрүшөт. Муну сурайынчы, сатар бекен деп: «Баланы сатасыңарбы?» – деди. Кемпир, чал: «Бир кайырмакка сатабыз» – дешти. «Жүргүлө!» – деп ээрчитип келип, кемпир, чалга бир кайырмак алып берди да жолго салды. Хан баланы алып калып, таза жасап кийгизди. Балага падыша айтты: «Балам, мен пайгамбар сүннөтү деп төрт катын алдым эле, төртөө тең тууган жок. Аларга сени көргөзбөй, молдого беремин. Кимдин баласысың десе, падышанын баласымын дегин. Башка сөз айтпа. Бирок менин катындарыма падышанын баласымын дебегин. Өзүбүз туубагандан кийин, бирөөнүн баласын балам деп жүргөнчө деп өлтүрүп коет». Бир мударис чоң молдону чакыртып алып, «Мына, бул менин баламды окутасың, эгерде жакшы окутпасан, башыңды алдырамын» – деп мектепке берди. Молдо бала үчүн окутпаса да жаны үчүн күндөп-түндөп окута баштады. Дагы бир күнү падышалык белгилерин үйүнө коюп, базарда аралап тамаша кылып жүрсө, жети киши бир баланы байлап жетелеп жүргөнүн көрдү. Падыша: «Муну да сатып алайын, ушул экөөнү жакшылап окутуп, молдо кылсам, тарбия көрсө, өз баламдан артык болбойбу» – деген ой менен жетелеп жүргөн жети адамга келип: «Баланы сатасыңарбы?» – деп сурады. Жети киши жети дилдеге сатабыз деди. Падыша ээрчитип келип, жети дилде берип, баланы алып калды. Баштагы балага окшош экен, ошонун кийиминдей кийим кийгизип, баягы молдого берди. Падыша балдарына: «Мага кез-кез келип көрүнүп тургула» – деди. Балдар окуп жүрүштү. Төрт жылдай

өттү. Балдар шарият билимин окуп бүтүрүштү. Жинди, келесоо, талма – ар түрдүү ооруларды дем салып айыктыра турган болушту. Падышанын бир увазири бар эле. Ал падышадан жоопсуз кеч келип, эрте кетип кала турган болду. Бир күнү падыша чакырып алып: «Сен ар дайым жоопсуз кетесиң, сени дарга тарттырамын!» – деди. Увазир: «Кадырлуу падышам, арзымды угуп, алымды сурап, анан дарга тартыңыз!» – деп суранды. Падыша арызын айтууга уруксат берди. «Таксыр, менин бир катыным бар, ал бул дүйнөдө жалгыз жаралган десем калп болбоймун. Оорусунун катуулугунан оозуна кебез менен суу тамызып жатамын, ошон үчүн токтой албай, кетип жүрөмүн» – деди. Менин эки мударис окуган балдарым бар, же дем салып айыктырат, же дем салып өлтүрөт. Сен мында тур деп кетип, балдарын жиберди. Падышанын балдары барса, катындын бүткөн бою шишип, оозунан көк түтүн чыгып жатат. Эки бала катынды окуй беришти. Түн ортосу болгондо, катын башын көтөрүп, оор үшкүрүп турду. Балдар: «Бу киши болсо айыгып калды, эми экөбүз бирпас чүкө ойноп аламыз» – деп, чүкө ойноп олтуруп, «Сен кул!», «Мен кул!» – дешип уруша кетишти. Чонураагы кичүүсүнө карата айтканы:

– Мен падышанын уулу элем,
Төрт жылы бирге окудук.
Купшундаган куу белем,
Төбөндөн ургур болбосон,
Качан сендей кул элем.
Мен бир хандын баласы,
Асман-жердей эмеспи
Хан менен кулдун арасы.
Кул кутуруп хан уулун
Коркутканын карачы.
Мен хандын уулу болбосом
Караанымды сүйөбү.
Жашым жетип чоңойсом,

Жамандыгым тиеби.
Заадинде кулдун баласы
Кул дегенге күйөбү.
Атам кайда, мен кайда,
Асман кайда, жер кайда,
Ата-энеден айрылып
Арманда жүрөм бейпайда.
Өз атамдан кем эмес,
Азыркы атам Талипхан.
Балапанча жем берип,
Окуу, илим тааныткан.
Хан атам Талип болбосо,
Тирүү калбайт эле биздин жан.
Менин атам Талипхан
Кармап берди молдого,
Кезегинде көрүнүп
Жүргүн деген ордодо.
Төрт жылдан бери окуудан,
Ак шарият жолунан
Билбегеним калбады.
Пайгамбардын коомунан
Багып алган Талипхан
Баласынын жогунан.
Базарга сени байлатып,
Жетелеп келген эки адам.
Желкелеп айдап беш адам
Ортосунан сатышып,
Олжолош болгон жети адам.
Жетекке келип акмак кул
Жети адамдан сатылган
Сендей акмак болобу,
Кул туруп бекке катылган.
Хан баласын кул дейсиң
Өзүңдү билбей сатылган.

Кичүүсү сүйлөп турду эми,
Озунан сөзүн жулду эми.
Мактанбагын кулум – деп,
Кайтара шылдың кылды эми:

«Апырылтып мактанба
Атам хан деп мактанба.
Кулдугундан акталба.
Сен да мендей бир кулсун
Аста, секин чакчаңда.
Жаман кемпир, жармач чал
Талип ханга сатышкан.
Сатканда сенин кунуна
Кайрымак алып кайтышкан.
Ушул элдин баарысы
Ушак кылып айтышкан.
Сен ошол чалдын кулусун
Убактылуу Талиптин
Сатып алган уулусун.
Сатылып жүрүп ханмын – деп,
Мактанганың курусун.
Сенин бааң жалгыз кайрымак
Кул үчүн баандан айрымак.
Купшундаган сен өңдүү
Кулда болот шер, дымак.
Мен да сендей кул болдум,
Кул болсом да баалашсам
Жети дилде пул болдум.
Ардансаң арсыз кайырмак,
Күйүп, өчүп кул болгун.

Улуусу уят болуп, сөзгө сынды. Жок, андай эмес,
ата-эне, эли-журтубузду тапсак кул болбойбуз. Ки-
мибиз ата-тегибизди таба албасак, ошонубуз кул
бололу дешти. Кичүүсү макул тапты. Ошондо Рай-
кан ата-энеси тууралуу айткан жери:

– Хыйва болчу шаарыбыз,
Кыдыртып айтып берейин.
Бир башынан тааныңыз,
Эшен менен Кедейден
Кете элек тарткан зарыбыз.
Эки бала, эне-ата
Бөлүнүп кеткен чагыбыз.

Эшенди Кедей алдаган,
Убадасын жалмаган.
Алтын тагын алдырып,
Атакем качкан калаадан.
Атамдын аты – Азимхан
өзүмдүн атым Райкан.
Ажырашып тентиреп
Армандуубуз мунайган.

Энемдин аты Гүлайым,
Эмгекке салды Кудайым.
Ээрчишип өскөн көлөкөм –
Эрмегим Медет жуп жаным.
Эне-атаң ким, тегин ким?
Эми сенден сурайын.

Кайрылаарым Медетти
Карышкырга жедирдим.
Кара башым хан эле,
Кайрымак кулсуң дедирдим.
Каламы ушул теңирдин.

Бир тууганым Медетти
Бөрүгө жолдо жедирдим.
Бүтүн башым хан эле
Бир кайырмак дедирдим.
Бүтүмү ушул теңирдин.

Кичүүсү жаш болуп, эне-атасын, элин билбей калган. Бирок көргөн жамандыктары көңүлүнөн калбаптыр. Карышкыр ала качкандан беркисин унутпаптыр. Агасы Медеткан дегени, инимди карышкыр ала качып кеткен дегени эсине түшүп, ошол мен болуп жүрбөйүн деп ойлонду да, Райкандан жабышып, жалбарып сурай баштады:

– Айланайын тура тур.
Айтайын бир сөз уга тур.
Аталашың болбоюн
Арманыма көңүл бур.

Эстей албайм элимди,
Биле албайм ата тегимди.
Оюма алдым агайым,
Карышкыр жеди дегенди.
Карышкыр каапыр чыңыртып,
Тиштей качкан ийнимден.
Тирилей жаным кыйналып,
Тиши өтпөгөн кийимден.
Өтпөсө да ийнимде
Ошондон калган тагым бар.
Ошо сөзүң чын болсо
Мен мусаапыр бечара
Медетин чыгар чагым бар.
Карышкырдын алдынан
Каршы чыккан эки адам.
Жетпей кууп жүргөндө
Алдымдан чыкты беш адам.
Ажыратып алышып,
Сатмак болуп базарга
Жетелеп мени жүргөндө
Сатып алган Талипхан.
Кайгылуу экен начарга
Сен болбогун жатындаш.
Мен дайынсыз жалгыз баш
Эт-жүрөгүм сүйүнүп
Көзүмдөн агат мончок жаш.
Мен дайынсыз жүрөмүн,
Аттай туйлайт жүрөгүм.
Кабыл болот шекилди
Кадиксиз жакшы тилегим.

Райкан айтты: «Жаш боорум,
Жатындаш Медет болбогун.
Баягыдан жакындап
Келе жатат болжолун.
Медетим кичүү бала эле,
Башында белги бар эле.
Тагына чыккан чачтары
Алакандай ак эле.

Тагың болсо көргөзгүн,
Медетимдин өзүсүн.
Агың болсо тааныткын
Анык кара көзүсүн.
Ачса кудай багыңды
Тааныйын көрүп тагыңды.
Медетканым сен болсоң
Мен садага кылайын
Бир чымындай жанымды.

Мынакей айткан белгиң – деп,
Бир боорум туушар келдиң – деп.
Ала койду топусун
Иниси Медет делбиреп.
Жатындашы Райкан
Тагын көрүп талыды.
Эс алып кайта кучактап,
Көрүшүп турат калыбы.
Көргөнүнүн баарысын
Көңүлгө салып тааныды.
Айланайын Медетим,
Арылар бекен мээнетин
Кайта колго тийдинби
Качкан бакты, дөөлөтүм.
Жалганбы, чынбы Медетим,
Жаныма келип турганы.
Жаркыраттың маңдайды
Жатындашым, жыргалым.
Аталашым ардагым,
Айрылган күндө зарладым.
Энелешим – эрмегим,
Эсен-аман экенсин
Эми көрүп дегдедим.
Бир жатында тебишкен,
Биригип эмчек эмишкен,
Бир атадан туулуп,
Бу дүйнөгө келишкен.
Алты жылы ажырап,
Бүгүн зорго көрүшкөн,

Аман үчүн өбүшкөн.
Ардагым Медет наристем
Тар курсакта тебишкен,
Талашып эмчек эмишкен.
Тагдыр жалгап дүйнөгө
Бир жатындаш келишкен.
Далай жылы жоголуп,
Бүгүнкү күндө көрүшкөн.
Тирүү үчүн көрүштүк
Түнүлгөн медет периштем.

Коюн-колтук алышып,
Кое бербей карышып,
Кучакташып турушат,
Кубангандан талышып.
Эт жүрөгү эзилип,
Ичинен муңу чечилип,
Күйүттө жүргөн шордуулар
Көнүлү өстү жетилип.
Райкан ыйлайт эстетип,
Атабыз кайда Азимхан?
Ар кайсы жакка бириндеп
Адашып жүргөн кайгы жан.
Ак эшен асти оңбосун
Азапка бизди туш кылган.
Апабыз кайда Гүлайым?
Азапка салды кудайым.
Ар кимибиз тентиреп,
Ар жерден тарттык убайым.
Ардагым сени көргөндө
Аллага шүгүр кылайын.
Мен кайрымак салганда
Сен жүрдүн Медет арманда.
Өлүп кетсем арман жок,
Сени таап алганга.
Кор кылбасын бөлөккө,
Сен элең жалгыз көлөкө.
Бүгүн колум жетишти
Бир боорум Медет бөбөккө.

Он экиге мен келдим,
Тогуз жашка сен келдин.
Ата-энем жок, сен да жок
Алты жылы сенделдим.
Ата-энем – Азим, Гүлайым
Бирин бири тапкандай.
Алтын балдак тактада,
Алты сабам пахтада
Айкалышып жаткандай.
Өрөпкүдү жүрөгүм
Орундады тилегим.
Оюмдагы кайгыны
Чыгардың Медет сергегим.
Ширетип аткан темирдей,
Кучакташып бөлүнбөй.
Ажырашкан алты жыл
Бирине бири көрүнбөй.
Жууруп койгон камырдай,
Жалбырттап өрттүү жалындай.
Алты жылы адашкан
Бирине бири табылбай,
Өзөгү бирге болгон соң
Кантип чыдайт сагынбай.
Сагынышкан балдардын
Өрттөнөт ичи жалындай.

Жатканы жайсыз керебет,
Ойлонгону керемет.
Олутунан чыңырып,
Керебеттен кулады.
Бир чыңырып буралып,
Кейиши бар бул бейбак
Жатып калды суналып.
Амалсыз бейбак болучу
Алты жылы ооруган.
Ардактарын көргөндө
Алы кетип соолуган.
Кармай калды колунан,
Араң жүргөн Гүлайым,
Амалынын жогунан.

Баш көтөрүп Гүлайым
Балдарына жабышты.
Амалсыздан айрылган
Аман-эсен таанышты.

Айланайын балдарым,
Азимхан болчу атаңар.
Мен силерди көргөндө
Кирди кубат, дарманым.
Атаңар болчу Азимхан
Апаңар менмин Гүлайым.
Азапка салды кудайым.
Ардактарым сен үчүн
Алты жыл тарттым убайым.
Алты жашар кезинде
Айрылдым эле Райым.
Эми көрдүм жүзүңдү
Эмчекте калган Медетим.
Кагылайын балдарым,
Как талаада сен калдың.
Кайда кетти болду экен
Кайраным Азим зардалым.
Кетти эле мени башыңда
Кербен башы карт алып.
Кейидим, балдар, сен үчүн,
Көкүрөгүм дарт алып.
Күйдүргүм Медет, Райкан,
Күйүтүң өттү канчалык.
Каяша берди сөзүңө
Кайрат менен катуу сөз
Айтып турат өзүңө.
Кандай курган катынсың
Кармаганы жатырсың.
Калп эле бизди балам – деп,
Алдаганы жатырсың.
Арам санаа катынсың
Алдаганы жатырсың.
Алдап-соолап калп эле
Кармаганы жатырсың.

Сен эмес биздин энебиз,
Калп эле балам дебениз.
Анык болсо айтканың
Эмчегинди эмебиз.
Чын энебиз сен болсоң
Алтымыш эки тамырың
Ийип кетер зыркырап.
Сүйүнгөндөн токтобой,
Сүтүң агар шыркырап.
Сен энебиз болбосоң
Эмчегинден кан чыгар.
Кан чыккан жерден жан чыгар.
Анда бизди балам – деп
Айткан сөзүң калп чыгар.
Кадырлашкан байыңыз
Кара сакал сарт чыгар.
Гүлайым бейбак чыңырып,
Райкандын айтканы
Абдан жаман угулуп,
Алсырады, балдарын
Кучактай калып жыгылып.
Алты жылы адашып,
Бөлүнүшкөн балам а
Ар шумдукка саласың
Алсыратып санаама.
Апаңар менден айрылып,
Калдыңар эле талаада.
Акылыңа, эсине
Аманат жаным садага.
Мынакей эмсең мамаң – деп,
Бир, эки балам – деп,
Энекенди сыздатып,
Эзилген ичти муздатып,
Энебиз го деп ойлоп,
Эркелешип жойлонуп,
Эки эмчегин балдары
Эмише калды толгонуп.
Алтымыш эки тамыры
Ийип кетти зыркырап.

Ак эмчеги булактап,
Агып турат шыркырап.
Ана ошондо ишенип
Балдары ыйлап чыркырап.
Кучакташып үчөө тең
Ажырашпай буркурап.

Бир катын батпай жаткан керебетке үчөө батып жатышты. Гүлайым эки баласын эки жагына кучактап жатып уктап калышты. Равшан хандан суранып үйүнө келди. Келсе катын айыккан, эки баланы эки жагына кучактап жатып алган. Равшандын жаны күйүп, кылычын сууруп алып: «Мен алты жылдан бери жандан кечип, тынчтан кетип, айыгар бекен деп бардык тилегимди Гүлайым үчүн берсем, жашабагырлар айыктырышып алышып, жатып калганын карачы!» – деп, балдарды чаап таштамак болду да шыбыр кылды. «Балдар падышанын балдары болсо, мен ачуум менен чаап койсом, падыша мени тирүү койбойт. Кайта барайын да падышага айтып, же өзүм алып келейин, же башка калыс киши алып келип, үстүнөн чыгарайын» – деп Равшан кайта падышага келип айтып турган сөзү:

Таксыр Талип ханыбыз,
Арзыма көңүл салыңыз!
Бир жамандык иш көрүп
Алдына келген чагыбыз.
Айттым эле түшүнтүп,
Өлөсөлүү зайбымды.
Алты жылдан бер жакка
Ооруп аткан айыбын.
Барган жокмун күйөөлөп,
Колуна колум тиелек.
Коюндашып бир жатып,
Колуктудай сүйө элек.
Адамда мындай жок эле.
Алгандан бери оору эле.
Алты жылдан бер жакка
Арылбаган шор эле.

Таксыр сизден суранып,
Уруксат алдым көрмөккө.
Таксыр, чыдап тура албайм
Балдарыңдын ишине.
Бу кордукту тартканча
Бычак керек ичиме.
Шарият урган балдарың
Экөө жатат койнунда.
Эзилишип жатышат
Эки колу мойнунда.
Өлөсөлүү жарыбыз
Экөөнүн кылган ишине
Оолукту биздин жаныбыз.
Ишенбесең, таксыр хан,
Өзүңүз бирге барыңыз.
Өзүңүзгө увазир
Букара элдин бегибиз.
Мурунтан жок, таксыр хан,
Экөөбүздүн кегибиз.
Угуп алып ушактап
Уят кылат элиниз.
Өзүңүз барып бир көрүп,
Уулуна алып бериниз.

«Андай бала күткүчө
Абдан жакшы куу башым
Кайтадан бирди алсам да
Катындын тилейм туубасын.
Балам каапыр болгуча
Каңгырап өтсүн бу башым».

Ыйлап турат Равшан
Хан алдында ушинтип.
Жалган сөздү чын кылып,
Талип ханга түшүнтүп.

Талип хан бир желдетин чакырып, ачуусу келип, акырая карады да: «Баргын, менин балдарым увазирдин оору катынынын койнунда жатканы

ырас болсо, экөөнүн тең башын алып ташта. Бирөөнүн ак никелүү өлгөнү жаткан оору катынына кордук көрсөткөн эмелер кимге жакшылык кылмак эле. Өзүлөрү анын үстүнө дарс окуган молдо болсо, шариятты бузгандыктары үчүн баштарын алып ташта!» – деди.

Равшан балдардын өлгөнүн угуп кетейин деп падышанын жанында калды. Желдет барса, катындын эки эмчегин эки бала эмген бойдон уктап, эмчектин сүтү ооздоруна чубуруп агып жатат. Желдет: «Бу кандай шумдук, өлгөнү жатат деген катын таза жана Равшанга ылайык катын эмес экенин ойлоду. Бу бойдон чаап жибербестен, буларды ойготуп алып, кылычты жалмаңдатып, омууроолоп көрөйүн деди да ойготуп ачууланып, кылычты тап берип, балдарды коркутуп айтып турган жери:

Шарият урган бачагар,
Шайтандан бузук санаанар.
Азыркы кылган ишинер
Азезилге барабар.
Бирөөнүн ак никелүү катынын
Кучактап алып жатасың.
Билесинби бачагар,
Ишинердин катасын.
Бир кудайдын алдында
Кантип жооп айтасың.
Молдосуңар экөөң тең
Дарс китебин окуган.
Кудай деген азамат
Арамдыктан чочуган.
Даарат алып үлпүлдөп
Мечитте селде, топучан.
Бйлап турат Равшан
Атаңардын алдында.
Башын алып сал деди
Өзүнөрдүн дамбылда.
Билиндиби арамың,
Башыңарды аламын.

Кылычтын канын чубуртуп
Атанарга барамын.
Төшөгүнөн чырылдап
Тура калды Гүлайым.

«Айланайын тура тур
Арманым өткөн убайым.
Бу экөө менин балдарым
Азимхан болчу алганым.
Алты жылдан бер жакка
Ан үчүн ооруп зарладым.
Балдарым тирүү табылып,
Ичимден чыкты арманым.
Айланайын желдетим,
Айбатыңа карасам
Ак жолборстой келбетин
Андай жоорук ойлонбо
Төгүлүп кайта табылды
Райкан, Медет берметим.
Кермисинде жатканда
Кырк кербен келген шарактап,
Кыйноолуу бейбак өзүмдү
Алып кеткен карактап.
Чыңыртып төөгө жүктөгөн
Кербен башы Равшан.
Арманым көп ичимде
Адилдик менен сөз уксаң.
Азимхан, Медет, Райкан
үчөө тең калган талаада.
Бүгүн зорго көрүндүм,
Мына бул эки балама.
Муңумду жакшы байкасаң
Мен болоюн садага.
Райкан турат жалынып,
Айланайын желдетим,
Ата, энемден айрылып,
Сатылып жүрдүм мен жетим.
Эки колу боорунда
Энем ушул Гүлайым.

Жатындашым Медеткан
Жанымда турган жубайым.
Өзүмдүн атым Райкан
Атамдын аты – Азимхан
Ар кимибиз ар жакка
Ажырашкан шордуу жан.
Көрбөгөн кордук калган жок,
Биз шордууда абыдан.
Энем менен инимди
Бүгүн көрдүм жаңыдан.
Туулбасам да туулгандай
Айдап бар Талип атама.
Алты жыл көрбөй тентиреп
Кошулдум бүгүн апама.
Сенин энең эмес деп
Каракчыга ээлетип
Кайта да салба капага.
Менин да атам хан болчу
Кырк желдети шарактап,
Ак эшенге алдатып,
Ан үчүн качкан сыймык, бак.
Ал каракчы Кедейдин
Колунда калган алтын так.
Казынанан элине
Бөлүп берген табактап.
Менин атам Азимден
Элдин баарын жадатмак.
Качып чыккан ошондо
Ата, энемди шор каптап.
Качып чыгып бурулуп,
Кара тер агып чуурулуп,
Токтой албай күнү-түн
Тоо, суу, ташка урунуп.
Эки айлык элден ыраактап,
Ээн талаада жатканда
Үстүнөн чыккан кырк акмак.
Алып кеткен болуучу
Апакемди карактап.
Ар кимибиз ар жакка

Тентип кеттик тозулуп.
Мына, бүгүн жаңыдан
Баш кошуштук кошулуп.
Райым кылсаң жан ага,
Айдап бар бизди каныңа.
Биз дагы кошо баралык
Апабыздын жанына.

Ангыча таң атып, күн чыга жаздап калды. Желдет: «Булардын баштарын чаап таштасам болбос, андан көрө буларды падышанын алдына айдап барайын»-деп, айдап падышанын алдына барды. Барса Равшан увазир хандын жанында олтурат. Гүлайым эки баласын колунан кармап, буркурап ыйлап турду. Падыша Гүлайымга: «Эмнеге ыйлайсың, айт сөзүңдү!» – деди. Гүлайым: «Таксыр падышам, мен да сиздей падышанын зайыбы элем, кудайдын жазуусу ушундай экен, ханым, так, таажыдан ажырап, өзү өлүмгө буйрулган эле. Ошондо кол кармашып качып чыктык. Эки ай ичинде Кермисин деген жерге келип, ачка алсыздыктан жатып калдык. Ошол учурда кырк кербен келди. Мен балдарга кайыр-садаганар болсо бергиле деп сурадым. Сурасам эч тамагы жок экен. Ботосу өлүп, желини ооруп келе жаткан бир төөсүн саап ал деди. Саап, сүттү ичер менен өзөгүбүзгө түшүп кетип, жатып калыптырбыз. Мени кербендер төөгө жүктөп, алып келе бериштир. Балдарым атасы менен ошол талаада калган. Мына бүгүн табышып олтурабыз.» – деди. «Кандай болуп табыштыңар?» – деди Талипхан. «Таксыр, мен оору элем, оорум күйүттүн оорусу болучу. Балдар барып окуптур. Мен балдардын келгенин билбеймин, таксыр. Бир убакта эс ала баштадым. Булбулдун үнүндөй муунумду ээриткен эки үн чыгат. Көзүмдү ачсам ушул балдар окуп жатышыптыр. Бир аздан кийин жаным сүйүп, көңүлүм ачылып, баш көтөрүп олтурдум. Эки бала ойноп отуруп «Сен кулсун, сени кайрымакка хан сатып алган. Сени да жети кишиден сатып алган.» – деп

уруша кетишти. Улуу уулум Райкан билет экен, «Атам Азимхан, энем Гүлайым, иним Медеткан эле, мен кайырмакка сатылдым, Медетимди карышкыр жеп кетти.» – деди. Кичүү балам үч жашар кезинде калган. Бу балам Райканды кучактай калып, мени карышкыр ала качып баратканда жети киши ажыратып алып келип, падышага саткан.» – деди. «Тирүү көрөмүн деген оюмда жок эле, таксыр, балдарым кучакташып ыйлаганда, чыңырып барып, мен да кучактап калдым. Оорум эле балдарым болчу. Балдарымды таанып, дарттан айыгып, уктап калсак, желдет барып чаап саламын, болбосо падышага айдап барамын деп айдап келди деди» – Гүлайым. Падыша Гүлайымдан: «Сени алып келген кербендерден ушул убакта барбы? Эгер болсо, тааныйсынбы?» – деди Талип хан. Гүлайым «Тааныймын.» – деди да Равшанды көрсөттү. Падышанын сакалы сербендеп, өнү саргайып шашып калды. Падыша: «Бул аялга кайдан жолуктун?» – деди Равшанга. «Базардан сатып алганмын, таксыр.» – деди. «Равшан туура айттыбы? – деди Талипхан Гүлайымга. «Таксыр, Равшандан коркомун. Себеби сиздин увазириңиз болсо, кантип айтамын. Биз ар жерде сатылып, тентиреп, төөгө жүктөлүп жүрсөк, мага айтуу кыйын. Эгер сиз адилеттик кылсаңыз, мен айтар элем.» – деди Гүлайым. «Коркпой эле айтыңыз!» – деди падыша. Гүлайым башынан өткөргөндөрдүн баарын айтты. Падыша: «Ушу бечаранын айткан сөзү распы, Равшан?» – деди. «Жок таксыр, базардан сатып алгамын» – деди Равшан. «Жалган айтпаңыз, мен төөнү сааганда, чараны сиз тозуп турбадыңызбы» – деди Гүлайым. Равшан тана баштады. Талипхан: «Ошондо мындан башка кербендерден бар беле? Эгер болсо, билесизби?» – деди Гүлайымга. «Бирөө бар. Атын билбеймин, мантучу, кез-кезде көрүшүп, мени менен амандашып калат» – деди Гүлайым. «Табамын, таксыр! Мага киши кошсоңуз таап келемин. Бирок Равшанга көрсөтпөй сурасаңыз калыстыгын айтар деп ойлоймун» – деди

Гүлайым. Падыша Равшанды каматып койду. Гүлайымга киши кошуп берип, мантучуну айдатып келди. Хан суракка алды: «Атың ким?» Коркуп калтырап атып, «Атым Жоробек, мындан беш-алты жыл мурда Мисирге соода кылып барып, бир канча кербендер кармалып калды. Биз качып чыктык дээр менен, падыша сөзүн бөлүп, «Равшан кербен башы болуп келе жатканынарда, жолдон катын алып келдиңер беле?» – деди. Кермисинде эки балалуу эрди-катынга жолуктук. Катыны эпсиз сулуу киши экен. Баарысынын да былк этерге шайы жок, мусаапыр адамдар эле. Мусаапыр адамдар экен десек болбостон катынын Равшан алып келген» – деди Жоробек. «Ошо катынды эми көрсөң тааныр белең?» – деди Талипхан. «Тааныймын, андан кийин да бир-эки жерден көрдүм» – деди Жоробек. Желдет катынды чакырып кирди. Гүлайым кирер менен эле Жоробек: «Тааныймын таксыр, Равшан алып келген катын ушул болучу» – деди. Равшанды алдырып келди. Жоробекти, катынды, Равшанды Талипхан беттештиргенде, Гүлайымдын сөзү чын чыкты. Равшанды орго салдырды. Жоробек кутулуп, өз ишине кетти. Чындыгын айтканы үчүн Гүлайымды эки баласы менен Талипхан өзүнүн колуна алып турду. Ар кайсы падышалардан, башка элдерден келген абийирдүү коноктордун колдооруна гана суу куйдургандан башка эч иш кылдырбайт. Балдары колунда, көңүлдөрү ачык. Гүлайым балдарын тирүү көрүп баш кошконуна кубанат. Бирок, Азимхандын же өлгөнүн, же тирүүсүн билсем деп ойлонгондон башка капасы жок жүрө берди.

Эми Азимхандан кабар алалык. Азимхан баягы увазир тапшырган байдын чөбүн чаап, эгинин оруп, малын багып, жумушту жакшы иштегени үчүн жакшы көрүнүп, ишенчиликтүү бүлөсү катарында болуп кетти. Качып келбедим беле жана Азимханмын десем, бире бу кандай эме деп айтпасын деп атып, Качкынбай коюп алган. Бир күнү байдын ат

байлаган сарайында кайгылуу үн чыгат. Кожоюну тыншап туруп, артынан сарайдан шыкаалады. Качкынбай ый аралаш ырдап отурганын көрдү.

– Карып башым хан эле,
Каралдым эки бала эле.
Кадырлашым Гүлайым
Акыл болгон жар эле.
Бир убакта мен кургур
Ханы болдум Хыйванын.
Хандыгы менен курусун
Каарына калдым кыйланын.
Тагыңды үч күн бер десе,
Эшендин көөнүн сыйладым.
Ээн талаада буркурап,
Көзүмдүн жашы дыркырап,
Эки балам чыркырап,
Өрттөнбөй сөөгүм зыркырап,
Кермисинде ыйладым.

Акыреттик Гүлайым
Алганым кайда болду экен?
Райкан менен Медеткан
Балдарым кайда болду экен.
Баарысынан айрылып,
Байкуш башым шордо экен.

Карып болдум, хан элем.
Кандай күнү мен шордуу
Кайгыга туулган жан элем.
Эгин айдап, чөп чаап,
Кайтарарым мал белең.

Каралды уруп жумшадым,
Кайгы-зарын тыншадым.
Хан болуп турган күнүмдө
Калбаптыр менин ынсабым.
Кайта берип жатамын
Ошо күндүн кысабын.

Жалчыны тилдеп жумшадым,
Жанына батып иштеген
Жабырын далай тыңшадым.
Падышамын деп жүрүп,
Башыма жетти кылганым.
Билбепмин элдин увалын,
Мынчалык кудай урарын.
Малайымдын ордуна
Малчы болгон убагым.
Отту жагып, отунун
Алчу болгон убагым.
Өткөн күнкү заманым
Эске түшкөн убагым.
Башыма түштү баштагым,
Бала кезги жаш чагым.
Жалган дүйнө курусун,
Бутум таза аксадым.
Жан тынбай иштеп чечинип,
Жайында терге эзилип,
Чөп чабамын, мал багып,
Чогойго бутум кесилип.
Онолор күнүм бар бекен,
Күнөйүм болсо кечилип.
Сарайда жатам зарланып,
Жакамы бекем карманып.
Мынтип тирүү жүргөнчө
Өлгүм келет арданып.
Кыя албаймын жанымды,
Кетирди санаа алымды.
Акысы күйүп кеткенсип,
Жакшылар бак дейт малымды.

Суусаса малын сугардым,
Жумшаса сөзүн угамын.
Кызыл жүзүм саргайып,
Кызмат менен кубардым.
Ажал жетип өлгөнчө
Азап менен куурармын.
Бир сураган киши жок,

Ким элең деп сырымды.
Угалбады эч адам
Убайым, мундуу чынымды.
Чынар да болсо кайран баш
Чырпыгы куурап жыгылды.
Тамагына алданам
Кышында тамда мал багам.
Эч адам билбейт сырымды
Ичимден сыздап зарланам.

Малай болдум, акы албайм.
Акы бер десем, бата албайм.
Балдарымды эстесем
Түнкүсүн тынчып жата албайм.
Аттанса атын токуймун,
Бошонсом намаз окуймун.
Акымды бергин деп айтсам
Өлтүрөт деп чочуймун.
Малайдын баркын мал билбейт,
Байбичеси көп тилдейт.
Каяша айтсам сөзүнө
«Качкынбай кулум, көптүң!»-дейт.
Өрттөнүп сөөгүм чок болот,
Жалындап ичим от болот.
Жалдырап жаман тил уккан
Жалчылык качан жок болот.
Арылбас болду азап шор,
Адамда болбос менден кор.
Бактысы жок экемин
Башыма түшкөн мээнет зор.

Малын багып бир байдын
Сарайында жатамын.
Жаным тирүү болсо да
Санаа тартып капамын.

Мал баксам да мейли эле
Баламдын бири табылса.
Максатыма жетермин

Башыман шорум арылса.
Кайгырсам мунду ким угат?
Айтпасам ичим думугат.
Айтканымдын белгиси
Ичимден кайнап буу чыгат.

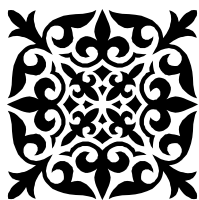
Качкынбай ыйлап зарланып, кайта кайрат кылды. «Кудайдын жазуусу эмеспи. Мен ыйлай берсем башымды жөлөр, кайрат айтар кишим барбы? Өзүм өзүм кайрат берейин да, байдын кызматын жакшылап, кара санабай, ак дилим менен иштей берсем, бай билээр, акы бербеген менен кардымды ачырган, кийимимди тоздурган жок. Дагы колумдан келгенинче күчүмдү аябай, кызматын кыла берейин» – деп, Качкынбай жатып алды. Бай тыншап угуп, шыкаалап көрүп, Качкынбайдын кайгызарына өзү жашыды да, бул тегин киши эмес экен го, муну жакшылап күтөйүн, мынтип малайлык менен асырабайын деген ойго келди. Таң атты. Эртең менен бай намаз окуп болгондон кийин сарайына келди. Качкынбайды жүргүн деп ээрчитип үйүнө алып келип, асыл баа кийим берди. Жакшылап конок кылып, сыр сурады. «Мен Хыйбанын ханы элем, атым Качкынбай эмес, Азимхан эле. Бир каргаша болуп хандыктан ажырап калдым. Өзүмдү дарга тарттырганы жатканда өлүмдөн качып чыгып, качкын болдум. Ошондуктан атымды Качкынбай деп жүрөмүн» – деди Азимхан. – Мынчалык урмат кылдыңыз, бай, менин сизден сураарым: – Ушу Кундуз, Жылдыздын падышасынын жүзүн көрүп, даам татышып бир сүйлөшсөм деген оюм бар – деди Азимхан.

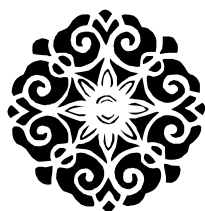
Бай: «Жакшы болот, менин бир жакшы санаалаш увазим бар, тапшырайын» – деди. Бай ханга ылайыктуу кийим, чай дасторкон камдады. Бай увазирге сүйлөшүп, Азимханды кошуп берди.

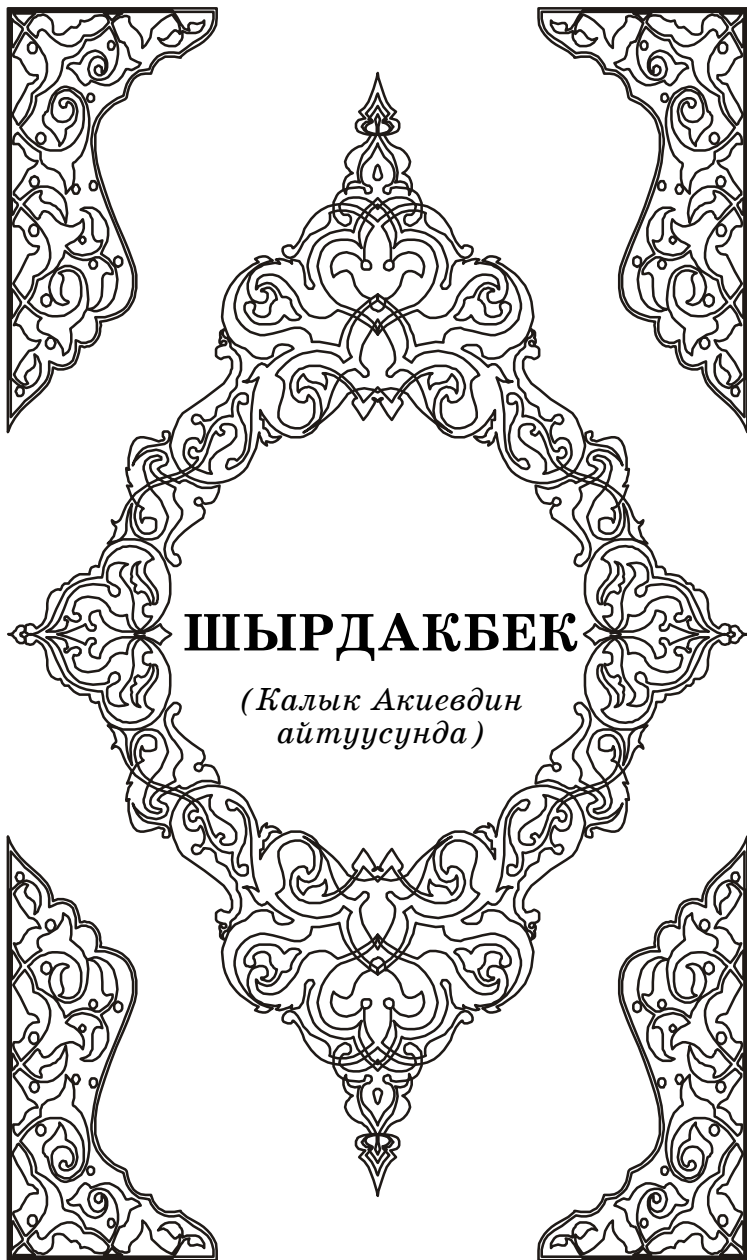
Увазир Азимханды ээрчитип хандын алдына барды. Увазир хандын үстүнө барып: «Таксыр сизге бир адам кийим, чай, дасторкон камдап келип-

тир, сиз менен азыраак сүйлөшүүгө уруксат болобу деп суранып турат» – деди. «Конок үйгө киргизгин, мен өзүм барамын» – деди хан. Увазир Азимханды конок үйгө киргизди. Бир аздан кийин Талипхан келди. Азимхан салам айтып көрүшүп, сүйлөшүп олтурушту. Бир кезде чүмбөт салынган бир катын бир кумган, бир чылапчын алып, колго суу куйганы келди. Азимхан колун жууй берип, чылапчын толуп кетти. Азимхан колун ошондо тартып алды. Тамак жеп болушту. Болгондон кийин «Сиз бир кумган суу түгөнгүчө кол жуудуңуз?» – деди Талипхан. «Таксыр, эгер сиз уксаңыз мен сизге сырымды айтайын. Бир кезде мен да сиздей падыша элем. Ак эшен деген эшенибиз так, таажымды бир куу Кедейге «үч эле күндө өлөт, тагыңды бере тургун, үч күн болсо да өмүр сүрүп калсын» – деп алып берди. Ал куу үч күндүн ичинде казынанын баарын элге чачып, элди айлантып алды. Өзүмдү өлүмгө кармады. Өлүмдөн катыным жана эки балам болуп качып чыктык. Кермисиндин талаасында ачкадан өлгөнү жатканыбызда кырк кербен келди да, зайыбымды тартып кетишкен. Бир баламды карышкыр ала качкан, бир баламды начарлыгымдан сууга түшүрүп жибердим. Өзүм сенделип бир байдын колунда жети жылдан бери малайлык кылып турдум. Бай аз күндөн бери малайлыктан бошотуп, жакшылап кийим кийгизди. Мен сизге саламдашып, алы дартымды айтууга келдим. Жанагы суу куйган аялдын колундагы шакек менин аялымдын шакеги эле. Беш миң сомдук алтын менен бүткөн шакек эле. Ошону көрүп эсим ооп кеткен экен, таксыр» – деди. Азимхан: «Чакыр, жанагы катынды!» – деди. Катын келээр менен «Ач чүмбөтүңдү! Мына бу кишини тааныйсыңбы?» – деди. Чүмбөтүн ачаар менен Гүлайым менен Азимхан – экөө эки жактан чыңырып, кучакташып калышты. «Балдарды чакыр!» – деди. Балдар келээр менен: «Тааныйсыңарбы, мына бу кишини?» – деди Талипхан. «Тааныбайбыз» – дешти балдар. «Атанар Азимхан

болуп жүрбөсүн» дээр менен балдарын көрүп сүйүнүчүнө чыдабай, эси ооп, чалкасынан кетти. Гүлайым башын желөп олтуруп эс алдырды. Талипхан антаң калды. Төртөөнүн кошулгандагы сүйүнүчтүү мунун көрүп олтурду да: «Мунун балдары бардыгынан табышып атат. Менин балам жок, өлсөм артымда каларым жок. Эгер башыма жаман күн түшсө, мен ким менен көрүшүп, ким менен ыйлашамын» – деп каңырыгы түтөп, жашып кетти. Бирөөнүн балдары болсо да, балдарым деп үйүр алышып калдым эле, Азимханды колуман чыгарбай увазир кылып балдардын караанын көрө жүрөйүн деп Талипхан Азимханды увазирликке алды. Гүлайымды карактап алып келген Равшанды калкынын баарын чакырып алып, кимде ким ууру, каракчылык кылса, калкка тынчсыз болсо, ушул Равшандай болсун деп жар чакыртып туруп, Равшанды даргага тарттырды.

ШЫРДАКБЕК

*(Калык Акиевдин
айтуусунда)*

ШЫРДАКБЕК ЧЫГАРМАСЫНЫН ФОЛЬКЛОРДУК ЖАНА ТАРЫХЫЙ НЕГИЗИ

Шырдакбектин Боз жоргосу жана анын сулуу аялы тууралуу айтылган уламыш, аңыз-аңгемелерди Кыргызстандын бардык булуң-бурчунан, Кытай республикасында жашаган кыргыздардын арасынан да учуратууга болот. Калкка кеңири тарап, түндүк, түштүк аймагынан кара сөз жана ыр түрүндө да катталган. «Боз жорго» аталган ырдуу күү да белгилүү. Күү «хандар сурап бербеген хан Шырдактын Боз жорго, бектер сурап бербеген бек Шырдактын Боз жорго» делип, ыр менен коштолуп чертилет. Чыгарма варианттуулукка өтүп, көбүн эсе кара сөз түрүндө баяндалат. Бирок сөз чектелген гана окуянын тегерегинде жүрөт. Катталган уламыш, аңыз-аңгемелердин, поэмалык варианттардын мазмуну негизинен бири-бирине окшош. Чыгарманын мазмундук нугун Анжыян, Коконду жердеген Шырдакбек аттуу кыргыз ханынын атагы алыска угулган Боз жоргосу, анын калмак хандары менен болгон согушу, бөтөнчө ардактаган сулуу аялынын чыккынчылыгы менен курган чебинин сыры ачылып, душман коргонун талкалап, ишенимдүү тулпарынан ажырап, женишке учурагандыгы түзөт. Мыйзамдуу түрдө окуянын жүрүшүндө, башталыш, аякталышында, каарман, персонаждарында айырмачылык орун алат. Алсак, биринде Шырдакбек

тирүү калса, экинчисинде калмак колдуу болуп каза табат. Биринде Боз жорго калмак колуна өтсө, экинчи айтылышында Шырдакбекке же баласына кайтарылып берилет. Айрым нускаларда окуя Шырдакбектин Боз жоргосун колго түшүрүү максатында калмак хандарынын жасаган айла-амалдары алдыңкы катарга чыгат. Бирок окуя кандуу кармашууга жетпей аяктайт. Лейлек районунун Маргун айлынан катталган Шырдакбек уламышында жана Балыктын санжырасында¹ окуя калмак ханы эмес, кыргыз хандарынын ортосунда жүрөт. Дагы бир материалда Боз жорго калмак ханы Жайсандыкы болуп, Шырдакбек Тасма деген жигитин жиберип, уурдатып алат². Бирок уламыштын мындай мазмунда айтылышы эл арасында жана башка материалдардан учурабайт. Бардыгында Боз жорго Шырдакбектики делип, ага көзү түшкөн калмак хандары кандай жагдайда болсо да атка ээлик кылуу аракетин жасашат. Жогоркудай айырмачылыктарына карабастан, бардык нускаларга таандык жалпылык өзүнө ченемсиз урмат-сый көрсөткөн ай жаркын жарына чыккынчылык кылган аялдын адамкерчиликсиздиги калмак ханынын да кыжырын кайнатып, ит көрбөгөн ызакордукту көрүп, ажал табышы болуп саналат.

Азыр биздин колдо уламыштын төрт варианты, варианттык денгээлге көтөрүлбөгөндөр да бар. Эл оозунда чакан аңыз сөздөр да бир топ. «Шырдакбектин Боз жоргосундай» деген ылакап сөз, мактоо ырлары алиге эл арасында сакталган. Ошон-

¹ Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын Манастаануу жана көркөм улуттук маданияттын кол жазмалар кору, инв. № 1165 (Мындан ары борбордук кору же фондусу делип кыскартылып, инвентарь номери көрсөтүлөт).

² Борбордук кору, инв. № 564.

дой эле жер-жерлердеги эски чеп, коргондун уранды чалдыбарлары, жер-суу аттары «Шырдакбек» уламышынын окуясына байланыштуу айтылат. Кыскасы, эл Шырдакбекти тарыхый адам катарында баяндайт. Анын өмүр сүргөн доорун, бийлик жүргүзгөн мезгилин, жашаган аймагын тарыхый реалдуулук катарында мүнөздөшөт. Бул белгилүү даражада уламыштык чыгармаларга да чагылышкан.

Буга А. Вышнегорский тарабынан алгач жазылып алынып, «Предания из калмыцкого времени у современных кара киргизов Аулиеатинского уезда» деген ат менен жыйнакка¹ кирген «Шырдакбек» уламышы ачык мисал боло алат. Бул уламыш тарыхый реалдуулукка көбүрөөк жакын. Элдик кыялдануудан, ой жүгүртүүдөн келип чыккан кошумчалар аз өлчөмдө орун алат. Жалпысынан ошол доордогу кыргыз жана калмак хандарынын ортосунда жүргөн кандуу согуштун ачык картинасы түзүлөт. Уламышта Шырдакбек Кокондун беги делип, согуштун жүрүшү, согуш өткөн географиялык аймак тууралуу реалдуу маалымат берилет. Шырдакбектин аялынын, баласынын, бир туугандарынын аттарынын конкреттүү аталышы менен башка нускалардан айырмаланып турат. Уламышты А.Вышнегорский Эшкочо аттуу болуштан жазып алып, ага «Кокондун беги Шырдакбектин калмактар менен согушу» деген тема коюп жарыялайт. Бул уламыш боюнча да Шырдакбек менен калмак ханынын чатагы Боз жоргодон башталат. Кокондо өткөн бир чоң жыйында Боз жорго байгеден чыгып келет. Ошондо калмак ханы «Жакшылык менен Боз жор-

¹ Труды Сыр-Дарьинского областного статистического комитета в 1887–1888 гг. Ташкент 1888. Чыгарманы алгач кагазга түшүрүлгөн нускасы болгондуктан, мазмунуна кененирээк токтолдук.

гону бер, антпесе, уруша турган жериңди айт» – деп элчи жиберет. Шырдакбек анын айтканын кабыл алып, согуш өтө турган жерди болжоп, женилсе күлүктү бермекке макул болот. Шырдакбектин жөн жай тулпарды бере салбаганына кыжырланган калмак ханы кыргыздарга катуу бүлгүн салат. Алар жашаган шаарды камоого алып, согуш он эки айга созулат. Курал жарактуу, анын үстүнө сан жагынан басымдуу калмактарга туруштук бере албай, мусулмандардын айласы куруп турганда калмак ханы «согуш талаасын Анжыян менен Оштун ортосундагы кең түздүккө көчүрөлү» – деп элчи жиберет. Эки тарап макулдукка келип, калың кол Ош менен Анжыяндын ортосуна топтошкон мезгилде «согушудан мурун ат жарыштыралы» – деген бүтүмгө келишет. Ошондо байгеге кошулган аттардын катары Жармазардан (Маргаланга жакын жерде орун алган кыштак) Ошко чейин жеткен имиш. Дагы да байгеге чабылган аттардын ичинен Боз жорго чыгып келет. Калмак ханынын «Алтымыш капкалуу шаарга атыңды сатасыңбы?» дегенине Шырдакбек болбой, жөнөп кетет. Калмактар артынан кууп келип, шаарды камоого алып, жеңе турган болгондо, Шырдакбектин Сулуу бийке аттуу аялы Боз жоргону минип, калмак ханына качып барат. Шырдакбек женилип, өзү, эки иниси Муратбек менен Чоробек душман колунан каза табат. Шырдакбектен Кабылбек аттуу бешикте бала калгандыгын билген калмак ханы «Наристенин мал-мүлкүн ээлеп алуу кечирилгис күнөө болор» – деп, Боз жоргону кайтарып берет да, «өз эрине жакшылык кылбаган катын мага жакшылык кылар беле?» – деп, Сулуу бийкени өлтүртүп, кайрадан жол тартат.

Уламыштын экинчи вариантында да Шырдакбектин уруусу – кыргыз-кыпчак. Бул нуска боюн-

ча Курманбектин замандашы. Мында да Шырдакбектин калмак ханы менен урушуп тургандыгы баяндалып, эки хандыктын ортосундагы карама-каршылыктын күчөшүнө Боз жорго да себепчи болот. Атты тартып алууга күчү жетпесе майып кылуу үчүн калмак ханы ар кандай айла-амалды колдонот. Бирок Боз жорго жолду тоздуруп койгон 60 кабат жибек торду үзүп, 60 кез орду аттап өтүп, ат чабышта баш байгени ээлейт. Ушундай жагдайда ат жөнүндө мактоо ыры жаралып, аны түзгөн ырчы Зыяда¹ аталат. Кабарчынын айтуусунда алгач аттын жорголуугу, көрктүүлүгү, тулпарлыгы бир топ узак жана көркөм ырдалчу экен. Ал үзүндүсүн гана эсинде сактап калгандыгын эскерет².

Үчүнчү уламышта Шырдакбектин турган жери Төрт-Көл аталып, анда калмактардан коргонуш үчүн бекем чеп курулат. Бул мезгилде Бел-Өрүктө – калмактар, Көк-Бел, Төрт-Көл, Ай-Көлдө казактар жашап, кыргыз менен калмактардын ортосунда кагылышуулар үзбөй жүрүп турат. Мында да Шырдакбектин эрке аялынын чыккынчылыгы менен коргон-чепти алуунун жашыруун сыры калмактарга билинип, душман ордону ээлеп, Шырдакбектин өзү колго түшөт. Аял калмак ханы тарабынан өлтүрүлөт³.

Ы. Абдыракманов тарабынан катталган уламышта окуя Кокон аймагында эмес, Нарын тарапта өтүп, ага Шырдакбектин таржымалынын салыштырмалуу кийинки мезгили чагылышкан өңдүү. Шырдакбек кыпчак Уруусунан чыгып, ордосу Ак-Талаанын Чолок-Кайың деген жеринен орун алат.

¹ Топтолгон материалда ырчынын ысмы Зыяда, Зыядат (Сыядат) болуп, эки түрдүү аталат.

² Борбордун кору, инв. № 516.б.

³ Борбордун кору, инв. № 644 (5282), 3-дештер., 14–18-бб.

Уламыш калмактардын кыргыздарга үстөмдүк жүргүзүп тургандыгы жөнүндө ачык маалымат берет. Калмак төбөлдөрүнүн чабуулунда Кочкорду бийлеп турган тарыхый Амурсан окуяга катышат. Бул нуска боюнча да Шырдакбектин аялынын чыккынчылыгы, Боз жоргону минип калмактарга качып барып, хан колунан каза табышы туруктуу клишени түзөт. Бирок Абдыракманов боюнча Амурсандын азыткы тилине кирип, Шырдакбекти аялы өлтүрөт. Коргону талкаланып, башчысынан ажырап, чабылып-чачылып тукулжураган эл жер которуп, Анжыян, Бухара тарапка качууга аргасыз болот¹.

Боз жоргого карата айтылган мактоо ырлары айрым учурда чыгарманын мазмундук тутумуна кирсе, өз алдынча мактоо ырынын жанрдик чегинде түзүлгөндөрү да катталган. Буга Алай районунда жашаган Карамергенов Мулла аттуу кыякчы – ырчыдан жазылып алынган ыр² ачык мисал. Мактоо ырынын узак, көлөмдүү ырдалышын, алгач ырды жараткан ырчынын Саядат аталышын башка кабарчылар да маалымдашат. Дегеле кабарчылардын маалыматына жана колдогу азыноолак материалдарга көз жүгүрткөндө эле башатында чыгарманын ары көлөмдүү, ары көркөм ырдалып, бизге үзүндү түрүндө келип жеткендигин байкоого болот. Кантсе да Боз жоргонун макталышы көчмөн турмушта жашап, ошого карата баамдоо, кабыл алуу жана көркөм табити калыптанган угуучулардын купулуна толгон өңдүү. Колдогу чакан материалдан эле ырдын мактоо ырынын салтында түзүлүп, муундан-муунга, ооздон-оозго өтүп, ой жагынан тереңдеп, көркөмдүгү артып, мактоонун классикалык үл-

¹ *Абдыракманов Ы.* Кыргыздар. Борбордун кору, инв. № 116 (319), 159–161-б.б.

² Борбордун кору, инв. № 164 (377), 48–50-б.б. (48 сап).

гүсүнө көтөрүлгөндүгү аныктала түшөт. Сөзүбүз кур-
гак болбос үчүн Карамергенов Мулла айткан мак-
тоонун текстин узагыраак келтирүүнү туура көрдүк:

Бек сураса бербеген,
Безип келген Боз жорго,
Кан сураса бербеген,
Каный келген Боз жорго.
Көк түтүндөй чубалган,
Көпчүлүктөн дуба алган,
Ак түтүндөй чубалган,
Неше дандай дува алган,
Ушу кимдин жоргосу?
Хан Шырдактын жоргосу,
Бөктөргөндө дорбосу*.
Токум салса жарашкан,
Топтошуп адам карашкан,
Тоо белгиси шонда бар,
Жабдык койсо жарашкан,
Жарданып адам карашкан,
Жар белгиси шонда бар.
Кулагында сыргасы*,
Куйругунда гынасы*,
Жаагында омогу*,
Жабдыны пайкай карачы,
Жалаң бир дилде кумпасы*,
Аркардай арым таштаган,
Алты миң күлүк баштаган,
Жейрендей арым таштаган,
Жети миң күлүк баштаган,
Жүгүргөндө жүлгү* алган,
Жүздөн тандап бирди алган.

Натыйжада чыгарманын поэма болуп түзүлүшүндө,
Боз жоргонун окуясы, аны мактоо ыры негиз
болгон өңдүү. Бара-бара анын айланасына башка

окуялар топтолуп, «калмак доору» аталган тарыхый кырдаал, калмак төбөлдөрү менен кыргыздардын урушу, чабылып-чачылып, кыргын-сүргүндү баштарынан өткөрүп турган калктын ал-абалы, мун-зары, азаттык жолунда жүргүзгөн баатырдык күрөшү, ой-мүдөөсү чагылышып, эпикалык чыгарманын деңгээлине көтөрүлгөн.

«Шырдакбек» чыгармасы кара сөз түрүндө гана эмес, ырдык формада да айтылып жүрчү экен. «Хан Шырдакты ырга салып, Балык акын айтуучу дешет»¹ Балыктын айтуусунда бизге жеткен жок. Санжыра боюнча анын айтымында Боз жоргонун окуясы кыргыздардын өз аймагында, эки хандыктын ортосунда эле жүрөт. «Шырдакбекти» өз учурунда К. Акиев да айтып жүрүүчү экен. Бирок эмнегедир өз кол жазмаларында бул жөнүндө маалымат жок. Чыгарманын тексти да өз оозунан жазылып алынбаган. Аны 1974-ж. Жанжигит Казакбаев өмүкеев Абдыдан жазып алып (ал 1948-ж. Калыктын өзүнөн уккан экен), Академиянын кол жазмалар фондусуна тапшырат. Окуясы чакан, Шырдакбектин ата-бабасынын санжырасы толугураак баяндалганына карабастан, негизги окуя анын тулпары, сулуу аялынын тегерегинде жүрүп, уламыш-поэманын жанрдык законуна көбүрөөк баш иет. Бирок чыгарманын чоң акын тарабынан айтылып, баатырдык эпосторду аткарып жүргөндүгүнө күбө болгон жерлери арбын. Бул Боз жоргонун турпатын, тулпарлыгын сыпаттоодо, кыргыздын өткөндөгү баатырларын даңктоодо жана аттын оозун жыя албай колдору карышып, Шыгай хан каздырып койгон алтымыш кез аңга түшүп кетип ажал таап, «Карыган жалгыз энемди кайрылып көрбөй каламбы?» – деп зар как-

¹ Борбордун кору, инв. № 1165, 241–242-б.б.

шаган жетим баланын армандуу ыйын берүүдө ачык көрүнөт. Чыгарманын көп жеринде окуя кара сөз түрүндө баяндалат. Мунун себеби кабарчы түйүндүү жерлерин гана эсинде сактап калган өңдүү.

К. Акиев боюнча Тейитбектен – Курманбек, андан – Сейитбек, Сейитбектен – Шырдакбек. Курманбек калмактын ханы Дөлөн менен урушуп жүрүп, каза табат. Алты жашар Сейитбек Аккандын колунда чоңоюп эрезеге жетип, он сегиз жашында атасынын баш жигити Зайырбекти ээрчип элине келип, хан болот. Ал Кашкардын кербен башчысынын кызы Мөлгө үйлөнүп, андан Шырдакбек төрөлөт. Сейитбек атасынын кунун кууп, калмак ханы Дөлөндү өлтүрөт. Акыры өзү да жоо колунан каза таап, анын да уулу жаштайынан жетим калат. Боз жорго Шырдакбекке кайыптан табылат. Түшүндө аксакал кишинин айтуусу боюнча, Кебез-Тоодогу Ала-Көлгө барып, кулунду кармап келип, кишиге көрсөтпөй төрт жылы багып, кырк жигит курап, кыргыз кыпчакты сурап бийлик жүргүзөт¹. Окуянын андан аркы жүрүшү башка уламыштык материалдардан айырмалуу. Мында Боз жорго үчүн Шырдакбек менен Шыгайдын ортосунда карамакаршылыктын башат алышына калмак ханынын аялы Шиктүркүң түрткү болот. Атты мактай берип, эринин көңүлүнө бүлүк түшүрөт. Ошондо жоргону сурап ала албасына көзү жеткен калмак ханы тулпарды эптеп колго түшүрүү максатында чоң той берип, Шырдакбекти да чакырат. Шырдакбек анын арам оюн түшүнүп, Боз жоргого тору ала аттын кебин кийгизип минип келгенде аял тааный албай коёт. Ошондо жети жашар кезинде калмактын ко-

¹ Шырдакбек. К. Акиевдин айтуусунда. Борбордун кору, инв. № 645 (52183), 41–47-б.б.

луна түшүп кеткен 107 жаштагы кемпир (теги – кыргыз) аттын жайын айта келип, ээсинин тегин жиктейт:

Түшкү атасы – Тейитбек,
Тейитбектен – Курманбек,
Курманбектен – Сейитбек,
Телегейи тегиз бек,
Тору жоргону ээлеген,
Топ элге намыс бербеген,
Өзүнүн аты – Шырдакбек,
Бул – Сейитбектин ардагы.

К. Акиев айткан нусканын окуясы жогорку уламыштардан айырмаланып тургандыгына карабастан, жалпысынан уламыштык чыгарманын эле чегинде. Чыгарманын айтылыш, аткарыш манерасынан, баяндоо ыкмасынан эпикалык чоң арымдагы айтуучунун өнөрканасынан жаралгандыгын байкоо анчалык кыйын эмес. Бул болсо Калыктын эпосторду ийине жеткире аткарып жүргөн эпикалык багыттагы акын экендиги менен түшүндүрүлөт. Ал айрыкча айтуучунун уламыштык же тарыхый негизи бар турмуштук теманы баатырдык эпостун деңгээлине көтөрүүгө жасаган аракетинен көрүнөт. Буга андан орун алган бир деталь ачык күбө. Мисалга Боз жоргону чапкан чабандес баланын жасаган ишин, акыл сезимин эле алалы. Чабышка түшкөн 600 аттын ичинен Боз жорго бөлүнүп чыга бергенде үстүндөгү чабандес бала дүрбү салып, 60 кез аң казып, 40 кулач керме жайып тосуп турган калың калмакты көрүп, тулпардын жалына жармашып, «кыргыздын намысын алдырба, жаныбарым» – деп жалынып ыйлайт. Каргадай бала Боз жоргонун аман-эсен байгеден чыгып келиши калктын намысын коргой тургандыгын түшүнүп:

Кара тоо башы бел көрдүм,
Капталдан чыккан сел көрдүм,
60 кез чоң, ордо,
Казып жаткан эл көрдүм,
Кагылайын Боз жорго,
Сен көрбөсөң мен көрдүм.
Кайрылып кайта көрөмбү,
Картайган жалгыз энемди,
Ак калпак кыргыз калк үчүн
Алтындай жанды беремби,
Карга, кузгун талайбы,
Как талаада денемди,
Күлүктүгүн чын болсо,
Көргөзө көргүн өнөрдү –

деп, дембе-дем тулпарга камчы салып, бар далалатын жасап, жан алакетке түшөт. Этине камчы тийгенде жаны ачыган Боз жорго 60 кез ордон, секирип өтүп баш байгени ээлеп, «ак калпак кыргыз калкынын туусу көккө илинет».

Калыктагы дагы бир маанилүү деталь жети жашар кезинде калмактарга туткундалып кеткен кыргыз кызынын элине, жерине карата тунук сүйүүсүнүн 107 жашка чыгып кемпир болгондо да өчпөгөндүгү угуучуларга зор таасир калтырат. Кемпир Боз жоргонун тулпарлыгын, ээсинин «топ элге намыс бербеген» баатырлык өнөрүн, ата-тегин сыймыктануу менен айта келип, жалпы кыргыз элин даңктап өтөт:

Кабылан Манас айкөлдөй,
Баатыр чыгат кыргыздан,
Бакай баштап сөз тапкан,
Акыл чыгат кыргыздан,
Баатырга күмбөз салдырган,
Турпандан турпак алдырган,
Катын чыгат кыргыздан.

Жогорку ыр жолдоруна көрүнүп тургандай, чыгармага Калыктын чыгармачылык өнөрканасынын жекечилдик өзгөчөлүгү, стилдик курулмалары чагылышкандыгын байкоо анчалык кыйын эмес. Анткени «Жаныш, Байыш», айрыкча «Курманбек» эпосу Калыктын бирден-бир сүйүктүү репертуарынан болуп, анда баатырдык Ата-Журт, Ата-Мекен темасы алдынкы катарга чыгып, калктын патриоттук сезими курч көтөрүлөт. Дегеле Калыктын жогорку эпосторду айтуу манерасы, аткаруу чеберчилиги башкалардан өзгөчө айырмаланып турат. Шурудай куюлушкан уйкаштыкка көтөрүңкү баяндалган патриоттук тон, комуз менен коштолгон мундуу ыргак шайкеш келип, угуучулардын ички сезимине бүлүк түшүргөн. Калыктын эпикалык багыттагы акын экендиги, «Курманбек» эпосу анын өмүрүнүн аягына чейин сүйүктүү репертуарынан болуп келгендиги белгилүү даражада «Шырдакбектен» да байкалып турат. Биринчиден, Калыктын айтуусунда «Шырдакбектин» окуясы Курманбектин уландысы катарында баяндалып, анын ата-тегинин санжырасы камтылат. Экинчиден, баяндоо ыкмасы боюнча уламыштын жанрдык рамкасынан четке чыгып, качандыр бир өткөн окуяны жөн жай баяндоо менен чектелбестен, аны эпикалык денгээлге көтөрүүгө аракеттениши менен айырмаланат. Калык айткан нускада жогоркудай ири эпикалык чыгарманын белгилеринин сакталышы ал акындын чыгармачылык жекечилдигинин «Шырдакбекке» чагылышы, же баатырдык эпосторду аткарып жүрүшүнүн натыйжасы болуп саналат. Негизинен Калыктын айтуусунда чыгарма уламыш – поэманын гана нугунда калган. Бул окуянын андан аркы уланышында көзгө түшөт. Чыгарманын аякталышы да айырмалуу. Боз жоргосу баш байгени ээлеп, на-

мысы колуна тийген Шырдакбек көңүлү жай кырк жигити менен элине кайтат. Ошондо сулуу аялынын көңүлү бузулуп, Шыгайга тиймекке тулпарды минип качып кетет. Калмактын ханы сурап, аялды эринин кандайча сөөлөт менен бакканын угуп, сулуунун адамкерчиликсиздигине катуу иренжип, 40 байталга сүйрөтүп өлтүрүп, атты кайрадан 40 жигитке жетелетип жиберет. Шыгайга ыраазы болгон Шырдакбек Боз жоргону ага өзү алып барып берет. Калмак ханы аны кызына үйлөнтүп, эки эл ынтымакташып жашап калат.

«Хан Шырдактын Боз жоргосун» акын Токтосун Тыныбеков көзүнүн тирүүсүндө газетага сунуш кылган экен. Кийин кыскарган түрүндө жарык көргөн¹. Ал 1997-ж. басылып чыккан акындын чыгармалар жыйнагына да кирет². Окуясы, каарман – персонаждары, баяндоо ыкмасы, стилдик курулмалары Калыктыкына өтө жакын. Т. Тыныбеков бирге эмгектенип жүргөн кезинде кулак төшөп угуп, өнөрлөш устатынан таасир-таалим алса керек. Ириде окуя жагынан жалпылык ачык байкалат. Анын айтуусунда да калмак ханы Шыгай суратып да, уурдатып да атты колуна тийгизе албаганда той бермек болуп, алты хандын элине кабар айттырат. Шырдакбек анын амалын алдын ала туюп, Боз жоргону үч ай суутуп, алты тору аттын терисинен кеп жасатып тойго минип барганда Шыптыркул баштаган калмактар тааный албай коюшат. Мында да Шырдакбектин минип келгени тору ат эмес, Боз жорго экендигин бала кезинде калмак менен кыргыздардын чабышында колго түшүп кеткен Кенезек-кемпир тааныйт.

¹ Кан Шырдактын Боз жоргосу. Токтосун Тыныбеков. Кыргызстан маданияты, № 48 (1035), 27-ноябрь, 1986-ж.

² Токтосун Тыныбеков Чыгармаларынын жыйнагы. Түзүүчүлөр: А. Акматалиев, А. Жусупбеков. Бишкек, 1997-ж.

Шырдакбектин мингени Боз жорго экенин билбей, баш байгеге миң кул, миң күң, көп мал сайган калмак ханынын айласы кетип, Шыптыркулдун айтуусу менен ат келе турган жолго ор каздырып, тулпарды мерт кылууга камданып калат. Муну Кенезек-кемпир угуп калып, Шырдакбекке айтып коёт. Алдын ала кабар алган Шырдакбек ат кошчусу Урманбетти, чабандеси Ыйманбекти чакырып, Боз жоргонун жөн жайын баяндап:

«Куурайдын башын чалдырба,

Курсагын сууга алдырба» – деп сарууркап турушу менен окуя аяктайт. Үзүндү түрүндө бизге келип жеткенби, же болгон окуясы ушул элеби, аны так айтуу кыйын. Байкоого караганда сөз Боз жоргонун тегерегинде эле жүргөн сыяктуу.

Тоголок Молдонун айтуусунда «Шырдакбек» жогоркулардан кескин айырмаланып турат. Уламыштык окуя поэманын денгээлине көтөрүлүп, оң каармандын төрөлүшү, баатырдык кыймыл-аракети белгилүү даражада эпикалык чыгарманын эле жанрдык чегинде. Идеялык багыты да негизинен баатырдык темага баш ийип, эл азаттыгын, эркиндигин коргоого багытталат. Эгерде уламыштык окуяда жанрдын мыйзамына ылайык кандайдыр бир болумуш жөн жай баяндалса, Тоголок Молдонун вариантында ошол доордогу тарыхый катаал кырдаал жана ички, сырткы карама-каршылыктары реалдуу мүнөздөмөгө ээ болгон. Ушул өзгөчөлүгү менен эпикалык чыгарманын жүгүн көтөрүп турат. Кыскасы, колдогу фактыларды талдоого алганда «Шырдакбектин» эпикалык поэма катарында түзүлүшүнө уламыштык материалдардын негиз болгондугу талашсыз. Баатырдын тулпарына калмак ханынын көз артышы, сулуу аялынын чыккынчылыгы менен Боз жоргодон ажыраган Шыр-

дакбектин душманга алдырышы поэмада да түйүндүү окуядан болуп саналат.

Айрым окуялар уламышта да, поэмада да туруктуу окуяны түзөт. Бардык айтылыштарында аял калмак ханынын колунан каза табат. Көпчүлүк учурда калмактар менен болгон согушта Шырдакбек өлүп, коргону талка-ланып, башчысынан ажыраган калктын башына катуу мүшкүл түшөт. Ы.Абдыракмановдун маалыматында кыргыздардын түштүк тарапка агылып, жер которушу ушундан кийин болот. Натыйжада чыгарманын мазмуну «калмак доору» аталган мезгилдеги калктын башынан өткөрүп турган тарыхый кырдаалга шайкеш. Айрым нускаларда калмак ханынын Боз жоргону Шырдакбекке кайтарып берип достошуусунда, же Шыгайдын кыргыз баатырына кызын берип туугандашуусунда окуянын аякташы алгачкы салттуу мотивдерден болбостон, жумшартылып кийин кирген кошумчалардан болушу ыктымал.

Чыгарманын тарыхый негизи, Шырдакбектин жашаган доору, тарыхый реалдуулугу жөөүндө сөз болгондо эки маалыматка: санжыра, аңыз-аңгеме, уламыштык материалдарга жана тарыхый булактарга таянабыз. Санжыра, уламыш боюнча Шырдакбек XVII–XVIII кылымдардын аралыгында жашаган тарыхый инсан катарында баяндалат. Айтуучулар анын өмүр сүргөн мезгилин, жашаган ордун мүмкүн болушунча так көрсөтүүгө аракеттенишет. Шырдакбектин сепилинин жайланышкан ордун, ал эмес Боз жоргонун зоругуп өлгөн жери, анын ат байлаган мамысына чейин иликтөө далалаты бар. Көпчүлүк кабарчылар, анын ичинде Тоголок Молдо да Шырдакбектин түпкү тегин Курманбектен чыгарат. Шырдакбек Сейитбектен төрөлөт. Бир маалыматта замандашы, экинчи кабарда

ага-ини делет. Ал эми Курманбектин XVI–XVII кылымдардын аралыгында жашап, калмак төбөлдөрү менен согушуп өткөн тарыхый инсан экендиги азыркы мезгилде анчалык күнөм туудурбайт. Фольклордогу жана тарыхый булактардагы фактылардын негизинде аныкталган деп айтууга негиз бар. Шырдакбектин жашаган мезгилин XVII–XVIII кылымдардын аралыгы деп эсептөө да бекеринен эмес. Тарыхый жана фольклордук фактыларга негизделип чыккан пикир. Тоголок Молдо айткан поэманын окуясы да уламыш, аңыз-аңгемелерден орун алган маалыматтар менен шайкеш. Чыгарманын түзүлүшүнө XVII–XVIII кылымдардын аралыгындагы тарыхый кырдаал калмак-жунгар төбөлдөрүнүн баскынчылык согушуна карата кыргыздардын көз каранды эместигин, эгемендүүлүгүн коргоп, жүргүзгөн баатырдык күрөшү негиз болгондугу анык. Аны айрым тарыхый окуялардын жана тарыхый адамдардын чагылышы менен аныктоого болот. Поэмада эскертилген Калдан (Галдан Бошокту – хан) – тарыхый адам. Ал – калмактын түпкү ханы. Батур-хан тайчжинин алтынчы баласы болуп, 164-1697¹-жылдардын аралыгында жашап, Батыш Монголиядагы Ачаатумай деген жерде каза табат. Галдандын бийлиги Цин өкмөтү менен салгылашуулардан катуу алсырап, өмүрүнүн акыркы күндөрүн качып-тосуп, жакырчылыкта өткөрөт². Дегеле тарыхый булактарда жана эмгектерде калмактардын кыргыздарга жасаган жортуулдары жөнүндө бир топ толук маалыматтар берилип, эл оозеки чыгар-

¹ В.В.Бартольд. Очерк истории Семиречья. – Ф., 1943, с. 85. Е. И. Кычанов. Повествование об ойротском Галдане Бошоктухане. – Новосибирск, 1980, стр. 6, 7, 8.

² Е.И.Кычанов. Повествование об ойротском Галдане Бошоктухане, стр. 164–176.

мачылыгындагы фактыларга шайкеш келип тургандыгы менен кызыктуу. Алсак, 1652-жылы хошоуттардын (калмак уруусунун аталышы) башчысы Цецен хан Тянь-Шань кыргыздарына жортуул жасаган учурунда 17 жаштагы уулу Галдаманын катышкандыгы¹ тууралуу маалымат бар.

Галдама 1671-ж. бийликке келет да, ата-бабаларынын жолун жолдоп, кыргыз, казактарды каратып алуу аракетинде баскынчылык саясатты күчөтөт. 1680-ж. Тянь-шандык кыргыздар², 1683-1684-жылы Сайрам, 1683, 1684, 1685-жылдары кыргыздар жана ферганалыктар менен согушат³. 1683-жылы Анжыянга жана казак талааларына катуу чабуул жасап, ногойлордун жерине чейин жетет⁴. Галдан калмак хандарынын ичинен биринчилерден болуп, Иле өрөөнүн жайлап, кээде Иртыш боюна кыштап да калат. Жогорку тарыхый окуялар белгилүү даражада «Шырдакбек» поэмасына да чагылышып, ошол доордун, тарыхый кырдаалдын картинасын ачык элестетет. Дегеле «Шырдакбек» поэмасында калмак хандарынын бийлигинин таралыш аймагы бир топ реалдуу берилген. Башы Ысык-Көлдөн тартып, Талас, Кызыл-Кыя, Анжыянга чейин алардын кол астына өтөт. Алты Шаар Кашкарды бүтүндөй калмактардын башкы ханы Чагай бийлейт. Амурзап (туурасы – Амурсан) Ат-Башыны башкарат. Калмак төбөлдөрүнүн арасында да биринчилик үчүн күрөш жүрүп, Контаажыны Ча-

¹ В. А. Моисеев. Джунгарское ханство и казахи (XVII–XVIII вв.) – Алма-Ата, 1991, стр. 57.

² В. В. Бартольд. Киргизы (Исторический очерк). – Фрунзе, 1943, с. 62.

³ В. В. Бартольд. Очерк истории Семиречья. с. 85.

⁴ Е. И. Кычанов. Повествование об ойротском Галдане – Бошокту-хане. с. 83.

гай хан Ала-Тоо тарапка сүрөт. Ал келип Кеминге жайлашып, Иле, Ысык-Көлдү сурайт. Калдама деген уулу Анжыяанды, Ажааны Сары өзөн Чүй, Кочкор, Жумгал, Нарынды бийлейт¹. Калмактардын кыргыздарды каратышы жергиликтүү калк тарабынан катуу каршылыкка учурап турат².

Аларга кыргыздар толугу менен баш ийип бербейт. Галдан «Буруттарды жана анжыяндыктарды» башкарып турганы менен негизинен алар өз көз каранды эместигин сактап калган. Көпчүлүк кыргыздар Чыгыш Тянь-Шандан түштүк жакка ооп, Фергана, Памир-Алай жана Чыгыш Түркстанга көчүп кеткен. Бул жөнүндө да санжыра, тарыхый ыр, уламыштарда жана «Шырдакбек» поэма-сында да ачык маалыматтар орун алат, Түндүк кыргыздарынын ойрот – калмак төбөлдөрүнүн кысымынын жабыркап, түштүк тарапка агылышы массалык түрдө өтөт. Тарыхый маалыматка караганда, ойрот-калмак хандары үстөмдүк жүргүзгөн XVII–XVIII кылымдардын аралыгында кыргыздардын Тянь-Шандан кетип, же кайра кайтып туруулары токтолбогон өңдүү. Анжыян, Алай тарапка Чүй, Ысык-Көлдөгү бугу, солто, сарыбагыш уруулары да сүрүлөт. Чериктин көбү Какшаалга качып кетет. Калмак чабуулунда түштүккө сүрүлгөн кыргыздардын бир тобу Гиссар (Ысар), Куляб, Памир, Кара-Тегинге чейин жетет³. П. П. Иванов XVII–XVIII кылымда кыргыздардын Ферганага эки жолу көчкөндүгүн маалымдайт⁴. Тарыхчынын пикирин фольк-

¹ Шырдакбек. Тоголок Молдонун айтуусунда. Борбордун кору, инв. № 1014.

² История Киргизской ССР, Фрунзе, 1963, с. 258.

³ Ошондо, с. 269.

⁴ П. П. Иванов. Очерки по истории Средней Азии. – Москва, 1958, с. 96.

лордук материалдар да бекемдеп турат. Түндүк кыргыздарынын түштүккө оодарылышы да согушсуз өткөн эмес. Катуу каршылык, куугун-сүргүн менен коштолгон. Тарыхчы Б. Солтоноевдин айтуусунда калмактар экинчи жолу Жети-Суу аймагын басып киргенде казак, кыргыздардын биргелешкен колу катуу жеңилет. Чубатай, Семетей аттуу баатырлар каза табат. Алардын жээни Кетмен-төбөлүк Карагул баатыр таякелеринин кунун кууп, жоо артынан кубалай чыгып, калмактардын калың колуна тең келе албай, кошуну кыргынга учурап, өзү өлөт. Бир туугандарын жана баласын жоктогон эненин мундуу кошогу эл эсинде сакталып калган¹. Калмактар каптап келе жатканда сол кыргызынан Кожожаш, саяк уруусунан Табылды баштаган бир топ азаматтар душмандын жолун тосуп катуу каршылык көрсөтүшөт. Күчтүн теңсиздигинен көбү согуш талаасында каза табат².

Б. Солтоноевдин кол жазмасында ойрот-калмактардын кысымы аркасында түндүк кыргыздарынын Анжыян тарапка сүрүлүшү, алардын жолдо тарткан азап-тозогу бир топ таасын маалымдалат. Анжыян, Бухара жерине барган кыргыздар Ата-Журт жергесин, Ала-Тоосун сагынып, азып-тозот, жан сактоонун айынан өзбек, тажиктерге сиңип кеткендер да болгон дешет³. Дегеле Ата-Конушун таштап, жер оодаруу калк үчүн катуу кайгы болгон. Тарыхтын бул кезени эл оозунда «Казак кайың саап, кыргыз Ысарга кирген» катаал мезгил катарында мүнөздөлөт. Бул жөнүндө Ы. Абдыракманов төмөн

¹ Солтоноев Б. Кыргыз, казак тарыхы (кол жазма). Борбордун кору, инв. № 167 (1054), 118–119-б.б.

² Ошондо, 120-б.

³ Ошондо, 122-б.

күчө маалымат берет: «Эл оозунда – дейт Ы. Абдыракманов – кыргыздар калмактарга туруштук бере албай, Анжыян багытына түшүп, андан Бухара, Ысар (Гиссар) жерине барат. Шырдак ушул козго-лондо өлөт. Ала-Тоо кыргыздары душмандын колунда калат. Калмактардын жортуулунда казактар да катуу зыянга учурайт»¹ Жер оодарып барганда да согуш токтобойт. Анжыяндын чыгыш жээгине токтогон калмактар менен кыргыздардын ортосунда катуу кармашуулар кайталанып турат². Акыры душман мурунку күчүн жоготуп, чегинип кетүүгө аргасыз болот. Кыргыздар калмактардын артынан сүрө түшүп кубалап, малы – башын олжолойт³. «Шырдакбекте» жогорку тарыхый кырдаалдын изи жатат. Поэма боюнча да кайра качкан калмактын колун кыргыздар катуу зыянга учуратат. Тарыхый булактардагы, санжыра, аңыз-аңгемедеги маалыматтар боюнча түндүк кыргыздары Анжыян багытына XVII кылымдын аяк ченинде ооп, бир кылымдан ашык ал жерде туруп, 1758-жылы Ойрот державасынын Цин (Кытай) империясы тарабынан талкаланып, калмактардын кыргыз жергесинен кетиши менен мурунку аймагына көчүп кетишет⁴. Кийин да Анжыян менен Ат-Башылык кыргыздардын байланышы үзүлбөйт. Карыя адамдар: «Биздин киндик каныбыз төгүлгөн жер жана бешигибиз Анжыян деген сөздөрдү жомоктотуп айтышчу экен»⁵. Айрым атактуу, кадырлуу адамдардын сөө-

¹ *Абдыракманов Ы.* Казак кайын саап, кыргыздын Ысарга кириши. Борбордун кору, инв. № 201 (413), 7-б; 116 (319), 153-б.

² Ошондо, инв. № 201. 21-б; инв. 116, 153-б.

³ Ошондо, инв. № 116 (319), 155-б.

⁴ *В. В. Бартольд.* Киргизы (Исторический очерк). – Фрунзе. 1943, с. 62.

⁵ Борбордун кору, инв. № 116 (319), 157-б.

гүн Ош, Анжыян, Арстанбапка жүктөп барып көмүү кыргыздардын Россияга кошулушунан кийин гана токтолот¹. Кыскасы, ойрот хандарынын жортуулу мезгилинде элдин тарыхы, тарткан азап-тозогу, түштүк тарапка качышы, кайрадан көчүп келиши, калмак-кыргыз согушу калк эсинде таң каларлык тактык менен сакталып калган. Калмак хандарынын аттары, ата-тегинин санжырасы да негизинен конкреттүү прототибине ээ. Алсак, «Шырдакбекте» Анжыянга качкан кыргыздардын артынан кубалай барып уруш ачкан калмак ханы Калдан же Калдама делип эки түрдүү аталат. Тарыхый булактарда Галдама, Галдан эки башка адамды түзөт. Галдама – Галдандын жээни. Ал он жети жашында Тяньшандык кыргыздарды катуу талкалашы менен бүтүн Жунгарияга атагы чыгат. Галдама кыргыздын Янгир (Жамгыр) деген баатырын жекеме-жекеде жеңип, жортуулдун ийгиликтүү аякташына шарт түзөт. Галдан Бошокту-хан жээнин өтө кадырлап, аны мактаган ырларды кунт коюп угуучу дешет².

Калмактардын тарыхындагы айрым фактылардын кыргыз фольклорунда сакталып калышы жана эпикалык чыгарманын табиятына ылайык интерпретацияланышы кызыктуу көрүнүш. Алсак, Батур-хун тайчжи өлгөндөн кийин бийлик үчүн балдарынын ортосунда катуу күрөш жүрүп, Цэцэн аталаш бир тууганы Сэнгэни өлтүрүп, такка отурат. Цэцэн ханды Галдандын өлтүрүшү менен бийлик ага өтөт.

Кыргыздын санжыра сөздөрүндө³, же «Шырдакбек» поэмасында Галдандын иниси Ажаан катаал

¹ Ошондо, 157-б.

² *Е.И.Кычанов*. Повествование об ойротском Галдане Бошоктухане, с. 28.

³ Борбордун кору, инв. № 116 (319), 162-б.

чыгып, калкка кысым көрсөткөндүгү үчүн элдин кыжыры кайнап өлтүрүп коюшат. «Шырдакбек» боюнча Галдан (Жалдан) көчкү астында калып, мерт болот. Мындан көрүнүп тургандай, калмак хандарынын өмүр баянына таандык реалдуу окуя эл оозеки чыгармачылыгында башкача талкууланат. Чыныгы чындыгын өзгөртүп, эл мүдөөсүнө, кызыкчылыгына баш иет. Бул идея зордукчул Калданды көчкү алып, каардуу хан Ажаандын кыжыры кайнаган калк тарабынан өлтүрүлүшүндө жүзөгө ашат. Кыскасы, поэманын түзүлүшүнө XVII–XVIII кылымдардагы кыргыз элинин башынан өткөн кыйын кезең негиз болгондугу анын өзүндөгү фактылар менен да аныкталат. Алсак, чыгармада ар башка мезгилде бийлик жүргүзгөн ойрот-калмак хандары Галдан-Бошоктудан (1671–1697)¹ тартып, Цэван Рабдан (1697–1727), Галдан Цэрэн (1727–1745) жана XVIII кылымдын аяк ченинде (1757)² каза болгон Амурсандын же алардын прототиби катарында эсептелген адамдардын аты аталат. Бирок эпикалык чыгарма да өз жолу менен өнүгөт. Ошондуктан эл эсинде же поэмада мурунку кийинки окуялардын орун алмашып, өйдө-төмөн айтылышы, калмак хандарынын бийликке келүү хроникасынын так сакталбай калышы, же ат жагынан айырмаланышы, тарыхый окуялардын же адамдардын интерпретацияланышы жана бул же тигил чыгарманын эпикалык жанрдын салттуу мотивдерин, окуяларын өз боюна сиңире өсүп-өнүгүп калыптанышы табигый көрүнүш. «Шырдакбекте» да эл оозеки чыгармачылыгынын табиятындагы жо-

¹ Кашаанын ичине калмак хандарынын бийлик жүргүзгөн жылдары көрсөтүлдү.

² *В.В.Бартольд*. Очерки истории Семиречья. с. 88.

горку өзгөчөлүк сакталган. Кыскасы, уламыштык жана тарыхый негизи бар окуядан поэма өсүп чыккан. Бирок анын поэма катарында түзүлүшү, толук мазмундуу эпикалык чыгармага өсүп жетиши эки аймакта эки башка жагдайда өткөн. Колдогу материалдарга караганда, Кыргызстандын түштүгүндө уламыш же аңгеме түрүндө, көбүн эсе кара сөз түрүндө кезигет. Боз жоргонун макталышы гана ырдык формада айтылат. Кыргызстандын түндүк өрөөнүндө уламыш-аңгеме, уламыш-поэма жана белгилүү даражада эпоско таандык салттуулукту (мазмун, образ куруу системасында, идеялык багытында, баяндоо ыкмасында) сактаган эпикалык чыгарманын деңгээлине көтөрүлгөн.

Жогоруда сөз кылгандардын ичинен бараандусу, – Тоголок Молдо айткан вариант. Бул нуска алгач акындын чыгармалар жыйнагынын I томунда басылган¹. 1973-жылы экинчи жолу жарык көрүп, «Элдик поэмалар» аталган жыйнакка кирет². Алгач кагазга түшүрүлгөн кол жазма Борбордун корунда сакталууда.

«Шырдакбектин окуясында» же жеке өмүр баянында тарыхый чындыктын изи жатканы менен негизи көркөм чыгарма анан айланасына башка окуялар топтоло берип, аймагы кеңейип кеткен. Чыгарманын негизги кейипкери катарында эсептелген Шырдакбектин өмүр баяны да варианттуулукка өтүп, ар түрдүү баяндалат. Боз жоргонун тагдыры да ар башка түшүндүрүлөт. Айтор Шырдакбектин окуясы элдин учкул кыялында, чыгармачылык өнөр-

¹ Тоголок Молдонун чыгармалар жыйнагынын I-томдугу. – Фрунзе, 1970-ж. Баш сөзүн жазып, жыйнакты түзгөн – Жаки Таштемиров.

² Элдик поэмалар. Кириш сөз жазган жана түзгөн – С. Закиров. – Фрунзе, 1973.

канасында иштелип чыгып, алымча-кошумчага учураган. Бирок анын ойрот-калмак хандарынын мезгилинде жашап, алар менен согушуп тургандыгы, аялынын чыккынчылыгы менен ордосу талкаланып, Боз жорго душмандын колуна өтүп, кыргыздардын чабылып-чачылышы сыяктуу окуянын туруктуу схемасы жана тарыхыйлуулук сакталып калган.

Шырдакбекти тарыхый инсан катарында кароо бүгүн эле көтөрүлө койгон маселе эмес. Жарыяланбаган кол жазмаларда, поэмага жазылган баш сөздө, информациялык кабарларда анын тарыхый адам экендиги айтылып эле келе жатат. Бирок фольклордук жана тарыхый материалдардын бирдигинде карап, Шырдакбектин тарыхый инсан экендигин илимий негизде аныктоо күн тартибинен түшө элек. Ошон үчүн айрым тарыхый аңгеме, санжыра, уламыштарга жана тарыхый булактардан орун алган маалыматтарга көз жүгүртүп көрөлү: Тоголок Молдо боюнча Шырдакбектин уруусу кыпчак, Курманбектин небереси. С.М.Абрамзондун 1955-ж. Баткенден жазып алган материалында Шырдакбек кыпчактын кожом-шүкүр уругунан чыгат. Кыпчак уруусун бүтүндөй Көк-Дөбө, Каркара деген жерлерден кан Шырдак баштап, азыркы жашап турган аймакка көчүрүп келгендиги тууралуу эл арасында уламыш, аңыз-аңгемелер айтылат¹. Санжырада да Шырдакбек жөнүндө баалуу маалыматтар кездешет. Айрыкча кытай тарыхчысы, санжырачы Үсөйүн ажынын маалыматы толугураак да, чындыкка жакыныраак да. «Шырдакбек – деп жазат – Үсөйүн ажы – XVII кылымдын аягында өткөн кыпчак элинин баатыры жана акылман башкаруучусу

¹ С.М.Абрамзон. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ленинград, 1971.

болуп, зор атакка ээ болгон. Өзү Анжыяндын Пайтык деген жеринен болуп, кийинчерээк Нарындын Куртка деген жеринде турган. Сарыбагыштардын үчкө, Түлкү деген баатырлары баатыр кыз Жаңыл Мырзанын колунан өлгөндө, алар баатырларынын кунун кууп алуу үчүн кол курап, жүрүш кылууга даярданганда, Шырдакбекти чакырып келип, кол баштоону өтүнүч кылган. Шырдакбектин масилети, акыл көрсөтүшү боюнча иш жүргүзүшүп, Жаңыл Мырзаны колго түшүргөн.

Шырдакбек кийинчерээк Шинжанга келип, Жаркенге аким болуп турган экен. Андан кийин азыркы Ак-Тоо ооданы курулган жерге сепил соктуруп, ошондо турган. Ал акыркы өмүрүндө кыргыз элинин эзелки тарыхтан берки жоосу болгон калмактар менен кармашып келген. Чыккынчы катындын кастыгы себепчи болуп өлөт экен. Анын урпагы аким Шерип Таш-Коргон көнтөрүшүнө баштык болгон»¹. Үсөйүн-ажынын Шырдакбектин туулган жери, жашаган аймагы, анын Жаркенде акимдик кылышы, кийинки мезгилдерде курдурган сепили, ажал табышынын себеби, анын тукуму Аким Шерип жөнүндө алгач кабар бериши өтө баалуу, табылгыс маалыматтардан. Шырдакбектин Жаркен, Кашкар тарапта аким болуп тургандыгы тууралуу маалымат тарыхый булактардан да кездешет. Алсак, Ш.Б.Чимитдоржиевдин төмөндөгү китебинин² акырында «Ислам-намеден» (1756-ж. ыр түрүндө жазылган эски уйгур тилиндеги хроника) үзүндү келтирилген. Хрониканын «Жолборс хандын

¹ Үсөйүн ажы. Кыргыз санжырасы. «Кыргыздар» аттуу жыйнактын 2-тому. Түзгөн – К. Жусупов. – Бишкек. 1993-ж., 112-б.

² Ш.Б.Чимитдоржиев. Взаимоотношения Монголии и Средней Азии в XVII?XVIII в.в. – М. 1979. с. 75.

калмактарга качышы тууралуу аңгеме» деген жеринде төмөнкүдөй маалымат орун алат. Атасын ызалап качкан Жолборстун артынан кеткен куугунчунун Жаркенге кайрылып келиши менен хан өзүнүн эмирлерине кечиримдүүлүк менен мамиле жасайт. Бирок Кашкарлык эмирлерди жана өзүнүн бектеринен ичинен Шах-Бакыны балдары менен, мырза Шырдак шигавулду жана да айрымдарын зынданга салдырат. Бир канча күндөн кийин зынданга түшкөндөрдүн көбүнүн теги саид болгондуктан бошотулуп, калган эмирлер калмактарга өткөрүлүп берилип, Бай-Дөбөгө жакын жерде калмак колунан азаптуу ажал табышат.

Шах Махмуд Чоростун хроникасында дал жогоркудай эле маалымат кездешет. Хроника боюнча Халил-шах жана Шах-Бакыбек балдары менен сейид тукумунан болгондугу кошумча маалымдалат¹. Калганы башынан аягына чейин эки тарыхый булакта тең сөзмө-сөз кайталанып, бири-бирине шайкеш келип турат. Экөөндө тең Шырдакбек сейит же саиддердин катарына киргизилбейт. Натыйжада бул маалыматтар Шырдакбектин Жаркен хандыгында кызматта болгондугу, анын эмне себептен калмактардын колунан Бай-Дөбө деген жерде ажал тапкандыгын, негизгиси XVII кылымда жашагандыгын ачык кабардап турат. Эң кызыктуусу «Ислам-намедеги», Шах Махмуд Чоростун хроникасындагы жана Үсөйүн ажынын санжырасындагы маалыматтардын бири-бирине шайкеш келгендиги.

Ата менен баланын бийлик талашып, бири-бирине душман болуп каршылашкандыгы жөнүндөгү маалыматтар башка эмгектерден да кездешет. Мисалы, О. В. Зотов Шах Махмуд Чоростун хроника-

¹ Шах Махмуд Чорос. Хроника. – М., 1976, с. 237.

сына таянып, төмөнкүчө маалымат берет: «Абдаллах-хан өзүнүн духовный насаатчысы менен биригип, мураскору Жолборсту Жунгарияга качууга аргасыз кылат. Ал кийинчерээк Ак-тоолук кожелордун жана ойрот башкаруучусу Сенгенин жардамы менен бийликке келет». Бирок анын бийлиги көпкө созулбастан, Кара-тоолуктардын ич ара сүйлөшүүсү жана Элдан-тайчынын тобунун каршылыгы менен ажал таап, хандык Исмаил-ханга өтөт¹.

Абдаллах-хан 1639-1668-жылдары, баласы Жолборс-хан 1668-1670-жылдардын аралыгында бийлик жүргүзүп турган тарыхый инсан экендигин эске алсак², жана «Ислам-намедеги» маалыматка таяна турган болсок, анда Шырдакбек XVII кылымдын экинчи жарымында Жаркен, Кашкар тарапта хан кызматында эмир же аким болуп тургандыгы чындык болуп чыга келет. Ошондой эле так талашкан ата-баланын чыр чатагына аралашып каза тапкан көрүнөт. XVII–XVIII кылымдарда Кашкар, Жаркен хандыктарынын тарыхында кыргыз уруулары жана бийлери чоң роль ойногон, ээлеген орду болгон. Бул тууралуу Ш. Б. Чимитдоржиев төмөнкүчө маалымат берет: «XVII кылымдын жарымынан баштап, кыргыз феодалдары Чыгыш Түркстандагы маанилүү маселелерди чечүүгө жана саясий иштерге катыша баштайт. Алар мамлекеттик жана согуштук ири кызматтарды ээлеп турушкандыктан, өлкөнүн саясий турмушунда таасири болбой койгон эмес»³. Абдаллах-хан айланасына өз жоокерлери менен кызмат өтөөгө келген кыргыз бийлерин

¹ *О.В.Зотов*. Китай и Восточный Туркестан в XV?XVIII в. в. Межгосударственные отношения. – М. 1991. с. 108.

² Ошондо, с. 150.

³ *Чимитдоржиев Ш.В.* Взаимоотношения Монголии и Средней Азии в XVII–XVIII вв. – М., 1979, с. 7.

топтоп турган. Натыйжада XVII кылымдын ортосунан тартып, кыргыздар Чыгыш Түркстандын согуштук жана саясий турмушунда активдүү роль ойнойт¹. М.А.Салахетдинова «Хидаят-намедеги» маалыматка таянып, XVII кылымдын аягы XVIII башында кыргыздардын Кашкардын саясий тарыхында чоң роль ойногондугун белгилей келип: «Кыргыз бийлери уруу башында туруп, бири-бири менен каршылашкандардын бул же тигил жагын колдоого алып турган. Шарты келгенде өздөрүнүн саясий үстөмдүгүн жүргүзүү аракетинде болушкан»² – деп жазат.

Сөз нугун Шырдакбек өмүр сүргөн мезгилде жашап өткөн тарыхта орду такталган Үчүкө, Түлкү, Жаңыл Мырза өндүү инсандарга бурсак эле анын жашаган кылымы аныктала түшөт. Жогоруда аты аталган адамдар Үсөйүн-ажынын санжырасында Шырдакбектин замандаштары катарында саналып өтсө, Ы. Абдыракмановдун материалдарында төмөнкүчө маалымдалат:

Ала-Тоонун жеринде,
Үчүкө, Түлкү, Шырдакбек,
Бул өңдөнгөн эрлер бар,
Кара кулак шерлер бар³.

Же:

Жаңыл кыздын колунан
Үчүкө, Түлкү эр өлүп,
Ажалы жетип, күн бүтүп,
Хан Шырдактай бөрү өлүп⁴.

¹ Ошондо, с. 9.

² Салахетдинова М. А. Сообщение о киргизах в «Хидаят-наме» Мир-Халь ад-дина. Известия АН Кирг. ССР (серия общественных наук). Вып. 2. – Фрунзе, 1961, с. 136.

³ Борбордун кору, инв. № 201 (413).

⁴ Ошондо.

Ал эми үчкө, Түлкү, Жаңыл Мырзанын реалдуу тарыхый инсан экендиги далилдөөнү талап кылбайт. Белек Солтоноевдин тарыхында Шырдакбектин замандаштары эсептелген Аккочкор, Каңкынын (багыш кыргызынан) калмактар менен болгон теңдешсиз кармашууда өлгөндүгү, дегеле көптөгөн азаматтардын кырчылдашкан согуш майданында ажал тапкандыгы баяндалат¹.

Музыкаев А. В. Затаевич тарабынан «Боз жорго» күүсүнө жазылган комментарийде Аккочкор, Каңкы кыргыз, калмак кармашууларында каза болгон Шырдакбек менен бир мезгилде жашаган тарыхый реалдуу адамдар катарында маалымдалат². Ы. Абдыракмановдун материалдарында, айрым оозеки маалыматтарда Шырдакбек казак ханы Тоокенин замандашы катарында айтылат, Тооке-хан 1680-1715-жылдары бийлик жүргүзгөн реалдуу тарыхый инсан³. Демек, эл оозунда, аңыздык ангемелерде, санжыра материалында Шырдакбектин замандаштары эсептелген үчкө, Түлкү, Жаңыл Мырза, Аккочкор, Каңкы, Тооке хан жана башкалардын тарыхый реалдуу инсан экендиктерин көңүлгө тутсак, Шырдакбекти тарыхый болгон адам катарында кароого толук негиз бар. Жогоруда белгилегендей, Шырдакбектин туулган жери жөнүндө да Үсөйүн ажынын санжырасында, Тоголок Молдонун материалдарында ишенимдүү маалыматтар орун алат. Үсөйүн ажы аны Анжыяндын Пайтык деген жеринде туулду десе, ушул эле маалымат Тоголок

¹ Белек Солтоноев. Кыргыз, казак тарыхы. Борбордун кол жазмалар. фондусу, инв. № 167.

² А. В. Затаевич. Киргизские инструментальные пьесы и напевы. — М., 1971, с. 377.

³ В. А. Моисеев. Джунгарское ханство и казахи XVII—XVIII в.в. — Алма-Ата, 1991, с. 55.

Молдо тарабынан да бекемделип, Анжыянда туулган делет. Демек, Шырдакбекти туулган жери Анжыяндын эле айланасы болуп чыгат.

Фольклордук маалыматтар Шырдакбектин жашаган жери, бийлик жүргүзгөн аймактары жөнүндө реалдуу маалымат берет. Алсак, жогоруда белгиленгендей Үсөйүн ажынын санжырасында Шырдакбектин Фергана өрөөнүндө, Нарын, Жаркен, Ак-Тоо ооданында бек, аким болуп тургандыгы маалымдалса, Тоголок Молдонум материалы боюнча Ош, Анжыян, Маргалан, Кокон, Наманган, аягы Кожонт, Ташкентти сурап, Жети шаар Паргананы жергеси менен каратып тургандыгы баяндалат. А.Вышнегорскийде Кокондун беги делет.

Жогорку маалыматтарды жыйынтыктап келгенде Шырдакбек Анжыян аймагында туулуп эр жетип, бүт Фергана өрөөнүн сурап турган. Мунун далили катарында Шырдакбектин турагы эсептелген чеп, коргондорду, Ош шаарындагы Хан-Дөбө, Лейлек аймагына караштуу Маргун айлынын түштүгүнөн орун алган Коргон-Төбө, Жалал-Абаддагы Түйө-Төбө (Чөкө-Дөбө) сыяктуу жер аттарын, Ак-Талаадагы Шырдактын чебин жана ага байланыштуу айтылган уламыштарды келтирсек орундуу болот.

Кийинчерээк Шырдакбек Нарындын Ак-Талаа аймагына чеп салдырып, ошондо турат. Муну азыркыга чейин сепилдин урандысынын, карападан жасалган суу түтүкчөлөрүнүн сыныктарынын сакталып калышы ачык аныктайт. Андан кийин Кашкар, Жаркен тарапка барып, ал жерде аким болот. өмүрүнүн акырында Абдаллах-хан менен жоолашып калгандыктан, Ак-Тоо ооданына келип, чеп соктуруп, коргонуунун камын көрүп, анда калмактар тарабынан өлгөнгө чейин өмүр сүрөт.

Жогоруда келтирилген фактыларды жыйынтыктап келгенде Шырдакбектин генеалогиясы тактал-

ган, тарыхта аты калган үзөңгүлөш замандаштары бар, XVII кылымда жашаган реалдуу тарыхый инсан экендиги аныкталат. Чыгармада тарыхый негизи бар Калдама, Амурсан сыяктуу калмак хандарынын аты аталат. «Шырдакбекте» эл оозеки чыгармачылыгынын жанрдык табиятына, тарыхый окуяны, болумушту чагылыш-тыруу өзгөчөлүгүнө ылайык негизинен эпикалык көркөм чыгарманын жүгүн аркалап, калмак төбөлдөрүнүн жортуулу мезгилинде калктын чабылып-чачылуусун, азап-тозогун, өздөрүнүн азаттыгын, көз каранды эместигин сактап калуу үчүн жүргүзгөн баатырдык күрөшүнүн реалдуу картинасы түзүлүп, доордун тарыхый кырдаалы жөнүндө ачык маалымат берилет. Буга республиканын булуң-бурчунда «Шырдакбектин чеби», «Кам Шырдакбек ордосу», «Кам Шырдакбектин жери» деген жер аттарынын сакталып калышына ачык күбө. Эл арасында анын даңазалуу тулпары тууралуу аңыз-ангемелердин, мактоо ырларынын айтылышы, жана «Боз жорго» күүсүнүн чертилиши да бекеринен эмес чыгар. Жогорку маалыматтардан көрүнүп тургандай, Шырдакбектин тарыхый инсан экендигин аныктай турган даректер жетишерлик. Ошол тарыхый негизи бар окуялар же тарыхый инсан эпикалык чыгармада кандай чагылышкан. Бул фольклордук чыгармалардын түзүлүш, өсүп-өнүгүш, айтылыш өзгөчөлүгүн көңүлгө тутуу иликтене турган маселе.

Албетте, тарых менен фольклор бири-бирине эриш-аркак. Бирок фольклор тарыхтын көчүрмөсү эмес. Тарыхый инсандын же тарыхый окуянын көркөм чыгармада чагылышынын өз мыйзамы, өз жолу бар. Тоголок Молдонун айтуусунда «Шырдакбектин» окуясы эпикалык багытта баяндалып, белгилүү даражада баатырдык эпостун салтын өз боюна сиңире алган.

«Шырдакбек» – жанрдык жагынан татаал, башынан аягына чейин бир беткейлүүлүк сакталып, бир жанрдын чегинде окуя өнүкпөйт. Анда уламыштын, тарыхый-поэманын, эпостун да жанрдык белгилери бар. Айрыкча чыгарманын экинчи бөлүмүндө окуя куюлушкан жорго сөздөр менен баяндалып, кара сөз түрүндөгү баяндоо ыкмасы кеңири колдонулат.

Жыйынтыктаганда поэманын башында курч көтөрүлгөн айрым салттуу эпикалык мотивдердин аягына жеткириле иштелип чыкпагандыгына карабастан, жалпысынан чыгарманын мазмуну, образдык системасы, идеялык багыты, көркөм ыкма, каражаттары эпикалык чыгарманын жүгүн аркалап турат. Ата-Журтту, Ата-Конушту сүйүү, калк кызыкчылыгын ыйык тутуу, өлкөнү сырткы, ички душмандан коргоо маселеси курч коюлуп, эл мүдөөсү, тилеги менен айкалышат. Чыгарма ушунусу менен калк эсинде, көркөм кыялында алиге жашоосун улантып келе жатат.

Филология илимдеринин кандидаты:

БАТМА КЕБЕКОВА

Илимий кызматкер:

ОРУНБАЙ АХМЕДОВ

ШЫРДАКБЕК

Жазы деген жерде, кыпчак деген элде Тейитбек деген хан болгон. Тейитбектен Курманбек туулат. Курманбек калмактын ханы Дөлөн менен урушуп жүрүп өлөт. Курманбектен алты жашар Сейитбек деген бала калат. Сейитбекти Курманбектин досу Кашкардын ханы Аккан багып чоңойтот. Сейитбекти он сегиз жашка чыкканда Аккандан Курманбектин башкы жигити Заирбек ээрчитип элине алып келет. Сейитбекти эл хан көтөрөт. Сейитбек калмакка чабуул коюп, Дөлөн ханды өлтүрөт. Сейитбек Кашкардын кербен башчысы Камилжандын Мөл деген кызына үйлөнөт. Сейитбек калмактар менен дагы урушуп калмактардын колунан каза табат. Ошондо Сейитбектин баласы Шырдак жаш калат, энеси Мөл да өлөт. Шырдакбек жетим калып көрүнгөндүн колунда жүрөт. Ошол күндөрдө Шырдакбектин түшүнө аян берет. Түшүндө: «Кебез тоо менен кең Кашкардын ортосунда Ала-Көл деген көл бар, бир жылкыны союп, анын канына бөлөнүп алып, адамдык жытынды кетирип, жылкы жыттанып алып, жапа колуна укурук алып, Ала-Көлдүп жээгинде көрүнбөй жашырынып жатсаң, бир боз бээ боз кулун ээрчитип келип суу ичет. Ошондо боз кулундун энесин кармап алгын. Боз кулун энесинен ажырагандан кийин ойго бир урунуп, тоого бир урунуп олтуруп кайра энесинин жанына келет. Ошондо боз кулунду кармап алып, энесин коё бер-

гин. Боз кулунду үйгө алып келип төрт жашка чыкканга чейин адамга көрсөтпөй баккын. Төрт жашка чыкканда боз кулундун үстүнө ээр салып минип. Ошондон баштап ишин, оңолот, кырсык-курсугун жоголот. Ал жөн жылкы эмес, анын атасы да, энеси да кайып» – деп, аян берүүчү көздөн кайым болот. Шырдакбек ойгонот, ойгонсо түшү. Шырдакбек ошол түшүндөгү кишинин айткандарын орундатып, боз кулунду үйүнө алып келет. Боз кулунду төрт жашка чыкканча адамга көрсөтпөй жашыруун багат, боз кулун төрт жашка чыккандан кийин Шырдакбек анын башына жүгөн катып, үстүнө ээр токуп минет. Боз кулунду минген күндөн баштап Шырдакбектин иши оңолот, башындагы кырсыгы жоголот. Кырк жигит курап, кыпчакты сурап хан болот. Ошондо Боз жоргонун атагы чыгып, кыргыз менен калмакка белгилүү болот. Ошол кезде калмактын Шыгай деген ханы болот. Шыгай хандын кырк катыны болот, алардын ичинде акылдуу жана аяр Шиктуркүн деген катыны болот. Шыгай хандын күлүк кара бээси болот, ошол бээни мактап Шыгай хан менин кара бээмдин алдына дүйнөдө эч кандай жылкы чыга албайт деп сөз кылат. Анда Шиктуркүн: «Сиздин кара бээнизден дагы кыпчактын ханы Шырдакбектин Боз жоргосу мыктылык кылат» – дейт. Шыгай хан ачуусу келип сен ошентип айтасың деп, Шиктуркүндү чачын кыркып, бир колунун беш манжасын кесип туруп: «Бар Шырдакбегине» – деп, кууп жиберет. Жапа чегип, кордук көргөн Шиктуркүн Шырдакбекке келет. Шырдакбек Шиктуркүндү багып алат. Арадан эки жыл өтөт. Эки жыл өткөндөн баштап Шиктуркүндүн көңүлү бузулуп: «Боз жоргону алып барсам Шыгай хан күнөөмдү кечирер бекен» – деп, боз жоргону акырдан чечип жатканда Шырдакбектин жигитте-

ри көрүп коюп, Шиктуркүндү кармап, Шырдакбекке алып барат. Шырдакбек: «Шыгайдан көрсөн, зордукту, эми менден көргүн кордукту» – деп, соо колунун беш манжасын кесип туруп: «Бар Шыгайына» – деп, Шиктуркүндү айдап жиберет. Эки колдон ажырап кордук көргөн катын күйөөсү Шыгайга келет. Шиктуркүн Шыгайга Боз жоргону ого бетер мактайт. Ошондо Шыгай хан Боз жоргого кызыгып, жанына бир киши кошуп, алдына ат мингизип: «Сен элчисин, элчиге өлүм жок, Боз жоргону сатат бекен, же сатпайт бекен? Шырдакбекке барып сүйлөшүп келгин» – деп, Шиктуркүндү кайра жиберет. Бечара Шиктуркүн Шырдакбекке келет да: «Таксыр, мен элчимин, элчиге өлүм жок» – дейт. «Элчи болсоң, жумушунду айт» – дейт Шырдакбек. – Ханым боз жоргону сатат бекен же сатпайт бекен? Барып сурап кел деп, кайра сизге жиберди» – дейт Шиктуркүн. Хан Шырдакбек: «Менин Боз жоргомдун баасына жалаң сиздин күйөөңүз эмес, жалпы калмактын баасы жетпейт» – дейт. Шиктуркүн: «Баасын айтып көрүңүз, күчү жетсе да, жетпесе да мен ханыма айтып барайын» – дейт. «Эмесе угуп туруңуз, жаңы шаар салдырсын, шаардын дарбазалары бүт алтын, күмүштөн болсун, шаар өтө кооздолсун, ал шаар үч жылда бүтсүн, шаардын үстүнө алты миң ак козу байлансын, алардын өңү-түсү окшош болсун, биринен-бири чоң-кичине болбосун. Ошондо гана менин Боз жоргомо баасы жетет, ханына ушундай деп айтып баргып» дейт хан Шырдакбек. Шиктуркүн Шырдакбектин айткандарын төкпөй-чачпай Шыгай ханга айтып келет. Шыгай хан: «Болуптур шаар салдырайын, шаар салдыруу колумдан келет, бирок өңдөш алты миң козу табуу кыйын, аны кантип табамын» – дейт. Анда Шиктуркүн: «Сиз шаарды салдырып бүтүңүз,

шаарга арнап той берисиз, ал тоюнузга калмак, кыргызды бүт чакырыңыз, сиздин тоюнузга Шырдакбек Боз жоргосу менен келет, ошондо мен акылын таап Боз жоргону колго түшүрүп беремин» – дейт. Шыгай хан айтылгандардын баарын орундатат, үч жылда баарын так кылат. Той берет, тоюна калмакты, кыргызды бүт чакырат. Шырдакбекти да чакырат. Ошондо Шырдакбек бир тору атты союп, терисин сыйрып алып Боз жоргого каптап, Боз жоргону боёп, бардык келбетин оноп, ошол тойго алып келет. Той көңүлдүү өтөт. Шыгай хан: «Сен Боз жорго дебедин беле, бул тору жорго турбайбы» – деп, Шиктуркүндү кыйнайт, Боз жоргону тапкын дейт. Ошондо Шиктуркүндүн айтканы:

Кайдан келди бул күлүк,
Таанылып калды оң, солго,
Үстүндөгү жаш бала,
Камчыланат оң колго,
Жал, куйругу жаркылдап,
Жагып калды чоңдорго,
Дүбүртүнө жетпеди,
Төрт жүз элүү чоң жорго.
Күндө чапса байгени,
Күндө алат тору жорго.
Жана чапса байгени,
Жана алат тору жорго.
Айда чапса байгени,
Айда алат тору жорго.
Жал, куйругу жаркылдап,
Жагып калды чоңдорго,
Төрт жүз элүү күлүккө,
Алдырбайт го болжолдо.
Чапкап сайын байге алган,
Бул кайдан келген чоң жорго?

Күндө чапса тору жорго,
Күндө байге бербеди.
Айда чапса тору жорго,
Айда байге бербеди.
Тору жоргону ээлеген,
Топ элге намыс бербеген,
Кайсыл элдин эрмеги?
Калмак болду айтылып,
Жарыктыктын өрнөгү.
Ачык болду күлүктүн
Алыс жерге чуркаары,
Тору жоргону таптаган,
Күлүк деп толук мактаган,
Кайсыл элдин шумкары?
Тору жорго минип гүлдөгөн,
Бузуктук жакка жүрбөгөн,
Кайсыл элдин султаны?
Үч жылдык жерге салдырган,
Алыстан уста алдырган,
Хан Шыгайдын ордосу,
Чапкан сайын байге алган,
Кайсыл элдин жоргосу?
Кандай баатыр болду экен,
Ээлеп жүргөн жолдошу?
Кызыл-тазыл Шыгай хандын калаасы,
Суктандырат көргөндү
Сурмалуу көздүн карасы,
Караган пенде таң калат,
Кандай бээнин баласы?
Чапкан сайын байге алып,
Тилекке жетти карачы!
Чыккан жүнү макмалдай,
Арка жагын карасаң,
Кийими менен чогулуп,
Алты киши баткандай.

Алтымыш кез аң келсе,
Ыргып кетет жазганбай,
Ушундай күлүк качабы,
Алдына келген намыстан.
Кайраттанып чуркаса,
Кара терин агызган,
Ыргып кетет бут салбай,
Алдында терең арыктан.
Жылкыда мындай жок чыгаар,
Жаралса керек кайыптан.
Адамдын көзүн уялтып,
Жал, куйругу жаркылдайт.
Дүбүртү катуу угулуп,
Төрт туягы тарсылдайт.
Кызыганда ооздук,
Кесе тиштеп карсылдайт.
Төбөсүндө көкүлү,
Ай тийгендей жалтылдайт.
Төрт жүз элүү чоң жорго,
Байге алалбай салпылдайт.
Чаап келип байге алып,
Саяпкерден салкындайт.
Чаап жүргөн баланын,
Түк көңүлүн калтырбайт.
Алтымыш кез аң келсе,
Секириштен тартынбайт.
Тору жоргонун кабарын,
Укмайынча жан тынбайт.
Кайкаланган күлүктүн,
Кабары элге таркады.
Төрт жүз элүү чоң жорго,
Байге алалбай чарчады.
Таасын күлүк тору жорго,
Тан, калтырды канчаны,
Кадим күлүк экен деп,

Караган сынчы байкады.
Хандын кара бээси
Жете албай башын чайкады.
Чапкан сайын байге алган,
Кайсыл элдин байталы?
Тору жоргону ээлеген,
Топ элге намыс бербеген,
Кайсыл элдин залкары?

Мындан көп жыл мурун жети жашар кыргыз кызы калмактын колуна түшүп кетет. Ошол кыз ушул кезде 107 жашка чыгып кемпир болот. Ошол кемпир: «Бул жоргонун дайынын мен айтып бейрейин» – деп айтып турган сөзү:

Кыргыздык менин айыбым,
Калмак болот кайыным,
Толугу менен айтайын,
Тору жоргонун дайынын.
Баатыр болот башынан,
Кыргыздын баккан балдары.
Күлүк болот башынан,
Кыргыздын баккан малдары.
Кызыл-тазыл гүлдөгөн,
Шыгай хандын чарбагы.
Мага окшогон апандын
Ичинде жатат арманы.
Түшкү атасы Тейитбек,
Тейитбектен Курманбек»
Курманбектен Сейитбек,
Телегейи тегиз бек.
Тору жоргону ээлеген,
Топ элге намыс бербеген,
Өзүнүн аты Шырдакбек,
Бул Сейитбектин ардагы.
Ошол күндүн баарысы,

Дагы эле менин эсимде.
Туткун болгом калмакка,
Жети жашар кезимде.
Ишенет дейт кыргыз эл,
Кудай менен арбакка.
Жети жашар кезимде,
Түшүп кеткем калмакка.
Алышсаң да кол жетпейт,
Асмандагы жылдызга,
Атасы башка калмактар,
Эрегиште кыргызга.
Кабылан Манас айкөлдөй,
Баатыр чыгат кыргыздан,
Бакай баштап сөз тапкан,
Акыл чыгат кыргыздан.
Баатырга күмбөз салдырган,
Турпандан турпак алдырган,
Каныкей сындуу кемеңгер,
Катын чыгат кыргыздан,
Шырдакбектей зыңкыйган,
Асыл чыгат кыргыздан.
Эрегишип буларга
Бактыңды бекер ыргытпа.
Атасы бөлөк калмактар,
Эрегиште кыргызга,
Касташкан жоосун кантарып,
Жыккан чыгат кыргыздан.
Жаңыл менен Сайкалдай,
Кыздар чыгат кыргыздан.
Атам Кошой баатырдай,
Балбан чыгат кыргыздан.
Акбалта менен Бакайдай,
Чалдар чыгат кыргыздан.
Касташкан жоосун кыйраткан,
Шумкар чыгат кыргыздан.

Аккула менен Буурулдай,
Тулпар чыгат кыргыздан.
Батасы элди байыткан,
Душмандын жолун тарыткан,
Каныкей сындуу кең бейил,
Апа чыгат кыргыздан.
Боз жоргону тору кылып,
Боёп келген Шырдакбек,
Кеп кийгизип сыртына
Оноп келген Шырдакбек.
Чогулган жалпы калмактар,
Биздики деп ойлонбо.
Акылсыз калмак билбейсин,
Бул тору жорго эмес, Боз жорго.
Толугу менен билемин,
Калмак, кыргыз элдерин.
Түшүнбөй турсун калмактар
Шырдактын боёп келгенин.
Шаңына чыккан жаңырып,
Шыгай хандын ордосу,
Курманбек деп угамын,
Кыргыз элдин жолборсу.
Жылкылыгы болбосо,
Кайып мунун бормосу*.
Небереси Шырдакбек,
Таптап жүргөн жолдошу.

Ошондо: «Эми Боз жорго экенин таанып койдуду» – деп Шырдакбек Боз жоргонун кебин сыйрып жиберет. Ошондо Боз жорго жаркылдап бардык элге таанымал болот. Шыгай хан: «Алты жүз жоргону алты айлык жолго чабабыз» – дейт. Шырдакбек: «Мен Боз жоргомду алты айлык жолго чаппаймын» – деп, макул болбойт, бирок көпчүлүктүн кысымы менен Шырдакбек айласыздан макул бо-

лот. Ошондо Шырдакбек Боз жоргону чапкан балага: «Сен Боз жоргону чаап келе жатканда камчы урбагын, башыңа бир иш түшкөндө гана камчы ургун» – деп, Боз жоргону алты жүз жоргого кошуп жиберет. Алты айлык жорго барганча алты жүз күлүк бүт кырылат. Шыгай хандын кара бээси менен Шырдакбектин Боз жоргоосу калат. Бирде кара бээ, бирде Боз жорго чыгып келе берет. Боз жоргону чаап келе жаткан бала дүрбү менен караса, Боз жоргону түшүрүп алуу үчүн алтымыш кез аң казып, кырк кулачтуу жибектен керме коюп, калмактар аракет кылып жатканын көрөт. Ошондо баланын Боз жоргого арман кылып айтканы:

Кара тоо башы бел көрдүм,
Капталдан соккон жел көрдүм.
Алтымыш кез чоң оро,
Казып жаткан эл көрдүм,
Кагылайын боз жорго,
Сен көрбөсөң, мен көрдүм.
Боз жорго сени чабам деп,
Жаш кезимден ээлендим.
Ата-энем жок, сен да жок,
Алты жылы сенделдим.
Ойлосо боло Шырдакбек,
Оюна келген тарыхты,
Кырсыктан кудай кош колдоп,
Сактаса мендей карыпты.
Үстүнө чыгып күлүктүн
Ак мейизден жем бердим.
Көрүнө эсен барамбы,
Көркүн ачып эл – жердин.
Кыргызды эсен көрөмбү,
Эске алдым ушул өнөрдү.
Айланып кыргыз калкыма,

Ачылып салам беремби.
Кайрылып кайта көрөмбү,
Картайган жалгыз энемди
Ак калпак кыргыз эл үчүн,
Алтындай жанды беремби.
Карга, кузгун талайбы,
Как талаада денемди.
Күлүктүгүң чын болсо,
Көргөзө көргүн өнөрдү.
Биригип кайта көрөмбү,
Бир боорум кыргыз көп элди.
Багыма толук табылып,
Боз жорго тулпар сен келдин.
Актайбы деп тузумду,
Ак мейизден жем бердим.
Боз жорго тыңша кебимди
Калмак, кытай аралаш,
Бөлөйүн орто чегимди,
Актасаң болду жарыктык,
Мейизден берген жемимди.
Ойдолоп бир пас чуркасаң,
Он эки мүчөң келишкен.
Аттап кеттиң бут салбай,
Алдыдагы деңизден.
Алты жүз буудан кырылып,
Алдыга чыккан окшоду.
Хандын кара бээси,
Боз жорго экөө токтоду.
Калмактардын Шыгай хан,
Кадимкидей той берди.
Кара бээ менен Боз жорго,
Кадимкидей кой берди.
Агала тоонун боорунан,
Ак туйгун учат закымдап,
Үстүндөгү баланын,

Жүрөгү туйлап лакылдап.
Алтымыш кез зындандан,
Аттап кетти Боз жорго,
Кырк кулачтуу кермеден,
Чаттап кетти Боз жорго.
Этине камчы тийгенде,
Кызып кетти Боз жорго,
Үстүнөн толук айланып,
Сызып кетти Боз жорго.
Алтымыш кез зынданды,
Бузуп кетти Боз жорго.
Кармайм деген калмактан,
Үркүп кетти Боз жорго.
Бир канчасын зынданга,
Түртүп кетти Боз жорго.
Төрт жүз элүү жоргону,
Жыгып кетти Боз жорго.
Хандын кара бээсинен,
Чыгып кетти Боз жорго.
Төрт аягы тарсылдап,
Ооздугу карсылдап,
Төбөсүндө көкүлү,
Ай тийгендей жаркылдап.
Үстүндөгү жаш бала,
Келе жатат салкындап.
Кайраты менен таанылып,
Күүлөнүп күлүк чамынып.
Келе жатат Боз жорго,
Шырдакбекке табылып.
Хан Шырдакбек мыкты экен.
Касташкан жоосун жыкчу экен.
Боз жоргонун дүбүртүн,
Үч күндүк жерден укчу экен.

Шырдакбек Боз жоргосу чыгып келгенден кийин Саядат деген ырчысын: «Калмактарды кордо-

гун, эгерде кордой албасаң, сенин башынды аламын, эгерде калмактар качырса, калмактардын башын аламын» – дейт. Ошондо Саядаттын калмактарды кордоп турган жери:

Кулак салгын калмактар,
Курчутуп айткан кебиме
Эрегиши ар качан,
Ак калпак кыргыз элиме.
Каалаган ишке жете албай,
Капалуу болуп кейибе.
Каң эткен кытай, калмакты
Кыргыз эл албайт теңине.
Чаап алып кыргызды,
Коркпойсуң калмак кудайдан.
Шырдакбектин Боз жорго,
Алга чыкты жүгүрүп,
Казак, кыргыз, өзүбек,
Кабаты менен сүйүнүп.
Хандын кара бээси,
Өзүнүн казган оруна,
Өзү түштү күйүгүп.
Калын, калмак жалпысы,
Байгеден калды түнүлүп.
Боз жоргодой тулпардын,
Күлүктүгү билинип.
Ак калпак кыргыз элимдин,
Туусу көккө илинип.

Шыгай хандын катыны Шиктуркүндүн айтканы:

Алдыма келген Саядат,
Айткан сөзүн жалгандыр,
Хандын кара бээси
Биринчи мөөрөй алгандыр.
Шырдакбектин Боз жорго,
Алтымыш кез оруна,

Күп этип түшүп калгандыр.
Эч нерсе алба оюна,
Калмактын ырдап барам тоюна.
Кара бээси чыгып байге алып,
Намысын тиет колуна.
Сыядаттын айткан сөзү:
Башынан бери карата,
Баатырлыкка бет бурдум.
Болбогон сөздү сүйлөбө,
Балээ баскан Шиктуркүн.
Калмак менен кыргыздын,
Кимиси жеңээр экен деп,
Көпчүлүккө кеп кылдың.
Эми эле келет Боз жорго,
Эсинди жый Шиктуркүн.

Боз жорго чыгып келет, Шырдакбек байгени алат. Кийин Шырдакбек кырк жигитине: «Мен үйгө барып келейин» – дейт. Кырк жигити Шырдакбекти Боз жоргого мингизип үйүнө жөнөтөт. Шырдакбек үйүнө барат, катыны тосуп алат. Шырдакбек үйгө жатып уктап эс алайын дейт. Катыны төшөк салып берет. Шырдакбек төшөккө жатып уктап калат. Шырдакбектин катыны: Бүт дүйнө боюнча биздин бек кыйын десем, биздин бектен да кыйын бек бар турбайбы, мен ошол бекке барып тийишим керек» – деп, Шыгай ханга көңүлү бурулуп, нээти бузулат да, Боз жоргону минип качмакчы болот. Ал катындын кетээрин билип калып, Шырдакбектин Саалы деген сопусунун айтып турганы:

Мен сопу Саалымын,
Жашымдан бери карата,
Көп ишти көрбөй чаалыдым.
Тетиги турган катынды,
Кетет го деп наалыдым.

Мен Саалы сопумун,
Арбакка куран окудум.
Кете турган катынды,
Качат го деп чочудум.
Ойсоктогон куу катын,
Жоргонун терин төгөт го,
Катынын жаман деп айтсам,
Шырдакбек жаман көрөт го.
Боз жоргодон айрылса,
Кыргызды калмак женет го.
Кара нээт куу катын,
Муну калмакка барып берет го.
Берекелүү Шырдакбек,
Сөзүмө кулак салсачы,
Кете электе куу катын,
Жигиттер кармап алсачы
Катынын качып кетти деп,
Шырдакбекке барсачы.

Катын Боз жоргону дарбазадан алып чыгат, Боз жоргого минип туруп, Шырдакбек менен коштошуп турган жери:

Кадырлашка кадырлаш,
Кайрылбаган заман бул.
Бөлүнүп кеттим кашыңдан,
Кайыр кош, Шырдак, аман бол.
Ак калпак кыргыз боюнча,
Алтындай куйрук жечү элем.
Бүткүл дүйнө боюнча,
Биздин бек кыйын дечү элем.
Сенден да кыйын бек чыкты
Шыгай хандын кабары,
Кулак, мээни жеп чыкты.
Сизге окшогон падыша,
Кыргыздардан көп чыкты.

Шыгай ханга барамын,
Шыгайга тийип аламын.
Шыгай ханга жолуксам,
Орундайт жаштык талабым.
Шыгай ханга тиейин,
Күнүгө көйнөк киейин.
Кош, аман бол, Шырдакбек,
Оозуна сиейин.
Бир өзүнө коштошуп,
Жоргонун терин төгөйүн.
Кудай мага жол берсин,
Жолугушуп жөнөйүн.
Кайыр, Шырдак, эсен бол,
Сенин өлүгүндү көрөйүн.
Шыбырлашып шыңкылдап,
Шыгай ханга тиейин.
Күндө жыргал, күндө той,
Шапар тээп жүрөйүн.
Түркүн гүлдөй түрлөнүп,
Түрлүү шайы киейин.
Кош, эсен бол, Шырдакбек,
Шыгай болот түгөйүм.
Калмак ханы Шыгайга,
Кадырлашып жүрөйүн. —

деп, Шырдакбектин катыны Шыгай хандын шаарына жөнөп кетет, барып Шыгайдын ордосуна кирет. «Боз жоргону жетелеп бир сулуу катын келди» — деп, Шыгай хандын жигиттери ханга кабар берет. Шыгай хан: «Катынды бир үйгө, Боз жоргону бир үйгө камап кой» — деп, жигиттерине буйрук берет. Жигиттер катынды бир үйгө киргизип, Боз жоргону бир үйгө киргизип коюшат. Шыгай хандын Шырдакбектин катынына түндө келип учурашып турган жери:

Шыгай хандын калаасын,
Кайдан келдиң аралап.
Айнектей сулуу жаш келин,
Жүрөсүзбү саламат.
Түз эле окшойт пейлиңиз.
Түнкүсүн салам бердиниз.
Шыгай хандын калаасын,
Кай жумуш менен көрдүңүз.
Кайсы жер болот мекениң,
Кайсы жактан келдиңиз.
Жүрөктүн тапчы дарысын,
Сырындын айтчы барысын.
Алыстан келип көрүңгөн,
Өз айлыңдан бөлүңгөн.
Кайсы бектин жарысың?
Агала моюн соносун,
Аралап бакка коносун.
Алыстап өмүр кеткенде,
Агылган гүлдөй солосун.
Ак балыктай кылт эткен,
Айнектей бетиң жылт эткен,
Акырын күлүп шыңк эткен,
Көргөндө жүрөк зырк эткен,
Кимдин жары болосун?
Көк ала моюн соносун
Көрүнбөй талга коносун.
Мезгилиң өтүп кеткенде,
Куураган гүлдөй солосун.
Көгүчкөндөй кубулган,
Бендеден башка туулган,
Үнүңүз ичке шыңк этип,
Жылаажындай угулган.
Кимдин жары болосун?
Айтчы толук сырынды,
Жашырбастан чыныңды.

Таппай турам жаш келин,
Сыр чыгарар ыгыңды.

Шырдакбектин катынынын сөзү:

Аманбы, Шыгай ханыбыз,
Ачылган сиздин багыңыз.
Амандашып турсак деп,
Алыстан келген чагыбыз.
Калтырбай айтсам сырымды,
Кабар алсаң биз жактан.
Унутпай айтам сырымды,
Уругубуз кыпчактан,
Калың кыпчак элибиз,
Хан Шырдакбек бегибиз.
Жашырбай айтсам сырымды,
Жазылып калаар чериңиз.
Тумчугуп келдим сиз жакка,
Кутула албай кайгыдан,
Калааңызга мен келдим,
Хан Шырдактын айынан.
Эсиме түштү кадырын.
Жүрөктүн басчы жалынын.
Сырымды уксаң дал ушул,
Шырдакбектин жарымын.
Мен боломун Шырдактын,
Акыреттик жолдошу.
Мамыңызга байланды,
Шырдакбектин жоргосу.
Кыраан эле Шырдакбек,
Кыргыз элдин жолборсу.
Казыр мага көрүндү,
Хан Шыгайдын ордосу.
Шырдакбектин колунан
Түрдүү оокат жечү элем.
Бүткүл дүйнө боюнча,

Биздин бек кыйын дечү элем.
Мындан да кыйын бек чыкты,
Шыгай хан сенин кабарың,
Кулак, мээни жеп чыкты.
Жолдошунан ажырап,
Жалгыз барды Шырдакбек.
Жигити жок ээрчиткен,
Алсыз барды Шырдакбек.
Адыр-адыр белести,
Ашып барды Шырдакбек.
Жоргонун күлүктүгүнөн
Качып барды Шырдакбек
Өкүнсөм келбейт кайрылыш
Өмүрдүн өтсө мезгили.
Чыныңды айтчы Шыгай хан,
Чын эле качып кеттиби?
Ак, карасын бул иштин,
Билейин деп мен келдим.
Качып кетсе Шырдакбек,
Шыгай хан сендей падышага,
Тиейин деп мен келдим.
Боз жоргодой тулпарды,
Таң ашырам деп келдим.
Жайынча кетсе Шырдакбек,
Экөөңөрдү дос кылып,
Жараштырам деп келдим.
Минип алып жоргону,
Шыгай хан сизге кез келдим.
Аласынбы же жокпу,
Жүрөгүңдү текшергин.

Шыгай хандын катындан сыр сурап турган жери:

Жүрөгүм турат басылбай,
Кабагым турат ачылбай.
Көнүлүң менде бар болсо,
Сырыңды айтчы жашырбай.

Жашымдан бери эл бийлеп,
Мингеним алтын так эле.
Сенин күйөөн, Шырдактын,
Канча зайыбы бар эле?
Кантип камчы чапчу эле?
Канча күндө жатчу эле?
Кадырлашың Шырдакбек,
Кандай кылып бакчу эле?
Көрсөтүп айтчы сырынды,
Кимди сүйөм дечү элең?
Шырдакбектин колунан,
Кандай оокат жечү элең?
Шырдакты кандай сүйчү элен?
Кандай болуп жүрчү элен?
Калтырбай айтчы иреттеп,
Кандай көйнөк кийчү элең?
Калаамда канча мончо бар,
Кайрылып түшчү кирдесен.
Кантип алам мен сени
Каткан сырын, билбесем.

Катындын Шыгай ханга айтканы:

Сырымды айтсам иреттеп,
Баш аягын сүрөттөп,
Кайрылып келдим мен сизге,
Кадырымды билет деп.
Мени күйөөм Шырдакбек,
Үстүмө камчы чапчу эмес,
Ошондо да ал кургур,
Көңүлүмө жакчу эмес.
Айтылган сөздүн чыны ушул,
Шырдакбек жакшы бакчу эмес.
Күндө бир шайы көйнөктөн,
Хан Шырдакбек кийгизчү.

Кырк жигити, кырк келин,
Көтөрүп барып сийгизчү.
Элим бүтүн баш ийчү.
Эки дебей сөзүмдү.
Керебеттен келиндер,
Колтуктап турчу өзүмдү,
Ойготуп оокат берээрде,
Жоолуктарын желпишип,
Аарчып турчу бетимди.
Кырк жигити, кырк келин,
Алдыма басып келчү эле.
Кырк койдун байбелегине,
Палоо басып берчү эле.
Алыстан издеп келемби,
Сырымды сизден жашырсам
Катындыкка кааларсың,
Шырдакбектен ашырсаң.
Качып келдим ушинтип,
Шырдакбектей жубайдан.
Шырдакбектен ашпасаң,
Кумарымды жазбасаң,
Жорго минген сулуудан,
Кур каласың Шыгай хан.

Шыгай хандын айтканы:

Мен падыша болгону,
Далай жерге той болгон.
Чыдай албайм мунуна,
Колунда турсун Боз жоргон.
Башыма конгон бак эле,
Мингеним алтын так эле.
Шиктуркүң менен туптуура,
Кырк катыным бар эле.
Түшүнгүн айткан сөзүмө,
Көрүнбөгүн көзүмө.

Кырк биринчи түнүндө,
Кезек келет өзүнө.
Балакетке каласың,
Башкаларын сынасан.
Арткы токол болосун,
Антым ушул чыдасан.
Кордугуна чыдабайм.
Колунда турат Боз жоргон.
Жумасына соёмун,
Кырк катынга бир койдон.
Кырккында бар кырк малай,
Жиликтерин чагышат.
Тоюша албай сорпого,
Так-тук болуп калышат.
Ошондо да кырк байкуш,
Мага жат деп жабышат.
Эч кандай эстен чыгарбайм,
Элден калган өрнөктү,
Бир жылда алып беремин,
Жамаачылуу көйнөктү.
Ушул ишти көрөсүн,
Издеп келсең өзүмдү.
Кош, аман бол, ит уксун,
Ушул айткан сөзүңдү –

деп, Шыгай хан эшикке чыгып кетет. Эртеси Шыгай хан бүт элин чогултуп, кырк азоо байтал алдырып: «Ким текеберлүү иш кылса, антын бузуп, ак никелүү күйөөсүн чанса, ушундай өлүм менен жазалансын» – деп, катынды кырк байталдын куйругуна байлап сүйрөтүп өлтүртөт. «Шырдакбекти сайып туруп, же элин чаап туруп, Боз жоргону алсам болот эле, бир катын алып келди деп, алып алышым туура эмес» – деп, баягы Шырдакбек менен кетпей калган Шырдакбектин кырк жигитин чакыртып алып, «Боз жоргону жетелеп кеткиле,

ханыңарга болгон ишти айта баргыла» – дейт. Боз жоргону алып кырк жигит кетет. Шырдакбек: «Мен Боз жоргодон ажырадым, эми мени Шыгай чаап алат» – деп, жол-жолго сакчы койдуруп, дүрбү салып карап турат. Шырдакбекке бир убакта Боз жоргону жетелеп келе Жаткан кырк жигити көрүнөт. Аларды көрүп Шырдакбек мен кырк жигит бакбай эле кырк жолборс баккан турбаймынбы деп ойлонот. Кырк жигит келип, Шырдакбекке салам айтышып көрүшөт, Боз жорго кайра колго тийип, Шырдакбек жүрөгү жарылганча сүйүнөт да, жерге сыйбай толкундап, кырк жигитинен сыр сурайт. Кырк жигит болгон окуяны толук айтышат. Шырдакбек толук угуп, Шыгай ханга ыраазы болот да: «Ушундай жакшылык иш кылган Шыгай ханга Боз жоргону бербей аяган мен куруюн» – деп, Боз жоргону жетелеп алып өзү барат. Шыгай хан Шырдакбектин бул сыйына ыраазы болуп, өз кызын Шырдакбекке берет, Шырдакбекти өзүнө күйөө бала кылып алат. Ошентип эки эл тынчып, тынч жашап жатып калышат.

ШЫРДАКБЕК

*(Тоголок Молдонун
айтуусунда)*

Шырдакбек кыпчак уруусунан Эшимкандын тукуму. Тейитбек, Курманбек, Сейитбек, Шырдакбек болуп, бүткүл Анжиян арканы каратып, калмак менен беттешип турган. Бул кезде калмактын ханы Чагай болуп, бүтүн Алты шаар Кашкарды бийлеп турган. Амурсан деген Ат-Башыда туруп, бул арада Контаажы менен Чагай хандык талашып, калмактар да калаба* салып, Чагайга келет. Буга Чагай орун бербей, Контаажыны Ала-Тоого айдап жиберген.

Контаажы ээн жер, ээн элге келип, Чүйдүн башы Кеминден орун алган. Башы Ысык-Көл, Кызыл-Кыяга чейин, аягы Талас, түн тарабы Иле, күн жүрүш тарабы Анжиянга чейин хандык кылып калкын сурап турган. Калдама деген уулун Анжиянды суратып койгон. Ажаан деген уулу Сары өзөн Чүй, Кочкор, Жумгал, Нарынды сурап турган. Контаажы өзү Иле, Ысык-Көлдү сураган. Ал эми кан Шырдактын өмүр баяны, тарыхы мындай:

Сөзгө кулак салыңыз,
Баатыр Шырдак ханынан,
Кандай түрлүү иш кылган,
Кабарын угуп алыңыз.
Анжиянда туулган,
Ааламга салган чуулган.
Туйгун Шырдак баатырдай,

Туулбайт адам уулдан.
Хан Шырдактын энеси
Боюна Шырдак болгондо,
Үч айга бүтүн толгондо,
Талгак болду энеси,
Кабылан жолборс этине.
Жан чыдабай бетине,
Тамак ичпей талыгып,
Жолборстун эти табылбай,
Жаман болду зарыгып.
Жалаң жолборс эти эмес,
Талгак болгон жүрөгү,
Толуп жатат дүмөгү.
Катыны жатып калган соң,
Капа болуп талыгып,
Карап туруп Сейитбек,
Капа болуп жүдөдү.
Айтып сөзүн шар кылды,
Калкын жыйып жар кылды.
Эртең ууга барам – деп,
Жолборс атып беринер,
Бурулбастан калың журт,
Буйругума көнүнөр,
Эртеңден калбай уу кылып,
Жолборс атып келинер,
Жоругума көнүнөр.
Береги менин байбичем,
Жөнүн айтып билгизем,
Кош бойлуу болгон кезеги,
Жүрөгүнө жолборстун
Талгак болду дешеди.
Тамак ичпей талыгып,
Талыкшып жатат күн-түнү,
Уккан, көргөн бар бекен,
Мындай кызык үлгүнү?

Байбичем талгак болгону –
Кабыландын жүрөгү,
Саргарып жатып алган соң,
Каныма батты дүмөгү.
Боюндагы баласы
Тегин бала болбойт го,
Теңдигинен ажырап,
Темтейип бекер жүрбөйт го.
Ичимде жүрөм сүйүнүп,
Кабыл болсо тилегим,
Баатыр бала болот го,
Баркын байкап билемин.
Хан Сейитбек калк баштап,
Жолборско чыкты камынып,
Байбичеси үйүндө
Жолборстун этин сагынып.
Тоого чыгып уу кылып,
Алда канча дуу кылып,
Калаба салды калкына
Канча түрлүү чуу кылып.
Мергендерин келтирип,
Добул кагып карсылдап,
Мылтык атып тарсылдап.
Айдап чыгып токойдон
Ак жолборстон үчтү атты.
Үчөөн бирдей сойдуруп
Жүрөгүн алып койдуруп,
Хан Сейитбек шаттанып,
Байбиченин алдына
Барып түштү мактанып.
Тамак ичсем кусам – деп,
Жайын байкап байбиче
Жаткан экен сактанып.
Жолборстун этин сагынып,
Жатуучу эле сабылып,

Жүрөгү келди дегенде,
Ыргып турду камынып,
Можуча келген жез казан,
Сууну арбын куюптур,
Таза жууп жүрөктү,
Жез казанга салыптыр.
Үч жолборстун жүрөгүн
Бүт бышырып алыптыр.
Жан адамга бербестен,
Жанына адам келбестен,
Жалгыз жеп тоюп алыптыр.
Талгагы канып калыптыр.
Талгагы анык канган соң
Эч нерсени ойлонбой,
Үч күн уктап калыптыр.
Түрлүү нерсе ойлонуп,
Түлкүдөй болуп жойлонуп,
Арасынан жай өтүп,
Тогуз толук ай өтүп,
Онунчу айга барганда
Он күн өтүп калганда,
Толгоосу келди баланын,
Ангемени козгоду,
Чыдай албай толгоого
Байбиче жаман боздоду,
Балакеттүү бала бейм,
Бала мени алат бейм?
Баркымды билген Сейитбек,
Байым жесир калат бейм?
Ушу бала оңбойт го,
Он, жакшылык болбойт го?
Эмчи, домчу кемпирден,
Бир нечени келтирген,
Бүбү менен бакшыдан,
Алып келди далайды,

Чыдай албай байбиче
Эки көзү алайды.
Жаным чыгып барат – деп,
Эстен танып алайды.
Тартынар деп бакырды,
Табыптан канча чакырды,
Тогуз күнү толготту,
Сай сөөгүн какшатып,
Байбичени боздотту.
Сейитбек жүрөт эндиреп,
Этек-жени делбиреп,
Баласы куруп калсын – деп,
Байбичем аман калса экен,
Аман-эсен көз жарып,
Тилегим кабыл болсо экен.
Ак боз бээ алдырып,
Түлөө кылып чалдырып,
Сары улактан тарттырып,
Садаганы чаптырып.
Тогуз күн толук толгондо,
Толгоосу бышып болгондо,
Каканагы шар этип,
Баланын үнү бар этип
Он колуна кан уучтап,
Сол колуна дагы уучтап,
Бала түштү баркырап.
Мандайы ысык жаркырап.
Эркек экен бала – деп,
Эми тынды санаа – деп,
Алты эркек, үч катын,
Сүйүнчүгө жүгүрүп,
Калктын баары сүйүнүп. –
Кан Сейитбегим сүйүнчү,
Байбичең эркек тапты – деп,
Абийиринди жапты деп,

Калматка жолдош деп,
Мындай сонун болбос деп.
Сейитбек анда кеп айтат:
Сүйүнгөндөн деп айтат:
Байбичем аман калдыбы?
Бала болсо табылды.
Бактыма келип кабылды.
Сүйүнчүсүн мол берди.
Эр башына тогуздан
Сарпай кымкап тон берди.
Жан башына экиден
Жарамдуу жакшы ат берди,
Сүйүнүп турган Сейитбек
Ат бергенде бат берди.
Сүйүчүлөп келген тогузун
Сүйкүмдүү кылып жөнөттү.
Баланы барып көрмөккө,
Табылды мага эрмек – деп.
Той камына киришти,
Атадан калган өрнөк – деп.
Басып кирди Сейитбек
Байбиче айым үстүнө: –
Бешик бооң бек болсун,
Өмүрүң узун болсун деп,
Байбичеси балкайып,
Баласын алып чалкайып,
Аябай тердеп нымыгып,
Кашында турат бир катын
Этек-жеңин кымырып.
Бул баланын калабасы
Аябай арбын көп болду.
Балаңдын жүзүн көрөйүн,
Мен көрүүгө эп болду,
Айта жүрчү кеп болду.
Баланы алып колуна,

Карап туруп Сейитбек,
Бешенеси жарык деп,
Белгилүү болор сонума.
Баланы берип айымга,
Басып чыкты айлына.
Аман турса бул балам,
Кез болдум деп кешикке,
Эч кимге сырын айтпастан,
Айткан сөздөн кайтпастан,
Жети бээ сойду жээнтекке,
Катындын баарын тойдурду.
Аңгемени болтурду.
Акыл ойлоп олтурду.
Төөдөн тогуз мал союп,
Жылкыдан токсон бээ союп,
Аябай арбын той союп,
Алды канча кой союп,
Калкын жыйып эт берип,
Тоюн берип өткөрүп,
Атын койду Шырдак деп,
Атагы дайын Шырдакбек.
Дөөлөтү каркап толсун деп,
Жөө бөрүсү болсун деп.
Баланын түрү башкача,
Баатырлык атак алсын деп,
Башташып келген душманды
Айдап жолго салсын деп,
Айтылуу Шырдак баланын
Артына даңкы калсын деп,
Эли бата беришип,
Эгилип баары келишип,
Той тарап калкы кайтышты,
Саламат болсун бала деп
Жалпы журту айтышты.
Кылымдан көрдүк зордукту,

Калмактан көрдүк кордукту.
Калчадан көрдүк зордукту,
Калмактан көрдүк кордукту.
Аяк асты болгондо,
Айрып алчу бала деп,
Кордук көрүп жүргөндө,
Коргоп алчу бала деп,
Сынчылар сынап олтурду,
Шырдакты сынга толтурду.
Сейитбек калды сүйүнүп,
Сынчынын айткан бул сөзүн
Көнүлүнө түйүнүп.
Баласын Сейит жактырып,
Бапестеп жакшы бактырып.
Сегиз жашка келгенде,
Сейитбек өлүп, жаш калды.
Жетим калган хан Шырдак,
Жетилерге аз калды.
Атасы бардай дуулабай,
Акылынан адашып,
Кимден да болсо жазганды.
Арасынан күн өтүп,
Алты, жети жыл өтүп,
Кедейликтин өзүнөн
Көнүк болду Шырдакбек.
Кеп сураса укпаган
Жөнүк болду Шырдакбек.
Элдин баары кеп айтат,
Кеп айтканда көп айтат,
Сейитбектин баласы
Зөөкүр болду деп айтат.
Аны да Шырдак андабайт,
Илгери басып умтулуп,
Аракет кылып чамдабайт.
Он бешке жашы келгенде,

Оён Шырдак оолукту,
Баштагыдан демденип,
Баш көтөрүп толукту.
Уктап жатып түшүндө,
Ак сакал чалга жолукту.
Ак сакал чал кеп айтат:
Кеп айтканда деп айтат.
Шырдак мындай жатпа – дейт,
Жатып шоруң катпа – дейт.
Баштагыдай затың жок,
Алдында минген атың жок.
Аттан башка дартың жок,
Эртең турбай жөнөгүн,
Эске албагын бөлөгүн.
Беш күн тынбай жол жүрсөң,
Күндөп-түндөп сен жүрсөң,
Кайнаган ысык чөл келет,
Чөлдүн баары кум болот.
Сенин кылар ишиң бул болот:
Чөлдүн орто ченинде,
Кайнаган кара кудук бар,
Кашкайып суудан тунук бар,
Кудуктан агып кел болгон
Токтогон суу өзөн бар,
Көлдө сонун кеби бар,
Ушу көлгө барганын,
Балам Шырдак эби бар,
Көрүнбөйт сенин көзүнө,
Көлдү баккан ээси бар.
Ушу сөзүм угуп ал,
Ушул көлдөн суу ичкен,
Кулундуу боз бээси бар.
Кай жерден барып, от оттоп
Келгенин адам билбеген,
Кайсы жерди туруктап

Жүргөнүн адам билбеген,
Өзү – кайып тукуму,
Үч күндө келет булакка,
Өзү кетет узакка,
Түк илинбей тузакка.
Бул кулунду боз бээ
Тууганына көп болгон,
Башынан бери макталган,
Сен үчүн Шырдак сакталган.
Алты ай сапар жол жүрсөң,
Арыбаган мал болот,
Алтымыш азий жүргөнчө,
Карыбаган мал болот,
Кулун тийсе колуна
Бактыңды кудай бергени,
Дөө болосун Шырдакбек,
Дөөлөттүн сага келгени.
Энеси боз бээ адамга
Өмүрүнчө карматпайт,
Кайыптан бүткөн жан ошо,
Касиеттүү мал ошо.
Боз бээден туулган боз кулун
Айтайын сага түп сырын:
Өзү жорго басаган,
Майда жашын жашаган.
Колуна тийсе ат болот,
Колкосун берип алам – деп,
Көп адам сенден жат болот.
Касиеттүү ат болот,
Кандар сурап жат болот.
Периштелүү ат болот,
Бектер сурап жат болот.
Боз жоргонун үстүнө
Минсең бала, өлбөйсүн.
Эрегишкен душмандан

Эч жамандык көрбөйсүн.
Айтып берип Шырдакка,
Ак сакал түштү жолуна,
Бактысы артык Шырдактын
Байканаар сөздүн соңуна.
Ойгонуп кетсе Шырдактын
Кайрат айткан өзүнө,
Кашында турган чалы жок,
Түшүнө түлөө кылганга,
Кембагал Шырдак малы жок.
Акыры кудай берер деп,
Алынча дөөлөт келер деп,
Айран болуп түшүнө,
Алланын кылган ишине,
Түпөйүл болуп ишине,
Түшүн айтпай кишиге,
Санаа тартып саргарып,
Жаратканга жалбарып,
Бала Шырдак бел байлап,
Жөнөп калды сандалып.
Кыбыланы бетке алып,
Боз жоргону нээтке алып,
Аз гана эмес, мол жүрдү,
Саналуу он күн жол жүрдү,
Алы куруп алсырап,
Эси кетип эндиреп,
Чөлдүн келди четине,
Кумдун келди бетине.
Байканаар Шырдак сөзүнө,
Кайрат келди өзүнө.
Анча-мынча жол басып,
Кудуктун келди өзүнө.
Келсе кудук таш экен,
Ташып суусу көл болгон,
Айланасы кызыл кум,

Адам жүргүс чөл болгон,
Кудукту көрүп кубанып,
Сууну көрүп сүйүнүп,
Издеген жогум таштым деп,
Бул дагы менин бактым деп,
Суудан ичип тоюнуп,
Көңүлү калды коюлуп.
Эки жагын караса,
Ажайып кызык тамаша.
Өзүнүн көргөн түшү бар,
Тегин кудук бул эмес,
Ээлеп жүргөн киши бар,
Көңүлгө алар иши бар,
Бир чоң жылкы, бир кулун,
Эки малдын изи бар.
Камгак-сайгак куурайдан,
Жардам тилеп кудайдан,
Көлөкө кылып кудукка,
Жатып алды Шырдакбек.
Кулунду кудай бергин деп,
Кудугун азыр көрдүм деп,
Тамашага бир жолу
Батып алды Шырдакбек.
Үч күн удаа өткөн соң,
Кулуну менен бээ келди,
Өзү түшүп адырдан,
Кулун тийсе колума,
Калбасмын деп кадырдан,
Кутулармын башымда
Толуп жаткан жабырдан.
Аңдып жаткан кезинде,
Ар түрлүү сөз эсинде,
Суусап келген боз бээ
Көзүнчө салды көлүнө,
Адам чыдап тургусуз,

Айласыз ысык чөлүнө,
Сууну ичип болгон соң,
Ысыган ичи толгон соң,
Жыгылды боз бээ кырынан,
Эми кабар алынар
Боз жоргонун чырынан.
Азар болгон Шырдакбек,
Апыл-тапыл жүгүрүп,
Ач арстандай бүгүлүп,
Басып калды кулунду,
Арстандыгы билинип.
Нокто салып төндүрүп,
Сылап-сыйпап көндүрүп,
Тилекти кудай берди деп,
Тиктеген ишим келди деп.
Жүгөн салып башына,
Кулунду алып кашына,
Сүйүнүп жүргөн кезинде,
Боз бээ мунун эсинде.
Жыгылып калган боз бээ
Көздөн кайып болуптур,
Небак кетип калыптыр.
Бул алда кандай жорук деп
Ажап айран калыптыр.
Сылап-сыйпап көндүрүп,
Боз кулунду жетелеп,
Бактыма кулун келди деп,
Бачым басып энтелеп,
Он күн барган жолуна
Алты күндө келиптир,
Кайра басып темселеп.
Эч кимге сырын айтпастан,
Ак сакал айткан кебинен,
Айныбаптыр шегинен.
Аман болсо кулунду,

Ат кылып минем деп айтып,
Аңгемелүү кеп айтып.
Базардан сатып алдым деп,
Максатка жетип калдым деп.
Жетелеп барып өндүрүп,
Жем берип бага көндүрүп.
Ардактап багып өстүрүп,
Арпа берип көндүрүп,
Асыл жабуу жаптырып,
Азем менен бактырып,
Мойнуна тумар тактырып,
Болжолсуз муну бактырып.
Үкүнүн жүнүн тактырып,
Урматтап жакшы бактырып,
Ар сөз бар Шырдак эсинде,
Асый болгон кезинде,
Боз жорго колго тийгенде,
Арааны мыкты жүргөндө,
Асыл Сейит Бегимдин
Баласы жакшы болду деп,
Өзүнүн ордун жоктотпой,
Олутуна конду деп,
Шырдактын көөнү кош болду,
Минген аты боз болду.
Ат жетелеп кой союп,
Адамдын баары дос болду.
Ал кезде Шырдакка
Тенелер бенде жок болду.
Айдап чыккан калмакты,
Айтпай делет журтунан,
Ашкере болгон арбактуу
Карып кылган кандарды,
Калмактан келген жандарды,
Анжыяндан айдады.
Контаажы уулу Калданды,

Күйгөн отун өчүрдү,
Малдан-жандан кечирди,
Калдан тентек төрөнү
Кышында айдап көчүрдү.
Аралбай деген жигити.
Коркконунан чыдабай,
А да көчтү туралбай.
Сыпатын карап корккондон,
Шырдакка кайрат кыла албай.
Ажырап барган туугандан,
Иниси Ажаан буудандан,
Чилдеде көчтү чыркырап,
Баатыр Шырдак куугандан.
Хан Шырдактын кайраты,
Калмактын көбүн жайлады.
Карга камап какшатып,
Калганын сүрүп айдады.
Аңгемеси мына бул,
Асыл кыпчак уругу
Ак калпак кыргыз кулуну,
Анжыянды бүт сурап,
Ала-Тоодо туругу.
Жети шаар Анжыян
Жергеси менен караткан,
Карабайм деген хан болсо,
Каршылык кылган жан болсо,
Калк ичинде бар болсо,
Калтырбай айдап караткан.
Адылдык менен журт сурап,
Калктын көөнүн жайлаган,
Урушам деген душманды
Убада сөзгө байлаган.
Сурагы адыл мунайым,
Жакшы, жаман дебестен,
Адамдын акын жебеген,

Адөөлөт болуп жудайын*.
Анжыяндын бетинен
Жакындап белге келгенде,
Туман болуп бургактап,
Жер көрүнбөй чырмады,
Каргашалуу калмактын
Абыдан иши ырбады.
Адашып кетти Көк-Арттан,
Арылбас болду чоң дарттан,
Чоң Атайдын башынан
Чубуруп кирди туралбай,
Катуу шамал бороонго,
Калдама кайрат кыла албай.
Жакын дабан ушу деп,
Чоң – Атайдын тушу деп,
Көч чубуруп келгенде,
Көчкү жүрдү куркурап,
Көчкү менен аралаш,
Көп калмак кетти чуркурап.
Эки тоо кабышып,
Көчкү басты Калданды.
Капчыгайдын алдында,
Канча калмак зарланды
Кармаган ажал ушу деп,
Калмактар көрдү катарды,
Калдама баатыр өлгөн бел,
Ошо күндөн ушу күн,
Калдама болуп аталды.
Аралбай менен Салбасар,
Көк-Артка салды көчтөрүн,
Тобун бузбай кыргыздын,
Токтотуп алып сөздөрүн.
Бул Аралбай мырзанын
Коңкул жоор деген аты бар,
Акылы терең, билимдүү,

Адамдан артык заты бар.
Бетке алганды сулаткан,
Мергендиги белгилүү,
Беттешкен жоону кыйратып,
Жеңгендиги белгилүү.
Күрөшкөнгө билектүү,
Балбандыгы белгилүү,
Күм-жам кылып душманды
Алгандыгы белгилүү.
Эл алдына чуратып,
Коңкул жоор буудандын
Оозунан көбүк чубалтып,
Көк-Арттын ашып белинен,
Салынып тумшук кырданып,
Түшүп келген жеринен.
Эр азамат Аралбай,
Түбү менен арчаны
Кайрып жулуп алыптыр.
Эр отту мыктап жагыптыр,
Үшүп келген балдарды,
Абышка-кемпир чалдарды,
Тамак берип тойгузуп,
Аман алып калыптыр.
Бул сөздө жок чатагы,
Аралбай мырза от жагып,
Эл жылыткан ошол жер
Аралбай болду атагы,
Өзү кыргыз уругу,
Тогуз-Торо болуптур,
Ошол күндө туругу.
Аралбай, Шырдак бирлеши,
Убада сөзүн чийлешип,
Сөөлөтү башка баатырлар,
Сөзгө кирди түрлөшүп.
Хан болду кабылан Шырдагы,

Катарга кирди бу дагы.
Айтканын кылып бүтүрөт,
Аралбай мырза чыйрагы.
Толук бекен эрдиги,
Токтогул айткан сындагы.
Шырдакбектин кеби бар,
Сыпатын айтар эби бар,
Кыргыз, кыпчак эли бар,
Кызыгын айтар жери бар,
Ош, Анжиян, Маргалан,
Ордосу Кокон, Наманган.
Аягы Кожонт, чоң, Ташкен,
Сурап турду Шырдакбек.
Үзүлгөндү чыйратып,
Кетилгенди кемитпей,
Курап турду Шырдакбек.
Жети шаар Паргана,
Жердеп турду Шырдакбек,
Жергесинде көп кыргыз,
Эрдеп турду Шырдакбек,
Эки кайыш, бир тизгин,
Тилип турду Шырдакбек.
Анжиян менен Арканы,
Баш коштуруп баарысын,
Билип турду Шырдакбек.
Ачуусу келген адамга,
Анык сырын алдырбай,
Күлүп турду Шырдакбек.
Жети шаар Паргана,
Жергеси менен караттым,
Жерсинип калган калмакты
Кырып-жоюп тараттым
Ысык-Көл менен Кочкорду,
Ат-Башы менен Нарынды,
Кабарчыдан кеп угам,

Калмак басты деп угам,
Амурсан деген бир калмак,
Ангеме сөздү көп угам,
Хан Кошойдун ордосу
Ат-Башыда деп угам,
Ажаан деген бир калмак,
Чүйдө турат деп угам,
Казак менен кыргызга
Бүлүк кылат деп угам,
Казактардын хан Тооке
Алман берет деп угам,
Алмандын арты түгөнбөй,
Азап тартып заркырап,
Чандан бөгөт деп угам.
Контаажы деген бир калмак
Көлдө турат деп угам,
Кышынкысын болгондо,
Кара кыштак, кош Кемин,
Жердеп турат деп угам.
Кыргызды кудай каргаптыр,
Аялуу жери калбаптыр,
Адиден ашып бул калмак,
Ак калпак кыргыз элине,
Ченемдүү жабыр салбаптыр.
Атым Шырдакбек мен болсом,
Айтканым калкка эп болсом,
Тууганым көрсө кордукту,
Шырдакбек кайдан боломун,
Унчукпай буга тек болсом?
Бул кабарды укканда,
Муунум кетти шалдырап,
Эч айламды таба албай,
Эсимден тандым алдырап.
Жети сууну аралап,
Жерине калмак туруптур,

Жерге тартып аралап,
Жер жуткан калмак конуптур.
Азамат эрлер бел байлап,
Аттанар кезек болуптур.
Ала-Тоону аралап,
Ант урган калмак толуптур,
Адам дебей кыргызды!
Аралап кирип конуптур,
Ак калпак кыргыз уулунун
Азабы кыйын болуптур.
Ала-Тоону аралап,
Чалгынды мыктап чалбасам,
Казак, кыргыз балдары
Калкымдан кабар албасам,
Келген калмак бетине,
Келтирип ордо салбасам,
Коломолуу кол баштап,
Кошунум менен барбасам,
Атпай журттун убалы,
Анда менин мойнумда
Шертим турса ордумда,
Кошунум турса колумда,
Турбас деп калмак жолумда.
Баатыр Шырдак көч баштап,
Жөнөп калды турбастан,
Боло турган ишимди,
Кыламын деп бир баштан.
Устадан тандап минди алды,
Урумдан ылгап бирди алды.
Кесиптен тандап минди алды.
Келтирип ылгап бирди алды.
Көк-Артты ашып шартылдап,
Азаматы кийгени
Ак бадана жаркылдап,
Айтылуу Шырдак кол баштап,

Астынан түштү шартылдап,
Калкынын баарын дарбытып,
Аңгемесин арбытып,
Сыр сураган адамга
Сыртан Шырдак оёнуң
Сырын айтпай шыбырап,
Келип конду хан Шырдак
Чолок-Кайың чатына.
Бу да калмак төрөсү,
Шалтаң деген калмактын
Баса конду кашына.
Санжыргалуу хан Шырдак
Адамга кабар бербестен,
Атаң-апаң дебестен,
Сырын айтпай кишиге,
Келе замат киришти,
Кыла турган ишине.
Бир жылда ишим бүтөт деп,
Казынам арбын бүтөт деп,
Усталарым аянбай,
Кызматынды күчөт деп,
Хан Шырдак ишин курдурду,
Күлбагын калың урдурду.
Күлбагын калың чеп кылды,
Күн жүрүш жакка каратып,
Дарбазасын бек кылды.
Хан Шырдакта зордук жок,
Калкына сөзүн эп кылды.
Кашында калмак Шалтаны,
Шалтандын жайын айталы.
Кан Шырдактан корккондон,
Качып кетип калыптыр.
Ат-Башыны жердеген,
Амурсанга барыптыр.
Шырдакбек деген чоң келип,

Кылган иши оң келип,
Чолок-Кайың жерине,
Солондор жатчу чебине.
Жаңыртып ордо салды деп,
Жайдын баарын алды деп,
Мунун кылган ишине
Акылым айран калды деп.
Оңой-олтоң эме эмес,
Ондуруучу эме эмес,
Каары катуу, өнү саз,
Каптабай койчу сел эмес.
Анын каарын көргөндө,
Качпай турчу мен эмес.
Чымындай жандан түнүлүп,
Чындап качтым тура албай.
Эсим чыгып эндиреп,
Не кыларым биле албай,
Он жети төрө башчысы,
Ойлонбой уктап жатчусу,
Ысык-Көлдө Коңтаажы,
Кабар айткын анына
Кара, төрө баарына,
Камынган душман соо койбойт,
Катылсак бизди жоо койбойт.
Авал – мурун жоготуп,
Каргашалуу Шырдакбек
Канча ханды ыйлатты,
Солондорду сойлотту,
Онолтмок болду Ойротту.
Эмки салган ордосу.
Күлбагын калың чеп кылды,
Күн жүрүшкө каратып,
Дарбазасын бек кылды.
Арыгын чоюн ноо кылды,
Күлбагын бийик тоо кылды,

Калмак үчүн даярдап,
Хан Шырдак деген жоо кылды.
Солондорум кашымда,
Шалтаң төрө башында.
Кутулуп келдим Шырдактан,
Кутуруп көпкөн чыйрактан,
Мен кысылып жатканда,
Келбеди кабар бул жактан.
Хан Шырдак аман турганда,
Кыйбай койбойт багыңды,
Кыйратпай койбойт ханыңды,
Албай койбойт тагыңды,
Аман койбойт жаныңды.
Деп Шалтаң айтып токтолду,
Ал жыйындын ичинде,
Амурсандын алдында,
Айтып келген Шалтаңга
Балан деген жок болду,
Чочугандан Амурсан,
Жүрөгү чочуп козголду,
Катчыга катын жаздырып,
Аягына келтирип,
Алтын мөөрүн бастырып,
Он жети төрө башчысы,
Контаажыга жиберди.
Кабарын угуп Амурсан,
Жанынан үздү күдөрүн,
Бара турсун канына,
Амурсандын чабары,
Эр Шырдакбек баатырдын
Элге дайын кабары.
Кайраты кабат таш жүрөк,
Калмакка салып көп дүмөк,
Качпай жоого барары,
Каарданып хан Шырдак,

Калмакты женип алары,
Калган-каткан калмакты,
Алтайга барып жайлайм деп,
Айдап жолто салары,
Урматы ашык Шырдактын
Ушул иш эле талабы.
Бир жылы Шырдак күтүндү,
Ордосун салып бүтүрдү,
Күлбагын бийик тоо кылды,
Айланасын Күлбактын,
Аркан бою коо кылды.
Арыктын баары карапа,
Агызып сууну ноо кылды.
Жетиктигин билгизип,
Жерге пайда тийгизди.
Жер алдына көмдүрүп,
Ноо менен суу жүргүздү.
Ордосу бийик тоо болду,
Жер алдынан агызып,
Арыгы терең коо болду.
Камынып чыгып кармашар,
Касташары Шырдактын
Кара калмак жоо болду.
Шырдактын дагы кеби бар,
Канаттуу куштай Боз жорго,
Кастарлап айтар эби бар.
Атасы тоонун тобурчак,
Энеси чөлдүн муз бурчак,
Кара байыр казанат,
Калбыр өпкө жез канат.
Кадимден айткан сөзүндө,
Канаты бар өзүндө,
Шарапаттуу буудандын
Шам күйөт эки көзүндө.
Бар мүчөсү келишкен,

Марал шыйрак кең соору,
Бар мүчөсүн жаратып,
Сынчылар келип көрүшкөн.
Буюрсун деп ээсине,
Бууданга бата беришкен.
Аземдүү тулпар бууданды
Ардактатып бактырган,
Абайы менен үртүгүн
Кымкаптан кылып жаптырган.
Көз тиет деп бууданга
Үкүнүн жүнүн тактырган,
Жыгачтан акыр сырдатып,
Сынчыларга сындаткан,
Акыры кандай болду деп,
Аңгемесин ыргаткан.
Күрүчтөн, кишмиш жем берип,
Боз жоргону жыргаткан,
Боз жоргонун жоругун
Боз балдарга ыргаткан.
Өркөчү бийик, зээри пас,
Өөдөгө салса чарчабас,
Аркасы бийик зээри пас,
Адырга салса чарчабас.
Тайкы жал келген чара баш,
Мындай жылкы жаралбас.
Жаралса да көбөйүп,
Калк ичинде таралбас.
Жото жилик жонгондой,
Кар жилиги каккандай,
Казанат буудан Боз жорго,
Жүнү тайкы макмалдай,
Жорголотуп кеткени
Чоң байгеге чапкандай,
Касиетин ойлогон,
Кадырлап жакшы баккандай.

Кулагы тип-тик куйгандай,
Куюндан бүтүп туулгандай,
Аябай минсе алты күн,
Сыртына тартып кындыйып,
Чарчоо менен иши жок,
Анык бүгүн суугандай.
Алты ай сапар жол жүрсө,
Арыбаган боз жорго,
Алтымыш асый болгончо,
Карыбаган боз жорго.
Кашка тиши капкандай,
Кызыл тили бүлөөдөй,
Жолго салып кеткенде,
Жоругу башка сүрөөдөй,
Күмүш куйрук, сом туяк,
Ак кула жалгыз болбосо,
Айбанда болбойт бул сыяк.
Айтылуу буудан боз жорго,
Буудандыгын мындан бил,
Анык куюн шамалдан
Туулгандыгын мындан бил.
Жебелеп кетсе жел жетпейт,
Жебеден аткан ок жетпейт.
Алты шаар Кашкарды,
Арстан Шырдак башкарды,
Алты шаар уйгуру
Айбатынан жазганды.
Лоптун суусун бойлоду,
Алты шаарды тойлоду.
Эриккенде эр Шырдак,
Боз жоргосун салдырып,
Күнүн барып ойноду.
Эрте чыгып ордодон,
Кумары канып жоргодон,
Кең Кашкарга баруучу,

Сурагын кылып бүтүрүп,
Бешимде чыгып Кашкардан,
Кайрылып үйгө баруучу,
Кайта жатып калуучу.
Эриккенде бир кезде,
Эрте чыгып үйүнөн
Анжыянга баруучу,
Хан Шырдак келип калды деп,
Калкына кабар салуучу.
Өзүбек, кыргыз, тажикти,
Өз жанына алуучу.
Ар шайманын бүтүрүп,
Кечки салкын бешимде,
Боз жоргону минүүчү,
Күн батар маал өзүндөй,
Боз жоргосун каргытып,
Чолок-Кайың ордого
Кайта келип кирүүчү.
Конбой күнүн келгени
Шырдакты катын жеңгени.
Аттанарда катыны
Арып менен кеп айтат,
Сагынып кетем байым – деп,
Даңкың журтка дайын – деп,
Бүгүн келгин – деп айтат.
Катынынын жоругун
Хан Шырдак да жактырган,
Алкылдатып катынды,
Аземин артык бактырган,
Тердирип-кебез чигитин
Кырк кызды салып кызматка,
Ак пактага жаткырган,
Айымга суук болот – деп,
Кырк кара кой сойдуруп,
Шыйбылчагын чактырган,

Шыйрактын чучук майына
Келтирип күрүч бастырган.
Жатканы кебез ак пакта,
Жегени күрүч жеңил – деп,
Ичкени бээнин кымызы,
Онолбогон катындын
Ушундай сөөлөт турушу.
Чыканактап чырм алса,
Хан Шырдак анын жастыгы,
Аягында айтылат,
Катындын кылган кастыгы,
Шырдакбек муну ойлобой,
Хандыкка болгон мастыгы.
Өзү баатыр, өзү хан,
Дөөлөр, шаалар көрүшүп,
Дөөлөтүнө болгон таң.
Кошуну болгон нечен сан,
Каяша айтар адам жок,
Карк дөөлөтү келгенде.
Катынга башын бийлеткен
Хан Шырдак өзү кандай жан.

Бир күнү Шырдакбек тамашага чыгып отурганда, катыны тайрандап кашына келет да айтат: «Бегим, бүгүн тамашага чыгып, ушул өз көчөнө Боз жоргону салдырып ойноймун», – деди. Шырдакбек сөзүн эки дебеген, Боз жоргону токутуп, эрке катынга мингизип, өзү карап отурду. Катын каркыратып Боз жоргону салдырып, өөдө-төмөн өттү. Сууп калган Боз жоргосуна жан жетпейт. Жан турсун тозоң чаң жетпейт. Ошондо хан Шырдак байбичесине кошомат кылып айтканы:

– Кызыл тоонун эңилчек,
Кызыл тору келинчек,
Кара тоонун эңилчек,

Кара тору келинчек.
Капкалуу сарай дарбаза,
Кайсы хандын ордосу?
Көчөгө салган Боз жорго
Кайсы хандын жоргосу?
Салдырып жүргөн жоргону
Кайсы хандын айымы?
Жалтыраган жан экен,
Хандын сүйгөн зайыбы.
Кылтылдаган келинчек
Мындан кийин көчөгө
Жоргосун катуу салбасын,
Кубанып жүрүп жоргого,
Куйругу ооруп калбасын.
Анда катын кеп айтат,
Аянбастан бек айтат:
– Тааныбасаң айтайын,
Хан Шырдактын Боз жорго,
Таанып алгын – деп, айтат.
Сен билбесең Шиктүркул,
Боз жорго деген мал ушул,
Алтын капка дарбаза,
Хан Шырдактын ордосу,
Алтын така кактырган,
Как Шырдактын жоргосу.
Хандар сурап бербеген,
Каран калган Боз жорго.
Бектер сурап бербеген,
Берен калган Боз жорго.
Кызыл тору келинчек –
Хан Шырдактын айымы,
Эрки менен өстүргөн –
Эркелеткен зайыбы.
Билезелүү Шырдакка
Билинип калды майыбы.

Катындан каршы сөз угуп, Шырдак өз башын өзү муштайт. Ошондо да хан Шырдакты кара калмак жеңе алган эмес. Калмактын колуну хан Шырдак келе алган эмес.

КАТЫНДЫН АҢГЕМЕСИ

Каттаган элчиден, эл чендечү ченчиден Шырдакбектин катынына Чагай хан өз сыпатын чын, жалган, сөз аралаштырып «жакшылап жайлап айт» – деп, катынга атайы бир адам жиберет. «Мени мактап айт, биздин Чагайдын ар түрдүү кызматы бар айтып бүтүргүс, кайсынысын айтайын, бир түндө аткан андын этине айылы бүтүндөй тоёт» деп. Бул сөздү Шырдактын эрке катыны угуп, ышкысы ташып, Чагайды арзып калды. «Эбин таап, эр Чагайга тийиш керек экен» – деп, бул кабарды угуп, Шырдакбекке «Кандай жакшы турасызбы?» – деп, кат жазып, катындан кабар алуунун амалын кылды, чындап бейли бузулуп: «Шырдакбектин чын сырын катындан барып угуп кел, акыры эркени мен албай койбойм, хан Шырдактын канын ичпей койбойм. Эрке эркелик кылып, мени алат экен деп, ичинен тынып, капка-сынын бегин, кармаган элин, калтырбай сырын айтып берсин, угуп кел» – деп, бир арачы адам жиберди. Жиберген арачы калмак келди, хан Шырдакты көрдү. Бөкчүйүп кирип, Чагайдын катын хан Шырдакка берди. Окуса катта башка сөз жок. «Аман-эсен турасыңарбы?», – «Эли-низ менен жайланып турасызбы?» деген эле сөз.

Эми катынга Чагай төмөнкү мазмунда кат жазат: «Дүйнөдө, эрке, сендей катын болбойт, сени сыйлап бакпаган хан Шырдак оңбойт. Мен сени

самап, жолунду карап, делебем козуп, ашык болуп, арзып калдым. Аял да болсон, акылың бар. Айткан сөзүң шар адам экенсин. Алдыңа адам жибердим, хан Шырдакты кантип жеңем, эрке катын, сени мен кантип алам? Ушунун акыл-айласын анык айтып жибер». Катын жооп айтат:

«Сен, Чагай төрө,
Өзүн төрө туруп,
Көзүң көрө туруп,
Бекер жатпа.
Хан Шырдак өзү аяр,
Акыл – амалы даяр.
Амалына амал салбасаң,
Амал менен албасаң
Атышып огун жетпейт,
Күрөшүп күчүң жетпейт.
Алар жөнүн ушу,
Жыгар жерин суусу.

Сууну жердин алдынан жүргүзүп, карападан кылган ноо менен алып келип, ордонун ичинен чыгарган. Бул ноону жерге көмгөндү жан адам билген эмес, эч адам көргөн эмес. Хандан Шырдак билет, катындан мен билем, Салган усталар билет. Булардан башка жан билбейт. Чагай төрөндө акыл болсо, ушуну менен келсе, Шырдакбекти жеңсе, мен Чагайдын катынымын,

Келгенде бекер келбесин, Чолок Кайыңдын суусунун башын алсын. Сууга агызып саман салсын. Саман агып, карапа ноого тыгылат. Суу акпай калган соң, анан Шырдак жыгылат» – деп, бардык сыр-сыпатын айтып берип, Чагайдан келген адамды жөнөттү. Келген адам катындын кебин төкпөй-чачпай айтып берди.

Чагай угуп, ичи ысып, сөөгү кызып, «акмак эр-кени акмак кылат экемин» деп кубанып калды. «Кой эми тим турбайлы, башка кепти урбайлы. Солондон тандап беш жүздү алалы. Элине кабар салдырбай, Шырдакты тегеректеп калалы. Арзып калган эркени, амал менен алалы» – деп, хан Чагай катын сөзүнөн башка сөзгө көнбөй, ашып-шашып ашууларды ашып, түн катып, түсү качып, суунун башына келип жатып калды. Самандан арбын алды, аябай сууга салды. Бир күн ичинде ноого саман тыгылып суу акпай калды. Жыргап ырын ырдап жаткан хан Шырдак суудан калды кургап, ордонун сыртын калмак алды чырмап. Үч күнү чыдап турду, суусап чөлдөп, суудан куруду. Ойлонбой жатып, онтобой ооруга калды. Кас болуп, Шырдакты катыны кайгыга салды. Коргонун камап, калмактар тегеректеп калды. Адамы Шырдактын чуркурап, колу буркурап, калмак курдап, каны кургап, өлөр алга калганда, хан Шырдак калмак Амурсанга карап баш ийдим деп, элчи жиберди.

Хан Шырдакты каратып алды, башка сөзгө салды: «Кел алдыма, обозгер Доргону, сөзгө жетик жоргону, менин талабым башка, тартип болсун жашка. Хан Шырдактын айымы, эрке акмакты алмакмын, эркеге берген убадам бар, кандай кылып алсам болот, акылын таап беринер, бизге караган менен, жакшы санаган менен, катынын тартып алууга колубуздан келбейт. Өзү баатыр, өлбөй туруп, Шырдакбек катынын бизге бербейт. Шырдакбекке батына кирип алыш керек. Ийменбестен барыш керек.

Шырдакбекти өлтүрүп, акмак айымын алып, ит көрбөгөн ыза менен жок кылып салыш керек. Катындын убадасы бек, кандай айтсак көнөт, биздин сөзүбүз эп. Бул Шырдакбек катын колдуу болуп

өлөт. Эми эл өзүндүкү, убаданы кылдык, урушуп тындык деп, жайкап, жакшы жардык кылсак, көпкөн бурут көнө калат, катынга кабар салмак, кабарын анык алмак. Канжар менен жайлап, хан Шырдакты союп салмак. Эңкейген жоодон эсибиз чыгып турганы биз дагы элбизби калмак?» – деп, чоң хан Чагай кеп таштап, хан Шырдакты оюна койду. Чагай үч Турпанда туруп, Амурсан ошого башиет. Чагай Шиктиркул. деген жигитин Шырдакбекке дайым жиберип кабар алдырып турду. «Жоргону салдырып ойногондо мени карай качып жүрө берсин» – деп айттырат.

Бир күнү катын жоргону сейилдикке минип салдырып туруп, жылт коюп Ат-Башыны көздөй жолго салып, каркыратып Боз жоргону минип, Ат-Башыдагы Амурсанга салган бойдон барды. «Хан Шырдакты таштадым, жоргону сабап айдадым» – деп, мактанып барды. Барып кабар салды. Амурсан тез катынды Чагайга карай жолго салды. «Бул кандай жорук?» – деп, Чагай оттой жанды. Чоң ойду ойлонуп калды. «Чиркин Шырдак, балакет чырмап, бул катынга жамандыкты көп кылып, жабырды көп көрсөткөн экен го? Бул катындан толук сөз сурайын» – деп, катынды сөзгө алды.

«Хан Шырдакты таштап, мага келип айым болдуң, башка катындай эмес, даңкың журтка дайын болдуң, өрттөнүп жүрүп өлгөнүнө кайыл болдуң. Кана, катын, хан Шырдак сага кандай жабыр, жаза көрсөттү? Мага бир баштан калтырбай айтып берчи» – деп, сурап калды. Анда катын:

«Хан Шырдактан катуу жабыр көргөнүм жок, мени жакшылап бакты, пактаны алдырып, кырк келинге сабатып, этиме өтүп калат деп, кырк кызга кебездин чигитин тердирип, пактанын үстүнө жатчумун. Түндө жатып, эртеси эскирип калды деп,

талатып жиберип жана жаңы пактага жаткырчу эле, Тамак жесем ар күнү кырк кара кой соголуу, шыйбылчактын чучугуна палоо бастырып берүүчү эле. Шекер, шербет, кымыз андай суусун ачкыл аштан кызматчы кыз-келиндер бири коюп, бири сунуп, кашымда карап туруучу эле. Күндүз ар дайым уктасам, мейли үйдө, мейли сураккана ордодо болсун, хан Шырдактын тизесине башымды коюп уктачу элем. Айымдын уйкусу арам болот деп, мен ойгонгончо күтүп, былк этпей отурчу эле. Менин сизге арзып келгеним кабарыңды уктум.

Чагайдын арстандыгы ашык деп. Бир түндө жолборско да бет алса тартынбай ок атат деп. Мына ошонунузга арзып келдим. Эми сен мени баксаң, Шырдакбектин бакканын уктун, андан артык кылып бак. Шырдакбек пакта төшөсө, сен жибек була төшө. Шырдак кырк кара кой союп, чучугуна палоо басып берсе, сен ар күнү кырк аркар атып тилин бер. Суусунума ичерим – кытайдын кызыл арагы болсун» – деди.

Чагай сөзүн тыңшап турган соң, абдан капа болуп, ачуусу келди. «Кайран Шырдак кадыры катын түбүнө жеткен экен. Жердин жүзүндө мындай залым акмак болобу? Муну адам деген оңобу? Жайлап жакшы багайын, эми эсебин жакшы табайын, кутурган жинин кагайын, менин кылган санатым: катындарга кабар берилсин, эркектерге үлгү болсун, төрөлөргө төлгө болсун, бектерге белги болсун, Бул шерменденин данкы далайга калсын, Атагы акыр замандын журтуна айтылып калсын – деп, Чагай дароо катынга кара кементайды кийгизет, бетин тилдирип, эрдигин билдирип, үстүнөн койду чубатып, 40 уйду колуна берет, «бат саа» деп. Карап туруу үчүн кашына күзөтчү коёт. Катын отуруп жерди билбей, уй саардын эбин билбей койсо,

аркасынан барып отуруп, бооруна уйдун тезегин толтуруп, уй бетке тээп, сүтү төгүлүп, тизеси менен жерге, катын кыкка башы көмүлүп, бүткөн бою кара терге чөмүлүп, шайманы кетип, өлөр алга жетип, кырк күнү уй саай албай турду. Алсырап көзү боз-ала болуп турду. Бети-башы кан болуп, кесепет басып, кементайы чаң болуп, кесири журтка дан болуп, күнү куруганда, темселеп турганда атагы дайын айтылуу Боз жоргону, Шиктиркул минип алып келип көрсөттү. Шиктиркулга мингизип, асылдыгын билдирип, Боз жоргону көпчүлүктүн алдында көчөгө салдырды. Көргөндөрдү айран калтырды. «Сабыры көп жаман, жамандыкты каалап алдырдым, Боз жоргосу – мынакей, Боз жоргонун ээси менин хан Шырдагым канакей? «Боз жорго сууп, табына келди жарап, кадырын билбей кор кылдың, көзүңдү ачып, тааныйсыңбы жоргону?» – деп, Шиктир сурап турду, анда катын айтат:

«Биздин, биздин, биздин бектин, тааныбайсың, Шиктиркул Шырдакбектин жоргосу» – дейт. Калтырап туруп, күнү куруп, арандан зорго айтат. Анда Амурсан айтат:

«Бул сылыксынган жаман эрин өзү кор кылып, эми биз дегенин карачы. Кайран Шырдактын көргөн кордугун куудум, кара бетти какшатып эми суудум. Аман койбой өлтүрүш керек» деп, жан калтырбай чакырып калкын алып, «калк тартип алын» деп, көпчүлүктүн ортосуна салып, бул бети кара катынды эки бутунан байлап, аркандын учун эки төөнүн мойнуна байлап, эки төөнү эки жакка айдап, чатынан айрып таштады. Хан Шырдактын кегин алды, көргөн жан баары кубанып калды.

«Бул бетбактын эти да калбасын» деп, этин кескилетип итке салды. «Бирдики миңге, миндики түмөнгө» деп, кыргызда ошондон кийин элде ыла-

кап сөз калган экен. «Катынды эрке санаган, хан Шырдак сенден кезесин, үйүнө балалуу жолборс бактырган, Тооке хан, сенден кезесин» – деп, бул макал, ылакап ошол күндөн ушу күн айтылып калды.

Айтылуу берен Чагай хан,
Алдымда турган нечен жан,
Катынды жайлап өлтүрүп,
Жанына жабыр келтирип,
Байкап көрдүм сыртынан,
Жүрөгү майлуу курчунан,
Өткүр экен Шырдакбек
Жалпы бурут журтунан.
Каргашалуу бул катын,
Жашырып минип качкандыр,
Атынан Шырдак айрылып,
Азыр жөө жаткандыр,
Атын алып баргын деп,
Өз колуна салгын деп,
Өлтүрдүм жайлап катынды,
Не деп алып жүрдү экен,
Кесепеттүү капырды?
Боз жоргону коштотуп,
Эки дорго* жиберди,
Катын бекер кор кылган,
Баатыр Шырдак бул эрди.
Экөөбүз элдин ханы деп,
Эсен жүрсүн жаны деп.
Катындан өткөн душман жок болот,
Эсинди жыйып, хан Шырдак,
Душманынды тааны деп
Эки дорго жөнөдү,
Боз жоргону коштотуп,
Сыртынан Чагай Шырдактын
Көөнү сүйүп достошуп,

Хан Чагайдын алдынан,
Капкалуу Кашкар шаарынан,
Келе жатат доргодор
Хан Шырдактын кашына,
Чагай болду сыртынан
Хан Шырдакка ашына,
Доргодор келди Шырдакка,
Жандан сезбес чыйракка.
Ал аңгыча болбоду
Көрө салды доргону,
Боз жоргону көргөндө
Баатыр Шырдак сүйүнүп,
Ордунан турду түйүлүп,
Салам айтты калмактар:
Ханым, хоома-хоома – деп,
Жаза кылып өлтүрдү,
Убал барбы жоого – деп,
Боз жорго келди болду – деп,
Иштин болор орду – деп,
Хан Чагай досум сындаптыр,
Чендүү кызмат кылбаптыр.
Боз жоргону байлатып,
Шырдак алды колуна,
Сыйлап жакшы кондуруп,
Доргону салды жолуна.
Чагай менен Шырдактын
Жакын болду арасы,
Эрте чыгып ордодон
Кашкарга барат салдырып,
Көргөндүн көзүн талдырып,
Чагай менен кеңешип,
Бешимде кайтат үйүнө.
Душман менен эгешип,
Болор иштин баарысын
Бүтүрөт хандар кеңешип.

Келер ишти ойлонуп,
Башынан ойлоп күтүнөт.
Ошого чейин хан Шырдак,
Адамга сөзүн салбады,
Аялдан чочуп калган эр,
Арданып катын албады.
Көөнү келсе Шырдакбек
Боз жоргону салдырып,
Салып кумар кандырып,
Көгарт ашып, таш басып,
Күнүн барат өзгөнгө,
Сурагын кылып бүтүрүп,
Душманга сырын алдырбай,
Жоо-жарагын күтүнүп
Кайтып келет ордого,
Тарсылдатып салдырып,
Кубаныч кылып жоргого,
Бир жыл тамам болгончо,
Шырдакбек катын алган жок,
Алмак турсун катындын
Жанына жакын барган жок.
Бир жыл бүтүн бүтүптүр,
Катын албай койгону,
Досум катын алса деп,
Хан Чагай муну ойлоду.
Анжиянда Алыпбек
Баары журтка калыс бек,
Анын кызы Мыскалды
Айым кылып алтын деп,
Баатыр Шырдак баргын деп,
Кадыр салып кеп айтып,
Хан Төлөк мындай кеп айтып.
Айтып сөзүн төндүрүп,
Хан Шырдакты көндүрүп.
Оёк Төлөк өбөктү,

Оюна албай бөлөктү.
Жуучу кылып эр Шырдак,
Хан Төлөктү жөнөттү.
Төлөк барды паттанып,
Өзгөндөн чыгып аттанып.
Анжияндын шаарына,
Калбайын деп Шырдактын
Капа болгон каарына.
Алыпбектин үйүнө,
Кабар салып хан Төлөк,
Кара төрө, бийине.
– Анжиянда ага-ини,
Өзүм келдим алыстан,
Келгенде тегин келбедим,
Жуучу келдим калыстан.
Алыпбектин өзүндө,
Айтылып уккан сөзүндө.
Мыскал деген кыз бар – дейт,
Хан Шырдакка туш бар – дейт.
Эби келсе сүйлөшүп,
Убада сөздү чийлешип,
Алыпбекке билдирбей,
Тууганчылык жөнүнөн
Баарыбыз туруп бийлешип,
Ушуну алып берели,
Ынтымакка келели.
Кылалык жакшы кенеш деп,
Кыз атасы Алыпбек,
Кызын бербейм дебес деп.
Чоңдордун баары кошулуп,
Алыпбектин алдына
Баары барды озунуп.
Сөздүн жөнүн байкаган,
Чечендер кирди жарышка,
Биз келдик деп калыска,

Хан Шырдак кабар алыптыр,
Алыпбектин баласы
Кыз Мыскалды алышка,
Алыпбек кызын бербейм деп,
Кетпесин түпкү намыска.
Мал алар болсоң аныңды айт,
Балана толук калыңды айт,
Сөз бүтүрүп кетебиз,
Көпкө олтуруп нетебиз,
Алыпбек сенин алдына
Жуучу келди кетебиз,
Хан Төлөк айтып токтолду,
Шырдактын сөзүн акыл – деп,
Төлөктүн сөзүн макул – деп,
Кыз Мыскалды берүүгө,
Баштан аяк кеңешип,
Максатына токтолду.
Кеңешке келген бийлерден,
Чечендик кылып сүйлөрдөн,
Калыңдан кабар кеп баштап,
Калк нускасы деп баштап,
Төөдөн жүздү берсин – деп,
Ынтымакка келсин – деп,
Жылкыдан жүздү берсин – деп,
Хан Төлөк буга көнсүн – деп,
Оёндон миңди берсин – деп,
Коротпой алып келсин – деп,
Кеңешке чыккан бийлери,
Келтирип сөзүн сүйлөдү.
Бул малың мага кеп эмес,
Тартынганым эп эмес,
Менин эп болбой турган ишим бар,
Башы бошоп бул жерге
Келбей турган кишим бар.
Өзүм камдап бүтүрөм,

Бул ишине күтүнөм.
Өзгөндөй малын аласың,
Мыскалды берип колума,
Мени жолго саласың.
Бейли-куюң он болсо,
Анжияндын Алыпбек
Азыр берсин баласын.
Өпкө кылса Алыпбек,
Өзүм табам чарасын.
Төлөктүн сөзү эп болуп,
Ылайыктуу кеп болуп,
Алыпбектин алдында
Кенеш кеби токтолуп.
Хан Төлөктүн бул сөзүн,
Бекер деген жок болуп.
Алыпбектин Мыскалды
Бар шайманын келтирип,
Төлөктүн берди колуна,
Төлөктү салды жолуна.
Хан Шырдакка барамын,
Ханымдан кабар аламын,
Аманатын тапшырып,
Алып барып берген соң,
Мыскалды Шырдак көргөн соң,
Хан Шырдакка кеңешип,
Кайрылып үйгө келген соң.
Кабар берем өзүнө,
Кабардар болгун сөзүмө.
Өзгөнүмө барасын.
Калыңга айткан малымды
Колумдан санап аласың.
Менин сөзүм эки эмес,
Төлөктүн сөзү чеки эмес.
Эр Төлөктүн өнөгү,
Мыскалды алып жөнөдү.

Эр Азамат жигиттин
Нечени кошо барыптыр.
Каада билген келинден
Канчаны кошуп алыптыр.
Санжыргалуу эр Төлөк,
Хан Шырдактын алдына
Салтанат менен барыптыр.
Мыскалды алып берген сон,
Мына баатыр Төлөк – деп,
Төлөк мага Жөлөк – деп,
Төлөктөн башка жарабайт,
Төлөктөн башка бөлөк – деп,
Хан Шырдак калды шаттанып,
Катын алып кубанып,
Кадырлуу Төлөк баатыр – деп,
Хан Төлөккө ынанып.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨЛӨРҮ

БОРМОСУ – формасы.

ГЫНА – боёк.

ДОРБО – жем иле турган кичине баштык.

ДОРГО – башчы, аксакал.

ЖУДАИЫН – аябай, абдан.

ЖҮЛ – клем.

КАЛАБА – жаңжал, уруш.

КУМПА (көрпөчө) - ат жабдыгы.

МОЖУЧА – чөңкө казан.

ОМОК – күч.

СЫРГА – аттын кулагына салынган тамга (эн, белги).

**ТАЙЛАК
БААТЫР**

*(А. Чоробаевдин
вариантында)*

БАШ СӨЗ

Тайлак баатыр тууралуу маалыматтар кытайдын жазууларында¹, эмгектерде², макаларада³ кеңири кездешет. Анын образы фольклордо⁴ жана көркөм чыгармаларда⁵ иштелип чыккан. Ш.Бейшеналиевдин маалыматы боюнча Тоголок Молдо шакирти Нурдин молдого насааттап баатыр тууралуу дастан жаздырган экен.

Тайлак сыяктуу баатырлардын жарык дүйнөгө келиши эпикалык «Манас» ж.б. чыгармадагыдай мүнөзгө ээ болуп, уламыш-санжыраларда айтылгандай анын энеси илбристин жүрөгүнө талгак болот. Баса, Тайлактын замандашы Балбай баатырдын энеси да жолборстун жүрөгүн эңсейт эмеспи! Эки энеден тең келечекте баатырлар төрөлө тургандыгынын эң баштапкы белгиси. Балбайдын энесине жолборс табылбай, Кегетиден аткан карышкырдын жүрөгүн алып барып беришкен дешет. Ал буга да талгагы канбай – карышкырдын көк жалынын жүрөгүн жеген экен. Ушул сыңары Тайлактын энесине да илбирс таппай, анын терисин жабышып, короого түшкөн көк жал карышкырды кармап алган койчудан сатып алышыптыр. Замандаш баатырлар «бир колуна кан аралаш затты» кармай төрөлүшөт. Мындай көрүнүш эл оозеки чыгармачылыгында кеңири айтылат. Уламыш-легендалар боюнча Чыңгызхандын, эпосто Манастын жарыкка келиш салты да ушул көрүнүштү далилдейт.

Ал мезгилде кокондуктар элди эзип, тарыхчылар Б.Жамгырчинов, К.Үсөнбаев, С.Аттокуров ж.б. жазгандарына караганда 18ден ашуун салыктын

түрүн жыйнап турушкан экен. Алардан сулуу кыз-келиндерди, мал-мүлктөрдү олжолоп, хан ордосуна алышы аны өз көзү менен көрүп турган он үч жаштагы Тайлактын жүрөгүн сыздаткан. Ы.Абдрахмановдун кол жазмасында кичинекей Тайлактын эл аралап жүргөн кокондуктарды жактырбагандыгы айтылат. Ушул көрүнүштөн тартып Тайлактын ар-намысы ойгонуп, эл-жерин душмандардан коргоону өмүрүнүн башкы максаты катары эсептейт.

Акын А.Чоробаевдин казалында Тайлактын биринчи эрдиги ошол сулуу кыз-келиндерди, жаш уландарды кокондуктарга айдап бара жаткан жерден сүрөттөөдөн көрүнөт. Тайлак ичинен жактырып сүйүп жүргөн Барпыжан (Барпыгүл) да хан ордого кетүүчүлөрдүн ичинде. Акын кыздын сулуулугун, акылдуулугун эргүү менен ырга салат. Зордук-зомбулуктун айынан он төрт жаштагы кыз үмүтү өчүп, арман кошокко көз жашын төгөт:

«– Мен – деди – ордо кызга барганымча,
Тируүлөй теңдигимден калганымча,
Канетип ай желдеттер тирүү жүрөм.
Жүрөккө болот канжар саймайынча!..
– Эр Тайлак айдакчыдан ажыратар,
Күн барбы шоола бизге чачыратар.
Үйүндө башкалкалап жатып калса,
Ким деген шордуулардын башын ачар?»

Барпыжан (Барпыгүл) демекчи, С.Аттокуровдун маалыматы боюнча кыз менен баатыр аң уулоодон кездешип, «шыралга» сураган кыздын сулуулугуна суктанып, айылына тие кеткен. Атасы Калматайга жуучу жибергенде «журт атасынын көзү түшсө мейли, калыңын төлөй берсин» деген. Никеге камылга жүрүп жатканда чабарман келип, Барпыжандын сыздаганын-боздогонун сүйгөнү Тайлакка жеткирип жатпайбы!..

Барпыжандын кошогу Тайлакты да шердентип, кырк жигити менен душмандын алдын тосот. Тайлак кокондук сарбаздардан «кыргыз жерин экинчи

баспайбыз» деп ант алып, жөө-жалаң Коконго айдап, Мадали ханга кысым көрсөтүүсүн токтотсун деген шарт коёт.

Акын бул кагылышууну өтө кыска сүрөттөгөн. Анын үстүнө автор баяндоо ыкмасын тандап алгандыктан, конфликт, кыймыл-аракет көрүнбөйт, образга ачык-айкын мүнөз тартуулайт, ал эми каармандын ички дүйнөсү тууралуу сөз кылууга болбойт. А.Чоробаев окуянын сюжетин кууп, сырткы көрүнүштөргө басым кылган. Ал окуяларды ирээттүү түрдө баяндаган. А.Чоробаевдин поэмасына караганда окумуштуу С.Аттокуровдун илимий изилдөөсү нагыз илимий принципте жазылбастан, өтө көркөмдөштүрүлүп кеткен.

Ооба, Тайлак менен Атантай Куртка чебинин курулушуна өздөрү катышып, жигиттери менен жардам берип эмгек сиңиришкен. Бирок алар дини, дили, тили жакын кокондуктардан зордук-зомбулук көрөбүз деген ойго кептелишкен эмес. Кокондуктардын көрсөткөн кордуктары жанга батканда гана чептин элдин канын соруп, басып алуу үчүн Куртканын бегине кол сала тургандыгы жөнүндө кеңешет:

Жашым өтүп жетилдим,
Жатып неге бекиндим?
Кокондуктун кордугун,
Ойлогондо өкүндүм.

Акын ата менен баланын ортосундагы карама-каршы пикирлеринин, көз караштарынын кагылышын жандуу чагылдырган. Атасы уулунун жасаган эрдигин айыптап, «Кокондун колу кыйын кол, Кол тийбеген ыйык жол» деп жолун тосуп, душмандардан кечирим сурап барууга көндүрүүгө аракет кылат. Бирок Тайлак жигиттери менен кол салып, Курткадагы чептин күлүн көккө сапырып, Атантай баштаган ордодо камалгандарды эркиндикке чыгарат. А.Чоробаев көрсөткөндөй анын баатырдыгы менен адамгерчилиги, кең пейилдиги шайкеш ке-

лип, чептеги мал-мүлктү талап-тоноп албай элге тартып берет. Дегеле көркөм чыгармаларда болобу, же жазма булактарда болобу Тайлактын башкалардан өзгөчө мүнөзү – бирөөнүн дүйнөсүнө көз артпаган, адал эмгек менен оокат кылган, кызыкчылык көздөбөгөн, акыйкат, эркиндик үчүн гана жеке керт башын өлүмгө сайып койгон баатыр катары көрсөтүлөт. Тайлак замандаштары Балай, Төрөкелди (алардын баатырдыгын эч ким танбайт) ж.б. окшоп бирөөнүн жылкыларына тийген эмес, барымтага алуу кан буугандай токтогон, ууруларга каршы элдешкис күрөш жүргүзгөн.

Уру кармап бергенге,
Ушул менин убадам.
Желпилдеген төө берем,
Же болбосо уккула.
Желини карыш бээ берем!

Тайлактын дагы бир акыл бөтөнчөлүгү – кыргыз эли бири-биринин малын олжолоп, кыз-келинин зордуктап ич ара тытышып турса, биримдик болбосо сырткы душмандар менен күрөшүү кыйын болорун, ар ким «өз көмөчүнө күл тартпай», «бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарып» кокондуктар менен ачык күрөшүүгө чакырат. Тарыхый булактарга караганда Тайлактын сырткы душмандар менен гана күрөшүүсү – кыргыз элинин көз карандысыздык үчүн күрөшүүнүн жаңы этабы болуп саналат. Баатырдын тайманбас идеясын колдошпой көпчүлүгү тарап кетишет:

Бирээри айтат кокондук,
Түбүнөн бери күчтүү дейт.
Бирээри айтат Чоронун,
Тукумун эми үздү дейт.
Лашкери келет, эл чабат,
Мадали кан түптүү дейт.

Тайлак башка бирөөлөргө ишенгенден көрө өз күчкүбатына, жигиттерине ишенүүнү эп көрүп, жума

сайын Атантай менен бирге согуштук көнүгүүлөрдү үйрөнүүнү улантат.

А.Чоробаевдин казалында Тайлак Кокон хандыгына элчи жиберип, ордого кеткен кыз-келиндерди кайрып алат, өлгөндөргө кун төлөтөт.

Ачуусу кайнаган Мадали хан жазалоо үчүн кол башчыларынын бири Арапка катуу буйрук берип жоокерлери менен жиберет. А.Чоробаев Араптын кыргыз жерине жол тартуусун, арак-шарап ичип, кыз-келиндер менен ойноп келе жатышын элестүү берген. Ошону менен бирге Арапка «кошоматчы кылып, кой сойгон» кожо-молдолордун образдары да ийкемдүү иштелген. «Дамбылданын түшү» деген бөлүмчөдө түш көрүп, аян билдирип, «Он бир күндүн ичинде, Башын кестиң Тайлактын» деп Арапты макташып, көп олжо алышат.

Тайлак менен Араптын согушу – А.Чоробаевде эң негизги эпизоддордон. Акын казалда көркөм кыялданууда өтө ашкере нукка түшүп кеткени дароо байкалат. Фольклордук чыгармаларда баатырлар капысынан жолугушуп, кийинки кагылышуунун эрежелерин иштеп чыгышып, «сөзгө» келишип, ант-шерт беришип, эч нерсе болбогондой тарап кетишет. А.Чоробаев да чалгынга өзү чыккан Тайлакты эки айрылган жолдо уктап жаткан Арапка жолуктурат, аны шашпай ойготуп наспай тартышып, жекеге чыгууга убадалашып кайтышат. Акын болсо Тайлактын тарыхый инсан экендигин унутуп калган, реалдуу шартта мындай окуя болгон да эмес. Ал эми А.Чоробаев эпикалык чыгармалардын таасиринен улам өтө гиперболалаштырып, абстракташтырып жиберген да, баатырлар жомоктук каармандарга айланып калышкан. Эмне үчүн Тайлак жалгыз чалгынга чыгат?! Арап эмне үчүн уктап калат?! Араптын жанындагы кайтаруучу жигиттери кайда?! Элдешпес душман болуп туруп эмне үчүн чабышып кетишпейт?! Акын Тайлактын адамкерчилигин, боорукердигин, баатырдык айкөлдү

гүн көрсөтөм деп жатып, аны турмуштук-реалдык белгиден ажыратып салган.

Экөөнүн айкашы – жекеме-жеке сайышууларын окумуштуу С.Аттокуров минтип жазат: «Арап ак боз аргымак минип, он чакты сыпайдын алдында чалкалап келе жатат. Чалгынчылар эртең менен жакын жерде тируу жан жок деп аны тынчыткан. Күн тоо башынын аркан бою көтөрүлгөн. Дал ушул учурда бута атымдай жерден чоң тору минген Тайлак 10 жигити менен жерден өсүп чыга калды. Байыркы салтты сактап Арапты жекеге чакырды. Арап 100дөй сыпайы менен колдон бөлүнүп качып берди... Тайлак өзүнүн жигиттери менен кууп жөнөдү. Бир чай кайнамда Арап белге жакындап калды. Тайлак жигиттеринен бөлүнүп чыгып, аны жекеге чакырды. Арап токтоду. Тобокелге салууну чечти. Тайлак экинчи беттешүүдө эле Араптын найзасын кагып сындырды. Бирок өзүнүн найзасын ыргытып жиберип, кылычын кындан сууруп алып Арапты качырды. Бир-эки айкаштан кийин Араптын кылычы колунан ыргып кетти. Тайлак аны ийри кылычы менен бөлө чапты»⁶.

Тарыхчы окумуштуунун пикири көркөм чыгармаларда кандайча эске алынды? – деген суроо туулбай койбойт. Жогоруда көргөндөй казалдагы жолугушуу негизсиз болуп чыга келет. Ал эми салгылашуунун жүрүшү А. Чоробаевдин сүрөттөөсүндө, албетте, элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүсүндө тартылып, көркөм сөз каражаттар мол пайдаланылган.

Жардап турган эл ачуу кыйкырык менен эки баатырды күүлөп турушкан. Жоо бөрүсү Бөбөтөйдүн белгиси менен Тайлак Арапты сайып өтөт:

Найзанын учу так этти,
Бир мертем Арап бак этти,
Кекиртектен тепчиген
Кежигеден короюп,

*Найзанын учу карыштай,
Чыга түштү сороюп,
Азирет кандын Арабы,
Жыгылды аттан тороюп*⁷.

Бардык материалдарда Тайлактын жеңиши – бул факт, тарыхый чындык. Бирок көркөм объектиге түшкөндө түпкү булактан айырмаландыбы, же жокпу – башкы маселе ушунда. А. Чоробаевдин казалында каармандар кыймыл-аракетке келип, майдан талаасынын картинасы чагылып, кантсе да жалпы согуштук панорама түзүлгөн.

Тарыхый булактар боюнча 1820-жылы Жангир кожонун желдеттери менен Тайлактын кырк чоросу кытай чек арасын бузуп, Кашкарга кирип баришат. Тайлак жана башкалар Жангирдин Кашкарга «ата-бабаларынын мурасын» кайруу, мусулмандарды капырлардан «бошотуу» үчүн болгон күрөшүнө катышууга макулдук беришкен. Кашкардан да кыргыздар, өзбектер көтөрүлүш чыгарышып, бирок ал чаржайыт болуп калып, Жангир менен Тайлак чегинүүгө аргасыз болушкан. «Ата-баба мурасы» демекчи, К. Осмоналиевдин романында Ормонхан Кашкар тараптагы нойгут элин чабууну, үчкө, Түлкү үчүн кун алууну ойлоп олуя Калыгулга кеңешкенде «Качанкы, сөөгү сөпөт болгон ата-бабаларды коюп, колуңда тирүү турган кочуш элиңди асырап алсаңчы» – деп кагып коёт эмеспи! Ушул идеяны ишке ашыруу үчүн Тайлак да Кашкарга жөнөгөн. Ч.Валихановдун жазганына ишенсек, Атантай менен Тайлак кожонун ишенимдүү колдоочуларынан болгон: «После этой неудачи Джангир странствовал в горных владениях Болора и в киргизских улусах, пока не попал к киргизам рода саяк. Значительные вожди этого племени Атантай и Тайлак сделали ревностными его сподвижниками»⁸. «Обошавшись в верховьях р. Нарын, Джангирходжа при поддержке киргизских народных предводителей

Атантая и Тайлака начал готовится к новому походу в Кашгар, совершая при этом время от времени налеты на цинские пограничные пикеты»⁹ деп оюбузду бекемдейт аталган эмгегинде Б. Гуревич.

Кашкар акими Юн Цин Тайлак менен Жангирди кармап келүү үчүн 1825-жылы генерал Баянбатуну Б. Солтоноевдин билдирүүсүнө караганда 600 аскер менен жиберет¹⁰.

Акын А. Чоробаевдин казалында окуя таптакыр башкача сүрөттөлөт. Кашкардан качып келген Жангир элдин ишенимине кирип, Тайлактын айылына токтоп, эч нерседен капары жок кожолору менен жыргап жатып калат.

*Жангир кожом келди деп,
Жалпы Чоро кой союп,
Колдо барын белгилеп,
Изаат кылып турушту,
Келгенин жалпы эл угушту,
Кашкардагы жоругун
Айткан эмес Тайлакка,
Артынан куугун келбесе,
Билдирмек эмес жайлата.*

Акын кыргыз элинин меймандостугун, ак пейилин, жаратылышын таамай көркөмдөп берген. Ушундай «жомок» сымал жай турмушту бузуп, «Жангир кожо кайда» деп, «Тилин адам билбеген, Тиртийип үйгө кирбеген» кытайлар суудай каптап, катын-бала, жаш-карыга карабай аябай кыргын салып, Ак-Чийге өлүк толтурган. Тарыхый маалыматы боюнча 1000ден ашуун адам мууздамалган.

Казалдагы окуянын жүрүшүндө душман түн келгендиктен, Тайлак уктап жаткан болот. Чыгармаларда анын өмүрүн сактап калган кара буудан жөнүндө эң жакшы салыштыруулар бар. Дегеле кайсы баатырларды албайлы аттары өздөрүнө шайкеш келип турат. «Манас» жана кенже эпостордо

да аттар баатырлардын «канаты» болуп сүрөттөлөт. Аттан айрылган баатырды душман оңой эле жеңип алат. Тарыхый инсандардын аттары да реалдуу. Алалы, Балбайдын Сур айгыры эле аны кандай гана кыйынчылыктан куткарып кетпейт дейсиз! Ошондуктан, Балбайды Алматыга кармап кеткенде Сур айгырга мингизишпейт эмеспи! Ушул сыяктуу эле үй ичинде ар дайым багылчу баатырдын аты Буурул ат менен качып чыгып, жигиттерин жыйнап, душмандын колун кыйратууга бел байлайт.

«... Ноорузбай деген жигити үйүнө киргизип койгон Тайлактын Буурул ат деген күлүк атын жетелеп чыгып минип, жөө калган Тайлакты аттын куйругун кармаптып, сүзө качып, калың кытайды жара качып кутулган...»¹¹ деп белгилейт Б. Солтоноев.

А. Чоробаевде Тайлактын кытайлар менен кагылышы сүрөттөлбөйт, колго түшкөн адамдан сураштырышса «Тайлак менен эч иштери жок экени, Жангирди туткундоо максаттары экени» билинет. Ошондо Тайлактын өкүнүп турган жерин акын мындайча көрсөтөт:

«Мындайын эгер билгенде,
Чалк – өйдөгө жеткирип,
Жоболоңдуу Жангирди
Торугарттан ары өткөрүп,
Толгон кытай алдына
Токтудан союз эт берип,
Бербейт белем Анбалга
Залалы тийди балдарга.
Кыргыздардын кыйласы
өлүп кетти арманда,
Кызталакты кармагын,
Кытайга тирүү арнагын!» –

деп, Жабыкеге буйрук берип карматат да кытайларга өткөрөт. Жабыкеге кытайлар ат мингизип,

сыйлык тартуулашып, Тайлакка салам айтып тарап кетишет.

Акында чыгарманын сюжети тарыхый материалдардан башкача нукка кеткенин көрдүк. А. Чоробаев эмне тарыхты билбей калдыбы?! Бул окуяларды сүрөттөбөсө казалдын көркөмдүк мааниси тайкы болуп каларын түшүнбөйбү? Тайлак менен кытайлардын таптакыр эле конфликтке барбашы эмнени түшүндүрөт? ж.б.у.с. суроолор келип чыгат. Менин пикиримче, А. Чоробаев окуяны бөтөнчө сүрөттөшүнүн сыры – акынга советтик идеология таасир этип, чектеп турган кытайларды таарынтып албоо, совет эли менен кытай элинин ортосундагы ынтымакка доо кетирбөө үчүн жасалма аракет менен чагылдырылганы көрүнүп турат. Ошондуктан, акындын поэмасы (ал кол жазмада ушундай деп жазган) тарых менен дал келбей «асман менен жердей» ажырымда тургандыктан, азыркы окурмандар үчүн (совет окурмандары эмес) өзүнүн актуалдуулугун жоготуп койгондугу байкалат. Акындын ой жүгүртүүсү идеологиянын туткунунда калышы Тайлактын баатырдыгын айкын ачып берүүгө тоскоол болгон.

Санжыраларда да Тайлак генерал Баянбатунун артынан түшүп, жекеге чакырып, башын кыя чабат, негизги колун Туюк деген капчыгайга камап, алар ачкалыктан бири-бирин өлтүрүшкөн.

Тайлак минди Буурулду
Тамандары туурулду.
Таталаган кытайлар
Баары бүткүл кырылды –

деген эл арасында ыр калган.

Генерал Баян Батунун кыйрашы, Атантай менен Тайлак элдик коргонуу кыймылынын жетекчилери катары таанылганы «Против Маоистских фальсификаций истории Киргизии» (авторлору М.Сушанло, Б. Гуревич, В. Плоских, Г. Супруненко

ж.б.), «Из истории антицинской борьбы» (Н. Мадеюев) ж.б. эмгектерде көрсөтүлгөн.

Императордун атайын буйругу менен Тайлакты кармап берген, же өлтүргөн адамга көп алтын-күмүш сыйлык жарыялаган. Бирок кийинчерээк айрым арам айла менен жергиликтүү көрсөтүүчүлөрдү басуу үчүн кытай императору Хун Ли манифестте: «Баянбату Тайлак бийдин үй-бүлөсүн мууздап акылсыздык кылган, ошол себептүү улуу император Тайлактын күнөөсүн кечирет» – деп жарыялаган. Тарыхтагы маалыматтар белгилегендей Тайлактын кытайлардын үстүнөн жеңишке жетиши, биринчиден, чек араны таанууга түртүп, императорду тынчсыздандырып, чек араны чыңдоого көңүлүн бурган, экинчиден, эл аралык мааниге ээ болуп, баатырдын даңкы Кокон, Хива, Бухара, Ооганстан, орус, казак жерлерине жеткен, үчүнчүдөн, кичинекей уруулардан турган отряддарды дагы чыңдоого түрткөн, кыргыз эли да күчтүү куралданган аскерге каршы тура аларын далилдеген, төртүнчүдөн, убактылуу болсо да элдин бейкутчулукта жашаганына мүмкүндүк түзгөн.

Айрым материалдар боюнча Тайлак Кашкарды урусуз алып, хандык кылып, Бегимай чүрөккө үйлөнгөн, уулу Осмон ушул айымдан төрөлгөн.

Тайлактын даңкы таиш жарып бара жатканынан корккон Кокон хандыгы казак баатыры Эдиге төрөнү далыга таптап, эрегиштирип, аскер камдап берип Тайлакка каршы үндөйт.

А. Чоробаев Эдигенин кыргыз жерине келип, сарыбагыш Ныязбекти Тайлакты кармап бер деп кыйнашы, акыл менен аргасыз кутулушу тууралуу баяндарды кара сөз түрүндө берген. Тайлак менен Эдигенин сайышын акын берилүү менен сүрөттөйт: найза менен сайышып, кылыч менен чабышып, айбалта менен салышып, жеңден алып эңшип, чынжыр сооттор жыртылып, чопкуттары кырчылып...

Чапчандык кылып эр Тайлак
Чапчыл кармап жонунан,
Ак каңкыга басты бейм,
Көкбөрү тартып качты бейм!
Тегеретип чапкылап,
Туу түбүнө таштады.

Тарыхчы С. Аттокуровдун изилдөөсү жогоруда айткандай жалаң гана илимий мүнөзгө ээ болбогондуктан, анын үлгүсү катары төмөнкү көркөм картинаны кошуп кетсек ашыкча болбос: «Биринчи жолу, Тайлак найзасын сунуп келатып, жолугушаарда оң жакка ооп кетти да Эдиге өтүп кетери менен кайра ээрге отуруп калды. Казактар дуу дей түштү. Алар Эдиге Тайлакты ыргыта сайды деп түшүнүштү... Бул жолу Тайлак сол тарапка оой берди. Эдигенин ачуусу эми аябай келди. «Ээ кызыңды... кыргыз сайыска чыктыңбы, же жасынмак ойноого чыктыңбы?! – деп бакырды». Ачууга жеңдирген алп Эдигенин колун кыя чаап, чокмор менен башка уруп, аттан кулатат. С. Аттокуровдун эмгегин көркөм чыгарманын катарына койсо деле болчудай...

Автордун билдирүүсүнө таянсак Тайлакка ушундан кийин «эки тизгин, бир чылбырды» бата кылып беришет. Акын туура түшүндүрүп кеткендей, Тайлак кошуун баштаган аскер башчылык укугун биротоло алган. Ал эми жайчылык турмушта баатыр да башкалардай оокатын кылат, үй-бүлөсүн багат. Өзгөчө, А. Чоробаев поэмасында Тайлактын эки максатына кеңири токтолгон. Биринчиси, соодага шарт түзүп, «Улуу жибек жолун» каракчылардан тартипке келтирсе, урууларга тыюу, карышкырга капкан салса, экинчиси, арык казып, суу жүргүзүп, дыйканчылык кылуу. Бул деген эң башкысы элдин камын ойлоо болуп саналат, өзү болсо аңчылык, мал багуу менен кесиптенген, алптыгына карабай жоомарт, боорукер болгон. Согушта окко учкан жигиттердин үй-бүлөсүнө энчиден көбүн бе-

рип, көңүл айтып жубатып турган, душмандын колго түшкөн аскерлерине гумандуулук кылып, эркиндикке чыгарган. Акындын ийгилиги – Тайлактын күндөлүк турмуш-тиричиликтеги жасаган иштерин, кеп-кеңештерин, жөнөкөйлүгүн ынанымдуу түрдө ырга салган. Замандаш баатырлардын ичинен Тайлак гана окумуштуу С. Аттокуров белгилегендей «өз заманынын мыкты саясатчысы» болгон.

Каармандын өлүмү жөнүндө даректер дээрлик бардык эмгектерде негизинен бирдей эле чагылдырылган. Кокон хандыгы Тайлакка күчү келбегендиктен, өлтүрүп келүү жөнүндө домчуну жиберет. Акын А. Чоробаевде ордо оюнунан кийин башы ооруп чыдабай дарыгер кожону алдыртат. Айласын таппай жүргөн дарыгер келип, «Башыңызга кан чогулган тура, мурдуңуздан кан алайын» деп, ууланган аспап менен кан чыгарат. Акын бул көрүнүштү мындайча сүрөттөгөн:

Күрөө тамыр болкулдап,
Чыдай албай солкулдап,
Чыйрыга түшүп алдастап,
Которулуп жамбаштап,
Мурдунан кан шорголоп,
Атып турат дирилдеп,
Алкымы шишип үн бүтүп,
Айталбай сөзүн кирилдеп...

Тайлак менен Балбай – эки баатырдын өлүмүндө жалпылыктар бар, биринчиси – уудан каза табышат, экинчиси – кокондук жана орус төбөлдөрү «бирөөнүн колу менен чок кармоо», «табыгый өлүм» саясатын жүргүзүштү, үчүнчүсү – каармандардын армандары бар – кармашып казатта окко учушады. Экөө тең бийликти, үстөмдүктү жакшы көрүшкөн эмес.

Кайсы баатырды албайлы – аты менен куралжарагы негизги ролду ойнойт. Курал-жарагы башка баатырлардан өзгөчөлөнүп турат. «Манас» жана

кенже эпостордо каармандардын ар бирине жара-ша эрдик кылуучу шаймандары бар. Айтуучулар тарабынан эпикалык чыгарма болгондон кийин ашкере гиперболаштырып жиберилген көрүнүштөр көп. Ал эми тарыхый инсандардын курал-жарактары апыртылганы менен кантсе да реалдуулукка жакын. Балбай баатырдын сыр найзасы, айбалтасы, кылычы, кара келтеси атайы өзүнө уста тарабынан жасалып, тартуу кылынат. Ал эми Тайлак баатыр «темир таштан атайын жасалган көк албарс аттуу кылычы» менен бир шилтөөдөн нечендеген душмандардын башын кыя чабат эмеспи. Баатырлар туулуп-өскөн жерлеринин коён жатагынан бери жакшы билишкендиктен ийгиликтерге жетип турушкан. Алар «опуза», «үшүн алуу», «үрөйүн учуруу», «ыңгайдан пайдалануу», «сыйыртмак», «капкан», сыяктуу көчмөндүү турмушка ылайыктуу атамзамандан бери колдонулуп келе жаткан тактиканы билгичтик менен колдонушкан.

Тайлак баатырдын эрдиги, намыскөйлүгү, жалтанбастыгы, адамгерчилиги, жупунулугу, ишеними ж.б. сапат-касиеттери даана ачык көрүнөт.

Залкар акындар Арстанбек, Чоңдунун табышмактуу айтышында – эки бир туугандын баатырлыгы даңазаланат эмеспи:

Ч о ã д у:

Ат ойнотпос сары жон
Ат ойнотту билдиңби?
Алтындан казык кактырып,
Бек байлатты билдиңби?

А р с т а н б е к:

Куртканын чебин бекиткен,
Купшундаган сарттарды
Кулдарындай кекеткен
Кыргыздардын кегин кайтарган
Кытайдын мизин майтарган,
Атантай, Тайлак болбосун.

«Жапайы тоо арстаны» аталган Тайлак тууралуу көптөгөн легендалар, санжыралар бар, аларда да баатырдын элеси жаркын элестейт. Ал эми кытай архивиндеги материалдар – көркөм мурасыбыздын көөнөрбөс булагы, негизги милдет – аларды кыргыз тилине жарыялоо, ошондо калемгерлерибиздин арасынан Тайлак баатырдын дагы жаңы сапаттарын ачкан чыгармалар жаралып калышы мүмкүн.

Абдылдажан АҚМАТАЛИЕВ

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР

¹ *Караңыз:* Кузнецов В. С. Цинская империя на рубежах Центральной Азии. – Новосибирск: Наука, 1983.

² *Солтоноев Б.* Кызыл кыргыз тарыхы. – Бишкек, 1993. – 1-китеп; *Аттокуров С.* Тайлак баатыр. – Бишкек, 1994; *Закиров С.* Кыргыз санжырасы. – Бишкек, 1996; *Тоголок Молдо.* Тарых. Түпкү аталар – Китепте: Кыргыздар. – Б., 1993. 2-том; *Валиханов Ч.* Собр. соч. в пяти томах Т. 3. – Алма-Ата. 1986.

³ *Асанов Т.* Тайлак баатыр // *Мурас.* – 1991. – № 1; *Сатыбалдиева // Ленинчил жаш.* – 1990. – 13-март ж. б.

⁴ *Абдырахманов Ы.* Тайлак баатыр. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 120 (323); *Чоробаев А.* Тайлак баатыр. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 28 (221), № 32 (225).

⁵ *Чоробаев А.* Тайлак баатыр. – Фрунзе, 1959; *Осмоналиев К.* Көчмөндөр кагылышы. – Бишкек, 1993; *Бейшеналиев Ш.* Тайлак баатыр. – Бишкек, 1998.

⁶ *Аттокуров С.* Тайлак баатыр. – 59–60-беттер.

⁷ *Аттокуров С.* Тайлак баатыр. – 32-бет.

⁸ *Валиханов Ч.* Собр. соч. в пяти томах.

⁹ *Гуревич Б.* Международные отношения в Центральной Азии.

¹⁰ *Солтоноев Б.* Кызыл кыргыз тарыхы. – 1-китеп. – 191-бет.

¹¹ *Солтоноев Б.* Кызыл кыргыз тарыхы. – 1-китеп. – 191-бет.

ТАЙЛАК БААТЫР

Атантай, Тайлак деген баатыр болгон,
Алардын жердегени Какыр-Коргон.
Ал жерде Кокон ханы сурак кылып,
Кыргыздын кыйласынын канын соргон.

Ар түрдүү чыгым үчүн алым алган,
Түтүнгө олпоң кап* деп салык алган.
Үшүр, зекет, шарият буйругу бар,
Төрт түтүндөн багып турган малын алган.

Кулагы карышынан тишин ачып,
Койлордун семизинен жонун басып.
Коконго айдай берген нечен миндеп,
Козголбой хан тагында орун басып.

Кыздардан чырайлуусун тандап алып,
Оро кызга чогултуп камдап алып.
Бейли түшсө кыздарга бекзадалар,
Белгилешип бир-бирден арнап алып.

Курткага коргон салгандарды кууруп,
Кыйыктап, кылычтарын кындан сууруп.
Керип, матап жаткызып орго салып,
Кекетип байлар салат келген улук.

Далайын чаап салган шейит кылып,
Калайыкка коркунучтуу кейиш кылып,
Өлгөндөрдү жыйнап барып бир өндүргө.
Катарлатып көмгөн экен бейит кылып.

Куртканын куйганында салган чеби,
Күнөөсүз канды төккөн Кокон беги.
Кыздарын кыңшылатып алып кеткен,
Эң эле көп мал, дүнүйө жегендери.

Кожолор топ-топ болуп селделүүлөр,
Кой жыйнап ала берген келмелүүлөр.
Мурут деп мусулмандык динге үндөп,
Мал берген ал кезде жок тенгелүүлөр.

Кокондон улам-улам келе берген,
Кожолор бирден бычак бере берген.
Аркан жип, ала кийиз, айгыр - атты,
Ар кайсы айылдардан тере берген.

Хан заадалар ор казып каада курган,
Камчылап каршы-терши сабап урган.
Каш кайтарар адам жок каарынан,
Кантсе да эл багынып карап турган.

Атантай жыйырмага барып калган,
Атасы Рыскул бий карып калган,
Тайлактын так он сегиз курагы экен.
Кошун чайкап колго найза алып калган.

Кокондун ыдыктары өткөн үчүн,
Эсирип бек заадалар көпкөн үчүн.
Кетируүгө Курткадан Анжиянга.
Ниеттенди кыйла канды төккөнү үчүн.

Кайраттуу баатырлардан тандап алып,
Найзакеч деп кырк киши камдап алып.
Курткадагы Кокондун аскерине,
Чабуул жасап бектерин байлап алып.

Хан төккүч муршаптарын* көбүн кырып,
Калганын байлаштырып колун бууп.

Кыз балдар, мал дүнүйөнү ажыратып,
Өздөрүн айдамакчы элден кууп.

Ошентип Тайлак баатыр атак алмак,
Душманга бели ийилбей ката калмак.
Эки тизгин, бир чылбыр алуу үчүн,
Эл журттан колун жыйнап батаны алмак.

ТАЙЛАКТЫН СӨЗҮ

Атасынан сөз сурап,
Айтып калган жери ошо.
Атагы чыккан жашынан,
Айтылуу Тайлак эр ошо,
«Жашым толуп жетилдим.
Жатып үйгө бекиндим,
Кокондуктун зордугун.
Ойлогондо өкүндүм.
Алтын жабдык куюшкан,
Атка салсам жарашкан.
Аркалыктын көп малын,
Анжиянга талашкан,
Ай чырайлуу кыз балдар,
Ата-энеден адашкан.
Көмөлдүрүк – куюшкан,
Көркөм үчүн жарашкан,
Көк чапанчан кокондук,
Чыгып келди каяктан,
Келтек менен чочмордон,
Ким кутулат таяктан,
Артыкчараак жедирди,
Аз ата уулу саяктан,
Бир-биринен айрылтып,
Бириндетип тараткан,
Жылда келет айланып,
Канжар, кылыч байланып,
Кожолору мындан көп,

Койлор кетет айдалып,
Желеден кармап чогултуп,
Жылкылардан тандалып,
Айдап кетет сурак жок,
Айгыр аттар кармалып,
Мен минүүгө бир жакшы ат,
Калбайт белем арналып,
Түтүнгө берип баштыкты
Алып жатат аштыкты,
Кыянатты көп ойлоп,
Кыргызга кылат кастыкты,
Каяша айтар күн жокпу,
Ханы бизден артыкпы,
Кокону кандай хан эле,
Кожосу кандай жан эле,
Ордо кыз деп чогултуп,
Алды сулуу кыздарды,
Ата-энеси ыйласа,
Эзилип боору сыздады,
Элден кошун көп жыйнап,
Барсак боло биз дагы,
Кыздарды, малды кайтарып,
Алсак боло колунан,
Тынчып үйдө жата албай,
Оюм кетти таралып,
Баштараактан камынбай,
Байкабаган балалык,
Кулагы карыш кой алган,
Кокондукка баралык,
Кан төгүлсүн урушуп,
Кайтарып малды алалык,
Колу, бутун кыйратып,
Кожолорун ыйлатып,
Кордук кылып келели,
Алган малды жыйнатып,
Эр көкүрөк мыктыдан,
Өкүм өскөн ыктуудан,
Айланайын атаке,

Найзакерден тандап бер,
Алыскы жолго жарачу,
Ат жакшысын камдап бер,
Булчуну толук балбандан,
Буттан торой чалгандан,
Таш тамырчак каласын,
Талкалантып салгандан,
Коломолуу* кошун бер,
Коркпой барып сайгандан,
Коконго жибер баланды,
Кожого кылам таланды,
Бармайынча тына албайм,
Балаң болду алагды,
Самаркан жибер баланды,
Салайын акыр заманды,
Кыздардан абдан тандашып,
Кыргыздын малын аларбы,
Он сегизде жашымда,
Табайын ата амалды,
Жер сонунун ээлетип,
Тууганымды жыяйын,
Тим жүрбөгөн сыпаанын,
Тизгинин ата, кыяйын,
Элдин баарын чогултуп,
Эрте кабар кылайын,
Көк чапандуу кокондук,
Көөдөнүнө чыгайын,
Бектер менен желдеттин,
Бейбаштыгын тыяйын».
Деди, Тайлак муну айтып,
Атасын каттуу мунайтып,
Алдына тура калганда,
Аксакалдар муну айтып:
«Айланайын Тайлагым,
Атаңын сөзүн кармагын,
Алыскы жерден эл жыйып,
Андай кабар салбагын.
Азирети Айып* мазар бар,

Анжиянга барбагын,
Кокон деген кыйын жол,
Кол тийбеген ыйык жол,
Бадышалуу калың журт,
Баш-аягы туюк жол,
Аскер башчы Арабы,
Айбаттуу катуу жоо деген,
Оной-олтоң эме эмес,
Омурулбас тоо деген,
Азирети эшени,
Пири азыр зоо деген.
Залим Эмир бадыша,
Такка минген хан деген.
Миң дөбөдө эшен бар,
Шаары сайын нечен бар,
Азирети арстан бар,
Чарбак ата тирүү бар,
Алардын бирөө жолукса,
Алда кандай күн болот,
Атаң кары, тууган аз,
Ачык көөнүм дүм болот,
Тилимди алсаң тура тур,
Беш-алты жыл өткүчө,
Эсен-аман эр жетип,
Жашың толук жеткиче».
Дегенине болбоду,
Атасы нечен торгоду,
Кокондук келип жай кылган,
Курткадагы коргону,
Коргонду бузуп алууга,
Тайлак баатыр ойлоду,
Атанын тилин албастан,
Ар тарапка жойлоду,
Ат минишип жыйылды,
Араң турган бойдогу,
Кырк-элүүдөй эр жигит,
Кыйындардан куралды,
Кеп-кеңеши бүткөн сон,

Кимдер тыят буларды,
Кожоберди, Байбагыш,
Козголонду баштады,
Атантайы алдында,
Асаба туусун аштады,
Аламандап ат коюп,
Ак бараң аткан таштары,
Айбалталар талкалап,
Дарбазасын ачканы,
Дүпүлдөтүп бектерди,
Түп көтөрө басканы,
Тим жүрбөгөн бектерге,
Тигилди минтип кастары,
Дар ойнотуп кыргыздан,
Далайды байлап асканы,
Так эсинен чыгарбайт,
Тайлак баатыр дастаны,
Кысас менен өлтүрүп,
Кылычтап чаап таштады,
Мойнунан бөлөк алында,
Муршаптардын баштары,
Тымтыракай чыгарып,
Жылас кылды жыйганын,
Кызыл канды агызып,
Желдет, муршап кыйналып,
Тирүүлөй нечен тепкилеп,
Өлтүрүп башын кескилеп,
Кыздардын баарын таратып,
Кызматын эли жаратып,
Талкалады коргонун,
Тамам кылды орлорун,
Өз билгенин бербестен,
Өлтүрүп салды чондорун,
Айдап ийди майдасын,
Кетирди минтип айласын,
Бел ашырды кыйласын,
Ханына салды арачы,
Кетти залим эмирге,

Келе турган чамасы,
Көргөн билген сөздөрдү,
«Ханыңарга айт деди,
Эптеп жөөлөп-жалаңдап,
Элиңерге кайт деди.
Элет кыргыз уругун,
Эрки менен койсун де,
Күнөөсү жокту өлтүрбөй,
Топуктуу хан болсун де,
Ордо кызды таратып,
Кайта колго берсин де.
Кыргыз деген кыйын де,
Кыянат иштен тыйыл де,
Кыздар үчүн кыргыздын,
Кылганы күндө жыйын де,
Таратпасаң тезирээк,
Тайлак келет быйыл де,
Кыргызды ханым кор көрсөң,
Кудайга жетет ыйың де,
Кокондогу тактасын,
Которсун де Бухарга,
Өзүбекти сүрсүн де,
Самаркандан Ызарга,
Анжиян менен Алайды,
Адигине, Тагайды,
Жай-жайына койсун де.
Көчмөндүү эл далайды,
Кокондук кылган өкүмдөн,
Корккондон көзү алайды.
Кыпчак менен тейит бар,
Тейитте нече кейиш бар,
Кызыл аяк кандынын,
Чегин бөлүп бериш бар.
Кыдырша менен Муңмуш бар,
Кылымга толгон кыргыз бар.
Курама журтум бир канча,
Кутчу, саруу, мундуз бар.
Ак калпактуу биздин эл,

Анты, шерттен жылгыз бар.
Тийбесин де аларга,
Каалабасын залалга,
Тийиши жок эсирип,
Тийбей жүрсүн адамга.
Акыр заман салармын,
Ал өңдөнгөн каманга.
Тандап алган аттарды,
Айры өркөчтүү төөлөрдү,
Кармап кеткен болуучу,
Карды салык бээлерди.
Калаадагы сен үчүн,
Касапка союп ээленди.
Ханың, бегин эсирип,
Кара күчкө ээленди,
Миңдеп алган койлорду
Кушканага сойгонду,
Баарын төлөп берсин де,
Аркалыкты элсинбей.
Төлөп малды бербесе,
Урушар болсо келсин де.
Ушу быйыл калбасын,
Убадасын берсин де,
Кыздарды кайра бербесе,
Көргүлүктү көрдүн де.
Кыяматты бет алып,
Кылычтан өтүп өлдүн де.
Аркага барып урушуп,
Алың келсе жеңдин де.
Атантай менен Тайлактан
Алып келген белгим де.
Кулактардан айрылып,
Мулук болуп келдим де».
Кырк жигиттин кулагын
Сырга салып тилдирдип,
Кыргыздан Тайлак десин деп,
Ханга дайнын билдирип,
Кыйдамына келгенде

Кыла берди жиндилик,
Кармалган касап желдетте
Калбады эч бир билгилик.
Ошентип Кокон ханына,
Бири эмес баарына,
Кастарымды тигем деп,
Хандын минген тагына,
Канчалык азап көрсөтүп,
Караган жок алына.
Ээ кылбадың кысталак,
Элеттин күткөн малына.
Ошонусун жоём деп,
Өздөрү курган дарына,
Айдап барып желдетин,
Кыл чылбыр салып санына,
Башчыларын өлтүрүп,
Ажалды салды жанына.
Орго салды далайды,
Ойротко болуп таанымал,
Майдасына муну айтат:
«Байкуш жанын мунайтат,
Өзөккө түшүп өрт болду,
Өттү жалын табыңар,
Малдан миң сан алдыңар,
Кайтарып берсең жан тыңар,
Ала-тоолук кыргыздын
Атадан калган салты бар.
Айыгышкан жоосуна,
Асыла берчү анты бар.
Курткага салдың коргонду,
Туюктадың жолдорду,
Түбүнөн бери кырамын,
Түтүктөй канды соргонду.
Кылымга толгон кыргыздын,
Далайлары сомдолду.
Олпон деп алат эгинден,
Очоюп бектер семирген,
Казанчы кылды, күң кылып,

Келекер чачпак келинден.
Отунчу кылды эркекти,
Көрбөдүм мындай тентекти.
Чочмор менен сыйланып,
Чокуга жедик келтекти.
Желдетинен жети адам,
Өлтүрдүм кунун кууп ал,
Калганың баарың башыңды,
Жоолук менен бууп ал.
Ханга айтчу сөздөрдү,
Төкпөй чачпай угуп ал.
Колундан келсе Курткага,
Кокондук келип туруп ал.
Көк чапандар сен үчүн,
Жаз алды менен барамын,
Кокондогу тагыңды,
Кордук кылып алармын.
Таш тамырчак калааны,
Талкалатып салармын.
Табак-табак дилденди,
Тамтыгын койбой талаармын,
Кылчайып кайра жутунба,
Кыргызды көрүп кутурба,
Кайра мында келем деп,
Кармалып колго тутулба.
Калганың аман-соо баргын,
Ханыңдан бачым жооп алгын,
Калаадагы сыпаалар,
Караанын көрбө тоолордун.
Желдеттер келип жыйнаган,
Жетимиш ордо кызым бар,
Жеткирип берсин аркага,
Жез жагоолу кушум бар,
Айдап кетип жыйнаган,
Алтымыш ордо кызым бар.
Аларды албай жан тынбайт,
Алтын жагоо кушум бар.
Көөнүнө салып байкап ал,

Көргөнүндү айта бар».
Деп жөнөттү калганын,
Кары-картаң чалдарын,
Эми алардан эшитин,
Хан алдына барганын.
Ашуу дабан бел ашып,
Азаптуу болгон арманын,
Тамам* барып сүйлөдү,
Тайлактын жанжал салганын:
«Ассалоому алейкум,
Алдаяр таксыр ханыбыз,
Алты шаар Анжыян,
Аманбы Кокон шаарыңыз?
Азирети эшеним,
Казы-каландарыңыз,
Сак-саламат жатабы,
Сагынган эл баарыңыз?
Эмгекке туулган биз болдук,
Эшитип кабар алыңыз?
Кут болбоду кыйрады,
Курткадагы дарыңыз.
Талкаланды Тайлактан,
Такта турган тамыңыз.
Келтек жедик, таландык,
Келалбады алыбыз,
Желдетти кырды, өлтүрдү,
Жетип кыргын салыңыз.
Дарманыбыз калбады,
Талаада жүрүп баарыбыз,
Жортуулчуну жиберип,
Жолду мурун чалыңыз.
Тайлак деген жаш экен,
Найза алууга маш экен,
Камыныптыр билбеппиз,
Ханым сизге кас экен.
Жердегени алардын
Зоокалуу тоо, таш экен,
Кайдан келди билбедик,

Кыргызды көзгө илбедик,
Түн ортосу болгондо,
Кыйкырыктар угулду,
Кыбыла жактан кылкылдап,
Кыйгактуу найза сунулду.
Кызыл жаян кан болуп,
Кыйрап бектер жыгылды.
Желдеттерден жети адам,
Бектен бешөө кырылды.
Корбашы өлүп кокуйлап,
Муршаптар өңү бузулду,
Кыбырарга дарман жок,
Заманыбыз куурулду,
Алтымыш адам жөө басып,
Кулактар минтип шылынды.
Көркүбүздөн айрылып,
Мулук болуп биз келдик,
Чокубузда кулак жок,
Чулук болуп биз келдик.
Хан заададан айрылып,
Карып болуп биз келдик.
Атты-тонду олжолоп,
Талап алды аркалык,
Аркадагы Тайлактын
Амалдарын байкадык.
Сурак бербей Коконго,
Өтө турган сыягы.
Ошон үчүн оо таксыр,
Баатырларды жыялы,
Тим жүрбөгөн Тайлактын,
Тизгинин барып кыялы.
Адам уккус кеп айтат,
Айтып баргын деп айтат.
Алган малды берсин дейт,
Атышамын келсин дейт,
Ордо кызды тарат дейт,
Ата-энесин табат дейт.
Адигине, Тагайды,

Бөлүп мага карат дейт.
Орчун Кокон шаарды,
Ордосу менен бошот дейт,
Көк селделүү кожолор,
Кантип менден озот дейт.
Алты шаар Анжыян,
Жер багынса Коконго,
Ошол жерди жердеген,
Эл багынса Коконго,
Кыпчак менен сарт, ногой,
Тең багынса Коконго,
Баладан кордук көргөн соң,
Бул ишибиз осол го.
Тайлак неге багынбайт,
Таазим кылып жалынбайт.
Азирет каным тезирээк,
Бара турган чагыңды айт».
Анда ханы мындай деп:
«Жалпы журтум тыңда деп,
Ак сакалдуу сыпаалар,
Айтканымды сында деп.
Арап баатыр кайдасын?
Аянбагын, чында деп».
Такка минген эмири,
Сыпааларын жыйнаган,
Казы, калан, муфтусун,
Мейман кылып сыйлаган.
Өлгөн желдет бектерге,
Өбөктөп далай ыйлаган.
Желдеттери, бектери,
Жеңилген эмес кыйладан,
Аркадагы Тайлактын,
Айбаты кыйын угулган,
Ал себептен кыпчактар,
Качууга нээти бурулган.
Анткен менен Коконго,
Тактасы небак курулган,
Талап алам деп айтып,

Тайлактан болуп чуулган,
Кадимки кайрат жок болуп,
Хан тагында козголуп,
«Арачы салып сүйлөшүп,
Тартуу-тартмак кылсак деп,
Хан ордосу алдында,
Ким барат» – деп чалгынга
Кеп кеңеши бүткөнчө,
Келип калды дамбылда.
Сүйүнчүлөп мындай дейт:
Алып көнгөн камбыл да
Жерге сайып таягын,
Түш көргөндөгү аянын,
Хан азиреттин алдына,
Айтты билген баянын.
«Азиретим угуп тур,
Ачылыптыр талабың,
Аны-муну ойлобой,
Аркалыкты самагын.
Аянымда билинди,
Тайлакты тез аларын.
Кыз-келинин ыйлатып,
Кыргыз элин таладын,
Ак байгамбар жар болуп,
Аркырады арааның.
Атайы келип мен сизге,
Айткан ушул кабарым.
Он бир күндүн ичинде,
Талап кылсаң Тайлактын,
Таза чаап көчүрүп,
Талаалатып, сайлаттың,
Короосунан койлорун,
Кокондукка айдаттың,
Колго түшкөн эрлерин,
Колу, бутун байлаттың.
Асман менен учупсун,
Тоо башынан сызыпсың,
Туу көтөргөн Тайлактын

Туурун барып бузупсун.
Урунарга тоо таппай,
Урушарга жоо таппай,
Бирден сизге жыгылды,
Беттегени соо таппай.
Кызыр Ильяс, Кырк чилтен,
Кыдырата жар болду.
Кеттесинген Тайлагы,
Кечүү таппай зар болду.
Сандаган арка кошууну,
Заманасы тар болду.
Он эки имам олуя,
Он ийнинде бар болду.
Кожо, кыдыр пирлерим.
Колмо-колдоп алыптыр,
Казаат жолуң ачыл деп,
Оомийин деп калыптыр.
Думана пирим Машырап,
Азиретим артыман,
Атыңызды жылоолоп,
Аралап арка калкынан,
Аркага барып ачылып,
Ак жолунуз жаркыган,
Арстанбаптын жолуна,
Атайы көргүн алдынан.
Бер пабедин* биз үчүн,
Жети теңге таштай көр,
Жер майышкан колунду,
Жеке өзүн баштай көр.
Хасил Асам* колдо деп,
Коркунчулук жолдо деп,
Он бир теңге багышта,
Тайлакты тез алышка,
Тар көпүрө, тар жолду,
Талкалатып салышка.
Машайыкка төрт теңге,
Мага бергин көп теңге,
Шайхи, Бургу пир үчүн,

Талап кылам өзүндөн,
Түшүм ката болчу эмес,
Түн уйкулуну көзүмдөн,
Азыретим сиз колдуу,
Душман тили кесилди.
Таза чаап кыргызды,
Тайлак атын өчүргөн,
Бул түшүмдү жоорунар,
Ачылыптыр жолунар,
Думанага берүүчү,
Пул камында, болунар». .
Дегенинде думана,
Арап турду кубана,
Думана жайыр айдайын,
Өзгөндөгү мунара,
Өз билгенин жалбарып,
Мунажат кылып кудага.
Түн терметип ар качан,
Түнүндө болгон убара.
Так Сулайман байгамбар,
Даарат алган дайра бар.
Оштун айланасында,
Терек чыккан жай да бар.
Бутагы сайын илинип,
Башына маалам* байлаган,
Мал сойдуруп этин жеп,
Мазар кылып байлаган.
Динге байлар жол чапкан,
Мурунку өткөн байгамбар,
Тилегине жеткин деп,
Караңгы элди алдаган.
Тиги дүйнө болгончо,
Тилеймин деп алладан,
Ага ишенип далай жан,
Түн терметип зарлаган.
Ошолордун ичинен,
Омийинчи кишиден,
Олуя чалыш десин деп,

От чыгарып тишинен,
Сажыда* кылып кандардын,
Басып кеткен ичинен.
Он чактысы бир келип,
Ичинен бирөө иргелип,
Ак деп алда урушкан,
Аса таяк суурушкан,
Азиретин жалынып,
Алакан жайып турушкан.
Көк кочкордун мүйүзү,
Көл боору* бар белинде,
Көпчүлүгү булардын,
Өзгөн, Жазы жеринде.
Кан баатыры араптан,
Дуваналык талаптан
Үмүт кылып алмакка,
Жаа Алдалап* бараткан,
Кошоматчы, алдамчы,
Кобураган жалганчы,
Алдатып канча бүлүнгөн,
Ал кездеги хандарчы.
Ал аңгыча эшени,
Аят билген чечени,
Кошоматын көп айтып,
Кызыл тилин безеди.
Түш жоруган мыктуулар,
Казы, калан, муптулар,
Кыяматта бейишке
Жолду баштап чыкчуулар.
Алакан жайып кол ачып,
Ак селдесин орошуп,
Азиретин мындай дейт:
«Аркага барса жол ачык,
Айналайын Арабым,
Дувана көргөн түшүнүз,
Олут басып ар качан,
Он болуптур ишиниз,
Башылуу журт болуп,

Барбай койсок болобу.
Башыбызга кудайын,
Таажы селде ороду,
Такбаалардын алдында,
Дасторконду коёлу,
Даарат алып баарыбыз,
Тамак ичип тоёлу,
Бейшембини өткөрүп,
Намаз жума окуйлу,
Алакан жайып, кол ачып,
Аттын баарын токуйлу,
Аллам өзү ондоптур,
Азиретим ишинди,
Аскер курап жөнөткүн,
Баатыр Арап кишинди,
Байбачалар баарысы,
Баары алдында тизилди,
Кудай сизге бериптир,
Дуванам аян көрүштүр,
Аркадагы Тайлакты,
Аларын булар билиптир,
Асман менен учсаңыз,
Ааламды жеке сураарың,
Ордуңуз кут болуптур,
Орчун Кокон турагың,
Тоо башынан сызганың,
Туруштук бербей душманың,
Бет алдынан качары,
Берип бизге кыздарын,
Тартуу тартмак кылары,
Тайлагын чаап тыналы,
Казат баштап чыгалы,
Кайраттуусун кыралы,
Калың аскер куралы,
Каала кудай, каала деп,
Калкың тилеп туралы».
Дешип баары чуркурап,
Колун жайып буркурап,

Түш көргөнгө арнашып,
Жакшысынан тандашып,
Сарпайы тон бухарке,
Чапандардан кармашып.
Топу, бычак, селдени,
Дувана сайын бергени,
Колуна алып теңгени,
Толушуптур ченгели,
Жоруганга жоолукка,
Түйүп берди дилдени,
Кара күчкө түш айтып,
Казанага киргени,
Ханды, бекти азгырып,
Кара көзүн тирнеди.
Калп жеринин эл алдап,
Кана бейиш киргени?

ХАН ӨКҮМҮ БОЮНЧА АРАП БААТЫРДЫН ЖӨНӨГӨНҮ

Хан тагында олтуруп,
Кабар кылды бегине,
Калк чогулуп ордого,
Кулак салды кебине.
Арап баатыр камынып,
Жөнөдү арка жерине,
Аргымактан ат тандап,
Чабандестер чапчандап,
Торкосунан тон алып,
Тобурчак минип, жол алып,
Тополоң түшүп, топ түшүп,
Түп көтөрө кол алып,
Чатырларын бүктөтүп,
Жетек атка жүктөтүп,
Кош колоңун арттырып.
Кебез аркан тарттырып,
Анжияндын ак канкы*.

Аттарына токутуп,
Азирети эшен, кожого,
Аятал күрсү* окутуп,
Нээти казат ушу деп,
Напил намаз окушуп,
Молдолору селделүү,
Оозунда шарип келмелүү,
Чаалыкканда ичүүгө,
Чайнекте чайы демделүү.
Жез кумганын байланган,
Желдеттери шайланган,
Эмири буйрук кылганда,
Азуусунда чайналган.
Бөрк ал десе, баш кескен,
Кор башылар жыйналган,
Колго түшсө бир адам,
Коркпойт жанды кыйгандан.
Кан ичип, адам этин жеп,
Муршаптары сыйланган.
Көгала селде чалынып,
Күмүш канжар байланган.
Аспаңдуу* кылычын
Кыстарышып белине:
«Акыр заман салам деп,
Аркалыктын элине,
Таш талканын чыгарып,
Такыр кырып салалы,
Кызы талак кыргыздын,
Кызын тандап алалы.
Ордо кызга чогултуп
Олжо кылып берели,
Бириң калбай жыйналып,
Баарың тегиз кел эми.
Алтын айчык туу менен,
Аркага барып келели,
Барбай калып ким-кимин,
Укпагыла жемени.
Жайыттагы малды алып,

Жатып ичер чалды алып,
Короосунан кой койбой,
Бордооку кылып сойгондой.
Айдап мында келтирсек,
Анжыян эли тойгондой,
Аркадагы кыргыздын,
Алты канат үйү бар,
Жасалгалуу ичинде,
Жарашыктуу түрү бар
Аны сүйсөң аскерим,
Аялын алып кирип ал,
Жумшаарына кул алгын,
Жубанын кошуп кыз алгын,
Кара кашка ныпча* бар,
Кабат-кабат пул алгын,
Олжо алууга кыргыздан,
Орчун кокон кур алгын,
Олуя заада пирлерден,
Баарың тегиз дуба алгын,
Хан казатын кылууга,
Аяты бар курандан.
Тайлак быйыл кач болуп,
Бербеди кыйла чыгымды,
Бекзаадалар сыпаалар,
Бир кыйласы кырылгы,
Ан үчүн аскер барууга,
Нээти казат кылынды.
Олпон калды алынбай,
Эгинге үшүр салынбай,
Зекет калды жыйылбай,
Калтырбайлы кымындай.
Короодон коюн сүрөлү,
Козголоң салып жүрөлү,
Жылкысын четтен айдайлы,
Жигитин тууну кандайлы,
Кеттесиген Тайлактын
Келдесин кесип жайлайлы,
Эрдинен тешип өткөрүп,

Канжыгага байлайлы,
Качканын сүрүп Кашкарга,
Катындарын тандайлы.
Кайраттуусун өлтүрсөк,
Ханым намыс албайбы,
Шишеге куйсак канынан,
Шорубуз ичсек канбайбы».
Дегенде аскер куралып,
Баш аягы уланып,
Арканы көздөй жол алып,
Азык-түлүк мол алып,
Алты аскер, кырк желдет,
Алтын туулу кол алып,
Каптап кетчү эмедей,
Калкылдаган туу алып,
өрүк менен мейизди,
Ак куржунга жык алып,
Сакалдарын тарашып,
Сагызгандай сыланып.
Тайлакты жаттап көңүлгө,
Даярланып, чыналып,
Таазим кылып канына,
Такбаалардан дуба алып,
Сарала туусун көтөрүп,
Сап-сап болуп чубалып,
Канжа, чылым тартышса,
Түтүнү көккө буралып,
Чилмерденин* кактырып,
Жыйналышып бастырып,
Аргымактар, чалыштар,
Чапчып жерди каздырып,
Аламын деп Тайлакты,
Арап баатыр ант кылып.
Башын кесип келмекке,
Убадалуу кат кылып,
Аягына баашанын,
Алтын мөөрүн бастырып,
Аркы-терки чубатып,

Аскерлерин маш кылып,
Атырылтып түйүлтүп,
Аттын изин жазгырып,
Ак селдени оротуп,
Анжыян элин колотуп,
Эр Тайлакты кандай деп,
Эсине албайт тоготуп.
Аскерин бир аз токтотуп,
Арканын жолун соктошуп
Бата берип калганы,
Баса түшүп токтошуп,
Жар болсун деп бар кудаай,
Жалпы аламан топтошуп,
Сапар жолуң ачыл деп,
Зайып, балдар боздошуп,
Туруп калды канчасы,
Кол кармашып коштошуп.
Көчөдөн чыгып бөлүнүп,
Көккө чаны көрүнүп,
Көпчүлүгү туралбай,
Көзүнүн жашы төгүлүп.
Хан баатыры Араптын
Аскери жолго чубады,
Алда таала жар бол деп,
Жат кылышып кудааны.
Чаң асманга созулуп,
Чандан бааты* кошулуп.
Аттары туйлап жулунат,
Бир-биринен озунуп,
Баарысы сындуу тапталган,
Башалыкка арналган,
Азуулары арсайган,
Жалына тизген кыл сайган,
Жумуру моюн, каз таман,
Соорусу тегиз тырсайган.
Каңылжаары челектей,
Карышкырдын сүрүндөй,
Куйругу ничке чубалган,

Куймулчагы жүлүндөй,
Алты бакса дубалдан,
Аттап өтөт бүгүлбөй.
Көкүрөгү дубалдай,
Көчүк жагы куландай,
Кемегедей жер чапчып,
Тыбырчылап туралбай,
Чондугу тоонун нарындай,
Өркөчү сайдын жарындай,
Азынашат айгыры,
Агытып бээге салынбай.
Ооздугун кемирген,
Жүгөрү жесе семирген,
Чөлдүү жерге багылып,
Жоо көргөндө элирген.
Үртүк* жапса жарашкан,
Кимдин аты дедирген.
Аны минсе кекейтип,
Кепичин бутка тепейтип,
Көгала селде оронсо,
Жарашканы бир порум.
Жал-куйругун самындап,
Тарашканы бир порум.
Атырылтып жулкунтуп,
Ак колодон ооздук
Тизгин кагып булкунтуп.
Букары кызыл кымкапты,
Буластатып кулпунтуп.
Этек-жеңин жайылтып,
Эр сайгандай жулкунтуп.
Желпилдеген желектер,
Жел тийгенде дыркырап,
Кыйкырыгы таш жарып,
Кызыл-тазыл кылкылдап.
Арканы көздөй жөнөдү
Аргымакчан шылкылдап,
Ат үстүнөн кыңкылдап,
Ашулда* айтып зыңкылдап.

Чаар топу төрт булун
Чакчарылтып чекеге
Чакан болуп баатырсып,
Чыгуучудай жекеге.
Шайы жоолук курчанган,
Бекзаадалар белине,
Беш алтыдан байланып,
Бет алды кыргыз элине.
Бет болору белгилүү
Берен Тайлак элине.
Кокондон чыгып жол жүрүп,
Күнү-түнү мол жүрүп,
Азирет деп сыйынып,
Арамдык иштен тыйылып.
Кааласа кудай чынында
Калды деп кыргыз кырылып.
Башында түштү жоруган,
Алакан жайып колунан,
Дубасын алып пул берип,
Дубананын чоңунан.
Алдаган түшкө шер байлап,
Ого бетер дем байлап.
Атап берген пулуна,
Алда канча бел байлап.
Амыр хандын Арабы,
Алар жоосу эр Тайлак.
Аскерлерин дүргүтүп,
Жөнөп калды жер чайлап.

АРАПТЫН КОЛУ КЕЛЕ ЖАТАТ ДЕП УГУП ТАЙЛАКТЫН ЖОЛ ТОСКОНУ

Базарчыдан кеп угуп,
Баргандардан көп угуп,
Баатыр Арап кол баштап,
Бармак болду деп угуп,
Атантай, Тайлак эгиз эр,
Алдына түштү сегиз эр,

Ай балта, найза колго алып,
Арапка булар кезигер,
Алты жолдун оозунда.
Аскер келе жатат дейт
Башчысы баатыр чоң Арап,
Алма баш мынтык атат дейт.
Найзакерден мыктуу дейт,
Кызыл баштуу Оогандын
Кыйынын сайып жыкты дейт.
Тажик менен Бухардан
Баатырлыкка чыкты дейт.
Кабарын угуп камынып,
Карышкырдай чамынып,
Олчун баатыр солтодон
Эр Тайлактын жээни эле
Кадимки кара Бөбөтөй
Жоого тийген бөрү эле,
Менменсинген душманга
Жеке татыйм дээр эле.
Эл чогулган жерлери
Уу талаанын өөнү эле.
Чыбылдай менен Токочор,
Чыдай албай барышты.
Эр башына элүүдөн
Жолдош бөлүп алышты,
Жон-жон ылдый туруктап,
Бычандан* баары табышты.
Четиндинин оюна
Милтекечтер калышты.
Үч күнү мыктап жол тосуп,
Алты жүз аскер кол тосуп,
Төртүнчү күн түнүндө
Тандын үрүл-бүрүлдө,
Ач кайкылуу мойноктон,
Аттарын суутуп ойноткон,
Азан маалы болгондо
Ач кыйкырык кур сүрөөн,
Азирет деп чуу чыкты,

Алтын айчык туу чыкты,
Арапмын деген үн чыкты,
Ал аңгыча күн чыкты.
Жекеге деп чакырып,
Ат ойнотуп бакырып,
Ошо түнү бел ашып,
Келген экен сүрүлүп,
Беттешүүгө Тайлактын
Элинин жарымы түнүлүп.
Сүрү кыйын Араптын,
Соот кылыч жарактын
Туулгалуу калканын,
Тутамдаган найзанын,
Ак каңкыда илинүү,
Ак алтын саптуу балтанын.
Жоонун бешин* алгандай,
Жоо жарагы шайманы.
Камынып турат буурулга
Камбыл баатыр Тайлагы.
Карагай найза колго алып,
Качыра турган түрү бар,
Кан баатыры Араптын
Канчалык катуу сүрү бар.
Каччыгайды жаңырткан
Адамдан ачуу үнү бар.
Астындагы аргымак
Ала качма жиги бар.
Арапты тозуп коомайлап,
Атамын деп таамайлап,
Атантайдын Жаркымбай,
Ак бараңдуу Чолпонбай,
Алдына түшүп ээлигип,
Турган кезде демигип,
Жоо бөрүсү Бөбөтөй
Ат ойнотуп теминип,
Маңдай тескей турушту,
Мурун булар көрө элек,
Бул өңдөнгөн урушту.

Чыгууга киши чыдабай,
Акыл, кенеш курушту.
Жекеге Тайлак барам деп,
Жез айнектүү кылычты
Колуна жарак байланып,
Уңгусу болот найза алып,
Амыркандын Арабы
Чакырган соң жекеге.
Чарайнасын кийинип,
Ээринин кашына
Айбалтасын илинип,
Ак калпактуу кыргыздын
Арбагына сыйынып.
Буурул атын имерип,
Боркуйлатып нидерип,
Болот темир курчанып,
Карасур өңү нур чалып,
Жогортодон жер чалып,
Жоонун мизин кайтарып.
Найза кармап тутамдап,
Нары-бери бултандап,
Жылдыз өң деп качырып,
Алдыйтан Арап бакырып,
Азиретим колдо деп,
Шаймергенин* чакырып.
Шатектеп жезди чырмаган,
Найзасын сары сырдаган.
Тарамыш желим чаптаган,
Кош бүлдүргө саптаган,
Кокон найза кололуу
Колго тутам толору.
Тайлакка карай сундуруп,
Кыйкырып кулак тундуруп,
Карап турган көп элдин
Караган көзүн жумдуруп.
Кан баатыры Араптын
Качырганы түтүндөй.
Атты санга камчылайт,

Үстү-үстүнө үзүлбөй.
Качырышкан эрлердин,
Кайратына таң калат,
Мелтиретип сунушуп,
Салышты найза аллалап.
Арап сайды алдыртан,
Чарайнага* чак этти,
Чопкут кийген Тайлакка
Такалып найза так этти.
Ат үстүнөн тирешип,
Аш бышымга кеткени,
Кыска болуп Тайлактын,
Найзасы таамай жетпеди.
Ээриндеги илилүү
Ай балтасын эстеди.
Чыгарып алып колуна
Арапты карай кезеди.
Тирелип турган найзаны
Ыргыта чаап тайгырды,
Талкаланып колунда
Найзадан Арап айрылды.
Алты жүз аскер кырк желдет,
Жаа аллалап кайгырды.
Жамдап барып желкеге
Кол кабасын кандырды.
Кайта айланып ондонуп,
Карагай найза кан кылды,
Тоодой болгон чоң Арап
Тоголонуп сайдырды.
Аргымактан кулады,
Арап баатыр сулады,
Баатыр Тайлак жагынын
Үстүм болду урааны.
Ойноп чыгып аргымак
Туура карай чурады,
Качкан аттын артынан
Тайлак кууп жетти эле,
Кандын калың аскери

Кайра качып кетти эле.
Олчун баатыр Араптын
Башын теңден кести эле,
Канжыгага байланып,
Эәрдинен тешти эле
Жоо качтылап кыйкырып,
Жалпы аламан качырган,
Чаар-Таштын белинен
Кууп жүрүп ашырган,
Аттан-тондон айрылып,
Далайы ташка жашынган.
Качкан жоонун артынан
Сайып кирди эр Тайлак,
Аты-тонун олжолоп,
Алып кирди эр Тайлак.
Ортосуна аскердин
Барып кирди эр Тайлак,
Жээни Олчун баатырдын
Минген аты кер жайдак.
Капталынан кан болуп,
Казаатына бел байлап,
Добулбасын карс уруп,
Дөржү бийдин бай калмак
Колго түшкөн кокондук,
Колу, буту байланмак.
Корбашылар, муршаптар,
Кордук көрүп айдалмак,
Адырларда аргымак
Чуркай албай бардыгат.
Үстүндөгү адамдар
Эси кетип алдырап,
Эңкейип колун куушуруп,
Эки көзү жалдырап,
Ак куржунун көтөрүп,
Алы кетип жөтөлүп,
Шашып жүргөн дагы бар,
Жан талашып чункурга
Жатып жүргөн дагы бар.

Ак бараң менен болжолдоп
Атып жүргөн дагы бар.
Караанын бөлүп кайрылбай
Качып жүргөн дагы бар,
Дүпүлдөтүп кернейин
Тартып жүргөн дагы бар,
Чатырларын кош атка
Артып жүргөн дагы бар.
Арап баштап ал жерде
Алты жүз аскер өлгөнү,
Жердин аты урушкан
Бычандын өөнү төрдөгү.
Арап өлгөн мойнок деп,
Айтылып калды өрнөгү.
Тайлакты таза чабам деп,
Момундай ишти көргөнү.
Андан түшкөн олжону
Камчыга ченеп бөлгөнү.
Үч жүзү колго тутулган,
Уясы минтип бузулган,
Үркөрдөй болуп калганы,
Үйүнө качып кутулган.
Тополонун тоз кылып,
Алды Тайлак душманын,
Боёп кызыл кандатып,
Найзалардын учтарын.
Элин кайра көчүрүп,
Араптын атын өчүрүп,
Кеңири жайлап көчмөн эл,
Кереге жайган көшүлүп.
Карып калган кокондук,
Кол сала албай шекинип,
Алты жылы шаардан
Аскер чыкпай бекинип.
Кан өкүмү аркага
Байлагандай буулган,
Падышалуу аскердин
Башына салды чуулган.

Баатыр Тайлак, Атантай
Ырыскулдан туулган,
Кыргыз элин куткарган,
Кылычы кандуу зулумдан.
Далай жерге Тайлактын
Даңкы кетип угулган.
Кокондуктун күчтүүсүн,
Колго түшкөн үч жүзүн,
Кордук кылып турганда,
Кокуйлатып урганда,
Алган ордо кыздарды
Жеткизип берген аркага.
Бала-чака жырлаган,
Башайы менен барчага.
Кыздар кайра келген соң,
Кызык болгон канчага.
Туткундагы аскерди
Бошотуп берген кайтара.
Ошол Арап өлгөндө,
Өлүктү сүйрөп көмгөндө,
Аркадагы калың эл
Батаны мыктап бергенде,
Ак сакалдар, карылар,
Алыстан келген баары бар,
Соога салам алам деп,
Жүзгө чыккан чалы бар.
Ай туягын чалышып,
Ак боз бээ союшуп,
Түштө түлөө кылышып,
Эт жасашып тоюшуп,
Бата берип калың эл
Баатыр атак коюшуп.
Эки тизгин, бир чылбыр,
Эли берди Тайлакка,
Кашкардан кара туу келди,
Түпөк* байлап байракка.
Майыстан, Терек жери бар,
Басыла жүргөн эли бар.

Чачылып журту кор болуп,
Кандын өткөн кээри бар.
Качырып жоого кирүүчү,
Кайрат берип туруучу,
Баатырлары деги бар.
Балта, мылтык, найзалуу
Балбандардын деми бар.
Кетмен-Төбө, Жумгалда,
Кеңештеш болгон тууганы
Кадым жоого минүүчү
Кара буурул бууданы,
Аса байлап кермеге.
Күндө буурул сууганы
Алыскы тууган ызатка
Келип жаткан андан көп.
Баш куттуктап малдарын
Берип жаткан андан көп,
Тизгин куттуу болсун деп,
Айтып жаткан андан көп,
Келгендери олжо алып,
Кайтып жаткан андан көп.
Жыйырмадан ашканда,
Жигиттик шаңы ташканда
Кокон шаарын алсам деп,
Козголуп жүрдү күүлөнүп,
Кеңеш берип ар кимге,
Кебин айтса сүйлөнүп,
Кадыр таап жашында,
Карыга теңтуш болуп,
Атасынан бөлүнүп,
Алган зайбы уз болуп,
Жаштар менен жаш болуп,
Жалпы журтка баш болуп,
Мынтык андес*, найзакер,
Жаа тартууга маш болуп.
Жыргап турган кезинде
Кол баштап Кокон барам деп,
Чындап турган кезинде,

Ат кара тил болсо деп,
Күтүп турган кезинде,
Бар сарамжал иштери
Бүтүп турган кезинде,
Кара суунун өөнүнө
Көчүп барды бешимде.
Ошо күнү көп мейман
Келип калды кечинде.
Агала чапан, ак селде,
Түгөнгөн каны бетинде
Так ошолор аркылуу
Учурайт далай кесирге.

**ЖААНГИР КОЖОНУН КАШКАРДАН
КЕЛИШИ, АРТЫНАН КЫТАЙДЫН
АСКЕРЛЕРИНИН КЕЛИШИ**

Илгерки өткөн имамдар,
Асан менен Үсейин
Алардын уруктарынын
Ангемесин түзөйүн.
Зайнел, Абдин уулу дейт,
Жүргөн жери чуулу дейт.
Атасын жезит өлтүрсө,
Анын өчүн кууду дейт,
Бул себептен казатка
Камынып белин бууду дейт.
Уругун бөлүп кожо дейт,
Жүргөнү кандуу жошо дейт,
Урушуп булар динсизге
Уруш кылат кошо дейт.
Ат жеткен жерге кыдырып,
Сүрмө топ болуп жүрүшкөн.
Дин жолуна түшкүн деп,
Далайларды бүлүнткөн.
Кызыл баш менен негирге
Кыйла салган урушту.

Каалаган эмес башынан
Туруктар жерге турушту.
Анжыян менен Кашкардан
Арадагы элди башкарган,
Ошентип жүрүп ар жерде
Кала берген бириндеп,
Мурут* кылып кыйланы
Шарыят жолун билиң – деп,
Мусулман динге үндөгөн.
Кол берип буга сыйынып,
Эчендер өткөн дүйнөдөн.
Ошолордун чоңдору
Кашкарга барган болжолу.
Кытайга казат кылышып,
Кармашкан экен зорлору.
Жаан кезип жүргөндөр,
Жаангир кожо деп койгон,
Урумдан бери көп жерде
Урушту катуу бек койгон.
Турактуу журту уйгур,
Турпандан бери ийрем – деп,
Дүңкананы башкарып,
Кытайды динге кийрем – деп.
Казы, калан, муптуну
Уюштурган кожолор,
Кашкардагы кытайга
Ок атышкан ошолор.
Ал себептен калың кол,
Кабар угуп кагаздан,
Үч айчылык жол басып,
Үрүмчү менен Манастан
Үйүлүп аскер күч алып,
Үч Турпан, Бээжин аяктап,
Калың аскер күч алып,
Кашкарды көздөй келаткан.
Жаангир кожо калпасын
Жалпы тегиз алмакка.
Түшүрүп колго кордуктап,

Мойнуна зоолу салмакка.
Түп Бээжинден көп кытай,
Келе жатат деп угуп,
Жаан кезген кожолор,
Жалпы эшендер кеп угуп.
Алтымыш калпа, кырк эшен
Анын баары козголуп,
Качты жапырт аламан,
Кызыл өндөр козголуп.
Кызыр Илияс, чилтенге
Кыяматтык дос болуп.
Динге катуу жол чапкан,
Мурунку өткөн байгамбар,
Ошон үчүн кожолор
Кытайга бүлүк салгандар.
Мурут кылып кыйланы
Өзүнө тартып алгандар,
Баарысы аппак казандай
Башына селде чалгандар.
Үркүп чыкты Кашкардан,
Үгүтүн элге жайгандар.
Качып келип кыргызга
Калпа болгон жайлата,
Кашкардагы жоругун
Айткан эмес Тайлакка.
Чатыр тигип саяттап,
Жата берген кожолор,
Мал жетелеп келгенге
Бата берген кожолор.
Мата чепкен парчаны
Ката берген кожолор.
Артыкбашын асталап,
Сата берген кожолор,
Уругу «сейит азиз» – деп,
Мейман болгон кожолор.
Кийгени меке көйнөгү
«Эрам» болгон кожолор,
Оронгону башына

Селде болгон кожолор,
Сүйлөгөнү оозунда
Келме болгон кожолор,
Адал менен арамды
Бөлүп турат кожолор,
Акырет десе көз жашын
Төгүп турат кожолор.
Аксакалдар не айтса
Көнүп турат кожолор,
О дүйнөнү күзгүдөй
Көрүп турат кожолор,
Кыяматты ойлосо
Кызыл өңү бозорор.
Түн ичинде уктабай
Зикир чалат кожолор,
Коркунчулуу курсакка
Пикир салат кожолор.
Беш намазда беш убак
Теспе тартат кожолор,
Жума күнү дайыма
Кечке тартат кожолор.
Түн терметип уктабай,
Эрте тартат кожолор.
Мойсопу экен Байбагыш
Моюн алышат ошого,
Угуту бар арам деп,
Уруксат бербейт бозого.
Коконго кол салба — деп,
Тыйып койгон Тайлакты,
Тиги дүйнө кыйын деп,
Динге берип кайратты.
Жата турсун кожолор,
Жыргап-куунап, жан багып,
Кытайдын калың солдатты
Жөнөгөндөн айталык.
Түп Бээжиндин улугу,
Мен айтайын Дуудуну.
Шитай менен Амбалы

Кара шаар туругу,
Жер жаанга толтура
Кара кытай уругу.
Аскерге толду жыкылдап,
Астын артыш булуну.
Жаангир кожо кайда – деп,
Калпалар кайсы жайда – деп,
Капкалуу шаар Кашкарды
Канчалык кыстап башкарды.
Билүү үчүн аттанып,
Жан жабыла бөлүндү,
Ким билет чынбы, төгүнбү,
Эркеч-Тамды жердеген,
Тейит, кыпчак, мундуздан
Далай күнү издешип,
Таппаптыр нойгут кыргыздан.
Ала жууку, Алайкуу,
Аларга салды далай чуу.
Андан издеп таба албай,
Анжыянга баралбай,
Аргасы кетип туралбай,
Аныктап кабар уга албай,
Андан-мындан жер чалып,
Аскери жүргөн эл чалып,
Чарчаганда Бээжинге
Кайта турган болгондо,
Жардык сөзүн Кашкарга
Айта турган болгондо.
Ырысменде чыккынчы,
Дербиш экөө барышкан,
Келген кытай улугун
Кебинен абдан таанышкан.
Тымызын элге билинбей,
Жансыз болуп бир келген,
Кожону Тайлак бакты – деп,
Чагым менен тил берген.
Туугандык кастык кимде жок,
Дуудуга булар даттанат,

Дүркүрөп андан көп аскер
Түп көтөрө аттанат.
Караке кашка уруктан
Мыкты чыккан Дербиши,
Ырысмендеге кошулуп,
Жолдош болгон бул киши.
Кыйдамы* келсе турабы
Кыянаттуу эр киши.
Ырысменде Тайлактын
Аталаш жакын тууганы,
Ушактап барып мындай дейт,
Ич тарлыгы тууралуу:
«Туткуй, Терек жердеген,
Туйгун Тайлак эр деген,
Туулгандан туу кандап,
Душманга намыс бербеген.
Майыстан Терек жердеген,
Баатыр Тайлак эр деген,
Бараң аткан найзакер,
Бас келип эч ким жеңбеген.
Коркунчулуу болгондон
Кокон ханы козголгон,
Коркконунан Жаангир
Кожолор барып дос болгон.
Бата куран кылышты,
Байланып белге кылычты,
Ак бараңын камдады,
Ат жакшысын тандады,
Асабалуу тууларын
Ак бээ союп кандады.
Анжыяндан Арапты,
Көрсөттү гана газапты,
Хандын ордо кыздарын,
Кайтарып элге таратты.
Казаттын камын белендеп,
Кашкарга Тайлак келем – деп,
Камынып жатат серендеп,
Жазасын барып берем – деп,

Алтымыш калпа, кырк эшен,
Кожолор бар үйүндө,
Кайгуулга киши чыгарып,
Кароол кылат түнүндө,
Барар болсон дуудулар,
Өрттөй жанып дүрүлдө,
Былк этпей жатып Тайлактан
Тамтыгың чыгып бүлүнбө.
Кетмен-Төбө, Таластан,
Кең Чүй ата тараптап,
Анжыян, Арка дубанды
Барып Тайлак караткан,
Алардан кошун көп сурап,
Жазып наама тараткан,
Кызыл нарын алам – деп,
Кытайды эңсеп самашкан.
Кожо менен антташып,
Кылыч мизин жалашкан,
Кашкар эмес Бээжинди
Алмак үчүн каалашкан,
Калабаны силерге
Салмак үчүн каалашкан.
Жаангир кожо, калпанын
Жардамынан камынды,
Айыл үстүнө барбасан,
Алдырасың тагыңды».
Издеп жүргөн кожолор
Дал ошондон табылды,
Деп айтышып баргандар
Алда канча зарылды,
Тайлакты кармап бермекке
Даярмын деп жалынды.
Сөзүн угуп кытайлар,
Соот кийген доотайлар,
Чаң тополоң дүрбөшүп,
Чаң-чундашып сүйлөшүп,
Көгөртүп көзүн ирмешип,
Көпчүлүгү бирлешип.

Кабар угуп сүйүнүп,
Кат-кат кийим кийинип,
Топ-топ болуп үйүлүп,
Тобурчагы түйүлүп,
Кашкар ичи кыжылдап,
Кара курттай түрүлүп,
Астын-үстүн Артыштан
Каптап чыкты сүйүнүп.
Жаанын огун асынып,
Качырларга артынып,
Калкандарын тартынып,
Шалпаң кулак жөөкөрүн
Оозун төмөн сундурган,
Өлчөгөндө кароолун,
Атса кулак тундурган.
Жер канчасын бураткан,
Желке чачын чубаткан,
Сокудай сүйрү башы бар,
Сок билектей чачы бар,
Кармасак деп Тайлакты
Кашайып жаны ачынар.
Алты атары «шашмала»
Эки атары «ду мала».
Парси тилде мылтыктын,
Бир атары «йак мала».
Кийгени соот тордогон,
Ак калпагын бордогон,
Темир найза каргылуу.
Темингисин ондогон,
Тилин адам билбеген,
Тирмийип үйгө кирбеген,
Тикирейип караса
Тиктебей көзүн тирнеген.
Жакасы жок, жеңи бар,
Чапаны чолок эни бар,
Улам тышкы кийими
Төрт элиден кеми бар.
Баарысынан көйнөгү

Узунураак чени бар,
Улук мансап кармаган
Урмат кылчуу беги бар.
Нары-бери теңселип,
Наша чеккен кээри бар,
Качырына токуган
Капталы темир ээри бар.
Карысында найза бар,
Кылычын салган кыны бар,
Кыргын кылып кыйратып,
Кыргызды алар ыгы бар.
Качыры көп, калкы көп,
Канча аскер жалпы көп,
Кара төрө аралаш,
Канжа тарткан салты көп.
Алтын аркыт* кумара
Арак куйган идиши,
Ачуу жыңжуң* ичкенде
Адамдын келет сийгиси,
Балдырашып турганда
Тилин билбейт бир киши.
Дүнүйөнү толкутуп,
Туш келгендей коркутуп,
Түнөгөн жерин жаржытып,
Түмөн колду самсытып,
Түтүнүн түмөн тарытып,
Кемегени ойдуруп,
Кез келгенин сойдуруп,
Атын суутуп койдуруп,
Керме байлап чойдуруп.
Керней үнүн боздотуп,
Жетекке качыр коштотуп,
Жез най тартып топтошуп,
Жер майышкан көп кытай
Жетип келди Торгартка,
Бир миңи анда калды эле,
Бир миңи түштү Чойжапка.
Ичкерки чоң шаарынан

Эки миңи бир келген,
Чойжаптагы бир миңден
Тандалып үч жүз иргелген.
Тайлакты байлап алууга
Ырысменде өзү бар,
Тар жолдорун чалууга
Кашкалардын Дербиши
Ойлodu түндө барууга.
Жакын калды деп айтып,
Жандай түшүп кеп айтып,
Ойнок-Жарда күн батып,
Отурган элдер жуп жатып,
Орто-Сырттын өзүнөн
Ууга жүрдү түн катып.
Кара-Суунун Майыстан
Өзөнү ылдый жарышкан,
Жазы-Кечүү ичинен
Тайлактын айлын табышкан.
Тегеректеп үч курчап,
Таң атсын деп турушкан.
Тарсылдатып та дешип,
Далай элди куруткан.
Карсылдатып токмоктоп,
Камак салды атылды,
Жүн сабаган талпактай
Сабап салды атылды.
Найза менен боз үйдү
Нары-бери тешкилеп,
Кыдырата кырчоону
Кылыч менен кескилеп,
Эшикке чыккан кишини
Энтендетип тепкилеп.
Эчки-койду короодон
Этин кесип жонгулап,
Чурулдатып иттерди
Сүрүп чыкты кубалап.
Барсылдатып камчылап,
Баса калып булалап,

Уктагандар ойгонду,
Бйлаган балдар сооронду.
Акыр заман күнбү – деп,
Абышкалар ойлонду.
Эси чыгып төшөккө
Жатам деген дагы бар,
Эшикке чыгып кутулуп,
Качам деген дагы бар.
Айласын минтип түгөтүп,
Айылды курчап калыптыр,
Кезеги келген күн экен,
Токолунун үйүнө
Тайлак жатып алыптыр.
Ал үйдө минер аты жок,
Заманасы тарыптыр.
Байбичеси ыкчамдап
Барып кабар бериптир,
Бүргөдөй ыргып түйүлүп,
Бөбөтөй чуркап келиптир.
Кара буурул бууданы
Чоң үйүндө байлалуу,
Түпөктүү найза чоюнбаш
Жарактары шайлалуу.
Кармай чыгып колуна
Босогону көтөрүп,
Буурул атты чыгарып,
Токочордун торусун
Токуп минип чыңалып.
Энтелетип бастырып
Ак балбанды шаштырып.
Тайлак баккан башынан
Жоо жарууга маш кылып.
Ак балбанды кыпчактан
Алып келген болуучу,
Алты жылдан бер жакка
Багып келген болуучу.
Асый чыкма бээлерди
Жарып келген болуучу.

Жатаканага бозону
Салып берген болуучу.
Алдаяр менен аралаш,
Чомон менен жоролош,
Чыбылдый менен короолош,
Бөбөтөй менен танапташ,
Токочор менен тарапташ.
Башкаларын тоготпойт,
Тайлак менен табакташ.
Ошон үчүн үйлөрүн
Жакын тиккен канатташ.
Жайы кышы бипбирдей
Буудай майлап жечү эле.
Муштаганда кишинин
Мойнун үзөм дечү эле.
Алачыктай Ак балбан,
Атан төөгө чак балбан.
Ашка, тойго барганда
Тандап минчү аттардан.
Күрөшкөндү жыгуучу
Көөдөнүнөн сыгуучу.
Көтөрө албай бир киши
(Көтүнөн богу чыгуучу).
Отурганы очоктой,
Муштаганы өлгөндөй,
Өлбөсө да өзөрүп,
Көргүлүктү көргөндөй.
Курсагы чоң чапчактай,
Шаадалары каскактай.
Тим отурса жуурулуп,
Тердегени баткактай.
Сакалы турган келептей,
Бою узун теректей.
Ичи чыгып салаңдап,
Жарма куйган челектей.
Жайдак турган буурулга
Секиргенде Ак балбан
Семизинен булт этип,

Алыс кетти шашкандан.
Ээликкени курусун,
Жыгылып жерге тапталган.
Чуркап жетип эр Тайлак,
Жайдак ыргып аттанган.
Айкырып жоого бет алып,
Качырып чыкты капталдан.
Как алдынан экини
Каттап сайды катмардан.
Жарыла берди бир жагы,
Жаа тартуучу жактардан.
Темигенде жетти эле,
Темирлүү найза нетти эле,
Тебетей сайган эмедей,
Тегеретип кетти эле.
Бөбөтөй өзү букта эле,
Бөрү тил найза сунду эле.
Кыжылдашып кыйкырган
Кытайдын үнүн укту эле.
Кыжыры келип сайганда,
Кый сүбөдөн чыкты эле.
Эки-экиден төртөөнү
Дүр эттире жыкты эле.
Дүбүртүнөн бир жагы,
Бир жагына ыкты эле.
Алдыңкы жол ачылып,
Аман тышка чыкты эле.
Таң сөгүлүп атарда,
Тарап жылдыз батарда,
Табага чыкты каргытып,
Аттарын катуу багытып,
Ач кыйкырык жаңыртып,
Асманга үндү чаңыртып,
Андан-мындан эл жыйнап,
Мылтык, андес, эр жыйнап,
Адырдан жылкы чандатып,
Алда канча шандатып,
Кандай заман болду деп,

Калыктын баарын тандатып.
Кабар берип дүрбөтүп,
Бирин бири жүр дешип,
Камына берсин эр Тайлак,
Калкын жыйып бирлешип.
Айбалыдай көп кытай
Айылды баскан түндөтүп.
Качып чыккан Тайлакты,
Карангыда ким дешип,
Калпа, кожо баарысы,
Кармап уруп сүйрөтүп,
Кыдырата арканды,
Мойнунан байлап күрмөтүп.
Тандын кулан өөгүндө
Байкаштырып кожону,
«Таа» деген ур деген,
Кытай тилдин осолу.
Бала-чака, кыз-кыркын,
Бакырып ыйлап чуркурап,
Көздөн жашы бурчактап,
Көпчүлүгү буркурап,
Кырды жанды кытайлар
Кылыч менен ургулап.
Кыл арканда байлалуу,
Кыйнап бутун сундурут,
Кырып жоюп кубанып,
Кыбасы канат кулдурап.
Кожолорду койкойтуп,
Чөк түшүрүп чокчойтуп,
Короздой мойнун чапкылап,
Колун бууп жаткырат.
Кылыч мизин жалатып,
Кыйма-чийме чапкылап.
Кой сойгондой көрүнүп,
Коркурап каны төгүлүп.
Жан талашкан курусун,
Жалдырашып дабдырап.
Катын, бала баарысын,

Жашап калган карысын,
Канжар менен бишкектеп,
Кабыргасын, далысын.
Кожолорго корс этти,
«Таа» дегенде тарс этти.
Боконо жүрөк болк этти,
Бой денеси солк этти.
Желкеден кылыч шоп этти,
Жерге башы топ этти.
Шаркырап агып кан чыкты,
Кыбырай түшүп жан чыкты.
Аягы өйдө кылычтап,
Кетирип ийди тамтыкты.
Ал аңгыча күн чыгып,
Майыстан ылдый чаң чыкты.
Чанды көрүп ыкчамдап,
Кырып салды кожону.
Алтымыш калпа, кырк эшен,
Айылга жапты жошону.
Айылдан кырды канчаны,
Аябай кумар таркады.
Абышкалар бүк түштү,
Жан согалап чөк түштү.
Ыйын ырай кылган жок,
Ыбаа кылып турган жок.
Баш-аягы жүз элүү
Киши болду өлгөнү,
Алмак-салмак чабышып,
Денесин баштан бөлгөнү.
Дүнүйө кыргын болгонду,
Туулуп өсүп көрбөдү,
Эсен киши калган жок,
Эшиктеги, төрдөгү.
Баласы эле Тайлактын
Байбичеси жөндөдү.
Балтыр бешик Осмонду
Бардык кытай көрбөдү.
Көйнөгүнүн ичине

Салып тышын жөрмөдү.
Башымды чапса бала аман
Калсын деген өрнөгү
Алда канча амалдар,
БЫлап жашын көлдөдү.
БЫлаганга болобу,
Кытайлардын эрлери,
Ачынып калган эмедей,
Айылды кырып сеңдеди.
Ак балбанды кылычтап,
Агызып каны селдеди.
Аңгыча желек булгаган,
Адырдан чаңды көргөнү.
Улугу тиктеп таңыркап,
Жакыптын зайбы Моймолду,
Сулуу эле, суктанып,
Өлтүрбөскө ойлонду.
Кашкарга алып кетүүгө,
Карап калды таңданып,
Өйдөкү чаңды көрбөсө,
Алып кетмек камданып,
Ал аңгыча эр Тайлак,
Кирип келди шаңданып.
Баш-аягы жүз киши
Жыйналыптыр жамдалып.
Беш жүз жылкы үркүтүп,
Бээнин баарын мөңкүтүп,
Чаң-тополоң түшүрүп,
Айылды карай жөңкүтүп.
Алар жакын келгенде,
Кытайлар атка миништи,
Бүткөн бойго толтуруп,
Жарактарын илишти.
Чыга берди айылдан,
Тоону карай бет алып.
Тайлактын зайбы, келини,
Сулуу Моймол, Кул аман.
Көйнөккө катып бекиткен,

Балтыр бешик уул аман.
Айылды таман кыйратып,
Абдан салды күйүттү.
Ортоктун тоосун бет алып,
Паана кылды бийикти.
Эл кыйкырып, жер чандап,
Боз мунарык болуптур,
Көрсө дагы көрө албай,
Көз тунарык болуптур.
Жол тосушуп туш-туштан,
Букма болуп бурч-бурчтан,
Кан менен чаң аралаш
Кытайларга жуткузган.
Алдын тосуп аламан,
Кылаң-Куйрук талаадан,
Бет ачык жерде беттешип,
Кыйласын сайып шалаган.
Кыйкырыктан чыдабай,
Кытайдын баары жадаган.
Анда-мында топтошуп,
Айлана калып токтошуп,
Ажалы жеткен аскерлер,
Аттан түшөт топ дешип.
Аламан атып жатканда,
Амбалдын киймин ок тешип,
Аныктап көрө калганда,
Кийген сооту жок дешип.
Чыбылдый минип сары атты,
Чилдей баарын таратты.
Тополоңун тоз кылып,
Чомон минди чоң атты.
Очогор менен он атты,
Токочор минди тор атты.
Тосуп туруп бир атты.
Тоодай болгон Амбалды,
Тобурчактай кулатты.
Топ аралап сайганда,
Тогузду катар сулатты.

Желке чачын кыя атты,
Жез айнекти сыя атты.
Жетип кирип Бөбөтөй
Бута атымдай чуратты.
Туулгасын талкалап,
Тундуруптур кулакты.
Үнү ачуу эр неме,
Бая минген сур атты.
Бараң мылтык тутунуп,
Барган сайын булатты.
Тогуз жолду торошуп,
Тоону көздөй чубатты.
Туюк жерге камашып,
Туш-тушунан марашып,
Дууду баштап көп кытай,
Туруштук кылбай жадашып,
Кадимки жолго түшө албай,
Калды булар адашып.
Айыл-апаны кырдырып,
Баатырлардын жаны ачып,
Барган сайын жалындап,
Тандап найза талашып.
Такыр колтук, өпкөгө
Өлчөп сайып мадашып,
Колго түшкөн кытайды
Кордук кылып сабашып.
Доотайды жыгып түшүрүп,
Тургузбай ишин бүтүрүп.
Жоо бөрүсү Бөбөтөй,
Жоругун айтсам Семетей.
Жоортулга чыгып Тайлактын
Жолдош болгон сырдашын,
Жоодон кууп кек алган,
Жоругун адам тындасын.
Көргөн, уккан ыраазы,
Көй кашканын кылдатын.
Каскак менен жаралап,
Камап алды Доотайды,

Түйүштүрүп чачынан,
Байлап алды Доотайды.
«Таа» деп айткан сенби – деп,
Тарсылдатат Доотайды.
Кайдан чыга калдың – деп,
Карсылдатат Доотайды.
Шыйрагынан байлатып,
Сүйрөтүптүр Доотайды.
Балдыратып кытайча,
Сүйлөтүптүр Доотайды.
Кыргызча тил айтчы – деп,
Кыйнатыптыр Доотайды.
Кыжыры келип кыйыктап,
Ыйлатыптыр Доотайды.
Так сүйлөбөй койгон соң,
Кескилептир Доотайды.
Денден жаны чыкканча
Тепкилептир Доотайды.
Ат которуп уламдан
Аскан сайын куланган.
Бөбөтөй алдын тоскондо,
Тайлак чыкты кумардан.
Боркоктуу Адыл, Бердибек,
Кылычын канга сугарган.
Ырайдын баатыр Жаманак,
Жоосу мындан жадамак.
Ошо күнү кечкирип,
Уруштан чыкты саламат.
Тегеректеп Ортоктун
Тоосун тегиз курчаган,
Таң атканча буурул ат
Так секирип чуркаган.
Кытайды беттеп камалап,
Тайлак кирди аралап,
Эртеси болду чоң уруш,
Кыяматтай алаамат.
Ант урган жоо, душманын,
Алууга кылды далалат.

Тайлак минди буурулду,
Тамандары туурулду.
Тар колтуктан терлери
Такымына чуурулду.
Капчыгайды жаңыртып,
Мылтык үнү угулду.
Милтекечтер дүрүлдөп,
Түтүнү көккө бурулду.
Кылыч кындан суурулду,
Караган көздөр жумулду.
Кылкылдаган көп кытай
Заманасы куурулду.
Туурасынан качырып,
Дуудуга найза сунулду.
Тепчий сайып өткөндө,
Териси карыш жырылды.
Темингиси кан болуп,
Тегеренип жыгылды.
Анын арка жагынан,
Айбалталар шилтеди,
Оттук чагып дүрмөттөп,
От жандырып милтени,
Очогорун октоду,
Орчун жерин соктоду.
Отура калып бир атса,
Жайыла качты топтору.
Жайдак минип буурулга,
Чаап алдын тоскону,
Чаткаякка кыстарган,
Кош бүлдүргө, чочмору.
Чарайнага чак этип,
Тийип жатат октору.
Ок тийгенде жалтанбай,
Оён Тайлак коркподо.
Туулганын сыртынан,
Баса кийген калканды
Жарагы бүт камында,
Колуна чочмор, балта алды.

Жаанын огун тоготпой,
Жадабай кумар таркалды.
Айтмайынча болобу,
Тайлак өндүү залкарды.
Айбатынан душманы
Алдына чыкпай жалтанды.
Бир да бири бет албай,
Бириндеп качып кете албай,
Бир жагы туюк коогалуу,
Жолу жок жерден өтө албай.
Кирген сайын кулатат,
Кечке Тайлак эс албай.
Соот кийген үстүнө,
Олпогун ок теше албай.
Беттешкенин найзалап,
Алыстары аткылап,
Арбак, кудай колдо – деп,
Атты санга камчылап,
Атырылтып буурулду,
Агып тери тамчылап.
Куйрукка кулач жеткенде
Куймулчагын талкалайт.
Бакыртып аттан оодарып,
Башын чаап балталайт,
Өжөрлүгүн карматып,
Өлтүрбөй кумар таркабайт.
Удаасы менен үч күнү
Уйпалады кытайды.
Шишке сайып баштарын,
Куйкалады кытайды.
Айбалталап талкалап,
Чагып салды тиштерин,
Отургузуп отузун,
Жарып салды ичтерин.
Көз байланып, күн батып,
Калган кезде бирди атып.
Жер чайлатып ал түнү,
Баатырларды курчатып.

Айланасын күзөтүп,
Амалдарын күчөтүп.
Айбалыдай кытайлар,
Алдырмак болду мунетип.
Тынымы жок урушка,
Арадан алты күн өтүп,
Ачкалыктан эңгиреп,
Алы кетип кеңгиреп,
Мылтык атар алы жок,
Кол куушуруп телмирет.
Калгандардын башчысы,
Кара сакал титайы,
Карды ачкандан айласыз,
Капаланып шитайы,
Эки кытай жиберди.
Ичүүгө суу суратып.
Башы урунуп алыстан,
Багынганын ынагып.
Алтын аркыт кумара
Аркасына көтөртүп.
Апийимдин зары өтүп,
Алмак-салмак жөтөлтүп.
Көз тунарып чикийип,
Суусагандан ич күйүп,
Арачыга бир кытай,
Араң турду тиңшийип.
Өйдө карап термелип,
Көзү кеткен тиртийип.
Агын сууга келгенде,
Көмөлөндү бир тийип.
Көпчүлүктү көргөн жок,
Көөнүн элге бөлгөн жок.
Алты күнү урушуп,
Суусагандан өлгөн жок.
Шаркыраган булакка
Келип башын малды эле.
Карап турган көпчүлүк,
Каткырышып калды эле.

Жата калып жутканда,
Жакасынан алды эле.
Тартса башын көтөрбөй,
Жалап тилин салды эле.
Тайлакты карай бет алып,
Таазым кылып турушту.
Көтөрүп келген кумара,
Алып жерге коюшту.
Адамдын баарын күлдүрүп,
Суудан ичип турушту.
Жандап айтып көрсөтүп,
Кумараны кучактап,
Сууну карап сумсайып,
Көздөн жашы бурчактап,
Улам-улам аркасын
Карай салып кылчактап.
Карды ачкандан чыдабай,
Ачып оозун ырсактап.
Айткан сөзү билинбейт,
Анда-санда кинилдейт.
Сууга колду сунса дейт,
Кумарага куйса дейт.
Кытай тилде жандашат,
Кыйнабай эле турса дейт.
Айтайын десе тил билбейт,
Бусурманча дин билбейт.
Кырылгандан калганы,
Кырк-элүүдөй кытай бар,
Ошолордун башчысы,
Карасакал Шитай бар.
Шитайга алып баргын деп,
Кумарага суу берди.
Сууну алып барганда,
Талашып баары дуу берди.
Чөлдөп, аңкап тургандар,
Он чактысы дунгандар,
Кумараны талашып,
Кудай минтип ургандар.

Бөлүшүп тегиз иче албай,
Агын сууга жете албай,
Биринен бири талашып,
Башына кылыч марашып,
Барсылдашып сабашып,
Өздөрүнчө кан кечип,
Өлтүрүшүп жан кечип,
Бирин бири аткылап,
Айбалталап чалкылап.
Аты-тонун өрттөшүп,
Олжо бербей ой менен
Өжөрлөнүп кырылды,
Өлгөн өзү шор менен.
Түтүн чыкты асманга,
Жол табалбай качканга.
Кырылышты кыжылдап,
Өрттөнүп ич быжылдап.
Как жарып элди бир кытай
Качып чыкты тызылдап.
Балдактуу кула сары атчан,
Бакылдатып сабаткан.
Дуулдашып кубалап,
Тура тур деп бараткан.
Тосконуна карматпай,
Толорсукка камчы уруп,
Артынан кууп жеткенди,
Как чокуга тарс уруп.
Чымын куюн түйүлтүп,
Чынк ылдыйда жүгүртүп,
Карбаласты көбөйтүп,
Калың элди бүлүнтүп,
Салкар жолго салыптыр,
Чөйжаптагы аскерге
Сабап жетип барыптыр.
Алардын баарын дүрбүтүп,
Ат-Башы ылдый үркүтүп,
Кыргыз колу арбын – деп,
Кырылбай аман калгыш – деп,

Балдактуу кула сур атты,
Барган сайын чуратты.
Масейилден бел ашып,
Кабар берди бир кытай,
Толгобой жөнөп калды ошо,
Торгарттагы миң кытай.
Тополону тоз болуп
Кабар угуп козголуп,
Сураганда көргөнүн,
Айтты кебин токтолуп.
Араңардан ылгалып,
Үч жүз кытай биз барып,
Кыргыз колдуу кырылдык
Көрдүк далай кыйындык.
Кол келатат артынан,
Турбагыла кет – деди.
Түп көтөрө барыңар,
Түп Бээжинге жет – деди.
Кашкарды караан кылар дейт,
Кан төгүлүп турар дейт.
Каражүз ылдый Бээжинге,
Бет алышсын булар дейт.
Мен Кашкарга барам дейт,
Барып кабар салам дейт.
Караңгыда көрүнбөй,
Качып келдим араң дейт.
Кажылдатып каткыртып,
Миң кытайдан айрылтып,
Баарыбызды сойду – деп,
Башты кыйнап койду – деп.
Калпы-чынды аралаш,
Айткан жери нак ошо,
Кашкардагы көп кытай,
Качкан жери нак ошо.
Ынанышып кебинен,
Үрктү кытай жеринен.
Талааладык ошентип,
Тайлактын катуу деминен.

Качып барып сары атчан,
Кашкарга барды түн жетип,
Андагы тургун кытайды,
Ого бетер дүрбөтүп.
Жандын баарын чочутуп,
Ат, качырын токутуп.
Кытай болгон уруктан,
Бирди койбой сүрүптүр,
Шаар ичине тургузбай,
Бээжинди көздөй жүрүптүр.
Бусулмандар, уйгурлар
Казы, мупту, тургундар,
Алда кандай болду – деп,
Алар да коркуп кургурлар.
Азирет аптак мазарга,
Жата берди сыйынып
Жалпы момун мусулман,
Жаа алла деп жыйылып.
Сары атчан кытай артынан
Айылды кырган дартынан,
Атантай, Тайлак эгиз эр,
Алтымыш баатыр сегиз эр.
Акылы мол айбаттуу,
Ар кимиси кемеңгер.
Жоо бөрүсү Бөбөтөй,
Жортуулчусу Токочор.
Жол салганда качырып,
Душман мизин мокотор.
Солтодон Олчун эр чыккан,
Тайлак менен тең чыккан.
Боркоктуу Адыл, Бердибек
Жолборс жүрөк шер чыккан.
Кожоберди, Байбагыш,
Кемпир бала, Чомойду
Арка кылып ар качан,
Алдаяр менен Чомонду.
Баарын жыйнап чогултуп,
Асаба туулар ашташып,

Санагы бир миң кол менен,
Кытай менен башташып.
Кызыл айчык туу алып,
Кашкарды көздөй жөнөлгөн,
Калпа, кожо канчалык,
Катын, бала көп өлгөн,
Атактуудан кадимки,
Ак балбандай эр өлгөн.
Чарайналар чапталуу,
Ар шайманы баары бүт,
Аттары семиз тапталуу
Ак боз бээ алдырып,
Ай туягын чалдырып,
Алты күнү жол басып,
Жүргөнүн элге шаң кылып,
Барса Кашкар чоң экен,
Мусулмандар толу экен.
Кытайлардын аскери
Бирде бири жок экен.
Калпа менен эшендин
Кайнап турган жери экен.
Кара курттай кашкарлык,
Жайнап турган жер экен.
Казы, калан, муштулар
Сайрап турган жер экен.
Тайлак баатыр келсе – деп,
Каалап турган эл экен.
Кытайды такыр кырды – деп,
Угуп турган кеп экен.
Аруу шаар Кашкардын,
Айланасы чеп экен.
Алты жерде дарбаза,
Ачылбаган бек экен.
Ал шаардын ичинде
Адамы кумдан көп экен.
Кызыл кайкы чепкенчен,
Кыргыздан түрү таанымал,
Куранды бүтүн жат билген,

Кудай деген кары бар.
Кебез матта маширөө,
Кепичинде наалы бар.
Өтүгүн кыял ойдурган,
Өкчөсүндө шаалы бар.
Эсеп жеткис баары окшош,
Эшек, качыр малы бар.
Кызыктырган адамды
Кызыл куйрук нары бар.
Сап-сабы менен тизилген
Сары сөгөт талы бар.
Жер жемиши көп чыккан,
Мөмөлөгөн багы бар.
Жүгүнүп башы ыргалган,
Жүгөрү деген даны бар.
Алакандай ак зээр
Ак жамбы күмүш зары бар.
Телегейи тептегиз,
Бары жоктун баары бар.
Баатыр Тайлак барганда,
Бадышадай шаңы бар.
Дасторконун көтөрүп,
Даазун* кылган чагы бар.
Кошоматка кой союп,
Тартуусуна тай союп,
Урмат кылып багынып,
Учан теңиз* мал союп,
Мейман кылып күтүптүр,
Миң кошуунга түтүптүр.
Эки ай жатып эрикпей,
Эсебин алып кетипир,
Баары журтка эп кылып,
Байбагышты бек кылып.
Такба чалыш тууралуу
Даарат үзбөйт дем кылып.
Катын алып үйлөтүп,
Кашкар ичин бийлетип.
Баары журту баш таңып,

Баатырлары шаттанып,
Кечпей келдү толкутуп,
Көп кытайды коркутуп.
Алды-алдынан качырып,
Багынтып алып Кашкарды,
Баарын Тайлак башкарды.
Атагын уккан душманы,
Айбатынан жазганды.
Кайта келип элине,
Майыстан, Терек жерине.
Өкүм шейит болду – деп,
Өлгөн-житкендерине
Ашын берип мал сойду,
Ак балбандай эрине.
Эл чогултуп эт берип,
Жазы-Кечүү өөнүнө
Атап бейит салдырды,
Арбактардын көөнүнө.
Ошондогу шейит – деп,
Өлүктөр жатат көмүлө
Андан кийин жылкысын
Жайлоолордун төрүнө
Жайы-кышы бипбирдей,
Бактырды тулаң чөбүнө.
Канаат кылды тай жеген,
Карышкыр, ууру, бөрүгө.
Арпа-Кептеш, Орто-Сырт,
Айры-Таш, Орказганды,
Жайлап турган кезинде,
Жаман даван Аксайды,
Жалгамалап ашепке
Жалганынан жазбайлы
Ууру менен бөрүгө
Уу кылгандан баштайлы.

Бир күнү Тайлак карышкыр, ууру жөнүндө элине жардык кылып, малыңарды ээн-эркин коё бергиле. Карышкырларды экинчи бул тарапка келбес кылам деп айтканы:

Эл жайлоого конгондо
Эрте менен болгондо,
Кымыз ичип, эт жеген,
Үйгө киши толгондо,
Тайлак туруп мындай дейт,
Айтканымды тыңда дейт:
«Жашың менен карынар,
Уккун деди баарыңар.
Ууру, бөрү, карышкыр,
Уялаган чагы бар,
Ошон үчүн силерге
Айтар сөздүн жайы бар.
Жайытынан бекерге
Жоголбосун малыңар.
Жылкылардан тай жептир,
Короолордон кой жептир,
Кордук көрүп кудайдын
Талаада жүргөн итинен
Тамтыгыбыз чыгабы,
Таланып жердин битинен.
Ар кимдин сүттү сүрөгүн
Алып кетет уурулар,
Жылкы кармап ээгинен
Чалып кетет уурулар.
Айылга чууну аябай,
Салып кетет уурулар.
Самаган жерге көрүнбөй
Барып жетет уурулар.
Караңгыда карышкыр,
Мал көрүнсө туурулар,
Бул экөөнө убал жок,
Кайда болсо карманар,
Колго тийсе ууруну
Колу-бутун канданар,
Күн күнөтпөй, түнөтпөй,
Тирүүлөй мага арнаган
Коргошунду оозуна
Эритип туруп куйайын.

Өтүн жарып сыртынан
Эстен кеткис кылайын.
Узун аяк малдарды,
Коё берүү кылыңар,
Жоголуп кетсе окустан
Жооп айтып туруңар.
Кимдин малы болбосун,
Төлөсүн айыл башчысы.
Болбосо тапсын ууруну
Ал өңдөнгөн жакшысы.
Айыл-апаны жыйышсын,
Андайларын тыйышсын.
Андайларды тыйбаса,
Айтканымды кылбаса
Санат кылып урамын,
Сакалдарын жуламын.
Ууру кармап бергенге
Убаданы кыламын.
Атасы кары нарктуудан,
Энеси элге барктуудан
Кыз тандатып беремин,
Балан-бакун дебегин.
Ким карышкыр кармаса,
Тирүүлөй мага арнаса,
Асый чыкма төө берем,
Азуу сайган бээ берем.
Айткан сөздү угуңар,
Жалпы аламан туруңар.
Жайытынан уу кылып,
Жаткызбай айдап кууңар.
Капкан салып туш-тушка
Тогуз жолду бууңар.
Таң атканча кыз-келин,
Көйкөлөйлөп чуркурайт,
Көйнөгүнөн суу өтүп,
Жамгыр жаап шуркурайт.
Ууру, бөрү дартынан,
Улуп иттер чуркурайт.

Көк даакылуу дөбөткө,
Көнкү кыргыз не кылды.
Күткөн малын тим койбой
Бакканынан кээ кылды.
Барымталуу эмедей,
Баса калып алкымдайт,
Безилдешип аялдар,
Бекбекейлеп занкылдайт.
Чогула калса тиш салып,
Куркуратат жылганы.
Чууну абдан түшүрүп,
Чочутуп алат уйкуну.
Койду сүйрөп короодон
Үзүп кетет куйругун.
Топтоштуруп өкүртүп,
Торпогун жейт уйлуунун.
Тополонун тоз кылып,
Тоонун баарын каккыла,
Токтобостон уландар,
Токунуп атка чапкыла.
Мерген болгон адистер
Мынтык менен аткыла.
Кан жалатып оозун,
Кармап тишин чаккыла.
Карышкырдын боозун
Каймал төөгө саткыла.
Тымтыракай жоготуп,
Тынчып үйдө жаткыла».
Дегенинде калың эл
Кары дебей, жаш дебей,
Тандап минип жылкыдан,
Айгыр дебей, ат дебей,
Талаа дебей, түз дебей,
Ашуу дебей, тоо дебей,
Адыр дебей, коо дебей,
Агыны катуу суу дебей,
Карагай дебей, чер дебей,
Жер калтырбай теңдебей.

Бүркүт баатыр көтөргөн,
Мүлүшкерлер жон менен,
Какмачылар ой менен,
Капканчылар жол менен,
Карышкырдын казаты,
Калың кыргыз кол менен.
Тайганчылар талаада,
Мергенчилер тозотто,
Кыйкырыкчы колотто,
Кыжылдашкан толот го.
Бирин-бири сөгүшкөн,
Тамашалар болот го.
Өрт койдурса туланга
Чыга качат кыранга.
Кээ бирөөнөн соогатчы
Сурап жүрөт шыралга.
Бөрү качса бөксөдөн,
Бөлөк жерден өтпөгөн,
Бүркүт барып албаса,
Кош ченгелин салбаса,
Ким калыптыр сөкпөгөн,
Карышкырды мөңкүткөн,
Какмачылар үркүткөн,
Ала жууку кабактан
Карала барчын бүркүттөн
Качып кайда кутулат
Карышкыр, бөрү шүмшүктөн.
Калтарын алып кармаган,
Канжыгага байлаган.
Эңсеп барып жеткирип,
Эр Тайлакка арнаган.
Сөзүн эки дебестен,
Убададан тайбаган.
Буйлалаган төө берип,
Бир далайды жалгаган.
Тайган менен камалап,
Мынтык атып жаралап.
Капкан салып тузактап,

Капка бууп кучактап,
Алып барган андан көп,
Чала өлтүрүп курсагын
Жарып барган андан көп.
Канчыктарын кармашып,
Каңшылаткан андан көп,
Уядан алып күчүгүн,
Кыңшылаткан андан көп.
Дөбөттөрүн өкүртүп,
Уруп жүргөн андан көп,
Адашкандар үйрүнөн
Улуп жүргөн андан көп.
Жүнүн бурдап тайгандар,
Жулуп жүргөн андан көп.
Жайы-кышы тынымсыз,
Кууп жүргөн андан көп.
Кармап алып оозунан,
Бууп жүргөн андан көп.
Жыл маалына келгенче
Алалбаган андан көп,
Куру калып олжодон
Салаңдаган андан көп.
Ойкайындын сыртына
Ор каздырган Атантай,
Терендиги кырк кулач
Чоң каздырган Атантай.
Ордун орто жерине
Кыдырата жээгине
Көгөн тарткан Атантай,
Чөп-чар менен аманат
Жөлөп жапкан Атантай.
Тизип байлап улакты
Маараттырган Атантай,
Карышкырга үнүн уктуруп,
Каалаттырган Атантай.
Ээн жерде бөрүлөр
Эркин жойлоп жүрүүчү,
Улак жеймин деп келип,

Кулап орго түшүүчү.
Амал менен айлалап,
Минтип алды Атантай,
Түнөөсүнө түнөтпөй,
Тинтип алды Атантай.
Бөксө жолдун баарына
Ууну жайды Атантай.
Учан теңиз кыйкырык
Чууну жайды Атантай.
Тайлак кылган буйруктан
Тартынбады калың эл,
Жайы-кышы бир жылы
Жан тынбады калың эл.
Акырында бир күнү
Кармады көк жал баракты.
Карышкырдын төрөсүн
Алган соң ууну таратты.
Көк жалга Тайлак кеп айтат,
Көөнүнө алгын деп айтат,
Үйүнө алып келтирип,
Өз алдынча желпинип:
«Ой көк жалым, барагым,
Жүрбө мында элсинип,
Жамаадан алыс кетип кал,
Көз көргүз жерге жетип кал.
Карышкырдын баарына
Калтырбастан кабар сал.
Айтар сөзүм мына бул,
Ардан канып угуп тур!
Арпанын бети ай талаа
А дагы малга жай талаа,
Көк шибери, тулаңы,
Көйкөлүп чыккан жайкала,
Көрүп малды а жерден
Көөнүнү бурба кайтара.
Кызыгып кетип окустан
Кыргыздын малын байкаба.
Андан ары ашып бар,

Акырын эмес, шашып бар,
Ала-Канчык, Бургуйдун
Адырынан басып бар.
Ала-Жууку, Алайкуу
Анын жерин түздөп бар,
Ооган жакка бет алып,
Опол-Тоону түптөп бар,
Андан дагы мал жебей,
Алды-артыңды тиктеп бар.
Кыргыздан өтүп алыскы
Кызыл баш элин чиктеп бар.
Карышкыр сенден бекинип,
Жеп кетет деп шекинип,
Калаа салган элдер бар,
Какыраган чөлдөр бар,
Как алдынан кез болот,
Катмары көп белдер бар.
Кокон барсаң кожо бар,
Омбуга барсаң орус бар,
Торопою токтудай,
Тооктору тогуз бар.
Аны күткөн жолойлуу
Өзүбек менен ногойду
Андыбастан кыргыздын
Малын жеген оңойбу.
Сен карышкыр көкжалы,
Мен кыргыздын сырттаны
Ан үчүн өлбөй, соо баргын,
Белин ашкын тоолордун,
Карышкырдын баарынан
Кантели деп жооп алгын.
Үйрү менен үч тогуз,
Төрөсү менен төрт тогуз,
Канчыгынан канчасы
Дөбөтүнүн барчасы,
Күчүктөр чубап артынан
Ээрчип сени жөнөсүн».
Деп каадырлап урбастан

Карышкырдын төрөсүн,
Кош жылаажын коңгуроо
Мойнуна бекем тактырып,
Кызыл-тазыл кооздоп,
Кымкап жабуу жаптырып.
Андан башка бөрүнүн,
Эркектерин беттетип,
Эки-экиден кошоктоп,
Эстен кеткис зиттетип*,
Канчыктардын көтөнүн,
Кош кайыктап бүрдүрүп,
Тукумдабай жүрсүн деп,
Турган элди күлдүрүп.
Койчуларга коштотуп,
Короодогу итти үрдүрүп,
Кээ бирөөнүн оозун,
Кемээчтетип жүгөндөп,
Улуп уншуп жүрө бер,
Ушу сенин күнөөң – деп.
Жүнү жакшыларынын.
Сыйрып алып терисин,
Ала тап, даакы болгондон,
Жарамсыздан элүүсүн,
Айдап четке чыгарды,
Ким билет кайра келишин.
Зыянкеч деп кыргыздын,
Малын жеген бөрүнү,
Мамындай кылып жоготкон,
Баатыр Тайлак жөнү бу.

КАЗАК ЭДИГЕ ТӨРӨНҮН КЕЛИШИ

...Кокондук менен доолашып,
Кытайды кырып жоолашып,
Карышкырды сүрдү деп,
Канчалык угуп түрдүү кеп,
Сары-Аркадан сан казак,

Көкчө тоодо көп казак,
Орол, Омбу жердеген,
Учу-түбү бек казак.
Ошончо журтун бийлеген,
Оолуккандай сүйлөгөн,
Эр Эдиге төрөнү
Эч ким жеңип ийбеген.
Түркүстанда туругу,
Түмөн казак улугу,
Эдигени көкүткөн,
Кокондо хандын кылыгы.
Казактан көп кол жиберген,
Тайлакка тарапчылыгы,
Хан Эдиге дос болуп,
Эзилип көңүл кош болуп,
Кыргыздарды кыргын – деп,
Кыяматтай кылгын – деп,
Отурган ордун кетмендеп,
Отко жаккын уугун – деп
Аркадагы Тайлактан,
Араптын кунун куугун – деп.
Акыреттик дос болуп,
Анты, шертте туруң – деп,
Такка минген баашасы,
Алда канча мал берип,
Алтын, күмүш зар берип,
Манаттан канча тон берип,
Ак теңгеден сом берип,
Казаналуу бадыша,
Аябастан мол берип:
«Аркалыктын Ала-Тоо,
Айланасы бекем – деп,
Алты жүз муршап женилди,
Алым келбейт экен – деп,
Жердин ыгын билесиң,
Жездем келдүү* төрөсүн,
Алашың алты сан болуп,
Аскериң арбын жөнөсүн.

Досум төрө Эдиге,
Айтканыма көнөсүн.
Алып келсең Тайлакты,
Казынамды бөлөсүн.
Кара башым сеники,
Кармап тирүү алып кел,
Калган элдин баарына,
Каран түндү салып кел.
Боюнда болсо алганы,
Канжарлап ичин жарып кел,
Тукум курут кылып кел.
Тууну кандап кырып кел,
Чарбасын чаап айдап кел,
Чабалдарын жайлап кел,
Баатырларын байлап кел.
Сооттуусун сомдоп кел,
Чочморлуусун оңдоп кел,
Калкын бүтүн аралап,
Карышкырча жойлоп кел.
Кыз-келинин энчиктеп,
Кызыгында тойлоп кел.
Бул ишиме жарасан,
Элди сага көп берем,
Акмечит менен Ташкенди
Энчине басып өткөрөм.
Сыр-Дайранын өйүзүн
Жерсинип ал, жан досум,
Ташкендеги журтумду,
Элсинип ал, жан досум».
Дегенинде турабы,
Эр Эдиге козголуп,
Сандап жаткан казактан,
Балан деген жок болуп.
Шайланып он миң кеминде,
Салдырган кесе белинде
Андан-мындан куралып,
Чымкент, Сайран жеринде
Дүйүм болду баарысы

Чынкураан айы ченинде.
Атты ыраңга толтуруп,
Айгайлаган казагы,
Түнөгөн жерин жарсытып,
Кыргызга өттү азабы.
Түмөн кошуун дуулдап,
Түп көтөрө толкуган,
Дүбүртүнөн козголуп,
Жердин жүзү солкуган.
Карга учкусуз жол болуп,
Калың казак кол болуп,
Таластагы кыргыздын,
Таланганы шор болуп,
Канча малдар союлуп,
Катын бала кор болуп.
Кутчу менен саруудан,
Курама журттун баарынан,
Ажыратты бүлүнтүп,
Колундагы малынан.
Керегесин кыйратты,
Келин, кызын ыйлатты,
Түндүгүн жерге түшүрдү,
Төтөгөлөр үзүлдү.
Кырчоолору кыркылды,
Кыйналып элдер туркулду.
Асманга күлүн сапырды,
Салды заман акырды.
Тамтыгын тартпай чыгарып,
Талап ал деп бакырды.
Төрөсү буйрук кылган соң,
Козголбой кошуун жатырбы.
Азыгын арбын камдашып,
Аттарды кармап тандашып,
Адамдан союп желдети,
Асаба туусун кандашып.
Атагы кыргыз билсин – деп,
Таластын элин бүлүнттү,
Каптап чыгып калың кол,

Кара жандан түнүлттү.
Казактын колу келерин,
Кабар угуп кан Садыр,
Кетмен-Төбө жердеген
Сексендеги чал Садыр.
Ат чаптырып тил берип,
Алыскы жерден эл жыйган,
Жоонун мизин кайтарчуу
Жолборс жүрөк шер жыйган.
Сарбагыш, бугу, солтодон,
Саяк келип ортодон,
Суусамырга куралып,
Жер ортосун болжогон.
Чогулгандар баарысы,
Айтышты кеңеш-акылды,
Чабарманды чаптырып,
Чоро Тайлак баатырды,
Чочугандар келсин - деп,
Наама жазып чакырды.
Майыстанда Тайлакка
Барып жетти кабарчы,
Кош аттап бир күн, түн менен
Салып жетти кабарчы,
Тайлакка кабар келди – деп,
Боркоктуң уулу Бердибек,
Болумдуу баатыр Токочор,
Колунда туулар делбиреп.
Жоо бөрүсү Бөбөтөй,
Кожоберди агасы,
Көй кашкалар чогулуп,
Жөнөгөн окшойт чамасы.
Нарындын суусун кечкен дейт,
Молдонун белин ашкан дейт,
Болжолдуу жерди баскан дейт.
Калгандары келгиче
Соң-Көлдө өргүп жаткан дейт.
Кереге-Таштын оюна
Кермелерин тарткан дейт,

Кемегени казган дейт
Жалынын жаба жаккан дейт,
Жан казанын аскан дейт,
Төлгө кылып ал жерде
Төрүнөн арык чапкан дейт.
Женер болсом душманды,
Деп ырымдап казган дейт.
Кереге-Таштын булагын
Бурган жерден аккан дейт,
«Бурган суу» – деп аталып,
Ошондон кийин айткан дейт.
Туура келип төлгөсү,
Душманын женип кайткан дейт.
Туу көтөрүп, бээ союп,
Элин эрте жөнөтүп,
Жумгал ылдый жол менен
Жыйылган колу көп өтүп,
Көкөмерен бойлогон,
Күлдүрөгөн дайрадан,
Ат салышып ойногон.
Ийри-буйру кечишти,
Имерилип өтүштү,
Суусамырда кыргыздын
Чогулганын көрүптүр,
Алдынан тосуп Тайлакка
Алары салам бериптир.
Ай туягын жетелеп,
Ак сакалдуу карылар,
Алтын айчык туу кармап,
Кайрат кылган чагы бар.
Хандан келген Эдиге,
Каптап кетер алы бар.
Кантер айла табалбай,
Улам киши чаптырып,
Утурлатып бастырып,
Жолун тосуп Тайлактын,
Жоого тийчү эрендер,
Жолборс жүрөк берендер,

Жалаң кылыч байланган,
Жаштары мыкты кеменгер,
Карышкырдай чамынып,
Каршы алдынан келгендер.
Урматташып Тайлакты
Уруудан чыккан мергендер,
Учурашты шарт менен,
Өлүп кетчү ант менен,
Өргө карай кылкылдап,
Көккө чаңы буртулдап,
Кошулуп арбын кол болуп,
Ала-Бел өтмөк жол болуп.
Таластагы саруулар
Тамтыгы чыгып кор болуп.
Ташкенден бери куралган,
Эдиге төрө зор болуп.
Төрөнү жеңип алууга,
Айласыз алды тор болуп,
Эки атадан тараган,
Оң менен жалпы сол болуп.
Тайлактын барып калганы
Тагдырда иши оң болуп.
Кеп-кеңешти бүтүрүп,
Душманына күтүнүп,
Ала-Бел барып жай алып,
Жылкыдан асоо тай алып,
Жатышты булар түн кирип,
Топ-топ болуп таралып.
Эртеси эки эл бет болуп,
Ала-Бел өтмөк чек болуп.
Кокон ханы бар десе,
Эдигеге эр болуп,
Арап өлгөн себептен
Азар түмөн кек болуп.
Убада берип Эдиге,
Кыргызды кырам деп коюп,
Кызыл алтын, күмүшүн,
Кызыгып алып жеп коюп.

Кынама жорго теңселип,
Кымбатын кийип белсенип,
Санжаптуу* жарак байланып,
Сакалы белден сеңселип.
Боз аргымак коштотуп,
Үпчүн* жаап боштотуп.
Күмүш ээр найманча (нун баштуу)
Минген төрө Эдиге.
Манат* чепкен, сайма шым,
Кийген төрө Эдиге.
Белине кесе*, бото кур*
Чалган төрө Эдиге.
Хандан арбын олжону
Алган төрө Эдиге.
Курут, май азык куржунга
Салган төрө Эдиге.
Басташканды жыгуучу
Балбан төрө Эдиге.
Кокондогу паашага
Жардам төрө Эдиге.
Тууну тиккен дөбөгө
Туйгун төрө Эдиге.
Таңдайы таңшып сүйлөгөн,
Булбул төрө Эдиге.
Жаактууга жай бербес,
Чечен төрө Эдиге.
Жалпы казак журтуна
Көсөм төрө Эдиге.
Он миң колду самсытып,
Ала-Бел өтмөк белине.
Ашып келди Таластан
Суусамыр гөй-гөй жерине.
Сөзгө жуйрук чеченден,
Кызыл тили безенген,
Мыктыдан элчи жөнөтүп,
Эр Тайлакка кезенген.
Элчилер келип кыргыздын
Кыйынынын алдына

Тартынбастан муну айтат,
Сөзгө кулак кандыра:
«Чородон Тайлак чыгыптыр,
Чоркоктуң ишин кылыптыр.
Жериндеги Кокондун
Желдеттерин кырыптыр.
Кары, жашың дебестен,
Калың кыргыз, угуп тур.
Айт дегенин айталы,
Өкүмү болот улуктун.
Алыскы жерден кол ашып,
Ашуулуу нечен тоо ашып,
Агыны катуу суу кечип,
Арадан арбын түн өтүп,
Ай жарым он беш күн өтүп,
Келетабыз мүнөтүп.
Түбүндө Кокон жиберди,
Сүрүп кел деп силерди,
Өзүбек, ногой, казакты,
Өзгө баарын имерди,
Түркүстөндүн аймагы
Түп көтөрө багынды.
Эдиге төрө чоңумдан
Элчи келген чагымды,
Уктуруп көрүп кетмекке,
Улуу, кичүү карынды
Тайлакты кармал кетүүгө
Мойнубузга тагылды.
Ордо кызды таратып,
Ою менен болуптур,
Туткасы болуп кыргыздын,
Туурга жаны конуптур.
Ордолуу ханга катылып,
Обу жок шиши толуптур.
Ан үчүн арбын кол ашып,
Каптап чыгып келиппиз,
Араптын өлгөн кунуна,
Келебиз байлап дедик биз.

Элчи болуп бар деди,
Эдиге сындуу төрөбүз,
Амырында болгон сон
Айтканына көнөбүз.
Айбатың кыргыз зор болсо,
Ат салыша жөнөнүз.
Эркин тоодо эсирип,
Ээн жаткан эл экен,
Канеткенде Тайлагың,
Тирүү калам деди экен.
Эрдемсиген эр болсо,
Эдиге менен тең болсо,
Жекеге Тайлак чыкпайбы,
Женип алса жыкпайбы.
Алдырып койсо төрөгө,
Ажалы болсо өлбөйбү,
Азабы болсо көрбөйбү.
Арбактар ханды колдосо,
Абийирин баштан болбойбу,
Башка кыргыз баш кошуп,
Багынып карап бербейби.
Атантайдай агасы,
Ак үйлүүгө келбейби.
Эсенкулдун Ныязбек,
Элди бүтүн билбейби.
Хандан келген кылычты,
Карысына илбейби,
Жекеге Тайлак келбесе,
Элди Эдиге чабам дейт,
Аял, эркек баарыңа
Акыр заман салам дейт.
Кыз, жигитин кырам дейт,
Кыяматтай кылам дейт.
Башын кесип Тайлактын,
Ханга тартуу кылам дейт.
Кокондогу паашанын
Колуна жыгач улайм дейт,
Кожо, молдо көп журтун

Козголбостон сурайм дейт.
Букардагы паашанын
Бутуна жыгач улайм дейт,
Бутка ченеп алтын жип,
Бусурман элин сурайм дейт.
Буруп айтар төгүн жок,
Мындан бөлөк кебим жок.
Төрөдөн келген элчинин
Тил тартууга келчүмүн,
Жооп бергин, кыргыздар,
Кары, жашың биригип,
Хандын када* дарына,
Калбасын баштар илинип.
Чилдей тарап туш-тушка,
Чогулган элиң качпасын,
Чоголдорун чорчондоп,
Чочугандан шашпасын.
Эдигени көрдүнбү,
Боз аргымак ойнотот,
Боорунарды тешкилеп,
Болот найза сойлотот.
Кан агызып бул жерге,
Карга, кузгун жойлотот.
Качар болсоң шайыңды айт,
Кармашар болсоң аныңды айт,
Уңгусу курч найза алып,
Жекеге чыксаң атка мин.
Калкан кийип башыңа,
Карыпчыңды каттап ал».
Деп айтышып элчилер,
Кайра тартты жолуна,
Кара курттай кайнаган,
Калың казак колуна.
Элинин баары бел байлап,
Эдиге төрө чоңуна,
Кызыл кыргын салмакчы
Кыргыздын түшүп соңуна.
Аңгыча кыргыз үйүлдү,

Ала-Белге сүрүлдү,
Элчилер мындай деген соң,
Элдин көбү түнүлдү.
Тайлак минген буурулдун
Жал, куйругу түйүлдү.
Жекеге жалгыз чыгам – деп,
Жалындуу жүрөк сүйүндү.
Жаман жерде колдо – деп,
Жаратканга сыйынды.
Жалпы журт берип батасын,
Жайма сөздөр тыйылды.
Эдиге өзү алп эле
Эч ким буга даабаса,
Тартынбай Тайлак чыкпайбы
Сайышууга кааласа.
Айкайлаган чуу түшүп,
Асаба – желек туу түшүп,
Күн батышта көп казак
Көлдөлөн тартып дуу түшүп.
Тополоң түшүп, топ түшүп,
Жер көрүнбөй боз түшүп,
Жекеге деп ун салып,
Желе тартып дүң салып,
Аргымагын арчындап,
Колунда найза калтылдап,
Ителгидей баркылдап,
Иймекей кылыч жаркылдап,
Болумдуу төрө Эдиге,
Боз кисе жанда шаркылдап.
Тердиги күмүш келишкен,
Теминөөрү салпылдап,
Кара болот ооздук,
Качыратып карсылдап,
Темирден така урдурган
Тамандары тарсылдап.
Каалаганым эр Тайлак,
Кайдасың деп айгайлап.
Эл карааны көрүнгөн,

Алыскы жерден качырды,
Өргө салып ураандап,
Өзүн-өзү чакырды.
Айбатына чыдабай,
Качмак болду кыргыздар,
Акылынан адашып,
Шашмак болду кыргыздар.
Кайраттуусу Тайлакка
Кабар кылып бел байлап,
Эсенкулдун Ныязбек
Эндеше* болгон элди айдап.
Качыкеден Эраалы
Каарланып дем байлап,
Карап турган кези эле
Кабылан Тайлак өзү эле.
«Коё бер деп тизгинди
Колго чапты Чомонду.
Коркунчулуу жерлерде
Коштоп алган оңорбу»,
Деп качырды турбастан,
Буурулдун башын бурбастан.
Акырекке болжолдоп,
Ачкан көздү жумбастан
Чарайнага чака-чак,
Такалган найза така-так,
Коркуп турган элдерге,
Кошул-ташыл шака-шак.
Ким-кимиси жыгылбай,
Кыйкырыктар чуру-чуу,
Арбак, кудай колдо – деп,
Алда канча ызы-чуу.
Кайта айланып бет болуп,
Бири-бирине кек болуп,
Экинчи найза салышкан,
Кол кыбасы канышкан.
Өжөрлөнүп баатырлар,
Өлчөөсүн байкап алышкан.
Тор көзөнөк зооттор,

Чоюлуп олпок сүзүлгөн.
Чопкуттун боосу бырчылдап,
Үпчүлүктөр* үзүлгөн.
Үчүнчү жолу алыстан,
Качырганын карасаң,
Кар учурган бороондой
Үстү-үстүнө камчылап,
Үркөп менен тогоолдой
Жакындашып келгенде,
Жандын баары чуркурап,
Чаткаяктар чаң болуп,
Чакмак таштай дыркырап.
Мелтиреген найзалар,
Бетти жара тилгендей,
Качырышты катуулап,
Бир-биринен ийменбей.
Тилмек турмак учтары
Өпкө, боорун булккандай,
Тебетей ыргып кеткендей,
Денинен башты жулгандай.
Карыпчын, соот, чопкутту,
Катары менен тешкендей.
Тепчип кетсе кокустан,
Ичек, кардын эшкендей,
Көрүп турган кишилер,
Жандан аша кечкендей.
Жасоолу арбын болсо да
Жабыла качып кеткендей.
Аттары кулак жапырса,
Аябай эрлер бакырса,
Ураан тартып чакырса,
Бирин-бири качырса,
Карагай найза сунушса,
Карсылдашып урушса,
Казак, кыргыз кошууну,
Бетме беттеп турушса.
Баатыр Тайлак бир сайган,
Бул өңдөнүп ким сайган.

Эпкининен козголуп,
Эдиге төрө кыйшайган.
Эки көзү алактап,
Ээрден көчүк кылтайган.
Он ийиндин мүрүсү,
Такыр колтук түп деген,
Болжолдуу жерге тийгенде,
Ак келтедей дүп деген.
Айтылуу төрө Эдиге
Ат үстүнөн күп деген.
Ала салып бир ташка
Артылып калды үстөмөн.
Артында андып Эраалы
Ак бараңын түздөгөн,
Ордунан тура бергенче
Атып салган Эраалы.
«Эдигенин жаткан жер,
Эраалынын аткан жер»
Деген атак эмгиче,
Байыркыдан калыптыр.
Каптап келген казакка,
Каран түндү салыптыр.
Дөөкүрсүгөн төрөнү,
Баатыр Тайлак сайыптыр.
Ошо бойдон ат коюп,
Аралап кирип барыптыр.
Артынан канча баатырлар
Жоо качтылап чапкылап,
Бир миндей кыргыз түрүлүп,
Мынтыкчандар аткылап,
Түтүндөн киши көрүнбөй,
Күпсүрдөн* дары төгүлбөй,
Милтелерге от коюп,
Учуна кызыл чок коюп,
Тууну көздөй бет алып,
Турган адам жок болуп,
Баатырлардын колунда
Бараңдын баары октолуп,

Карамалап бир-бирин
Бир паска тыным жок болуп,
Түрүлгөн казак кошуну,
Туралбады токтолуп.
Качты жапырт аламан,
Кайра нары козголуп,
Чочморлуулар чокуга
Чаап жүргөн андан көп,
Чопкуттарын олжолоп,
Таап жүргөн андан көп.
Шылк этмелер чекеге
Кадалгандар андан көп,
Тамтыгы чыгып бүлүнүп,
Талангандар андан көп.
Ай балтанын уңгусу
Баткандары андан көп,
Талкаланып баштары
Жаткандары андан көп.
Кызыл кандар суу болуп,
Аккандары андан көп,
Үстөмөндөп, өбөктөп,
Жыгылгандар андан көп.
Үйүн көрбөй талаада
Кырылгандар андан көп,
Алды качып кутулган,
Аркасы колго тутулган
Эдигенин көп колу,
Ээн жерде бузулган.
Ал урушта ким өлдү,
Айтылуудан бири өлдү.
Атагы чыкпай жүргөндөн,
Алда канча эр өлдү.
Кара аламан казактан,
Казаа жеткен көп өлдү.
Ит менен кушка жем болуп,
Эки жактан тең өлдү.
Эдигедей төрө өлдү,
Ээрчип келген эл өлдү.

Кокондуктун саатынан,
Коромжу болду журтубуз.
Мурунку кезде ошентип,
Бузулган экен ыркыбыз.
Колго түшкөн казакты,
Көрсөтүп нечен азапты,
Тирүүсүн байлап кул кылып,
Аш бергенде тул кылып,
Мойнунан күрмөп байлатып,
Боздотуп уруп айдатып,
Байгеге сайып ийчү экен,
Ботодой көзүн жайнатып.
Аттын ээси алчуу экен,
Азабын аштай кайнатып.
Соогатына берчүү экен,
Колдон колго сайлатып.
Же болбосо бөлүктө,
Мүчө кылып бөлчү экен,
Ата-атанын уулуна
Алдына тартуу кылчу экен.
Ошондогу казакты
Он эки топко бөлүптүр,
Адигине, Тагайдын
Уругуна бериптир.
Уулдун уулу угуптур,
Бүлө кылып алгандар,
Эл ичинде жок эмес,
Эми да бар балдары.
Буга далил келтирип,
Элестетип чиели,
Калаты жок анык бейм,
Карылардын билери.
Ныязбекке чыгарып,
Мөөсүлүнө* он казак
Берген экен ошондо
Бирөө балбан чоң казак.
Чоң казактын тукуму
Сегизбектин бирине

Энчисине басылып,
Киргизиптир үйүнө.
Сегиздин бири Ырыскулбек,
Алган экен кулданып,
Улуту казак Касымбай
Азыр да жүрөт шумданып.
Буркандын сазын жердешет,
Бир уруу казак эл дешет.
Эми Кайдуу, Чоконун,
Тукуму менен тең дешет.
Туткунда болгон көп элдин
Олжосун кыргыз үйдү дейт,
Тон-тоноосун чогултуп,
Орто жерге жыйды дейт.
Эки тизгин, бир чылбыр,
Эр Тайлакка тийди дейт,
Ырымдап барып Бөбөтөй,
Тизгин кесип кыйды дейт.
Ортодогу олжону
Камчыга ченеп бөлдү дейт,
Атантай менен Тайлактын
Айтканына эл көндү дейт.
Кайра тартып келди дейт,
Калкын аман көрдү дейт,
Ырыскул бий атасы
Ажал жетип өлдү дейт.
Анжыянга жүктөтүп,
Арстанбапка көмдү дейт.
Ар шайманын белендеп,
Ашын мыктап берди дейт.
Арпанын башы жайыкка
Айылы барып конду дейт.
Анжыян, Арка дебестен,
Адамга талаа толду дейт,
Ар түрлүү мөрөй болду дейт.
Табактан миңди кырдырган,
Тарттырып этти жылдырган
Аштын көркү болсун – деп,

Алыстан ырчы алдырган.
Ак желек сайып түндүктөн,
Жүгүнө тулду жайдырган.
Көпчүлүк болуп он беш күн,
Адамдын баары дүрбөгөн.
Ошол ашты башкарып,
Жообасар баатыр бийлеген.
Түндүктөн түтүн булаткан,
Түтүнгө түтүн улаткан,
Берекелүү болсун – деп,
Бээлерди жарып сулаткан.
Жал-куйругун түйдүрүп,
Чабарда атты чубаткан,
Чаң асманга созулган,
Чандан күлүк кошулган.
Күнүгө мөрөй жаңыртып,
Күчсүздү күчтүү багынтып,
Күрөш менен энишке
Балбандарды камынтып.
Бакан берип колуна,
Баатырларды чамынтып.
Таз сүзүшмө, эр сайыш,
Жылаңач камчы чабышмак,
Карсылдашып сүзгөндө,
Кашка тиштер кабышмак.
Өпкө чапты, ит тартыш,
Өжөр таздар койгулап,
Аябай жерди чапчылап,
Аркандарды чойгулап,
Кээ бирөөнүн чокусу,
Кызыл жаян кан болуп,
Кыраан каткы күлкүлөр,
Кыйла жерге даң болуп.
Байгеси көп алардын,
Байлаган тогуз мал болуп.
Чабал таздар чаба албай,
Чарчаганда дал болуп.
Эл ирээтке салгандар,

Элүү, кырктай балбан бар,
Ак жоолук менен баштарын,
Аркы-терки буудурган,
Каскак берип колуна
Тартипсизин куудурган.
Кызылдан кымкап кийгизген,
Кырк ак боз ат мингизген.
Кызыктуу сонун аш берип,
Кыргызга дайнын билгизген.
Керме тартып аркандан,
Кемчет, кундуз, калтардан,
Келгин элге мүчө – деп,
Берген соң ашы таркалган.
Таарынып киши кеткен жок,
Тайлак өңдүү залкардан.
Батасын алып кыргыздын
Көп жашаган картаңдан.
Эл бирдиги тийген соң
Ким да болсо жалтанган.
Алыскы Кокон хандары
Айбатынан келалбай,
Атайын майдан салышып,
Араптын кунун деги албай.
Азирет деп эшенди,
Ак селделүү чеченди,
Анжыян менен Ташкенди,
Алардан курап аскерди
Жата берген жери ошо.
Басташканын колоткон,
Баатыр Тайлак эр ошо.

ТАЙЛАКТЫН ӨЛҮМҮ

Кокондун ханы аталган,
Кожодон бирди жиберген,
Аркага барып жүргүн – деп,
Алдап аны имерген.

Дары-дармек көп берип,
Даваандан атчан өткөрүп,
Тайлактын элин аралап,
Үч, төрт жыл жүрүп чамалап,
Өлтүрүүгө Тайлакты,
Өзүнчө кыл деп далалат.
Дарыкерди жөнөтүп,
Тапшырды акка* аманат.
Колуна таяк кармаган,
Кудайга жанын арнаган.
Куран окуп ар качан,
Кулчулуктан танбаган.
Башым деген кишиге,
Баштыктан дары камдаган.
Караңгы элди ынантып,
Калпынан кожо алдаган.
Табыпмын деп кеселди,
Тамырын барып кармаган.
Айылдан айыл кыдырып,
Мусапыр кожо атанган.
Баласы жок туубаган,
Катындар канча бата алган.
Тумар жазып берем – деп,
Түнөгөн жерден ат алган.
Касиеттүү көрүнүп,
Калган эмес катардан.
Түш көргөндү жоруган,
Алакан жайып колунан,
Апың-үлүң дем салып,
Сылап коёт жонунан.
Бул кожонун кабары,
Элден элге угулган,
Кудай десе көк түтүн,
Оозунан чыгып бурулган,
Сүкүт тартып олтурса,
Сүзүлүп көзү жумулган.
Тескери карап имерип,
Тесбесин бирден сыдырган.

Ар ким угуп чакырып,
Айылдын баарын кыдырган.
Башына селде орогон,
Баштыкка шуру сологон.
Баабединди пир десе
Бакшынын баары кологон.
Бир жыл туруп Терекке,
Жөнөдү Тогуз-Тородон.
Анда Тайлак кыштаган,
Майыстанда өтөккө.
Эми-дому бек кубат,
Көнүлдөгү төтөккө.
Чакырып ар ким кондурад,
Мусапыр кожом келчи – деп,
Үйдөн куру чыгарбай,
Тай беришет энчилеп.
Эки жылы Тайлактын,
Айлында жүрдү байырлап,
Дары, дармек, көр-жерин,
Талаага коёт дайындап.
Кээде отун көтөрүп,
Апендидей кууланат.
Кээде минип атына,
Колуна дүнгө курду алат.
Дөнгө чыгып кыйкырып
Дүнгө курду булгалап.
Кандай адам десин – деп,
Алда нече шумданат.
Сенде сасык албарсты
Бар экен деп жулмалап,
Кээ бирөөнү кол-бутун
Кармай берет уйпалап.
Ошонтуп жүрүп далайды
Өрттөдү белем куйкалап.
Бир күнү Тайлак барыштыр,
Атантайдын үйүнө,
Андан көрүп кордукту,
Арманы артык дүнүйө.

Атантай мурун кестирген
Кабактан бир түп теректи,
Бутагынан чаптырган
Бозо салчу челекти.
Түбүнөн чара сомдоткон,
Төрт чеберге оңдоткон.
Аркы-терки төрт киши,
Отуруп чапкан ичине,
Болжолу ошол чарасы
Кайдан болсун кичине.
Аны менен бир бозо
Сүздүрүптүр Атантай,
Чоң боз үйдүн эшигин
Түрдүрүптүр Атантай.
Ал бозону дем албай
Ичкен окшойт барган эл,
Дуулдашып, кызышып
Мас болгонбу калган эл.
Андан-мындан кеп чыгып,
Атаңдын көрү деп чыгып,
Атантайдын балдары
Агасына бет чыгып,
Жаакташып жажылдап,
Сөз талашып ажылдап
Камчыны үйрүп Тайлакка
Карма дешип кажылдап.
Алты, жети бир тууган
Атантайдан туулган,
Тең тууганбыз билгин – деп,
Тайлакка камчы суурган.
Эң кенжесин эр Тайлак,
Баккан эле башынан.
Бала кылып асырап,
Балтыр бешик жашынан.
Он бешке бала толду эле,
Ойлонор кези болду эле,
Боорун бөлүп Тайлактан
Болуша албай койду эле.

Тигилерге жан тартып
Ызалады сөз менен,
Атантай тилдеп чыгарып,
Акырайган көз менен.
Дуу-дууну басып таратты,
Тең туугандык адатты.
Кармап алып балдарын,
Камчылатып сабатты.
Тантыгандар ошентип,
Тайлакка кылды тарапты.
Баласы жок деди – деп,
Ызаланып эр Тайлак,
Сегиз жашар Осмонду,
Медер кылып бел байлап,
Үйүнө келди бастырып.
Туш-тушка киши чаптырып,
Жети жерден кыз алып,
Жез билектей уз алып,
Тукумум арбын болсун – деп,
Тогуз катын алыптыр,
Тууганына күйүгүп,
Туш-тушка торду жайыптыр.
Эң улуусу Осмон – деп,
Орустун жолун тоскон – деп,
Баяке менен Майорду,
Байлап уйга кошкон – деп.
Келдибекти керген дейт,
Керип сабап берген дейт.
Алты жыл көрүп азапты,
Керээзин айтып келген дейт.
Экинчи уулу Баракан,
Найзакерден мыкты дейт,
Бетине келген душманы,
Бир жагына ыкчуу дейт.
Кашкарга барып турам – деп,
Көгарттан көчү ашкан дейт,
Батына албай кадимки,
Баатыр Шабдан качкан дейт.

Жекеге чыгып Баракан,
Бастырып кайра тарткан дейт,
Тайлактын тогуз катыны,
Тогуз уул тууган дейт.
Өз-өзүнүн тушунда,
Душманын жоолап кууган дейт.
Балдары майда кезинде,
Майыстандын түзүндө,
Коконго бүлүк салары,
Эр Тайлактын эсинде.

Талап кылып кат берип,
Таластан бери чакырды,
Санаасы бузук душманга,
Салам деп заман акырды.
«Алты шаар Анжыян,
Айланасы кең деген,
Ак калпактуу кыргызга,
Ылайыктуу жер деген.
Ата-атанын уулуна,
Бирден шаар суратам.
Ан үчүн коошун кел деген,
Көк чапандуу кожону,
Мурунтан эч ким жеңбеген.
Падышасын өлтүрүп,
Тагына барып минейин,
Дабасын таап сыпаанын,
Таажысын башка киейин.
Дарбазасын талкалап,
Ордосуна кирейин.
Канат, куйрук жетилди,
Карчыгадай тиейин.
Канча манат тондорун,
Кат катынан илейин.
Жер аягы бошосо,
Жазында кыргыз чогулгун,
Инша алла көрөрмүн,
Ичинен чыгып сонундун».

Деп ошонтүп туш-тушка,
Кабар берип, кат жазды,
Жатык тилдүү чеченден,
Чабарманды атказды.
Кыргыек учуп, күз өтүп,
Кылычын алып, кыш өтүп,
Жалган куран ай өтүп,
Жардысынан бай өтүп.
Чынкурандын башында,
Отуз жети жашында.
Оюн салган тай союп,
Жаткан кези Тайлактын.
Ордо салып, упайды,
Аткан кези Тайлактын.
Тамашасы таң менен,
Аткан кези Тайлактын.
Бир күнү башы ооруган,
Ажал өлүм тооруган,
Чыдай албай алдастап,
Чыкыртып келди кожону,
Тамырын кармап олтуруп,
Ташта деди бозону.
Башыңызда кан бар – деп,
Дарысын алып ичирди.
Наштарын* сууруп белендеп,
Кан алууга күтүндү.
Ичине албарс* жүгүрткөн,
Ийнеден өткүр наштары,
Болжолдуу жери ушу – деп,
Мурунга сайып таштады.
Сайганда Тайлак солк этти,
Боконо жүрөк болк этти,
Ичирген дарыга аралаш,
Уусу бар анда кошулуу,
Албарстап кан алган соң,
Алдында чара тосулуу.
Кан токтобой шорголоп,
Катын, балдар корголоп,

Кооп кылып кожосу,
Бүжүрөп турат жорголоп.
Куп болду деп жымылдап,
Ичинде бетбак кымылдап,
Тайлактын эси ооган соң,
Качып кетти чымылдап.
Карангыдай билинбей,
Аягы жерге илинбей,
Карбаластап үй-бүлө,
Кайгырып капа болгондо,
Күүгүмдөн кийин түн кирип,
Жылдыз кармап* толгондо.
Садага эти бышканча,
Кансырап Тайлак жыгылды.
Сүйлөөрүнө дарман жок,
Сүзүлүп көзү жумулду.
Оозунан түтүн бур деди,
Отурган элдер чур деди.
Өкүрүк чыгып дүңгүрөп,
Жер көчкөндөй күңгүрөп,
Катын-бала чуру-чуу,
Кайгырышкан ызы-чуу.
Иттер улуп-уншуган,
Элдин баары туңшуган.
Эзилип жүрөк кайгырып,
Эр Тайлактан айрылып,
Алакандан чаң чыгып,
Атаны кокуй деп ыйлап,
Элдин ээси өлдү – деп,
Эзилип канча көп ыйлап.
Кулунум деп өкүрүп,
Кожоберди кары ыйлап.
Артынан боздоп буркурап,
Атантай бий дагы ыйлап.
Аны көргөн адамдар,
Аламандап баары ыйлап.
Алдага жетип наалышы
Ага, иниси зар ыйлап.

Чабаган кетти Жумгалга,
Чакыр, Каба тууганга,
Сарбагыш, Бугу, Солтого,
Намысты бирге кууганга.
Ат-Башы, Нарын, Алайга,
Адигине, Тагайга,
Тайлак өлдү деп угуп,
Кабар кетти далайга,
Кутчу менен Сарууга,
Курама журттун баарына.
Кайран Тайлак өлдү – деп,
Кадырын билген карыга.
Калтырбай кабар салганда,
Калкы келди арманда,
Кейибей киши калбады,
Бу дүнүйө жалганда.
Катындар кара салынып,
Айдай бетти тыттырып,
Андагы адат боюнча,
Тырмактатып жырттырып.
Ыскатына* ат токуп,
Чоң үйүнө тул салып,
Бала, чака баарына,
Башына кызыл кур салып.
Шаани, шөкөт көп кылып,
Мүчөсүн элге бөлдүрүп,
Ынтымак менен карылар,
Эр Тайлакты көмдүрүп.
Топурак салып келген эл,
Кеткен экен таралып.
Артында жетим жаш балдар,
Арманда болуп жаралып,
Тогуз катын тул калып,
Тумшугу жок бул карып,
Күйгөнүнө чыдабай,
Кайрадан беттер тырмалып,
Эки жыл жесир олтуруп,
Тийиптир эрге ылгалып.

ТАЙЛАК ӨЛГӨНДӨГҮ ЭЛ КОШОКТОРУНАН

...Майыстан, Терек жердеген,
Баатыр Тайлак эр деген,
Бала жолборс атанып,
Бансат келип жеңбеген.
Туткуй, Терек жердеген,
Туйгун Тайлак эр деген,
Туулгандан туу кандап,
Душманга намыз бербеген.
Атанып чыктың жашыңан,
Ат өксүбөй кермеден,
Сайапа* майдам талдайым,
Сардалдыгың* айтайын.
Көлөкө майдам талдайым,
Көркөмдүгүн айтайын.
Кокондун колун колоттуң,
Коктуга тыгып солоттуң,
Ак талга тууну аштадың,
Арапты сайып таштадың.
Алты уруу саяк элинди,
Армандуу каран таштадың.
Казакты чаап олжо алдың,
Кашкарга барып кол салдың,
Карышкыр кууп, түлкү алдың,
Казана толгон мүлк алдың.
Торду жайып куш алдың,
Тогуз жерден кыз алдың.
Ойнуң канып кыз менен,
Оймоктуудан уз алдың.
Карадан төрө чыкты – деп,
Кармашкан жоосун жыкты – деп,
Кашкардан кара туу келген,
Карышкырга уу берген,
Кайран Тайлак сен өлдүң.
Кыргызда баатыр болбогон,
Кытайдын жолун торгогон,

Какырдан алыш чаптырган,
Жерин калды туйгунум,
Капа болуп кайгырып,
Элин калды туйгунум.
Асмандагы боз торгой,
Жагалмай учса корголоор,
Кол тийбеген биздин эл,
Кокондук келсе кор болор.
Кынама жорго минбеген,
Кызылды таңдап кийбеген
Кыздардын буту чор болор.
Суксур моюн сонолор,
Кыргыек учса корголоор,
Кылдаттагы биздин эл,
Кытай келсе кор болор.
Чачылып суудай каныбыз,
Кылыч бир тийсе шорголор.
Омбудагы орустан,
Белекке канжар келгенде,
Ооматты кудай бергенде,
Отуздагы курагын,
Оогандын элин сурадың.
Сураганга жараша,
Көп жашабай тынарым,
Өттүң Тайлак кырааным.
Ууру тийсе урчу элен,
Уруудан чыккан курч элен,
Май кайнатып оозуна,
Коргошун чайкап куйчу элен.
Чоң атакем өлгөн соң,
Чоронун баары кор болор,
Чоң чокой Чомон баш болуп,
Чогулуп басыз чоң болор,
Кол тийбеген журтуңа,
Кокондук келип зор болор.
Кат салса ханга Кашкардан,
Кара нарга бул келген.
Кадырлаш болгон тууганга,

Казактан алып кул берген,
Кан атам жоого минүүчү,
Кара буурул ат калды.
Атыңды кармап минүүгө,
Артында Осмон жаш калды.
Каргылуу найзаң бош калды,
Кармарга балаң жаш калды.
Калкыңа тийген керегин,
Кайран Тайлак береним.
Кыркылды чынар терегим,
Кыран Тайлак береним.
Тогуз уулун томсортуп,
Жетим коюп сени алган,
Кудай таала чеберим.
Алты жашар Баракан,
Аман болсун белегин...

КОКОН КАНЫ ЭКИНЧИ КЕЛИП ТАЙЛАКТЫН ЭЛИН БАГЫНТЫП АЛГАНЫ

Баягы Кожо дарыкер,
Жылып чыккан эшиктен,
Өлгөнүн билип Тайлакты,
Шыкаалап көрүп тешиктен.
Шайы кеткен баатырдын,
Баш-аягын тартканда.
Жайладым деп кымылдап,
Атына минип качканда.
Кылчайып артын карабай,
Кылча жанын аябай.
Жүрөгү туйлап дики-дик,
Чанагы чыгып көзүнөн.
Из түшпөгөн жер менен,
Майыстандын өзүнөн.
Талаалап аккан суу менен,
Тайлак өлгөн чуу менен.
Айылдын баары дүрбөгөн,

Алда канча дуу менен.
Тособу деп шекинип,
Токойлуу жерге бекинип.
Буйгалап күндүз тим жатып,
Күүгүмдөн кийин түн катып.
Ура жүрүп отуруп,
Барды Кокон шаарына.
Парманачы*, муршаптар,
Падышанын тагына.
Баары тегиз жыйналып,
Жар чакырды баарына
Кожосу келди койкоюп,
Эшени келди селдечен.
Карысы келди катарлап
Муптулары келмечен.
Обозкерлер, желдеттер,
Баңсаттар башын ийбеген.
Баатырлары бир бөлөк,
Баш кескенди сүйлөгөн.
Ошолордун алдына,
Айтты Кожо билгенин.
Эр Тайлакты өлтүрүп
Дарыкеч болуп жүргөнүн
Наштарга алмас жүгүртүп,
Ууну жайып ийгенин
Кансырап Тайлак өлгөнүн,
Калкы ыйлап көмгөнүн
Калтырбай айтып бүтүрдү,
Дарыкер Кожо көргөнүн.
Анда бааша сүйүнүп,
Таажисин башка кийинип,
Бекзаадалар үйүлүп,
Белине кылыч илинип.
Сүйүнчүсүн мол берип,
Алтын лаббас* тон берип,
Аргымактан ат берип,
Даткалык наам кат берип.
Айдатып нечен мал берип,

Алда канча шаң берип,
Эрдемсиген Тайлактын,
Дабаасын Кожом тапты – деп
Дарыкеч болуп үч жылы,
Тамыр кармап жатты – деп,
Акырында Тайлагы,
Мындан ажал тапты – деп.
Ордого алып кийирип,
Кыздардын баарын ийирип,
Чырайлуусун тандатып
Балдызын башка жандатып
Буюрган ишти кылды – деп,
Мартабасын шаңдатып,
Кыз берип аны үйлөтүп,
Шаар калкын дүрбөтүп.
Топусун башка кырматып,
Ашулла айтып ырдатып,
Аябай сөзгө жыргашып,
Аш жегенде сырдашып,
Азирет хан вазирлер
Алтын жездей чырмашып.
Чачыласын чачтырып,
Казына оозун ачтырып,
Дутар чалып дуулдап,
Сурнайын кошо тарттырып.
Баары журтун тойлотуп,
Бачаларын ойнотуп,
Дасторконун жылдырып,
Таң-тамаша кылдырып.
Тойанасын* бердирип,
Казыга нике кыйдырып,
Башайы менен барчаны,
Кат-катынан жыйдырып,
Орчун Кокон беги – деп,
Ордо кыз берип, сый кылып.
Өлтүргөн үчүн Тайлакты,
Кожону минтип колдоду,
Өмүрү акыр өткөнчө,

Кол тийбес болду болжолу.
Кокондуктун баарысы,
Жашы менен карысы,
Дарыкерди урматтап,
Тийди деп хандын намысы.
Тирүүсүндө Тайлактын,
Титиреткен дабышы.
Көкөйдөн кеткис кек болуп,
Чогулган окшойт жамысы.
Орчун шаар Кокондон,
Сыпааларын сыйлаган,
Аскерди арбын чакыртып,
Букар менен Кыйбадан,
Анжыян, Кожант, Самаркан,
Туурасы өзгөн, Маргалан.
Ошолордон куралып,
Келбеген сыпаа калбаган.
Багынтууга арканы,
Өлдү деп Тайлак дарханы,
Агала желек туу алып,
Аскер башчы салкары.
Алдына түшүп жөнөдү,
Ак селдечен картаңы.
Амыр хандын алдынан,
Ат ойногуп желдеди,
Жез айнек кылыч белинде,
Оронгон башта селдеси.
Ханы, беги козголуп,
Жоо жарагын белендеп,
Мынтыктары октолуп,
Обозкерлер, муршабы
Оолуккандай жөнөдү,
Олуя кызыр алдынан,
Жолуккандай жөнөдү.
Бутун бууп байлачуу,
Моюнга чаап жайлачуу,
Бөрк ал десе, баш кесип,
Хан алдына айдачуу,

Жигиттери жөнөдү.
Уялуу элет кыргызды,
Бүлүнткөнү жөнөдү,
Киндик кесип, кир жууган,
Жеринде туруп бел бууган.
Эрлердин баарын кыйратып,
Эт жүрөгүн туйлатып,
Байлаганы жөнөдү.
Орго салып далайды,
Жайлаганы жөнөдү.
Кыпчактан алып кыйланы,
Кыйындардан жыйнады.
Бекзадалар, сыпаалар,
Белсенишер чыйрагы.
Кололуу найза колго алган,
Жалаң кылыч байланган,
Жагана* жеп чайланган.
Тилле кемер курчанган,
Тигилсе өңү сур чалган,
Курсагы кучак, богоктуу,
Казылуулар жөнөдү.
Адамды нандай чайнаган,
Азуулулар жөнөдү.
Элет кыргыз кайда – деп,
Элиргендер жөнөдү.
Ээрге батпай көчүгү,
Семиргендер жөнөдү.
Чымын какты тап өтүп,
Арыгандар жөнөдү.
Чил жаасынды* көп окуп,
Карыгандар жөнөдү.
Коркуратма чылымды,
Тарткандары жөнөдү.
Кош атка чатыр, куржунду,
Арткандары жөнөдү.
Коломолуу көп кошун,
Козголгондой жөнөдү.
Кавзул-Аазам, чилтенге,

Дос болгондой жөнөдү.
Токсон боолуу өзүбек,
Толкугандай жөнөдү.
Орду-ордуна жайма жай,
Олтура албай жөнөдү.
Парманачы, пансаты,
Баары калбай жөнөдү.
Катыны эркек туугансып,
Жаны калбай жөнөдү.
Көккө чаңы созулуп,
Көпчүлүгү жөнөдү.
Кармап кыргыз кандарын,
Төкчүүлөрү жөнөдү.
Ордо кызга кыздарды,
Алчуулары жөнөдү.
Кошомат айтып ханына
Барчуулары жөнөдү.
Кылары анык эмеспи,
Кыргызды чилдей бөлөрү.
Арап эмес Эдиге,
Казактан чыккан төрөнү,
Катары менен өлтүргөн,
Кайран Тайлак берени.
Калкын бөйдөй кууруп,
Калганын кармап келели,
Дешип, баары жыйналып,
Чымырканып чыйралып,
Чилмерденин урдуруп,
Кыйкырып кулак тундуруп.
Ордо шаар Кокондон,
Чыккан кези мына ошо,
Чыдай албай аркалык,
Уккан кези мына ошо.
Келип элдин тизгинин,
Кырккан кези мына ошо.
Орго салып далайды,
Тыккан кези мына ошо.
Атантайды ак үйлүү,

Алган кези мына ошо.
Алып барып зынданга,
Салган кези мына ошо.
Кайрат кылып кармашар,
Каблан Тайлак элде жок.
Калың кыргыз эл үчүн,
Каяша айтар бенде жок.
Кармалды Кокон колуна.
Чалынды жайган торуна,
Өмүр бою бошонбой,
Нечендер түштү оруна.
Курткага дарды ойнотуп,
Куруп салды кокондук,
Азаматтан канчаны,
Кырып салды кокондук.
Кынама кийген кыздарды
Жыйып салды кокондук.
Сүйгөнүнө бердирбей,
Тыйып салды кокондук.
Кулактарын карыштап,
Коюн алды короодон,
Олпонум деп бир башка,
Эгин алды ородон.
Ат-Башы, Нарын жердеген,
Айрыкча саяк-чородон,
Түп көтөрө таланды,
Төмөнкү Тогуз-Тородон.
Атагын угуп беклерден,
Алыскы элдер кологон.
Канча түрдүү чыгым – деп,
Казанага сологон,
Хан, беклери Курткага,
Бир нече жыл токтолуп,
Кайраттанып бир адам,
Каш кайтарар жок болуп.
Күнүгө чыгат кечинде,
Аскерлери топтолуп,
Ат коюшуп алыстан.

Алмак-салмак жарышкан,
Эр Тайлактын күмбөзүн,
Найзалашып сайышкан.
Кана Тайлак чыккын — деп,
Карсылдатып чабышкан.
Баатыр болсоң жатпагын,
Башыңды көргө катпагын,
Дешип күндө эки маал,
Эрмектешип кетишет,
Кеч киргенде коргонго
Мынтыктарын бекитет.
Муршаптары кайтарат,
Эл жүрөгүн майтарат.
Күнүгө барып күмбөздү,
Койгулап кумар таркалат.
Кээде колго балта алат,
Бышык кышын талкалап,
Каткырышып кубанып,
Кайра кетет заңталак*.
Кайран эл Кокон бегинен,
Кара башын калкалап,
Кожоберди кордукта,
Атантай болсо зынданда.
Кимге барат аркалап,
Ошонтүп жүрүп акыры,
Атантай бий амалдап,
Алты жүз кундуз бир берип,
Туткундан келген залалдап.
Кулдук кылып алыстан,
Тутам бир мойну саландап.
Жеп турган элди ар түрдүү,
Зекет деп малды адалдап.
Күлүгүн алып астынан,
Мингизген уйду шаландап.
Айта берсе түгөнбөйт,
Кокондуктун кордугу.
Бойго жеткен кыздарды,
Боздотуп алган зордугу.

Аркадагы кыргыздын,
Ата-атанын уулунан,
Бирден кармап айдатып,
Ак үйлүүгө тууруган.
Элдин баарын багынтып,
Эчен жылы сураган.
Омбуга орус келгенде,
Ошондо тактан кулаган.
Абалкы ханы Кокондун
Залим – атыр дейт экен,
Букар менен Кыйбадан
Буттап алтын жейт экен.
Багынбай буга ким өткөн
Баатыр Тайлак тим өткөн.
Анжыян, Арка баарысын,
Айдап жүрүп тээлеген.
Такты менен таажысын,
Мадали хан ээлеген.
Андан кийин ордуна,
Шераалы хан болуптур.
Баштагыдан бешбетер
Бакчасы кызга толуптур.
Андан кийин тагына,
Кудаяр хан миниптир.
Кыргыз, казак, сарт, ногой,
Кыйла жерди билиптир.
Дарга тартып далайды,
Мойнуна аркан илиптир.
Мусулманды боздотуп,
Боорун жара тилиптир.
Ошо кезде Курткага,
Мааразыкты бек кылып,
Аркалыкты суратып,
Айткан сөзүн эп кылып.
Дөөгүрсүгөн чагы эле,
Төгөрөктүн төрт бурчун,
Билем деген хан эле.
Айта берсе түгөнбөйт,

Баштан-аяк хандардын,
Каарына кысылып,
Кайран эл канча зарландың.
Кылычы кандуу желдетке,
Кырк-отуз жыл кармалдын.

КИЙИНКИ АЛЫБЕКТИН АҢГЕМЕСИ

Керме-Тоодо туулган,
Кетиркей деген бар экен,
Кичи пейил адамдан,
Кең чонтой өскөн жан экен.
Үч катындан туулган,
Отуздан ашык баласы.
От жакалай толтура,
Отурчу экен чамасы.
Эки чийлүү кийизди,
Тиктирчүү экен беттетип,
Ичине кирип жатканда,
Бирин бири тепсешип.
Көчкөндө жалаң бир төөгө,
Артып, жүктөп койчу экен,
Ал балдарга атасы,
Ою менен болчу экен.
Бала баш сайын бир-бирден,
Чөйчөгү бар арнаган,
Жарма ичерде жабыла,
Колдоруна кармаган.
Бир күнү үркүп Кетиркей,
Жоо келет деп көчтү дейт,
Жоболондуу күн болуп,
Чочугандан качты дейт,
Түндөп барып бир төргө,
Жаны журтка конду дейт.
Тамак берип балдарга,
Өзү да абдан тойду дейт.
Колдоруна бир-бирден,

Чөйчөк берип караса,
Ашып калган бир чөйчөк,
Ажап кызык тамаша.
Атаны кокуй каран – деп,
Калыптыр бир балам – деп,
Аттана чапты Кетиркей.
Кошулду бизге беш киши,
Келе жатса жол менен,
Кез болбоду эч киши.
«Төө үстүнөн суурулуп,
Жолдо түшүп калганбы,
Жолго түшкөн баламды,
Жортуулчу таап алганбы?
Же болбосо ит, куштар,
Жору, кузгун жарганбы?»
Деп аттанып ал күнү,
Көчкөн журтка жеталбай,
Конуп калды арага,
Андан алыс кеталбай.
Таң саргарып атканда,
Тарап жылдыз батканда,
Көчкөн журтка барышты,
Көк колоттуу капталга.
Ошо кезде боз короо,
Суук түшкөн кыш эле.
Айлы отурган колоттун,
Адырлары муз эле.
Эки журттун ортосу,
Жакын эмес алыстыр,
Адырлары муз эле.
Эски журтту шимшиген,
Качты көкжал карышкыр.
Аны көрүп Кетиркей,
Алаканды карс уруп,
Алда канча кокуйлап,
Атка камчы тарс уруп.
Жеп кетти деп баланы,
Жетип барса журтуна.

Боргулданып тер басып,
Күл ченгелдеп ууртуна.
Ойноп турган чагы экен,
Төрткө чыккан бала экен.
Ошол өзү Алыбек,
Акыл ээси даана экен.
Кетиркей түшүп кучактап,
Көздүн жашы бурчактап,
Үшүдүнбү, корктунбу,
Десе Алыбек кылчактап:
«Коркконум жок ата дейт,
Жаттым жылуу түн сактап.
Коломтонун жанында,
Отурдум эле күл сактап.
Бир көк дөбөт үстүмөн,
Баса жатты кучактап.
Таң атканча тердедим,
Көк дөбөт болду эрмегим.
Журтка таштап кеткен соң,
Ушул бир менин көргөнүм».
Деп Алыбек муну айтып,
Атасын катуу муңайтып,
Алты адамды таңкалтып,
Ажап кызык сыр айтып.
Баланы алып жөнөштү,
Ак сар башыл кой айтып.
Анык жакшы нышаан – деп,
Айыл-апага той айтып.
Үйүнө келип Кетиркей,
Түлөөсүн түштө өткөрүп,
Кемпир-чал дебей, жаш дебей,
Келген элге эт берип.
Алакан жайып бата алган,
Калган эмес катардан.
Андан кийин чоңоюп,
Алыбек болуп атанган.
Жөлөмөсү карышкыр,
Эле дешет карылар.

Алда канча кызыктуу,
Аңгемеси дагы бар.
Алыбек өзү эр болгон,
Аз ата уулу эл болгон.
Ойротту бузган Ормонго,
Эрдиги менен тең болгон.
Алыбек мурун Ормондун,
Айлына болгон биргелеш.
Анткен менен ыктары,
Оокаты бөлөк, бирге эмес.
Ынтымакташ турганда,
Намысты бирге кууганда.
Казакты чаап жылкы алган,
Калмактан канча мүлк алган.
Алыбек, Ормон мыкты – деп,
Алыскы эл угуп дүң салган.
Ошо кезде Кавадан,
Чаада деген уста адам.
Согомун деп бир мынтык,
Сом темирин курчтаган.
Анын ичин бургулап,
Сыртын чыңап ургулап,
Жарымдап бургу барганда,
Сай чыгарып курбулап,
Калганын эртен бураймын,
Кеч кирди деп мынтыкты,
Жөлөп койсо капшытка,
Зың-зың деген үн чыкты.
Тыңшап жатып түнүндө,
Таң атты да күн чыкты.
Караса бургу буралып,
Кара темир чыналып,
Кулагынан кан чыгып,
Кундагы өзү кыналып,
Калган экен ал мынтык.
Нышап* менен жаралып,
Мынтыгын жонго асынып,
Чаада келген Ормонго,

Алдына тартуу деп койсо,
Алыбек алып койгонго.
Кармаган бойдон үйүнө,
Басып кеткен Алыбек.
Ормон баштап унчукпай,
Отурган элдин баары – деп,
Узун кулак кары айтат,
Уккандардын баары айтат.
Ошол кара келтени,
Билбеген кыргыз аз чыгар,
Алыбекке ан үчүн,
Ақыры Ормон кас чыгар.
«Келте» колго тийгенде,
Кербенден кызыл нар алган,
Текеске барып коркутуп,
Калмактан канча мал алган.
Үнүн уккан адамдар,
Үйүнөн чыкпай камалган.
Күпсүрдөн* дары куйчу экен,
Түшүрбөй колдо турчу экен.
Жаңгактай окту оозунан,
Күлдүрөтүп урчу экен.
Тура кармап Алыбек,
Душманды карай сунчу экен.
Дүп эттире бир атса,
Турган эл көзүн жумчу экен,
Тарс дегенде карс этип,
Кош жаңырык салчу экен.
Асманга түтүн буралып,
Ат чабым огу барчу экен.
Алтын айдар казактын,
Элин чапкан Алыбек,
Элин бүтүн башкарган,
Бегин чапкан Алыбек.
Шуру, бермет, шөкүлө,
Башында бар бир кызды,
Алып келип Ормондун,
Мөөсүлүнө киргизди.

Аты Кусубалды эле,
Көчкөндө жорго мингизди.
Ормон алып никелеп,
Айыл-апаны билгизди.
Эрке катын атаптыр,
Каза элечек кийгизди.
Бир күнү Ормон чакырып:
«Алыбек кул келсеңчи!
Кара келте кулагы,
Чиригендей болду го,
Кайта өзүмө берсеңчи?»
Дегенде туруп Алыбек:
«Эмесе баатыр, Ормонум,
Эсинден чыгып кеттиби,
Элди бүтүн соргонун?
Душманыңды мен алдым,
Тургузбай басып кек алдым,
Жоонду жоолап деги алдым,
Соогатым деп көп алдың.
Койнунда Кусубалдыны,
Колукту кылып сен алдың.
Кумда жаткан казактан,
Коркпой барып мен алдым.
Кудайдан коркуп уялбай,
Кол тийгенин жеп алдың.
Куймулчагы, куйругу,
Чиригендей болду го,
Берсеңчи Кусубалдыны,
Эми шишиң толду го.
Качангыча жүрөмүн,
Канкор сага байырлап,
Же болбосо койнунда,
Жаткан Кусубалдыны,
Алдың беле кайындап.
Каада менен алгансып,
Казакка өзүң баргансып,
Ар качан ойлоп жүрөсүн,
Алыбекке жардамсып.

Күнгүрөнүп сүйлөйсүн,
Адамды адам билбейсиң.
Жаныңа келген коңшуну,
Жапырып Ормон тилдейсиң.
Дөөгүрсүгөн кызталак,
Төрт учун элдин бийлейсиң,
Бийлегенди көтөрбөй,
Мага да минтип сүйлөйсүң.
Келе бери колунду,
Кетемин Кава элиме.
Күнгөй менен тескейдин
Күл кайырдай жерине.
Ар качандан бир качан,
Албайсың минтип теңине.
Келтени сага бергенче,
Кертеле башым тутулсун,
Кас санаган душмандын,
Кандалып башы жутулсун.
Келтени сага бербеймин,
Кеңешине кирбеймин,
Кетемин көлдү жээктеп,
Кегимди ичке зилдеймин.
Төмөнкү чоро Тайлактын,
Балдарын Кокон басты дейт,
Башчыларын туткундап,
Далайын дарга асты дейт.
Курткадагы Коргонго,
Кудук зындан казды дейт,
Осмон менен Баракан,
Ор түбүнө жатты дейт.
Мааразыктай бегине,
Байланып шору катты дейт.
Тайлактан кийин кырк жылы,
Куртканы Кокон ээлептир.
Жергеси бүтүн чачылып,
Жердеген эли сээректир.
Жана бир кеп мен уктум,
Жалган эмес деп уктум.

Омбудан орус келет дейт,
Орчун элди багынтып,
Суу-сууга баарын бөлөт дейт.
Акыл тапкан кишинин,
Айтканына көнөт дейт.
Кокондукка душман дейт,
Кол тийгенин бузган дейт.
Түбүндө түптүү журту дейт,
Алдынан тосуп турчу дейт.
Дини эле бөлөк болбосо,
Арты кайыр нурку* дейт.
Орустар жайнап келгиче,
Отурук жерди бөлгүчө,
Кармашып жүрүп өтөрмүн,
Какшыкты сенден көргүчө.
Тескейге барып кономун,
Балбайга жолдош боломун.
Кордук көрүп Кокондон,
Курткада жаткан чоронун,
Алынан кабар аламын,
Ат бастырып барамын.
Мааразыкты байлатып,
Мойнуна күндөө* саламын.
Коконду орус жеңгиче,
Дарбазасын чагамын,
Дабаасын өзүм табамын».
Деп Алыбек оолугуп,
Ызырынып тоорулуп,
Жайытта малын куудуруп,
Эр Балбайды туу кылып,
Үйлөрүн чечип жыйнатып,
Уугунун учун буудуруп,
Төөлөрүн тиздеп комдотуп,
Туурдугун чомдотуп,
Үзүктөрүн бүктөтүп,
Таң ата жүгүн жүктөтүп,
Жылгын башы аралдан.
Айлын бүтүн көчүрүп,

Оолукканы жазылбай,
Ормонго катуу өчүгүп,
Тайган итин каңшытып,
Бүркүттөрүн шаңшытып,
Кулун-тайын чыңыртып,
Айгырдын оозун жулунтуп,
Көч артынан Алыбек
Карамалап баратат,
Жан жагына жаланып,
Жана карап баратат.
Тайгактан көчү өткөндө,
Тартуусун алып Ормону,
Токто, Алыбек, токто – деп,
Тогуз жерден торгоду,
Токтогонго көнөбү,
Эр Алыбек жөнөдү.
Ормонго карап оолугуп:
«Ушу жерден кайра кет,
Колуңан келсе мынтыкты ал,
Убададан тайба» – деп,
Улам кызып тап берип,
Милтесине от коёт,
Куу жандырып учуна,
Күйгүзүп кызыл чок коёт.
Өлгөнүңдү Ормонум,
Бир улакча көрбөймүн,
Азыр кайра тартып кет,
Айтканыңа көнбөймүн.
Чыдасаң келгин жакындап,
Болбосоң сени жөндөймүн.
Дегенде кетти чоң Ормон,
Жылгын башы Аралга,
Алыбек көчүн узатып,
Ар түрдүү сүйлөп аларга.
Тескейге айлын кондуруп,
Душмандан кууп өч алды,
Жасоосун айрып камынып,
Куртканы карай бет алды.

Алыбек көлдөн чыкты – деп,
Ат-Башы, Нарын жер укту.
Ал өндүрдү жердеген,
Алты уруу Чоро эл укту.
Элди күндө кыйнаган,
Маразыктай бек укту,
Аскерлерин бек кармап,
Айланасын чеп кармап,
Айгыр-Жалдын тумшугу,
Аскалуу-Таш урчугу,
Алды жагы Нарын суу,
Айлампалуу колтугу,
Жонунда чеп зындан бар,
Жоо бузгусуз кылган бар,
Кадимки казган ору бар,
Орноткон дардан ону бар,
Ордо жаткан адамдын,
Арылгысыз шору бар.
Алардын башын кармаган,
Мааразыктай чоңу бар.
Кор башысы, желдети,
Кан төкчүүнүн баары бар.
Карагайдан тургузган,
Када курган дары бар.
Алыбек келет имиш – деп,
Камынып турган чагы бар.
Чоролор угуп чочуган,
Союшун берип козудан,
Эртели-кеч эки убак,
Кол куушуруп турчу эле,
Ошондо да Мааразык,
Орго салып урчу эле.
Саламга күндө келбесе,
Сакалын бирден жулчу эле.
Алыбектин келерин,
Айылдар угуп күн мурун,
Тоо жамынып корголоп,
Буйгалаган эң мурун.

Айылды чаап кетет – деп,
Адамдын баары шекинсе,
Караңгыда түн катып,
Капчыгайга бекинсе,
Касаптап күндө кор кылып,
Кокондун беги жекирсе.
Корголобос эркиби,
Айласын минтип кетирсе.
Эр Тайлактын балдары,
Эсен чыгып жетилсе,
Чыгабы деп эли ойлойт,
Кишени буттан чечилсе.
Дешип баары санаадар,
Көздүн жашы талаалар,
Кошул-ташыл коркунуч,
Катын-калач, балалар.
Кандай заман болот – деп,
Бир-бирине каралаар.
Мына ошентип турганда,
Жогорку туюк булуңдан,
Алыбек мынтык атканда,
Ат чабым жерге угулган.
Асманга чаңы бөлүндү,
Алыбек колу көрүндү.
Эси жок сыпаа, желдеттер,
Эстей элек өлүмдү.
Кароолчусу жол карап,
Турган чагы болжолу,
Дарбазасы темирден,
Аскер жаткан коргону,
Асты Нарын дайрасы,
Ар кимге тийди пайдасы.
Туш-тушка кетчү жолу жок,
Тургулду минтип айласы.
Дарбазага кулп уруп,
Далдааланды зункуюп.
Тайрандап башта жүрүшчү,
Дарайы* кийип кулпунуп.

Алмадай башын көтөрүп,
Анда-санда жөтөлүп,
Карап турган чагында,
Каптап кирди Алыбек.
Сарттын беги кайда – деп,
Саптап кирди Алыбек.
Балык кулак таш менен
Барпыраган куу менен,
Байла, карма кайда – деп,
Басылбаган чуу менен,
Кырып койсо от жанат,
Кызарып милте чок жанат,
Басып койсо барс этет,
Тартып ийсе тарс этет,
Кандуу кара келтеси,
Кармай берсе карс этет,
Кыпындай жерин көрсөтүп,
Кылайса башын талкалайт,
Камалып бектер үч күнү,
Кара жанын калкалайт.
Чындап айла кеткенде,
Башына балда жеткенде,
Жылып чыгып Мааразык,
Түн ичинде барыштыр,
Түрүлүп аккан дайрага
Түшүп качып агыштыр.
Чабак уруп бой таштап,
Чаначын жонго таңыштыр,
Ичине кийим-кечесин,
Азык-түлүк салыштыр.
Жан бакырга күч келсе,
Жакындап өлүм кез келсе,
Коргонго камап Алыбек,
Колуна кылыч кезгерсе,
Кордукту мындан көргүчө,
Куйкаланып өлгүчө,
Сууга боюмду урайын,
Тобокел көздү жумайын.

Жок болсо мындан ажалым,
Суурулуп аман чыгайын,
Деди да сууга түштү эми,
Агынын карай сүздү эми.
Жаа аллалап аптыгып,
Жандан күдөр үздү эми.
Көрүнгөндө көрүнүп,
Көрүнбөсө көмүлүп,
Көкүрөк, көчүк өйдө-ылдый,
Кээде башы чөмүлүп.
Ажалы жок кызталак,
Аман чыкты токойго,
Жатып күндүз бекинип,
Чарык тартып чокойго.
Жан адамга көрүнбөй,
Барган экен Коконго.
Калганын кырып Алыбек,
Коргонун өрттөп күл кылган.
Көгала селде бектерге
Көкөйдөн кеткис зил кылган.
Күлбагын бузуп жер кылган,
Желдеттин канын сел кылган.
Чочунуп тоодо камалган,
Чорону жыйнап эл кылган.
Тирүүлөй бекти кыйнаган,
Тиллесин капка жыйнаган,
Күйдүрүп бекти кыйнаган,
Күмүшүн капка жыйнаган.
Кымкаптан тонун бөктөргөн,
Кылычтан баарын өткөргөн.
Баракан, эрке Буланды,
Баарысын ордон чыгарды.
Тайлактан калган Бөбөтөй,
Айдаркан, Осмон, Тынарды.
Аксакал кылып элине,
Атанын уулу Кыранды.
Тайлакты көргөн каркыбар,
Карыса да баркы бар,

Жоо бөрүсү эле Бөбөтөй,
Шертинен тайбас анты бар.
Булардын башын чогултуп,
Суу-суудан өндүр жер берди.
Ата, атанын уулуна,
Аймагын бөлүп эл берди.
Олжосун алып Кокондон,
Алыбек кайра кетиптир.
Күчсүзүн күчтүү чаап алган,
Илгертен калган кесиптир.
Андан кийин ал элге,
Кокондун беги келбеген.
Ара күрмөй ортодон,
Аптабача эр немен.
Анжыян, арка дубанды,
Акимсинип бул алды,
Ак жамбы чачып аябай,
Ай чырайлуу кыз алды.
Кээ бирөөнү кайындап,
Кеттелигин дайындап,
Ичкиликтин сыпаасы,
Дешип элдер байырлап,
Бир нече жыл күтүштү,
Жегенине түтүштү.
Жоргодон тандап ат берип
Күлүгүн кармап мингизип,
Күрөөкөсүн* кийгизип.
Аптабача бегим – деп,
Күйөөлүгүн билгизип.
Келдибек кызы Торуну
Келтирип үйгө киргизип,
Алдына тартуу кармаган,
Айласыз Тору зарлаган,
Баштагы бектин сурагын,
Күчөтүп элге жардаган.
Омбудан орус келгенче
Эки жыл, үч жыл кармаган.
Алыбек көлгө кеткенде,

Анжыяндан Алымбек.
Парманачы хан болуп,
Курткадагы Коргонду,
Алыбек алды шаң болуп,
Угулгандын сонунда,
Орустун келди майыры.
Карананчы төрөсү,
Калкка тийди кайыры.
Аптабача сыпаасы,
Анжыяндык Зайыры,
Кеңешине кирген жок,
Келдибектей кыйыны.
Аптабача качкан соң,
Мында калды айымы.
Майыр келип жерди алды,
Багынтып сурап элди алды.
Кокондуктун колунан,
Куткарып алды чорону,
Ошонтүп жүрүп нечен жыл,
Камалып өлүп колоду...

ДАСТАНДАГЫ АЙРЫМ СӨЗДӨРГӨ ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР

Олпоң кап – Кокон хандыгы мезгилинде аштыктан (эгинден) алынуучу салыкка чен кап.

Муршап – 1) түнкү кароолдун башчысы. 2) желдет.

Коломолуу – сансыз кол, жоокер.

Азирети Айып – мазар, ыйык жер.

Тамам – бүттү.

Пабедин – баабедин.

Хасил Асам – олуя, ыйыктын аты.

Маалам – мазарга самсаалатып байлаган чүпүрөктөр.

Сажы – намаз окуганда чекени жерге тийгизип сыйынуу, зыярат кылуу.

Кол боору – думананын баштыгы, капчыгы.

Жаа Алдалап – оо, жараткан, оо кудай.

Ак канкы – алдынкы кашы жазы ээрдин түрү, ат жабыдыгы.

Аятал күрсү – курандын окулуучу касиеттүү бөлүмү.

Аспандуу – кымбат металлдан жасалган кылыч.

Ныпча – кийимдин түрү.

Чилмерден – эчкинин терисинен капталып жасалган музыкалык аспап.

Бааты – 1) чандын сууга аралашып ылайланганы. 2) клей, крахмал.

Үртүк – ат жабуу.

Ашулда – ыр.

Бешим – 1) түш кыйшайган маал, түш оогон маал. 2) беш убак намаздын экинчиси; түш оогондо окула турган намаз.

Андес – көзгө атар мерген.

Шаймерген – баатырлардын падышасы.
Чарайна – башка кийүүчү согуштук аскер кийими.

Түпөк – найзанын учундагы кыл.

Мурут – эшен, пирдин жолун жолдоочу.

Кыйдамы – шарты, ылайыгы.

Аркыт – көөкөр.

Жыңжун – ачкыл, ичкиликтин бир түрү.

Даазун – таазим.

Учан теңиз – көп, көптөгөн, өтө эле көп.

Зиттетүү – душмандык кылуу, кордук көрсөтүү.

Жездем келдүү – текст боюнча толук жарактуу баатыр деген мааниде.

Санжаптуу – ирети менен, иреттүү.

Үпчүн – кооз ат жабуу.

Манат – түктүү кооз кездеме.

Кисе – 1) териден жасалган баштык; 2) кайыштан жасалган кур.

Ботокур – жүндөн жасалган чоң кур.

Када – учтуу мамы, казык.

Эндеше – ойлонуу, ой жүгүртүү.

Үпчүлүк – топчунун ордуна тигилген байлагыч.

Күпсүр – териден жасалган дары салуучу идиш, баштык.

Мөөсүл – 1) Уруу башчыларынын жигити; 2) элге бөлүнүп берилүүчү согуштан түшкөн олжо.

Ак – Кудай.

Наштар – кан ала турган бычак.

Албарс – өтө күчтүү уу.

Каркап – толук.

Ыскаат – өлгөн кишинин кийиминен, буюмунан элге таратып берүү.

Сая – дарактын көлөкөсү.

Сардал – аскер башчы, балбан, баатыр.

Парманачы – хандын буйругун таратуучу (мансап).

Тойанасы – жеңиштин урматына жасалган той.

Лаббас – кийим, чапан, тон.

Жагана (жагына) – конокторго берилүүчү күндүзгү сый тамак.

Заңталак (санталак) – жүзү кара, оңбогур.

Чил жаасынды – курандагы аяттар. Адам ооруганда кырк жолу кайталанып окулат.

Нышап – кудайдын буйругу, шышаа.

Нурк – уруу, урук.

Күндө – 1) айыл башчы; 2) кол кишен.

Дарайы – илгери Исфаханда чыгарылган жол-жол жука кездеме.

Күрөөкө – 1) күрөөкө тон; 2) күрөөкө зоот.

**ТАЙЛАК
БААТЫР**

*(Б. Абдырахмановдун)
жазып алуусунда*

Тайлак баатыр саяк уруусунун чоро тукумунан Жанболот баатырдын уулу Ырыскулдан. Тайлак ойноо бала убагында эле кыргыздар Кокон хандыгына баш ийип карап калган болот. Кокон хандыгынын бектери азыркы Ак - Талаа районунун Куртка деген жерине, Нарын дарыясынын боюна, Айгыр - Жалдын учуна чеп салышып, анда бир миң сарбоз (аскер) турган. Кокон хандыгынын Куртка коргондо турган акимдери, бектери, суракчылары кыргыздарды эң эле аёосуз түрдө эзген: эгинден 10 каптан бир кап эгинди олпоң деп алган, зекет деп 100 койдон бир кой кулактарын карыштап, жылкылуу кишилерден бой бээден бирден бээ жана күлүк, жорго, атан төөлөрдү алган. Булардан башка да сулуу кыздарды да ала берген.

Кыргыздын бийлери бектердин алдына саламга барганда кымбат баалуу аң терилерин: илбирс, бөрү, түлкү, суусар берген.

Бектердин зулумдугу абдан ашынып кыргыздардын жүрөктөрүн биротоло өлтүрүү үчүн жок эле шылтоолорго негиздеп кыргыздарды дарга асып, кадага отургузуп, орго салып түрдүү жазалар менен кыйнаган. Ал гана турсун эл аралап барган бектердин жасоолдору да кыргыздарга жаман кылыктарды кылышкан.

Кокон бектеринин эл аралап чыккан зекетчилеринин баштарында карыш бою бөрктөрү, тыштарына селде чалган, буттарында көк шалыдан өтүгү бар, карыш такалуу, жибек менен саймалаган сары жаргак шымы, белинде кемер, жалаң кылыч колунда, мал санаганда бир чыны чай колунда жүргөн. Жок шылтоолорду колдонуп маалкаткан. Кыргыздар ал кылыктарын Кокон беши дейт. Кокон бектеринин зулумдуктарын эл ырчылары мындай дейт:

Тегереги кыргыздын,
Темирден тарткан тор болду.
Түшкөн жери кыргыздын
Кырк кулач терең ор болду,
Мандайга бүткөн шор болду.
Көчмөндүү биздин көй кыргыз,
Көк чапан сартка кор болду.
Аргымагын кекейтип,
Көк кепичин тепейтип,
Кокондуктун кордугу
Өткөрө өттү зордугу.
Айгыр, ат, атан төө,
Күлүк менен жоргону
Бирин койбой кыргызга,
Алып турат кокондук.
Азаматтын башына
Аябаган түлүктү,
Салып турат кокондук.
Жазыгы жок адамды,
Башын жарып оруна,
Салып турат кокондук.
Көк чапандуу кокондук,
Тандап жүрүп кыргыздан
Оймоктуудан уз алды,
Каркырасын сайдырып,
Беш көкүлдүү кыз алды,
Бирди албады, жүздү алды,
Карышташып кулагын,
Зекетине кой алды,
Кызматына бой алды.
Алтындан камчы алакан,
Түпкү каны Кокондун,
Анжыянда Малла хан.
Атка каккан жез казык,
Коргондогу анжыяндык Мааразык.

Кокондун бектеринин зулумдуктары даарып ашынып турган учурда бойго жеткен кыздар ыраңдарын бузушуп, кементай кийип кой кайтарып, отун, суу алышып баштарын калкалашкан экен.

Кыргызды башкарган бектер кыргыздын кыздарын, үй-жай жасалгалары менен толук даярдагып, коргонго алып келип багып жүрүп, Кокон шаарындагы ханына тартууга жиберген.

Кокон хандыгы абдан даарып турган учурда Тайлак баатыр 10 жашка келген учуру болуп, эл аралап келген кокондуктардын жаман кылыктарын көрүп таң калып, атасынан сурайт: – «Атаке, бул ар кимди уруп-согуп, малдарды топтошуп айдап алып жүргөндөр ким дегендер болот» – дейт. Атасы жооп берет: – «Балам, булар кокондук деген ушулар» – дейт. Тайлак айтат: – «Буларга малдарды бербей, уруп кууп жиберсе эмне болот?» – деди. Атасы: «Балам, андай тебе, андай ишти кылууга биздин башыбыз экөө эмес. Мындан кийин мындай кеп айтпа» – деди.

Тайлак баатыр ондон ашкан учурунда айтат: – «Кокондук менен урушуп, кууп жиберсе турган экен» – деп.

Тайлактын атасы жана башка ага-туугандары чочуп: – «Бул Тайлак бир балакетти кылат экен» – деп, акырындык менен тыйып жүрүшөт.

Тайлак торолуп, үйлүү-жайлуу болуп калган учурунда эл аралап келип, зекет жыйып жүргөн бектердин кишилерин өлтүрүп, жыйылган малдарды ээлерине кайтарып берет да, бектерге бир да зекет-калан бербеске элге тыюу салат.

Коргондогу бектер абдан коркуп, жандарын кайтарып калышат. Эл аралап экинчи чыкпайт.

Тайлактын ханга көрсөткөн каршылыгы Кокон шаарындагы ханга угулат.

ТАЙЛАК АРАП БААТЫРДЫ ЖЕҢЕНИ

Тайлак баатырды кармап келүү үчүн хан Арап баатырды баш кылып 500 мыкты сарбозду жасап Кокон шаарынан аткарат. Арал баатыр Кокон хандыгынын эң ашынган баатыры болуп, ханга кар-

шы болгон көп душмандарды жеңген экен. Арап баатыр катуу каар менен тишин качыратып: «Сени Тайлак, бир башында миң жаның болсо да чилдей башынды жулуп, суудай каныңды төгөрмүн» – деп жолго салат.

Арап баатыр Көк-Арт ашуусун ашып, Тогуз - Торого түшүп келгенде кароолчулар Тайлак баатырга кабар кылат. Тайлак баатыр да эл четинде, жоо бетинде Тогуз-Тородо турган экен.

Тайлак баатыр жигиттери менен камынып аттанып, Араптын алдынан сайышка чыгат. Тайлак баатырдын колун жапырып сайып, кырып киргенде Арап туруштук бере албастан сүрүлүп, кайта качууга аргасыз болгондо тоо ашырып кууп жетип, Тайлак баатыр Арапты аттан сайып түшүрүп өлүм кылат. Ат, тон, жабдыктарын бүтүнү менен олжо кылып элине берет. Тайлак баатырдын жар-жоролору олжого тунушуп кайра тартышат. Эми коргонду курчап андагы бектерди жана сарбоздорду жок кылмакчы болушат. Арап өлгөн бел азыр да Араптын бели деп аталат.

ТАЙЛАК БААТЫР КОРГОНДОГУ БЕКТЕРДИ АЛЫШЫ

Тайлак баатыр колу менен келип Куртка-Коргондо жаткан бектерди камап баарын да колго түшүрөт.

Коргондо 1000 сарбоз менен 60 даңктуу бектер бар болчу, ал бектердин көпчүлүгү ар жылы жай айларында Куртка-Коргонго келип жан жыргатып салкын жерде жайлап жатып, кетерде толгон олжолорду кыргыздан алып кетишер эле. Жайлоого келген чоң бектер бардыгы Тайлак баатырдын колуна туткунга түшүп пенде болот. Тайлак баатыр чептерин бектердин өздөрүнө кулаттырып Нарын дарыясына салдырат, өрттөйт. Бектердин колу-

буттарын кишендеп өздөрүнүн оруна салып, катуу кайтартат. Коргондогу казына-мүлктөрдүн бардыгын элге олжолоп берет. Тайлак баатыр колго түшкөн бектердин эки-үчөөнү бир нече жолдоштору менен Кокон шаарындагы ханына жиберет да мындай дейт:

— Сенин коргонго аким кылып койгон бектериң кыргыздан айгыр, ат, атан төө, күлүк, жорголорду жана кулактарын карыштап зекет кой олпоң деп аштык, алтын, күмүш, асыл буюмдар, баалуу аң терилерин, аны менен эле тим болбостон оймоктуудан уздарды, беш көкүлдүү кыздарды чыркыратып туруп тартып олжо кылып кеткен. Мына ушу алгандардын бардыгын кылча бирин кемитпей, суумду сүт, кызыбызды аял кылдың, аларды айып-кыйыбы менен бүт кайтарып бер. Эгер бул айтканга көнбөсөң менин колумда туткунда турган толгон бектериң менен сарбоздорунду бирин соо калтырбастан соём, датыңды кудайга айтасың, бир айдан өткөрбөй жооп бересиң — деп жиберет.

Тайлак жиберген бектер ханга барып болгон аңгемени жана Тайлактын сөздөрүн айтат.

Хан чоң капа болуп вазирлери менен кенешип, Тайлактын айткан шарттарына аргасыз болуп, олжого тартып алган кыргыздардын кыздарын чогултуп караса 60 чакты бар экен, бардыгын аттап, тондоп, башайы, шайыларды кийгизип, жамбы, дилде ыксыз көп дүнүйөлөр менен Тайлакка көп жалынычтуу сөздөрдү салам айтып жөнөтөт.

Бектер Тайлакка келип хандын саламын айтып, алып келген мүлктөрдү жана кыздарды тапшырат. Олжого кеткен кыздардын бир нечелеринин көзү келбей калган экен. Тайлак айтат: «келбеген кыздарды силер өлтүрдүнөр, кунун бер» — дейт. Аман келген кыздарды күбө кыламын. Өз ажалынан өлгөндүгүн көрүшкөн, өлүмдөрүнө келишкен деп аны менен катар касам да беришет.

Тайлак баатыр туткунга түшкөн бектерди, сарбоздорду убада боюнча бошотуп, Коконго кайтарат.

Кокон хандыгы бел ашат. Арка багытына бастыра албай калат.

Тайлак баатыр кыргызды Кокон хандыгынын эзүүсүнөн бүтүндөй бошотуп, шайдоот жигиттери менен жарак-шаймандарын шай кылып, эл четинде, жоо бетинде турат.

Тайлак баатыр түштүктөгү кыргыздардын да башын кошуп, бир жакадан баш, бир жеңден кол, бир ооздон сөз чыгарып, Кокон хандыгын бүтүндөй кулатат. Хандыкты кыргыз хандыгы деп жарыялоону ойлогон экен: – Көк чапан кокондукту бүтүндөй кулатып, Анжыян, Паргананын ар бир кыштагына кыргыздан суракчы койдурбасак болбойт ко, коргонду эле бузуп алдык, Арап баатырды өлтүрдүк деп корстон болуш жарабайт ко! – деген.

ТАЙЛАК БААТЫР КЫТАЙДЫ ЖЕҢГЕНИ

Жаангер кожо деген кытайга көп зыян жеткирип муруттары менен Кашкарда жатканда, кытайлар да аскери менен Жаангерди кармоого келгенде, Жаангер кытайларга туруштук бере албастан муруттары менен качып чыгат. Тайлак баатырга келет. Тайлак Жаангерди күтүп турат. Басыз уруусунан Дербиш деген киши Кашкарга барып, кытай төрөсүнөн отогот, динса сайынып, сыйлыктар алып «Мен Тайлак менен Жаангерди кармап берем» – дейт. Кытайдын Жаң-жуну баатыр Амбал дегенин баш кылып, бир топ кытай черүүсүн жарак-шаймандары менен аткарат. Кытайдын Тайлакка аткарган черүүлөрүнүн саны 500 экен деп жана 1000 экен деп эки түрдүү айтышат. Күз убакты экен, Тайлак баатырдын айылы Туткуй деген жылгасынын ичинде экен. Тайлак баатыр кийимдерин чечпестен, жарак-жабдыктарын да керегеге даяр, Чоң буурул, Кичи буурул деген аттары да эшикте бай-

лалуу болуп, Бөбөтөй баатыр деген жан жолдош дайым жанында болот экен.

Таңга жакын кытайлар дабырттап келишип, Тайлак жаткан үйдү айландыра курчап калат. Тайлактын аялы башбагып карап, Тайлакка шыбырайт: «Кыргыздай эмес, түрлөрү башка көп адамдар курчап калышыптыр» – дейт.

Тайлак баатыр өөдө болуп антандап жатканда, Бөбөтөй айтат: «Баатыр, сиз шашып калдыңыз, шашпаңыз, жарак - жабдыктарды асыныңыз, мен буурулду тарта берейин, чурап мининиз» – дейт.

Бөбөтөй буурулду тарта берет, Тайлак чурап буурулдун үстүнө чыгат, Бөбөтөй да атка минет, Тайлак экөө тоого карай чаап чыгып ар бир коктудан, айылдан кишилерди, жылкыларды жыйнап, алдыларына салышып чаңдатып, «Тайлактап» ураан тартып айылын көздөй каптап кирет. Ошол арада күн чыга жаздап калган убакыт болот.

Жаангер кожону бир топ муруттары менен Байбагыш Нарын дарыясынын түндүк өйүзүнө чакырып алып кеткен экен. Кытайлар Тайлактын айлын басып, айылдагы кишилерди чогултуп кырка отургузуп, айылда калган Жаангердин муруттарынын да бир тобун отургузуп, бир кытай колуна кылыч алып башы ылдый чаап кирет. Тайлактын аялы көрктүү сулуу киши экен, аны карашып таанып калышат. Тайлактын аялы балтыр бешик болгон Осмон аттуу эркек баласын дамбалына салып катып турган экен. Ошол учурда Тайлактын ураан тарткан кыйкырык, чаң тополоң жылкы аралаш кишилер сапырылып киргенде, кытайлар сүрдүгүп жөнөйт. Тайлак баатыр алдына түшүп, кытайларды сайыл кырып кирет. Ошондо Тайлак ортодо кетип бара жаткан баатыр Амбалды көрөт, башкаларына караганда бел кырчоосунан өөдө чыгып көрүнөт. Кытайлар качат, Ойнок-Жардан өрдөйт. Ойнок-Жардын ар тарабы туюк жалама кызыл жар болгон оозу бир эле.

Тайлак баатыр жолду тосуп алат. Кытайлар Ойнок-Жарга үч күнү камалып жатып, акыры бир кишисин Тайлакка жиберип, айттырат: – «Биз эми баары бир жеңилдик, Тайлактын жоомарт экендиги чын болсо бизге суу бердирсин» – дешет. Тайлак суу бердирет. Кытайлар камалганына төртүнчү күн болгондо бир кула атчан кытай түз эле чаап чыгып кутулуп кетет. 7-күн дегенде кытайлар өздөрүн өздөрү өлтүрүп, ат, тон, кийим-кечектерин бардыгын өрттөп жок болушат. Кара жалын көккө чыкканда Тайлак баатырлар барып карашса кытайлар күл болгон, темирлери гана калган. Жаанын октору Ойнок-Жардан азыр да табылат.

Бул окуя тууралуу ошол замандын ырчыларынын ырдагандарынан эл оозунда калган үзүндүлөр:

«Дөбөлжүн, Терек жердеген,
Төрө Тайлак эр деген.
Туткуй, Терек жердеген,
Туйгун Тайлак эр деген.
Баястан, Терек жердеген,
Баатыр Тайлак эр деген.
Кекиликтен, чил кармап,
Чалк өөдөдөн пил кармап,
Жаткан экен эр Тайлак.
Тайлак минди буурулду,
Куруп калган кытайдын,
Заманасы куурулду!
Бөбөтөй минди чаар атты,
Сандап келген кытайды,
Чаң асманын чыгарып,
Бирин койбой таратты.
Токочор минди тору атты,
Токсон кытай сулатты.
Чолпомбай менен Жаркымбай,
Ак талга найза саптады,
Ак-Жар ылдый камады.
Көк талга найза саптады,

Көк-Жар ылдый каптады.
Тайлакка кимдер жологон,
Жологон душман жобогон,
Сандап келген кытайды,
Ойнок-Жарга сологон.
Бул кабарды укканда,
«Капырай Тайлак кантем» – деп,
Хандарынан чочунуп,
Кокондун ханы кологон.

Эскертүү: Кула ат менен качып кутулган кытай шашке убакта качып жөнөп, бешимде Кашкарга барат экен. Жаң-Жуң сурайт: – «Баатыр Амбал өлдүбү?» – деп, Кытай: «Ооба» – дейт. Атты да, кытайды да чаптырат.

ЖААНГЕР КОЖО МЕНЕН ТАЙЛАК БААТЫР КАШКАРДЫ АЛЫШЫ

Баатыр Амбал баштаган кытай черүүлөрү ойрон болгондон кийин Жаангер менен Тайлак көп кол менен барып, Кашкардагы кытайларды кууп чыгарып Кашкарды алат.

Тайлак баатыр Чолпомбай, Жаркымбай деген инилерин Кашкарга бек – суракчы кылып, толгон олжо менен Нарынга кайтат.

Кийин кытайлар жана сүрүп Кашкарды алат, Жаангерди колго түшүргөндө Чолпомбай, Жаркымбай элине качып кутулат.

ТАЙЛАК БААТЫРДЫН ӨЛҮШҮ

Тайлак баатыр Кашкарды да алды деген кабарды анык укканда Кокондун ханы абдан чочунат да, бизди да соо койбойт экен го деп катуу ойлоно баштап, мындай амал табат: эң аяр жана сыйкырчы, эмчи, домчу, балчы ашынган бир аярды Тайлакты эптеп бир чарасын таап жок кылуу үчүн жиберет.

Хан даярдап жиберген аяр качыр минип эл аралап ооруларга дем салып, бал ачып жүрө берет. Аярдын эм-дому ооруларга шипаа берип, бал сөздөрү да чындыкка айланып, калк аярды олуя катарында санашып алышат.

Бир күндөрдө Тайлак баатырдын мурду ооруп шишиген болот. Баягы эмчини чакыртып келип, мурдунан кан алдырат. Аяр кан алууда Тайлактын мурдуна мыкты уудан жиберип, ошо замат эле өлөт. Эл чуру-чуу түшүп жатканда аяр кайда кеткенинен дайын жок, эчак жок болот.

Тайлак баатырды Нарын дарыясынын түндүк жээгиндеги Курткадагы, Айгыр-Жалдын учуна Саздын үстүнө коюп, күмбөз салдырган экен. Күмбөзү азыр да жыгылбай турат. Тайлак баатыр 42 жашында өлгөн экен, кызыл чийкил жүздүү, кызыл сакалдуу, эки жаккы мурутун эки кулагына ороп коюучу экен. Тайлакты анчейин эле жерге көмбөстөн жерди үй сыяктуу казып, оозуна каалга орнотуп көмгөн экен. Өлүгү чирибестен катып азыр да жатат дешет.

Эскертүү: Тайлактын коргондогу бектерди неченчи жылы алгандыгы жана кытайды неченчи жылы ойрондогону жана өзү неченчи жылы өлгөндүгү белгисиз.

Тайлактын даңкы ар тарапка угулганда, Ормон да Тайлак менен кудалашып, Тайлактын баласына кызын берген.

КОКОНДУН ЭКИНЧИ КЕЛИП КЫРГЫЗДЫ КАРАТЫШЫ

Тайлактын өлгөн кабарын анык билгенден кийин Кокон хандыгынын бектери миндеген сарбоздору менен жасанып чыгып келип, кулаган коргонду кайрадан түзөтүп, кадасын орнотуп, кыргызды кай-

та сурай баштайт. Тайлактын күмбөзүн найзалап: «Тайлак баатыр, атыша, сайыша чыкпайсыңбы? – деп. Кокон бектери кыргызды баштагыдан да катуу эзет.

Тайлактын өзүнүн кызын Кокондун беги олжого алганда келини мындай кошкон экен:

«Кара тоону кар алды,
Карчыганы сарт алды,
Кан атамдын айымын,
Кара сакал сарт алды.
Эки көкүрөктү дарт алды» – деп.

ОСМОН ДАТКА

Осмон датка Тайлак баатырдын уулу болуп, балтыр бешик убагында кытайлардын кырганынан аман калгандыгын айткан элек.

Осмон да атасы Тайлак сыяктуу мыкты болуп чыгып, Кокон хандары датка деген наам берген экен.

Осмон колунан бардык иштер келген чебер, калк сүйгөн киши болгон дешет. Осмондун Барахан деген иниси да баатыр, ар мүчөсү толук киши болгон. Осмон датка атасы Тайлактын элин башкарып турган убакта, орустар Кыргызстанга келип каратканда, Осмон орус акимдерине да анчалык баш ийбестен серүүн түрдө турган. Бул учурда Шабдан да падышадан чен алып калган кези болот.

ОСМОН ДАТКАНЫН КЫТАЙГА КАЧЫШЫ

Осмон датка баш ийбей турган учурда саяк урусунан Боркемик тукумунан Райымбек, Келдибек манаптар орус акимдерине Осмондун үстүнөн чыгым жүргүзүшөт: – «Осмон падышага баш ийбей дайым каршылык кылат, алык-салыктарын элге бердирбей тыят» – дешет. (Маер) деген төрө баш-

тык Шабдан, Ыбрайымбек, Келдибек жана баш ма-
наптар болуш шайлоого аны менен катар Осмонду
адепке чакырып баш ийдирүү үчүн Осмондун элине
баса барышат аскер менен.

Осмон да даярданып, азаматтарын чу кылып,
500 түтүн элин көчүүгө шайдоот кылып коёт.

Жасоолдор бейбаштык менен Осмондун элинен
союш алып, ылоого деп аттар кармап кирет. Төрө-
лөрү менен Шабдандар үйлөрдү тиктирип, союш-
тарды сойдуруп жатканда, түн ичинде Барахан шай-
доот жолдоштору менен баса келип, төрөлөрдү,
Шабданды кармап, байлап киришет. Маер төрө На-
рын дарыясынын боюндагы бир чоң теректин ба-
шына чыга качып кутулуп, анын кайда кеткенди-
гин билбей калышат. Маер төрө кутулган теректин
дүмүрү азыр да Маер терек атында экен.

Барахан, Келдибек менен Баякени байлаган бой-
дон алып кетет. Шабдандар туш-тушка качып ку-
тулушат. Осмон 500 түтүндүк элин, мал-жандары
менен куткарып, Көк-Арт ашуусун ашырып, Пар-
гана багытына оодарат. Эртеси Шабдан аскери ме-
нен Осмондун артынан кууп барганда Барахан кайра
токтотуп сүргөндө, Шабдан качат. Барахан Шаб-
данды кубалап найза менен кежигеге саюуга кам-
чы таштам эле калганда, Барахандын күндөп-түн-
дөп чуркаган аты өксүп калат, Шабдан кутулуп
кетет. Бул окуя 1868-жылы болгон.

Осмон Анжыян багытына түшүп, кайра толго-
нуп Кашкарга кирет. Осмондун элинин көп малда-
ры Кашкар шаарынын көчөсүн аралап кирип, төө-
лөрү боздоп, уйлары мөөрөп, жылкылары кишенеп
киргенде, Кашкардын эли таңданып, «кыргыздын
Осмон деген ханы орус менен урушуп, Бедөөлөткө
караймын деп келиптир» деп айтышат.

Бедөөлөт да сарбоздорун чыгарып Осмондун
элин Кашкардын түштүк жагына өткөрөт. Осмон
менен Барахан Бедөөлөткө саламга кирет, Бедөөлөт
текшерип отуруп, Бараханды орго салдырат да, Ос-

монду коё берет. Бир айдан кийин Бедөөлөт Бараханды ордон жигиттикке алат. Барахандын кызматы жакканда Бедөөлөт Бараханды миңбашы кылып үрүмчү жакка барып кытай менен урушканда баатырлык көрсөтүп, башын жоолук менен бууп, колуна кылыч алып кытайларга аралап кирип кыруучу экен. Осмондун эли Кашкардын түштүк жагында Бакалык деген жерди жердеп, эң аягы бир миңден кой күтүп 8 жылы турат.

1876-жылы Бедөөлөт өлүп, кытайлар Кашкарды алганда, Бедөөлөттүн бектери жана анын союздашы болгон түнгөндөр Россияны карай качканда, Осмон көчүп Ак-Сайга чыгат.

Осмондун келе жаткан кабарын угуп Келдибектин уулу тосуп барып, көрүшүп кеңеш берет: «Осмон аке, Сиз Ташкентке барып кагаз алып келиңиз» – деп. Осмон, Барахан экөө эки жолдош менен Ташкенттеги генерал-губернаторго барып кагаз алып кайта келет.

Ташкент генерал-губернатору Осмонго – «бирөө да сен дебейт, туулган жерин сүйүп кайта келди» – деп буйрук берген экен. Шабдан баштык кылган кыргыз манаптары да Осмонду сыйлайт. Осмон качканда байлап алып кеткен Баякени бычат. Ырайымбектин башын кыймалап тилет. Келдибекти жыңалачтап алып, күндө бир убак тикен менен сабатуучу экен. Ошондой кордуктарды көргөзүп алты айдан кийин кайта берген экен. Келдибек сабоонун закмамынан 6 айдан кийин өлгөн экен. Атасын өлтүргөн Осмонду кектебестен Ыбрайым Осмонго тууган болуп кеткен экен. Осмон жерине келгенден бир жылдан соң өз ажалынан өлгөн экен. Бедөөлөт Бараханды дайым «Барахан баатыр» – деп айтуучу экен.

Тайлактын тукуму Тогуз-Торо районунда көп түтүн болуп турат.

**ЭМГЕК
ЫРЛАРЫ**

БАШ СӨЗ

Эмгек ырлары лирикалык жанр, оозеки чыгармачылыктын эң эски түрлөрүнөн. Эмгек процессинин учурунда аткарылып, аны жеңилдетүү максатында колдонулган эл оозеки чыгармачылыгынын бир түрүнө ажыратылган ырларды эмгек ырлары дейбиз. Эмгек ырларын сырткы кишилер эмес, ага түздөн-түз катышып жаткандар аткарган. Колдо бар материалдын негизинде эмгек ырларынын: 1) аңчылык 2) мал чарбачылыгы 3) дыйканчылык 4) кол өнөрчүлүк темадагы эмгек ырлары болуп төрт топко бөлүнүп каралганы туура болот деп ойлойбуз. Ал эми «Бекбекей», «Шырылдаң» өңдүү эки бөлөк жанр катары каралып жүргөн эмгек ырлары мал чарбачылыгына арналган чыгармалар. «Койчулардын коңур күүсү» тууралуу да ушул ойду айтууга болот.

Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгына кайрылганда, эмгек ырларынын ичинен мал чарбачылыгына арналган ырлар арбын экенин, бир топ өнүккөнүн байкайбыз. Кыргыздар кыйла кылымдар бою көчмөн же жарым көчмөн турмушта жашап дегендей алардын көргөн-бакканы, көбүнчө, мал чарбачылыгы болгон.

Койдун пайдалуу мал экендиги жөнүндө мындайча айтылган:

*Ала кийиз, жууркан,
А да койдун жүнүнөн.
Туш кийиз менен туурдук,
Бу да койдун жүнүнөн...
Союп алып мол кылат;*

*Терисин жыйып тон кылат,
Көрпөсү түктүү тон болот,
Үстүңө кийип алганда,
Жылуулугу мол болот.
Кышында суук тийгизбейт,
Кыш экенин билгизбейт.*

Койдун ушундай пайдалуу жагы эргүү менен чагылдырылып, ошону менен катар андан жуурат, курут жана «карын толо май» алынары айтылган. Чындыгында эле көчмөн жана жарым көчмөн турмушта жашаган кыргыздар үчүн кой чарбасы зор мааниге ээ болгон. Кой майда жандык, аны багууда көп эмгек сарп кылынып, көп күч жумшалат. Кыргыздардын оозеки чыгармачылыгында кой чарбасын багып өстүрүүдө эмгекти чагылдырган эмгек ырларынын эки түрү бизге белгилүү. Бири «Бекбекей» деп аталса, экинчиси «Койчулардын коңур күүсү» бизге келип жетти.

«Бекбекей» – эзелки замандардан бери эл арасында айтылып келген, мазмунуна мал чарбачылыгындагы эмгек процессин чагылдырган кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын эң байыркы түрлөрүнүн бири. Чыгарма алыскы жолду канчалык басып өтсө, кылымдардын катмарында ошончолук өзгөрүүгө учураары, бир нече варианты түзүлөрү түшүнүктүү. Ушул ырдын эл арасында кеңири белгилүүлүгү көп вариантта кездешкени менен аныкталат. «Бекбекей» ырынын жыйырмага жакын варианты бар. Ушул көп варианттуулук бул ырдын байыркылыгын гана эмес, анын калайык тарабынан дамамат айтылып келгенин, эл арасына кеңири тарагандыгын билдирет. Ошону менен катар «Бекбекейдин» байыркы чыгармалардан экенин айрым деталдар көз алдыга элестеткен болот. «Бекбекейдин» бардык вариантында тең эмгек процессинин элементи – эмоция сакталып калган.

«Бекбекей» темасындагы эмгек ырларынын цикли бат эле түзүлө калган эмес. Өнүгүүнүн орто бас-

кычында эт жана сүт берүүчү малдарды колго үйрөтүп, короо-короо мал пайда болгон экен. Короо-короо кой болгондон кийин аларды багуунун жолу иштелип чыккан. Койлорду күндүз дагы түндөсү дагы кароо милдети болгон. Жазгы жаздоо учурунда, жайлоого чыкканда жана күзгү мезгилде кой короосуз багылгандыктан, түндөсү кароого туура келген. Түнкү кароолчулар келин-кыздар, кээде улгайган аял, эркек балдар да короо кайтара турган. «Бекбекей» мына ошол түнкү күзөтчүлөр тарабынан аткарылчу. Короо кайтаруу жумушу бир күндүк эмес, бир нече кылымды кучагына алган, өзүнчө салтка айланган. Демек, «Бекбекей» ыры да салт катары аткарылып, анда түнкү оор эмгектин процесси чагылдырылган. «Бекбекей» – короо кайтаргандар тарабынан түн мезгилинде аткарыла турган жана кыргыз элине гана таандык эмгек ырларынын бир түрү.

«Бекбекейдин» тоонун желин коштогон созлонгон обону болуп, түндү термелтип, кулакка, жагымдуу угулуп, ойго жаткандарды ыракатка бөлөгөн. «Бекбекей» кайсы мезгилдерде көп айтылган? «Бекбекей» жаз, жай жана күз айларында айтылса да, эл жайлоодо короо кайтаруу учурунда «Бекбекейди» айтуу басымдуулук кылган. Анын ушундай мезгилде такай айтылып калышы шартка байланышкан болучу. Тоодо ит-куш көп экенин, томосу жок койлорго коркунуч болору алдын ала эске алынган, тажрыйба жүзүндө анын өзүн малдын ээси баштарынан өткөрүшкөн. Мына ушундай шарт эл жаткан учурдан тартып, таң атканга чейин короону кайтаруу зарылдыгына алып келген. Жай мезгилинде аба салкын, ал эми жаз менен күздө болсо, суук тарта баштап, сыртта короо кайтаруу мүмкүн эмес эле. Жай мезгилинде боз үйгө жөлөнүп алып, «Бекбекейди» айтып, айрым учурда темир комуз кагып, түндү өткөрүшчү. «Бекбекейдин» жайлоо учурунда такай айтылышы айыл ачык жерге конуп, койлордун ачык жерде

жатышына байланышкан. Мындай ачык жердеги койлор түндөсү жайылып кетип кокустукка, кырсыкка учурашы мүмкүн эле. Короо кайтаруудагы максат койлорду карышкырдан, уурулардан аман сактоо менен бирге алардын түндөсү жайылып кетишине көз салууга багытталган. Демек, короо кайтаргандар жалаң ит-куш жана уурулар гана кооп санатпай, короодон малдын жайылып кетпеси, түгөл болушун дагы көздөгөн.

Короо кайтаргандар дайыма сыртта болууга тийиш. Канча киши короо кайтарса, ошонун баары боз үйгө жөлөнүшүп отуруп, «Бекбекейди» аткарышкан. Койдун ары четинен жайылып кеткени болбосун деген ой менен кезек-кезеги менен короону тегеренип, «айт-уйт» деп, бөлүнүп калган мал болсо, аны айдап кошушкан. Ал эми катуу жамгырда, жаан-чачында боз үйдүн эшигин түрүп коюп, босогого жакын отурушуп, дагы «Бекбекейди» айтышчу. Ошентип, короо кайтаруу жумушу ары жооптуу, ары оор боло турган.

«Бекбекей» – эмгек ырларынын ичинен эң байыркы түрлөрүнүн бири. Ошол себептүү «Бекбекей» деген сөздүн чыгыш этимологиясы ушул кезге чейин такталбай келе жатат. Ушул ырдын чыгышы жана термини жөнүндө негизинен эки түрдүү көз караш, эки түрдүү пикир бар. Айрым окумуштуулар (М. Богданова) «Бекбекейди» мифтик, тотемдик түшүнүккө алып барып такайт. Экинчи тараптагы пикирди ушул саптын автору айтып келүүдө.

М.Богданова «Кыргыз адабияты» деген эмгегинде «Бекбекей» менен «Саксакайды» кишинин аты катары карап: «Бу мифтик персонаждар фессейлик мифтердин кентаврларынын образдарына жакын, бирде кыз менен жигит, бирде бээнин жана айгырдын образында көрүнөт» деп жазат. Окумуштуу ушул оюн андан ары улантып, ушул аттар кыргыз уруулары мамиле жасаган айрым уруулардын этникалык аталышыдыр деп болжолдоого бар-

ган. Виздин оюбузча, «бекбекей» менен «саксакай» деген сөздүн келип чыгышында мифтик, тотемдик же уруу аттарын атоодон пайда болгон көрүнүш байкалбайт. Окумуштуу аны менен токтоп калбай, «саксакай» дегенди кишинин ысымы катары карап, аны Геродоттун мезгилиндеги скифтик урууларынын «сактар» деп аталган тобуна жакындаштырууга аракет кылган. М.Богданованын бул божомолу анча ишенимдүү эмес. «Сак» же «сактар» деген уруу менен «саксакай» деген сөздүн эч кандай байланышы жок деп ойлойбуз.

Кыргыз элинин эмгек ырларынын ичинен «Бекбекей» эң байыркы ырлардын түрүнө жатары жогору жакта эске салынган. Анын байыркылыгын ырда кыйкырыктын элементи сакталып калганынан көрүнөт. Эгер «бекбекей» деген сөздүн маанисин талдоого алсак, анын өзү мифтик же тотемдик түшүнүктүн, же айрым уруулардын аттарынын негизинде келип чыкпастан, айрым сөздөрдөн пайда болгонун байкайбыз. «Бекбекей» алгачкы башталышында «бек», «бек, эй» деген үч сөздөн турган болуу керек, анткени ырдын мааниси ушул ойду ырастат турат. Короо кайтаргандарга «бек болгула, бек кайтаргыла, сак болгула, сак кайтаргыла» деген алдын ала эскертилген учурлар болгон. Мына ушул сөздөр короону этияттык менен кайтаруу жөнүндөгү маанини түшүндүргөн. Демек, короо кайтаруудагы ушул ыр «бек, бек, эй» деген үч сөздүн кошулуп айтылышынан чыгып, акыры «бекбекей» деген эмгек ырларынын терминин белгилеп калган. «Саксакай» деген сөздүн этимологиясы, «бекбекей» менен байланыштуу. Мында «сак, сак, эй» деген үч сөз бириктирилип айтылып, акыры «саксакай» деген сөз келип чыккан. Алдыдагы «сак-сак» деген сөздөргө карай «эй» өзгөрүп, «ай» болуп кеткен. Мындай кубулуштар ар бир элдин тилинде боло берет. Бирок «саксакай» деген сөздүн алгачкы түшүнүгү барабара маанисин жоготкону сезилет. Ал «бекбекей» ырынын айрым ыр жолдорунан көрүнөт. Кайсы бир

вариантында «саксакай кууп адашты» деген ыр жолу бар.

*Бекбекей качты бел ашып,
Белине бейкасам жоолук жарашып.
Саксакай качты, сай ашып,
Санына сарала жоолук жарашып.
Бекбекей качып, бел ашты,
Артынан саксакай кууп адашты.*

Башка вариантынан төмөнкүдөй ырды кездештиребиз:

*Саксакай качты, сай ашты,
Санына саймалуу жоолук жарашты.
Саксакайды мен айтсам,
Сактар бекен кудайым?*

Биринде бекбекей качса, саксакай анын артынан кууп адашкан болот, экинчи вариантта саксакайдын качканын кездештирип жатабыз. Жогорудагы мисалдардан ырлардын туруктуу формуласы варианттардын негизинен сакталганы, айрым аткаруучулар тарабынан кайталанганы көрүнүп турат. Бул мисалдарда аллитерация, ассонанс, параллелизм толук сакталган. Ошондой болсо да биринде бекбекей качса, саксакай да качат, бирок башка сабында бир саксакай айтылып, анын кууп адашканынан кабар берилет. «Бекбекейдин» белине бейкасам жоолук, «Саксакайдын» санына сарала (саймалуу) жоолук жарашканы баяндалат. Айтор, сөз эмне жөнүндө болуп жатканы түшүнүксүз. Ошол себептүү айрым окумуштуулар башкача ой жүгүртүп, «бекбекей», менен «саксакайды» бирде мифтик-тотемдик түшүнүктөн чыккан ишенимге айландырып, бирде уруулардын аттарына ыйгарып, бирде кентаврлардын образында карап жатат.

«Бекбекей» ырында айтылып жаткан «бекбекей» жана «саксакай» деген сөздөрдүн ар бирин эки аспектиде караган жөн деп ойлоймун. Биринчиден, «бек-бек» деген сөздөр менен жардамчы сөз «эй» ко-

шулуп айтылып, мурдагы кыйкырыкты, эскертүүнү туюндурган маанисин жоготуп койсо да, анын жаңырыгы угулуп жатат. Бирок ал жаңырык кандайдыр образды элестеткен болот. Ошол себептүү «бекбекейди» айтып жаткандарга да, угуучуларга да анын мааниси түшүнүксүз. Экинчиден, айрым учурда «бек-бекейди» аткаруучулар башкаларга билдирилбей турган жашырын сырды табышмактуу сөздөр менен айтууну көздөшкөн. Короо кайтарган келин-кыздардын сүйгөн жигиттери болгон. Аларга табышмактуу жашырын сырын билдириш үчүн каймана маанидеги сөздөрдү колдонушкан. «Бекбекейдин» бир вариантында: «Ала байтал тактекей, айкалышкан бекбекей» деген ыр бар. Мына ушул мисалда «тактеке» деген сөз «эй» деген кыйкырыкты туюндурган жардамчы сөз аркылуу «тактекей» болуп өзгөрүп кеткен. Ошондой болсо да «э-эй» деген кыйкырыкты эске салып турат. Жогоруда айтылган ойду далилдеш үчүн «бекбекейдин» башка вариантына кайрылып көрөлү. Бир мындай:

Ала байтал бекбекей,
Айкалышкан саксакай.
Кула байтал бекбекей,
Куюлушкан саксакай.
Бекбекей качты, бел ашты,
Саксакай кууп адашты.
Кара тоону этектеп,
Мен коноюн бекбекей э-эй,
Кара макмал тонуңа э-эй,
Жең болоюн бекбекей...
Мине турган атыңа эй,
Жал болоюн бекбекей эй.
Иче турган ашыңа эй,
Бал болоюн бекбекей эй!

«Бекбекейди» аткаруучу канчалык сырын ичине катып, сүйгөн жигити жөнүндө канчалык табышмактап айтпасын, анын ою ырдын мазмуну

нан ачылып калды. Ушул ырдын өзү башка варианттарда калыбындай кайталанат. Буларда көпчүлүк сөздөр каймана түрүндө тергөө менен айтылган. Эмне үчүн «ала байтал» деген сөз колдонулган? Эмне үчүн саксакай айкалышып жатат? Эгер ушул «ала байтал» менен айкалышкан деген сөздү примитивдүү ой жүгүртүү менен карасак, ала байтал минген бекбекей жигит экени, айкалышкан саксакай келин экени, экөөнүн «айкалышканы» сезилет. Бирок булардагы «бекбекей» менен «саксакай» дале катуу үндү туюндурган болот.

Жогорудагы мисалдан жаштардын сүйүү сезими ачык көрүнөт. Сүйүү ырларында жер-суунун аттары, же минип жүргөн атынын түсү жана башка, сыпаттоолор камтылышы шарт. «Бекбекейди» аткаруучу кимдиндир мине турган атына жал болгусу, кимдиндир иче турган ашына бал болгусу келип, өз оюн ачыкка чыгарат.

Короо кайтарган киши «бекбекейди» айтып жатып, кандайдыр белгисиз бирөөгө кайрылып, «жаккан отунуң арчабы» деп, ага суроо коет. Арча менен барча деген сөздөр уйкаштыкка карай алынганы түшүнүктүү, бирок мында короо кайтарган кишинин сүйгөнүнө карата билдирген «тымызын» мамилеси чагылдырылган.

«Бекбекей» ырынын бир нече вариантында «саксакай качты, сай качты» делип айтылып, экинчи жеринде «саксакай кууп адашты» деген ыр жолдору кездешет. Мында карама-каршы ой айтылганы, логика жагынан бири-бири менен байланышпаганы көрүнүп турат. Ошол себептүү ушул ыр жолдорунун мааниси бүдөмүк болуп, «эмне үчүн ушундай деген суроону пайда кылат. Мунун дагы өзүнчө жашыруун сыры бар. «Саксакай» деген кыйкырыкты түшүндүргөн үн сакталып калса да, ал биригип айтылуу менен мурдагы түрүн өзгөртүп, башка маанини берип калган «Бекбекей» айтуучунун түшүнүгүндө: качкан саксакай карышкыр, же жигит

эжени, аны кууп адашкан саксакай – ит экени кылдат талдоо жүргүзгөн кишиге байкалат. Демек, саксакайдын качканы жана саксакайдын кууп адашканы жөнүндө ырда карама-каршы айтылган ой жок, даале болсо катуу чыгарылган үн менен тергеп айтуу негизинде келип чыккан түшүнүксүз жагдай бар.

«Бекбекей» эмгек ырларынын эң байыркы түрү болгондуктан, ошол кездеги «бек, бек, эй» жана «сак, сак, эй» (кээде «ай» түрүндө, мисалы: «ай караңгы, түн бүркөк ай», «иче турган ашыңа ай» делип айтыла берет) деген катуу үн менен чыгарылган эмоциянын элементи сакталып калган. Ошо «бек, бек, эй» деген үч сөз ырга айланганда биригип кетип, анын натыйжасында биз сөз кылып жаткан «бекбекей» термини пайда болгон. Корутундулап айтканда, айрым окумуштуулар жазгандай мифтик образ катары талдабай, «Бекбекейди» эмгек процессинин негизинде келип чыккан эмгек ырынын бир түрү катары карообуз керек.

Эгер «бекбекей» бир замандарда «бек, бек, сак, ак» деген сөздөргө «эй, ай» деген жардамчы сөздөр кошулуп айтылып, эмгек процессинде кайрылуу түрүндө айтылган катуу үндү билдирсе, бара-бара ал өркүндөп, өзүнчө эмгек ырынын чыгышына алып келген. Кой чарбасынын кыргыз элинин арасында өнүккөнүнө байланыштуу «Бекбекей» ыры түндөсү көп кайталанып айтылгандыктан, ушул түр калкка өтө кеңири белгилүү болгону бизге келип жеткен, бизге дайын жыйырмага жакын вариантынан айгине көрүнөт.

«Бекбекей» эмгек ырларынын байыркы түрү болгондуктан, кыйла мезгилдин аралыгында көп оңдоолор киргизилгени талашсыз. «Кыз-келин короо кайтарган илгертен калган салт экен» деген ырдын өзү мунун кийин кошулганын айгинелеп турат. «Бекбекейге» сүйүү темасында ырлар кирип кеткенин жогору жакта эске салганбыз. Ушул түрдүн айрым вариантында: «Бекбекейди мен айт-

сам, көрөр бекен кудайым?» «Саксакайды мен айтсам, сактар бекен кудайым?» деген ыр саптары кездешет. Булар динге байланыштуу кийин киргени талашсыз. Ошентип, «бекбекей» ыры дайыма өзгөрүүгө учурап, айрым ыр жолдору менен толукталып турган.

Кой чарбасына байланыштуу айтылган эмгек ырларынын бир түрү «койчулардын коңур күүсү». Бул ырдын мазмуну койчунун оор турмушун чагылдырганы маалым. Мында койчунун катуу кыйналганы, азапты аябай тартканы, кийимсиз жүргөнү, ачка болгону байдын катаалдыгы ирети менен баяндалып өтөт. Ырды айтып жаткан лирикалык каарман – койчу өзүнүн оор абалын лирикалык сезимде түшүндүрүп, ошону менен турмушка жана катаал байга нааразылыкты билдирген болот. Койчунун турмушу кайгылуу сүрөттөлгөндүктөн, бул ыр маани жагынан арман ырларына үндөш. «Койчулардын коңур күүсү» таптуу коомдо түзүлгөндүктөн, эзүүчүнүн жасаган катаал аракетин, койчунун тарткан азабы чагылдырылган. Бул ырдын идеясы теңсиздикке каршы багытталган. Ошол себептүү койчунун кейиштүү тагдыры чыгарманын мазмунун түзгөн. Үстөмдүк жүргүзгөн тап бийликтин башында тургандыктан, максатына жана каалаган оюна жете албай, койчу арман мотивин да колдонушу мүмкүн.

Койчу болуп жашыман,
Көп азап өттү башыман.
Жараланды эки бут,
Шагылдын миздүү ташынан.

Бул ырда койчунун оор эмгеги, катуу кыйналганы ачык баяндалган. Мында ошону менен катар турмушка карата нааразылыгын билдирүү бар. Анын өзү арман өңдүү сезилип отурат. Бирок бул ырда койчунун эмгеги негизги мотив катары каралуу керек.

«Койчулардын коңур күүсү» муңдуу келет. Ошон үчүн айрым жазып алуучулар кайсы бир ырды «Койчунун арманы» деп дагы атап жиберешкен. Ушул темадагы ырдын бир вариантында койчу өзүнүн турмушу жөнүндө мындай баяндайт:

*Койчу болдум башынан,
Кордукту тарттым жашымдан.
Кошомат кылып кой бактым,
Курсагымдын ачынан.
Чокоюм буттан суурулуп,
Чор болду таман туурулуп.
Чой-чойлоп жүрүп өлөмбү,
Чокудан бир күн буулугуп.*

Мында койчунун оор абалы абдан айкын сыпатталган. Чындыгында эле өткөн замандарда койчулардын турмушу кыйын болгон. Бул ырда ошондогу чындык чагылдырылып жатат. Ушул эле ырдын бир жеринде койчу мындай дейт:

*Кан жуткан ушул заманда,
Кайран жаным кор болду.
Жапайы өскөн эликтей,
Жар боорунда жүрөмүн.
Кутулбай байдын коюнан,
Куюгуп жаман жүдөдүм.
Кемитип малдан башымды,
Манап, бай малдай сатышты.
Жарыкка чыгар күн барбы,
Азат кылып бул башты?!*

Бул ырлардан койчунун турмушу дагы кеңири ачылып көрсөтүлгөн. Койчунун адам чыдагыс күнгө туш болуп, андан кантип кутулууну эңсеп күтүп жүргөнү сүрөттөлгөн. Мында дагы маанилүү жагдай – бул ырдын чыккан доорунун ачык чагылдырылышы. Койчу «Кан жуткан ушул заманда кайран балам кор болду» деп, ал өзү жашап жаткан доорду айыптайт. Ошондой эле бай-манап анын «башын малдан кемитип сатканы» жөнүндө өтө кейиген түрдө кабарлайт.

«Койчулардын коңур күүсүнүн» кайсы вариантын албайлы, аларда теңсиздик, адилетсиздик ачык айтылып, ошол акыйкатсыз заманга, эзүүчү таптын өкүлдөрүнө нааразылык билдирилбей калбайт. Мунун өзү бул ырдын таптуу коомдо чыккандыгын туюндурат.

Кыргыз эли көчмөн жана жарым көчмөн турмушта жашап келүү менен катар мал чарбачылыгында кой менен жылкыны көп асыраганы тарыхта белгилүү. Жылкы чарбасына айрыкча көңүл бургандыктан, ага карата ар түрдүү сөздөр чыгарылган. «Жылкы деген жаныбар, шамалдан бүткөн жайы бар» деген ырдын өзү эле жылкыга жогорку баа берип аздектелгендигин айгинелеп турат. Жылкысыз көчмөн эл турмушун элестетүү мүмкүн эмес. Жылкы негизги унаа, анын күчүнөн башка дагы эт, сүт, тери берген. Кыргыздын турмушунда жылкынын ушул жагы эң жогору бааланган. Бирок жылкыны багуу абдан кыйын болгон. Жылдын бардык мезгилинде жылкынын артынан дайыма кайтаруучу коюлуп эмгек көп сарп кылына турган. Жылкыга абдан мыкты жылкычылар дайындалган. Ансыз жылкыга жоо тийүү, же топтошкон уурулардын кол салышы өңдүү коркунучу көпчүлүк учурда болуп туруучу. Жылкычылар жөнөкөй ат минчү эмес. Алар күлүк аттарды тандап минип, түндөсү уйкусу келсе, аттын чылбырын белине байлап жаткан. Андай ат менен кууса жетип, качса кутулуп кетүүчү. Жылкы багуу өткөн замандарда өзүнчө салтка айланган эле.

Жылкычылардын эмгеги өтө оор, ары коркунучтуу болгону өткөн замандардагы тарыхый шартка, ошол кездеги кырдаалга байланышкан эле. Жылкылар дайыма айылдын тегерегинде багылбай, кыш айларында алыска, оттуу жерлерге жөнөтүлчү. Анын өзү «оторлоо» же «оторлотуу» деп аталган. Андай учурда жылкычылар алачык же жаман боз үйлөрдө жашашчу. Айылдан алыс болгондуктан, жылкычылар кыйын турмушту баштан өткөрү

шүп, оор эмгекти өтөөдө аябай кыйналышкан. Тоголок Молдонун «Чын таз» деген жомогунда оторго барган жылкычылардын турмушу чагылдырылганы белгилүү. Чын таз Аз-Жаныбек хандын жылкысын багып, алыскы оторго барат. Ошол учур мындайча сүрөттөлгөн:

Оторго чыгып келишип,
Жылкыны санап көрүшүп,
Он миң жылкы баарысы,
Он кош кылып бөлүшүп.

Хандын жылкысы абдан көп экени «он миң» деген сөздөн көрүнүп турат. Чындыгында, оторго аз сандагы жылкы чыгарылган эмес. Жылкылуу байлар жылкысын семиз, аман сакташ үчүн кыштоодон алыскы оттуу жерлерге оторго чыгара турган. Жылкысы аз киши малын оторго жибербеси түшүнүктүү. Көп жылкылуулар гана оторлотуу түйшүгүн тартуучу. Ушул өңдүү оор эмгекке байланыштуу эмгек ырларынын бир түрү «Шырылдаң» ыры келип чыккан.

«Шырылдаң» – эмгек ырларынын эң байыркы түрүнүн бири. Ошону менен катар бул кыргыз элинин арасына кеңири таралган ырлардан болуп эсептелет. Бул ыр мал киндиктүү, жылкы жандуу кыргыз элине гана таандык ырлардан десек жаңылышпайбыз, анткени башка элдерден ушул түрдөгү ырларды кездештире элекпиз. «Шырылдаңдын» – кыргыз элине кеңири белгилүүлүгү анын көп варианттарда кездешкени менен мүнөздөлөт.

«Шырылдаң» ыры оор эмгектин процессин чагылдыруу негизинде келип чыкканы талашсыз. Бирок бул ырдын кайсы доордо айтылганы, «шырылдаң» деген терминдин кандайча пайда болгону ушул күнгө чейин тактала элек. Ал түгүл, «шырылдаң» ырынын кайсы мезгилдерде айтылганы жөнүндө ар түрдүү пикирлер жазылып жүрөт.

Эгер «бекбекей» короо кайтаргандардын, «койчулардын коңур күүсү» кой артынан жүргөндөрдүн

кыргыз элине таандык гана ыры болсо, «шырылдаң» жалаң гана жылкычылардын ыры. Демек, мына ушул үч эмгек ырынан эле кыргыздардын кой чарбасы менен жылкы чарбасына айрыкча көңүл бурганы айкын болуп турат. Жылкы – колду карабай турган, катуу кыштарда короо-сарайларды билбей, жайыттарда өзүнө тамак таап жеген мал. Ошол себептүү коңур күздөн тартып жылкыны айылдан алыс жайып, кыш мезгилинде оттуу жерлерди оторлото турган. Оторлогон жылкылар бир жайытта анча узак болчу эмес. Жайыттын оту түгөнө баштаганда дагы башка оттуу жерге которулушчу. Демек, он-он беш күндө башка жайытка көчүүгө туура келген. Ошондуктан, «алачыктарын кайда тигишсе, ошого жакын айылдарга барып, түнүчүндө үй-үйлөргө «шырылдаң» айтышып, элден азык жыйнап алышар эле». «Шырылдаң» айтуу, ошентип, азык-түлүк жана башка буюмдарды элден жыйнап алууну көздөгөн болучу.

«Шырылдаңдын» айтылышы жөнүндөгү маселеге келгенде, бул боюнча бир жактуу пикир жок экенин байкайбыз. «Шырылдаң» жөнүндө алгач пикир айткандар: «Шырылдаң жыл бою, артыкча жылкычылар азык-түлүккө муктаж болгон кезде, кышында ырдалуучу» деп жазышат. Ушул саптын автору «Шырылдаң күзүндө; бышыкчылык убакта айтылган, кээде кышта да айтылган» деп алгачкы байкоосун айткан. Мына ушул пикир кыргыз фольклорун жыйнап жүргөн окумуштуу Ж.Мукамбаев тарабынан кийин аныкталганын анын информатордун сөзү аркылуу берген маалыматынан даана көрөбүз. Ал информатордун сөзүн төмөнкүдөй өз калыбынча толук жазган: «Алсак, «шырылдаң» деген ыр коңур күздө, айдын он беши болуп, толуп турган учурда жылкычылар тарабынан топ адам болуп ырдалып, «ана султан шырылдаң ээ, мына султан шырылдаң ээй, шырылдаңчы шыр экен ээй, жылкычынын ыры экен ээй» деп, бир куплет 3-4 жерде улам кайталанып, узун са-

бак ыр түрүндө жолугат». Ушул маалымат «шырылдаңдын» айрым ыр жолдору менен тушма-туш келгенин төмөнкү мисалдан байкоого болот. «Шырылдаңдын» бир вариантында мындай ыр бар:

Конок тоого бүткөндө,
Кошо чыккан шырылдаң,
Таруу ташка бүткөндө,
Талаша чыккан шырылдаң,
Жылкычы менен коюндаш,
Жанаша чыккан шырылдаң,
Шырылдаң биздин шыйкыбыз,
Түндө келет уйкубуз,
Аман болсо жылкыбыз,
Эртең канат уйкубуз.
Шырылдаң айтып жүргөндө,
Конок менен тарууну,
Жеп кетпесин жылкыбыз.
Шып шырылдаң шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.
Карылардын наркы экен,
Жигиттердин айты экен.

Бул мисалга келтирилген ырлар айрым күмөн ойлорду тактоого, ошондой «шырылдаңды» айтуу мезгилин аныктоого мүмкүндүк берет. Биринчиден, бул ырдын мазмунунан «шырылдаң» жылкычынын ыры экенин түшүнүп турабыз. Экинчиден, ырдагы «конок тоого бүткөндө кошо, таруу ташка бүткөндө талаша чыккан шырылдаң» деген сыпаттоолор «шырылдаңдын» өзүнүн чыгуу жагынан байыркы эмгек ырларынын түрү экендигин билдирет. үчүнчүдөн, «түндө келет уйкубуз» дегени ырдын түн ичинде айтылганын эске салат. Төртүнчүдөн, «шырылдаң айтып жүргөндө, конок менен тарууну жеп кетпесин жылкыбыз» деген ыр саптары «шырылдаңдын» коңур күздө айтылганын аныктайт. Албетте, «шырылдаң» алгач кандай айтылса, ал ошо калыбында калган эмес, дайыма өзгөрүүгө учурап турган. Анын өзү шартка жараша, аны айтуучу-

лардын жөндөмдүүлүгүнө, жөндөмсүздүгүнө байланыштуу болгон. Ошол себептүү «шырылдаң» ырынын көлөмү да ар түрдүү. «Шырылдаң» ырына кошумчалар кирип кеткенин жогорку мисалдагы «айт» деген сөз ырастап турат. «Айт» деген түшүнүк ислам дини аркылуу орозо менен кошо киргени талашсыз. Ошондой болсо да, «айт» деген сөз «жигиттердин айты экен» делип, бирөөлөр тарабынан «шырылдаң» ырына кирип кеткен. Ал эми «шырылдаңды» жигиттер топтошуп алып айтканы Ж.Мукамбаевдин материалынан ачык болуп турат.

Кыргыздын көптү көргөн, көптү угуп билген уламачыл карыяларынын айткандарына караганда, «шырылдаң» Камбар атанын ыры болгон имиш. Бул сыяктуу имиш сөздөр бекер жеринен чыкпаган болуу керек. Эски түшүнүк боюнча Камбар ата – жылкынын ээси. Жылкылуу кишилер жана жылкычылар Камбар атага сыйынышпай койгон эмес. Ал кездеги түшүнүк ошондой болучу. Балким, Камбар ата жылкыны биринчи күткөн киши болуп, оор эмгектин процессинде «шырылдаңды» ырдап, ошондон кийин эмгек ырынын ушул түрү келип чыккандыр? Бирок бул жөнөкөй гана божомол, улама сөздүн өзү, эл арасында айтылып келген имиш «шырылдаң» ырынын байыркы ырлардан экенин белгилейт. Ошондой түшүнүккө ишенип, ким өз башына жылкы күтүүнү үмүт кылса, «шырылдаң» айткандарды өтө урматтап, колунан келгенин аябай берип, аябай сыйлачу экен.

Эгер «бекбекей» термини «бек-бек эй» деген үч сөздүн биригип айтылышынан келип чыкса, «шырылдаңдын» кандайча аталганы жөнүндө ушул күнгө чейин аныктала элек. Кантсе да, ушул сөздүн этимологиясына байкоо жүргүзүү менен айрым божомол ойду айтууга болот. Муну төмөнкүдөй эки себепке байланыштыра кароого туура келет. Биринчи себеби жылкычылардын оор турмушуна байланыштуулук: жылкычылар оокат жоктуктан,

өздөрүнө тамак кылыш үчүн кысыр калган бээлерди саап, андан кымыз жасашкан. Кеч күздө кымыз муздап, шырғалаңга айланган учурлар да болгон. Мына ушул турмуш чындыгын ыр менен баяндаган учурда «шырғалаң» деген сөз өзгөрүлүп айтылып, «шырылдаң» делип кетиши мүмкүн. Ушул ойдун чындыкка жакын экендиги «шырылдаң» ырынын коңур күздө, суу шырғалаң боло баштаган мезгилде айтылгандыгы менен далилдүү. Жылкычылар кымызды кышында жасашкан. Мындай суук учур кышында жасаган кымызды шырғалаңга айландыралары талашсыз. Бирок бул ой азырынча божомол экенин эскертип койгонубуз жөн.

Экинчи божомол ой «шып шырылдаң шыр экен ээй» деген ыр жолуна байланыштуу. Ушул ыр жолундагы сөздөрдүн баары түшүнүксүз. Эмне үчүн ушундай? «Шырылдаң» деген сөз – ырдын аты, бирок кандайча аталганы белгисиз. Калган «шып» менен «шыр» деген сөз анча ачык түшүнүк бербейт. Биздин оюбузча, ушул сөздөрдүн бөлүгү сакталып, калган бөлүгү ырдоо учурунда түшүп калгандай баамдалат. «Шып» кандайдыр тууранды сөздү элестеткен болот, бирок мааниси түшүнүксүз. Ал эми «шыр» деген сөз «шыдыр» деген сөздөн кыскартылып айтылган түрү өңдүү көрүнөт. Мына ушундан улам бир кездердеги «шыдыр ылдам» деген сөз ыр менен айтылганда, «шырылдаң» болуп кетпесин деген ой туулат. Ушундай болушу да ыктымал, анткени төкмөлүк менен айтылган ырда өзгөрүү кубулушу боло берет.

«Шырылдаң» ырынын мазмунунда жылкычылардын оор эмгегин чагылдыруу менен катар алардын турмушка карата көз караштары, бирөөлөрдөн азык-түлүк же буюм алууга жасаган аракеттер камтылган. Анын өзү өткөн замандардагы оор турмушка, кыйын шарттарга байланышкан болучу. Мына ушундай мазмунуна карай «шырылдаң» жалпы жонунан жарамазанга жана мактоо ырларына окшоп да кетет.

«Шырылдаңдын» бир вариантында төмөнкүдөй ыр бар:

Адыр-адыр жерлерден,
Айгыр минип мен келдим.
Айгыр оозун тарта албай,
Ушул ойго туш келдим.
Будур-будур жерлерден,
Бука минип биз келдик.
Бука оозун тарта албай,
Бул үйгө биз туш келдик.

«Жарамазан» ырынын бир вариантында ушул эле ыр кичине өзгөргөн түрүндө төмөнкүдөй ыр менен берилген:

Адыр-адыр тоолордон,
Айгыр минип биз келдик.
Айгыр оозун тарта албай,
Бай үйүнө туш келдик.

Ушундан кийин «марттык кылып жакшы буюм берер бекен» деген үмүт менен «байды» мактоого ала баштайт. үйдүн ээси бай экени белгисиз, бирок «бай» деп көтөрө салып мактоо керек болучу.

«Жарамазан» ислам дининин таасири аркасында кыргыздарга таралганы түшүнүктүү. «Жарамазандын» салты боюнча орозо жана аны туткан адам даңазаланып ырдалууга тийиш эле. Бирок эл арасынан жазылып алынган материалга караганда, «жарамазан» ыры диндик мотивден четке чыгып, кыргыздын мактоо ырларына өтүп кеткенин байкайбыз. «Жарамазандын» бир вариантында төмөнкүдөй ыр кездешет:

Жарамазан жаркоолдоп,
Шырылдаңды шылтоолоп,
Ат берүүчү айтылуу,
Балаңды издеп келебиз.

Биринчиден, «жарамазан эмес эле», бул – мактоо ыры. Экинчиден, «шырылдаңды шылтоо кыл-

ганына» караганда, бул «шырылдаң» айтылчу мезгилге туш келгенин билдирет.

«Шырылдаң» менен «жарамазан» жана мактоо ырларынын окшоштугу – бул үч түр тең башка бирөөлөрдөн буюм, мал өндүрүп алууга багытталгандыгы. Бирок жалпы жонунан ошондой окшоштугуна карабай, булар өзүнчө үч башка түр экендиги түшүнүктүү. «Жарамазандын» түпкү теги кыш кетип жаз келген кездеги «өлүп кайра тирилген» жыл мезгилинин байыркы майрамынан уланган, кийин ислам дини пайдаланып орозо кармаган айда гана түн ичинде айтыла турган диндик мотивдеги ыр. Анын «шырылдаң» ыры менен эч кандай байланышы жок. Мактоо ырлары жамакчы, төкмө акындар тарабынан айтылган ыр, мунун да «шырылдаң» менен кооштугу жок. Булардын «шырылдаңга» окшош болуп жатышы ушул түрлөрдүн азык-түлүк, жылкычыга талаа шартында кажет кийим-кече, керектүү башка заттарды өндүрүп алууга багытталгандыгы менен мүнөздөлөт. «Шырылдаң» өзүнүн мазмуну боюнча эмгек ырларынын бир түрү, болгондо да, байыркы түрү. Ал эмгек процессин мазмунуна камтыганы аркылуу, башка түрлөрдөн айырмаланып турат.

«Шырылдаңдын» ыр түзүлүшү кыргыздын классикалык ырларынын салтында жети-сегиз муундан турат. Көпчүлүк ырларынын аягына «эй» деген жардамчы сөздөр кошулуп айтылат. «Шырылдаң» ыры айта турган ойго байланыштуу түрдүү уйкаштарда кездешиши мүмкүн. Бир көбүнчө эгиз жана аксак уйкаш түрүндө айтылганын байкоого болот. «Бекбекейдин» обону жайлык менен көтөрүлүп, улам жогорулаган түрдө созулуңку чыкса, «шырылдаңдын» обону башка мүнөзгө ээ. Мунун ырынан аттын басыгындагы ылдам жүрүш элестелет, мындайча айтканда, ылдамдык темп менен айтылат. Бир сабынын аягындагы «эй» деген эмоцияны билдирген жардамчы сөз аттын басыгына жараша ырга күү берип, аны аткарууну жеңил-

детет жана ырды уккулуктуу кылып чыгарат. Логикалык басым ыр жолунун эң акыркы муунуна түшүп, ошол жер көтөрүңкү үн менен бийигирээк угулуп турат.

«Шырылдаң» түрдүүчө башталган. Анын өзү айтуучунун «шырылдаңды» канчалык билгенине байланыштуу болгон. Кайсы айтуучулар «сааса иет бээлер, салам айттык, акелер» деп баштаса, кайсы бири: «Ала даакы шырылдаң, кулак даакы шырылдаң» деген ыр менен, айрымдары «Шып шырылдаң шыр экен ээй, жылкычынын ыры экен эй» деп баштап, ошону менен ыр улантылган. Кайсы бир айтуучу «Конок тоого чыкканда кошо чыккан шырылдаң, таруу ташка бүткөндө талаша чыккан шырылдаң, жылкычы менен коюндаш жанаша чыккан шырылдаң» деп баштап, «шырылдаңды» айта берет. «Шырылдаңдын» бир варианты «ала даакы шырылдаң» менен башталып, ал жылкычынын ыры экенин эске салып, анан мындай ыр менен улантылган:

Сайга бүткөн сары тал,
БІргай эмей эмне?
Сан жигиттер жыйылып,
Шырылдаңды айтышса,
Жыргал эмей эмне?
Кумга бүткөн куба тал,
БІргай эмей эмне?
Көп жигиттер жыйылып,
Шырылдаңды айтышса,
Жыргал эмей эмне?

Бул мисалдан «шырылдаңды» көп жигиттер жыйылып айтышканы айкын болуп турат. БІрдын маанисине караганда, «шырылдаңды» айтуучулар ыракатка баткандай көңүлдөрүн эргиткенсиит. Ушул ырды айткандан кийин «Ак боз аттын үстүнө ак шайы тердик жарашар» деп баштап, анан ат турмандарын, аны минген кишини сыпаттап баяндоого өтүп, «жарашар» де-

ген сөз ырдын аягына чейин дээрлик кайталана берет. Демек, бул ыр көп кубулушту санап баяндаганына, көп теманы камтыганына караганда санат ырына окшоп кетет. Анын өзү ойдун төкмөлөнүп айтылганына байланыштуу келип чыккан. Ушундай сыпаттоодон кийин гана ырдын аягында үйдүн ээсине, анын үй-бүлөсүнө төмөнкүдөй сөз менен кайрылат:

Топ-топ тору тай,
Томук жүнүң канакей?
Торко тондуу жеңетай,
Шакек, жоолук канекей?

«Шырылдаңдын» кайсы вариантына кайрылбайлы, баарында тең аллитерация, параллелизм жыйш кездешкенин көрөбүз. Андай сапат жогорку мисалдан ачык көрүнүп турат.

Үйдүн ичиндегилер «шырылдаңдын» ырынын мазмунуна карай мамиле жасашкан. «Шырылдаңды» айткандын жөндөмдүүлүгүнө көздөрү жетсе, аны уккулары келип, ырды узарта түшүшүн күтүшкөн жана белекти да ошого карай беришкен. Мына ошондон кийин гана «шырылдаңдын» батасы айтылган.

«Шырылдаңдын» батасы жалпы алкышка мазмундаш. Бирок «шырылдаңдын» алкышы алты-жети муундан түзүлүп, эгиз уйкаштуу ырлардан турат. Мисалы:

Бата башы дың-дың,
Малды берсин миң-миң,
Жылкы берсең, ала бер,
От жакалай бала бер.
Жүйтөрүнө түйө бер,
Жүктөп алып жүрө бер.
Саарына бие бер,
Сааган сайын ие бер.

Кээде жалпы алкышка мүнөздүү он бир-он эки муундуу куюлушкан формула менен айтылышы

мүмкүн. Ошентип, «шырылдаң» ырынын мазмунунда жылкычылардын оор эмгеги чагылдырылуу менен бирге алардын өздөрүнө керектүү азык-түлүк, кийим-кечектерди ыры аркылуу таап алуу аракеттери камтылган болучу. Андай аракеттер «шырылдаң» ырынын бардык варианттарынан айкын көрүнөт.

«Шырылдаң» эмгек ырларынын байыркы түрлөрүнүн бири катары бизге белгисиз эзелки замандардан бери карай айтылып, кыргыз элинин калың катмарына кеңири тарап, кийинки мезгилге чейин жашап келсе да, Улуу Октябрь революциясынан кийинки болуп өткөн социалдык өзгөрүүлөргө карай, ошондой эле эмгектеги жаңы мамилелерге байланыштуу бул түр аткарылуудан калды, жашоосун токтотту. Ошондой болсо да, «шырылдаң» ыры кыргыз элинин эмгек ырларынын бир түрү, байыркы эстелиги жана поэтикалык жандүйнө мурасы катары өзүнүн маанисин жоготпойт.

Кыргыз элинин эмгек ырларынын ичинен дыйканчылыкка арналган ырлардын түрлөрү көп экенин, варианттарынын арбын экенин калк арасынан жазылып алынган, ушул күндө бизге белгилүү материалдардан көрүнөт. Бул түрдөгү эмгек ырларында эгин сепкенден тартып, аны сугаруу, оруу жана темин басуу жөнүндө баяндаган ар түрдүү темадагы чыгармалар бар. Мына ушунун өзү ар бир ыр эмгек процессин камтууга багытталганын көрсөтөт. Кыргыздын дыйканчылыкка арналган эмгек ырларынын тематикасын эске алуу менен аны байыркы гректердин дыйканчылык жөнүндөгү эмгек ырлары менен кыскача салыштырууга туура келет.

Байыркы гректер көркөм ырлар менен катар элдик обондорду да билишкен. Ал ырлардын аттары эгин бастыруу – темин басуу жана башкалар жөнүндө болгон. Ал ырлардын тематикасы кыргыздын дыйканчылыкка арналган ырларынын тематикасына окшош экендигин К.Бюхердин төмөнкү

дөй маалыматынан биле алабыз. Ал минтип жазат: «Эгин оргондордун, арпанын данын майдалагандардын, данды жаргылчакка тарткандардын, жүзүмдүн маңызын сыккандардын, жүн жипти ийригендердин, мал күзөткөндөрдүн талаа жумуштарында күнүмдүккө жалданып иштегендердин ушундай өзгөчө белгилүү ырлары болгон». Кыргыз элинин дыйканчылык ырларында ушундай эле темадагы: «Эгин эгүү», «Сугаруу жана эгиндин өсүп бышышы», «Эгин оруу», «Эгин бастыруу», «Буудайды бастыруу», «Жаргылчак» жана нан бышыруу жөнүндөгү ырлар кездешет. Ушул ырлардын ичинен «оп, майда» ыры эл арасына кеңири таралып, көп варианты иштелип чыккан.

Археологиялык изилдөөлөрдүн негизинде тарыхчы-этнографтар Ысык-Көл кылаасы жөнүндө материалдарды топтошкон. Алардын археологиялык казуулардын жүрүшү учурунда тапкан материалдары боюнча Ысык-Көлдүн жээктеринде биздин доорго чейин эле элдин отурукташуусу болгондугун, кыштак менен шаарлар курулганын, ошол туштагы адамдар түрдүү коло куралдарды, алардын ичинде колодон жасалган орокту колдонгонун билебиз. Экспедицияга жетекчилик кылган корреспондент-мүчө В.Плоских ушул буюмдар Орто Азияда биринчи жолу табылганын эске салып, анан минтип жазат: «И следовательно, уже можно с большей определенностью сказать: в археологической науке, античной истории Кыргызстана появляется новое направление – проблема оседло-землевладельческой культуры Тянь-Шаня в 1 тысячелетии до новой эры». Бизге келип жеткен бир ырма дыйкандардын эмгеги мындайча баяндалат:

Дыйкан деген жаныбар,
Кош өзүзүн байлаган,
Шамыянын шайлаган,
Жазга маал болгондо,
Буурусунун буктурган,

*Тишин жерге суктурган,
Кара жерди каңтарган,
Төбөдөн ороо каздырган,
Уучтап буудай чачтырган.
Базардан кетмен алдырып,
Арыктарын чаптырган.*

Дыйкан эгинин сугарганы, акыры буудайы «кере карыш баш» алганы, эгинди багып өстүрүүдөгү дыйкандын эмгеги баяндалып өтөт. Бирок бул ыр эмгек процессинин учурунда айтылбай, кийин гана бирөөлөр тарабынан анын натыйжасын жыйынтыктаган маанини түшүндүрүп калган. Мунун өзү ырдын өзгөрүүгө учураганын эске салат. Ал эми «Эгин оргондо» деген ырда болсо эмгек процесси чагылдырылганын көрөбүз.

*Бол, жигиттер болгула,
Ор, жигиттер, оргула.
Чал орогум, чалгының,
Арпа, буудай таштабай,
Боого байлап салгының.*

Бул ыр анча иштелип чыкпаган. Бирок арасында жигиттерге кайрылган чакырык бар. Андан биз коллективдүү эмгек процессин көз алдыга элестетип турабыз. Орокко кайрылганына караганда, ошондой эле сөздүн магиялык күчүнө ишенгендикти байкоого болот.

Эгин эгип, аны багып өстүрүп, күзүндө оруп, аны кырманга жеткирет. Дыйкандардын канча түйшүк тартканы, эгинди өстүрүүдө канча эмгек жумшаганы жыл бою жүргүзгөн аракетинен билинет. Дыйкандын эмгегин жыйынтыктачу учур – темин бастыруу учуру. Шаймандар, куралдар жок мезгилде эгинди оруу, аны кырманга жеткирүү көп түйшүктү тарттырган болучу. Ал эми техника, айталык: комбайн, ал түгүл, мала таш жок кезинде эгинди бастыруу абдан кыйынга турган. Кырмандын ортосуна мамы орнотуп, ага арканды тегеренип тур-

гандай кылып байлап, кошоктолгон малды артынан бир киши айдап туруучу. Кыргыздар аны темин басуу деп атаган. «Темин» термини «темин» деген этиш сөздөн чыккан болуу керек, анткени кошоктолгон малды жайына койбой, дайыма шаштырып, теминип айдаш керек болгон. Ошон үчүн кыргыздар «темин басуу» жана «темин айдоо» деп да айта беришет. Эмгек ырларынын бир түрү «оп майда» өткөн замандардагы ошондой оор эмгек процессин чагылдыруу негизинде келип чыккан.

Эгер «бекбекей» короо кайтарганда айтылса, «оп майда» жалаң гана темин басуу учурунда эмгекти жеңилдетүү үчүн ырдалган. «Оп майда» — эчен мезгилди кучагына камтыган, эмгек тажрыйбасынын негизинде түзүлгөн байыркы түрлөрүнүн бири. Ошон үчүн «оп майданын» бир нече варианты келип чыгып, алар эл арасына кеңири тарап кеткен. Кыргыздардын арасында «бекбекей», «шырылдаң» жана «оп майда» ырын укпаган, алардын бир-эки оозун ырдап айтпаган киши жок болуу керек. «Оп майданын» популярдуулугу мына ушунда.

«Оп майда» ыры жети-сегиз муун өлчөмүндө түзүлгөн. Бул ырда так уйкаштан көрө көбүнесе аллитерация басымдуулук кылат. «Оп майданын» да өзүнө таандык обону бар. Ал обон теминге кошулган малдын басыгын, кыймылдын жүрүшүн, мындайча айтканда, кырмандагы ылдам-ылдам кайталанган ритмди элестетет. Ой ачык болсун үчүн мисал келтирип көрөлү:

*Майда-майда, мап-майда,
Майдаласын атты айда.
Кызыл толгон кырманды,
Сузалык биз кап кайда?!*

«Оп майда» ырынын «майда» деген сөзү түшүнүктүү, ал эми «оп» угуучуларга анча ачык эмес. Ошон үчүн ушул сөздүн тегерегинде түрдүүчө пикирлер айтылып жүрөт. Биздин оюбузча, «оп» эмоцияга байланыштуу айтылган сөз болуу керек.

«Оп» дегенде катуу чыккан үн, ал аркылуу теминдеги малга кандайдыр дем бергендик байкалат. Мисалы: киши ооп жүктү көтөргөндө, «оп» деген сөздү колдонот. Муну жалгыз гана киши эмес, жумушту аткарууга катышкан кишилердин баары үн менен айтканы талашсыз. Балбан күрөштө да ушул сөз өйдө көтөрүүгө аракет кылган киши тарабынан да, аларды тегеректеп карап турган адамдар тарабынан да айтылат. Демек, «оп» деген сөз — дем берүүгө карата сүрөгөндө айтыла турган сөз. Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө: «оп-оп» — эшектин аягы тайып кеткенде ордунан тургузуш үчүн колдонулган сөз болуп, «тур-тур» деген маанини билдирет» — деп жазылган. Мына ушул маалымат биздин оюбуздун тууралыгын көрсөткөндөй болот. Мында теминге кошулган уй-жылкыларды шаштырып айдаган, эгинди тезирээк майда басууга жасаган аракет бар. «Оп майда» ырынын мазмунунан сөздүн магиялык күчүнө ишенгендик, сөз аркылуу тез бүтүрүүгө жасаган ой даана байкалат.

Ушул эле «оп» деген сөздүн теминге кошулган малга дем берүүгө айтылганынан башка дагы мааниси бардай сезилет. Мында эмоциялуу дем берген үн менен катар теминдеги уй менен жылкылар сырт тарапка ыңгайлап басын үчүн башкарууга багытталган аракет бар. Соко айдагандар «дайыма «соп-соп» деп үн чыгарып, өгүздөрдүн же жылкылардын туура басышын үн менен башкарат. «Соп» деген сөз унаага дем берүү менен катар аларды ич тарапка карай басууга багыт берүүнү көңүлгө алуудан улам айтылып турат. Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө темин баскандагы ортоңку өгүз «оп» деп айтылганын көрсөткөн. Ушул сөз Чүй менен Сайрамдын ортосунда жашаган аргу тилинде сүйлөгөн уруудан жазып алынган экен. Биздин оюбузча, ортоңку өгүздү «оп» деп айтканы чындыкка жакын, анткени ортоңку өгүзбү же жылкыбы, ал теминдеги уй менен жылкылардын күчтүүсү, ары тыңы, жоон-жолпусу болуу керек. Ал үчүн темин

айдоочунун шапалагы биринчи эле ошо башкаруучу унаанын жонуна тие турган. Демек, «оп» деген сөз дем берүүгө карата багытталган эмоциялуу кыйкырыкты туюндурат.

«Оп майда» ырынын мазмуну дыйкандын оор эмгегин, ой-санаасын турмушка карата түшүнүгүн ичине камтыйт. Дыйкандын максаты бир данын саман менен кетирбей, темин басууну жакшы жүргүзүү. Ошол себептүү «оп майданын» кайсы вариантында болбосун «кырча-кырча» бастыруу жөнүндөгү ой көп кайталанып айтылат. Дыйкандын тилеги – эгининен көп түшүм алуу. Ошон үчүн «Орой-орой оп майда, ороо толсун оп майда, кырча-кырча басканың – кырман толсун оп майда» деп, көп ирет кайталанып жатат. «Майда» деген сөздүн бардык варианттарда көп ирет кайталанып колдонулушу данды саманга кетирбес үчүн дыйкандын жасаган аракетин түшүндүрөт. Кайсы учурда саман топондой болуп калып, шамалга сапыруу менен аны кызылынан ажыратышкан.

Майда-майда, мап-майда,
Майдаласын атты айда.
Майда бассаң жаныбызга пайда,
Талкандары бизге пайда,
Топондору сизге пайда,
Оп майда-майда, майда.

Бул ырда дыйкандын ой-санаасы, турмушка карата болгон көз карашы ачык чагылдырылган. Кайсы вариантында: «Кырча-кырча басканың кырман толсун оп майда, кырманчынын баласы нанга тойсун оп майда», же «орой-орой басканың ороо толсун оп майда орокчунун баласы нанга тойсун оп майда, даны бизге пайда, топону сизге пайда» деген ыр саптары кездешет.

«Оп майда» ыры башта кандай айтылса, бизге ошол бойдон келип жеткен жок. Айтыла баштаганынан бери кыйла мезгилди басып өткөндүктөн, «оп майда» бир топ өзгөрүүлөргө учураган. Анын

өзү варианттарынын ар башкача айтылышынан көрүнүп турат. Жалаң гана бул эмес, айрым вариантка кийин пайда болгон түшүнүктөр кирип кеткенин жолуктурабыз. Мисалы: бир вариантта: «Оп, оп майда, оп майда, тилек кылдык кудайга» деген ырдагы «кудай» кийинки диндер аркылуу кийин кирген. Бул тигил же бул коомдо жашаган адам жаңы кирген түшүнүктү кошсо айрым учурда мурун колдонулуп келген сөз архаизмге өтүп, ал биротоло айтылбай калышы мүмкүн. Мисалы, кыргыздар эзелки замандарда колдонуп жүргөн «теңир» деген түшүнүк кездешпейт.

Улуу Октябрь революциясынан кийин кыргыз коомчулугунда турмуш түп тамырынан бери өзгөрүп, эмгекке мамиле кылуу жаңы багытка бет алды. Кыргыз элинин экономикалык, маданий турмушу өнүп-өстү. Алдыңкы техникага ээ болду. Коллективдештирүү мезгилинен бери карай күчтүү техника иштеп жатат. Мына ушуга байланыштуу мурда болуп келген эмгектеги оор түйшүктөр жеңил жагына көчтү. Кыргыз эли темин басуудан эчак эле кутулган. Ошол себептүү «оп майда» ыры эмгек процессинде айтылбай, азыркы күндө поэтикалык эстелик катары гана эл арасында сакталып калды.

Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында мал чарбачылыгы жана дыйканчылык жөнүндөгү эмгек ырларынан башка дагы түрдүү кесиптерге байланыштуу келип чыккан эмгек ырларын да кездештиребиз. Андай ырлар негизинен кол өнөрчүлүгүндө жана башка тиричиликке байланыштуу пайда болгону ушул түрдөгү чыгармалардын мазмунунан көрүнөт. Кыргыз элинин турмушунда жүндү иштетүү, андан кийин ала кийиз, шырдак жасоо, жип ийрүү, терилерден кийим тигүү, устачылык кылуу жана башкалар өнүккөнү белгилүү. Адамдардын эмгекке карата мамилелери кыргыздын оозеки чыгармаларында түрдүү жагдайда чагылдырылган. Устанын эмгеги жөнүндө мындай сыпаттоолор бар:

*Балкасы менен зар чапкан,
Бармагы менен мал тапкан,
Кычкачка кармап зар чапкан,
Кызматы менен мал тапкан.*

*Көрүнгөн көк букадай өкүрткөн,
Көмүрүн ирик койдой иргелткен.
Баянын айтам бир канча,
Балкасын тактекедей секирткен.*

*Кыргыздарда кийим жаатына келгенде, ал жа-
лаң гана кол эмгегинин күчү менен гана бүткөрү-
лүүчү. Кийимдик буюмдарды кол менен иштетип,
аны керекке жаратуу, бычып-тигүү жөнүндө ырлар
чыкканын бизге келип жеткен «тон чык», «кийим
бычканда» деген ырлар аркылуу билебиз. Ушул те-
мадагы ырлардын мазмунун негизинен иштеген бу-
юмунун жакшы болуп чыгышы жөнүндөгү ой ээлеп,
ага карата эмгек кылып жаткан адамдын тилеги
билдирилет. «Тон чык» деген ырды мисалга алып
көрөлү.*

*Ак токтумдун териси,
Ашаткысын келтирдим,
Абдан ийин жеткирдим.
Кыткыл кылбай өзүңдү,
Ашаткыңды кандырдым,
Тап менен тузуң салдырдым.
Чык, терим, тон тонума,
Калдыр-кулдур этпесин,
Түшө калгын жонума.
Ийлебесем маа жазык,
Кылдырасаң саа жазык.
Тон чык... Тон чык!..*

*Бул ыр терини ашатып бүтүп, бычууга камы-
нып, алды менен ысык чокко кактаган учурда ай-
тылган. Тери туура иштелбей калса, аны жаса-
ган кишиге кыйындык туудурган. Ошон үчүн «ий-
лебесем маа жазык, кылдырасаң саа жазык» деген
сөздү айтып жатат. Мында сөздүн магиялык кү-*

чүнө ишенүү бар экени эмгек процессине катышып жаткан адамдын айтканынан билинип турат.

Кыргыздар коллективдештирүү мезгилине чейин көбүнесе жаргылчак тартып, аны менен данды майдалап алуу оокатын өткөрүп келгени белгилүү, анткени көчмөн турмушта эл кайда көчсө, жүк менен кошо жаргылчакты унаага жүктөп кетишчү. Ал эми ары-бери көчүп жүргөндөр үчүн тегирменге жетүү кыйын болгон. Ошол себептүү жаргылчак эл арасында кеңири колдонулуучу. Жаргылчак тарткандардын да өз тилеги болгону талашсыз. Анын өзү жаргылчак жөнүндөгү ырдан даана көрүнөт:

*Жаргылчагым, тегерен,
Майда тартып аштыкты,
Толтуруп бер баштыкты.
Дөөтү пирим, колдой көр,
Жаргылчагым сынбасын,
Ар ишимди оңдой көр.
Темир-таштын ээси,
Текеберди кылбаймын,
Кылган болсом текебер,
Бир күнү чыгар кээси.*

Элдин ишениминде тегирмендин колдоочу пири – дөөтү. Жаргылчакты тарткан киши дагы ошого кайрылып, ишин «оңдошун» тилек кылып жатат. Мында сөздүн магиялык күчүнө ишенүү бар экени байкалып турат. Жаргылчак тарткандагы ыр башка элдерде да кездешет. Фин элинин жаргылчак жөнүндөгү ыры кыргыздын ушул түрдөгү ырына мазмундаш экенин төмөнкү мисалдан даана көрөбүз. Карл Бюхер тарабынан жазылып алынган ырды салыштырып көрүү максатында орус тилинде берүүнү туура табабыз.

*Ну, мели, мели, мой жернов,
Ты шуми, мой камень мильй,
Сам собой вертись, песчаник,
Помоги мне при размоле!
Чтоб мне пальцами не двигать,*

*Чтоб рукой тебя не трогать,
Чтоб рычаг не шевелить мне.*

Ушул эле ыр кыргыздын «тегирмен салганда» деген ырына да үндөшүп кетет. Ал мындай ыр менен берилген:

*Күркүрөгөн жолборстой,
Тегирменим, жүгүргүн.
Майда тартып эгинди,
Эл-журтка берип үлгүргүн.
Дөөтү пирим, колдогун,
Майда тартып эгинди,
Ишимди менин оңдогун.*

Бул ырлар эки башка, болгондо да, тил жагынан көп айырмасы бар элдер тарабынан түзүлсө дагы мазмуну жагынан үчөө тең биринин маанисин бири толуктап турат. Мындай окшоштук түз байланыштан келип чыккан эмес. Бул окшоштуктар турмушта кездешкен эмгек процессинин окшоштугуна байланыштуу келип чыккан. Анын өзү жаргылчак тартуу, ага карата адамдардын ой жүгүртүүсү негизинде болгондугу талашсыз.

Кыргыз эли – Орто Азияда жашаган эң эски элдердин бири. Биздин эл кыйла кылымдардын аралыгында көп маданий эстеликтерди жаратып, кичине көлөмдөгү табышмактардан тартып «Манас» үчилтигине чейин ири көлөмдөгү маданий мурастарды түзгөн. Ошондой маданий эстеликтердин бири кыргыз элинин эмгек ырлары. Бул ыр оозеки чыгармачылыктын эң байыркы түрлөрүнүн бири экендиги жөнүндө жогору жакта эске салганбыз. Бирок бул эстелик бизге толук бойдон жеткен жок. Кылымдардын эчен элегинен өтүп, эчен өзгөрүүлөргө учурап дегендей, көп жолку түзөтүүлөрдөн кийин гана айрым ырлары келип жетти. Кантсе да, кыргыздын эмгек ырлары бир кыйла арбын экендигин колдогу материалдар көрсөтүп турат. Эмгек ырлары кандай көлөмдө, кандай түрдө кездешесин, алар биз үчүн, урпактар баалуу эстеликтерден.

ЭМГЕК ЫРЛАРЫ

БЕКБЕКЕЙ

Ала байтал Бекбекей,
Айкалышкан Саксакай,
Кула байтал Бекбекей,
Куюлушкан Саксакай,
Бекбекей качты, бел ашты,
Саксакай кууп адашты.
Кара тоону этектеп,
Мен коноюн, Бекбекей,
Кара макмал тонуна,
Жең болоюн, Бекбекей,
Кызыл тоону этектеп,
Мен коноюн, Бекбекей,
Мине турган атыңа,
Жал болоюн, Бекбекей,
Иче турган ашыңа,
Бал болоюн, Бекбекей!
Чымчык менен безбелдек,
Чындап айтар кезкелдек,
Эки киши ортого,
Бат болоюн, Бекбекей,
Иче турган ашыңа,
Кант болоюн, Бекбекей!
Түндө, түндө жүгүргөн,
Түлкүнүн колу сөгүлсүн,
Түн уйкуну үч бөлгөн,
Карышкыр каны төгүлсүн.
Бекбекей качты, бел ашты,
Белине белбоо жарашты.
Укурук учун майтардым,
Бүгүн короо кайтардым.
Ийнемдин учун майтардым,
Издебей короо кайтардым,
Бекбекей качты, бел ашты,
Саксакай кууп адашты.
Ийнемдин учун майтардым,

Бүгүн короо кайтардым.
Ийнемдин учун түзөттүм,
Бүгүн короо күзөттүм.
Укуругум долоно,
Ууру бөрү жолобо!
Камчымдын сабы долоно,
Каапыр ууру жолобо!
Ууру келсе уштайбыз,
Бетин айра муштайбыз.
Төбөгө чаап айдайбыз,
Төөгө чиркеп байлайбыз.
Бүгүн бир айдын он беши,
Сары баш улак төл башы.
Аркада жылдыз алтымыш,
Кайтарган коюм алты жүз.
Короомдун чети таман жол,
Кайтарган коюм аман бол.
Короомдун чети кырк болгон,
Кайтарган короом жык толгон.
Ак сай менен көк сайдай,
Таш алышкан Бекбекей.
Арпа менен буудайдай,
Баш алышкан Бекбекей.
Күнгөй менен тескейдей,
Бет алышкан Бекбекей.
Кара чакан бай дубал,
Кайтарбасак малга убал.
Кызыл чакан бай дубал,
Кыйкырбасак малга убал.
Түндү түндөй чуркаган,
Түлкүнүн буту сөгүлсүн,
Түн уйкуну үч бөлгөн,
Көк чунак каны төгүлсүн.
Эчки деген жаныбар,
Эгинде жалы бар.
Койдун сүтү коргошун,
Кой уурдаган оңбосун.
Эчкинин сүтү эрменде,
Эчки уурдаган шерменде.

Жылкынын жүнү жылтырак,
Жылкы уурдаган куу туяк.
Төөнүн жүнү улама,
Төө урдаган сулама.
Төгөрөк түндүк төөнүкү,
Төрт булуң сабаа бээники.
Белиндеги чочморун,
Ыргай эмей эмине?
Ыргалып короо кайтарган,
Жыргал эмей эмине?
Кайтарган короом сак болгой,
Эртең бетим ак болгой.
Ай караңгы түн экен,
Асыл болчу күн экен.
Карала каптын кагынчык,
Андыгандын жаны чык.
Жылкынын ичи жык текей,
Шынгыроолуу Бекбекей,
Колоттун ичи кой текей,
Конгуроолуу Бекбекей.
Жылганын башы жыл текей,
Жылаажындуу Бекбекей.
Коктунун башы кой текей,
Конгуроо таккан Саксакай.
Бекбекей ашты бел ашты,
Белине белбоо жарашты.
Саксакай ашты сак ашты,
Санына саймалуу саадак жарашты.
Минген атым ак кашка,
Канжыгам кайыш ак тасма.
Карап турган карышкырдын,
Тумшугу тийсин ак ташка.
Минген атым көк кашка,
Канжыгам кайыш көк тасма.
Көрүп турган уурунун,
Мурду тийсин көк ташка.
Ууру келсе урабыз,
Улуу сууга салабыз.
Ууру келсе учтайбыз,

Мурдун айра муштайбыз.
Бекбекейди мен айттым,
Берсе экен кудай деп айттым.
Кара макмал тонуна,
Жең болоюн, Саксакай.
Минип турган атына,
Жал болоюн, Саксакай.
Ичип турган ашына,
Бал болоюн, Саксакай.
Бекбекей ашты бел ашты,
Саксакай ашты сак ашты,
Саксакай айткан муңайым,
Сак кайтарчы, кудайым.
Бекбекей айткан муңайым,
Бек кайтарчы, кудайым.

Бекбекей

Ала байтал Бекбекей,
Айкалышкан Саксакай,
Кула байтал Бекбекей,
Куюлушкан Саксакай,
Бекбекей качты, бел ашты,
Саксакай кууп адашты.
Кара тоону этектеп,
Мен коноюн, Бекбекей,
Кара макмал тонуна,
Жең болоюн, Бекбекей,
Кызыл тоону этектеп,
Мен коноюн, Бекбекей,
Мине турган атына,
Жал болоюн, Бекбекей,
Иче турган ашына,
Бал болоюн, Бекбекей!
Чымчык менен безбелдек,
Чындап айтар кезкелдек,
Эки киши ортого,
Бат болоюн Бекбекей,
Иче турган ашына,

Кант болоюн, Бекбекей!
Түндө-түндө жүгүргөн,
Түлкүнүн колу сөгүлсүн,
Түн уйкуну үч бөлгөн,
Карышкыр каны төгүлсүн.
Бекбекей качты, бел ашты,
Белине белбоо жарашты.
Укурук үчүн майтардым,
Бүгүн короо кайтардым.
Ийнемдин учун майтардым,
Издебей короо кайтардым.
Бекбекей качты, бел ашты,
Саксагай кууп адашты.
Ийнемдин учун майтардым,
Бүгүн короо кайтардым.
Ийнемдин учун түзөттүм,
Бүгүн короо күзөттүм.
Укуругум долоно,
Ууру-бөрү жолобо!
Камчымдын сабы долоно,
Каапыр ууру жолобо!
Ууру келсе уштайбыз,
Бетин айра муштайбыз.
Төбөгө чаап айдайбыз,
Төөгө чаап айдайбыз,
Төөгө чиркеп байлайбыз.
Бүгүн бир айдын он беши,
Сары баш улак төл башы.
Аркада жылдыз алтымыш,
Кайтарган коюм алты жүз.
Короомдун чети таман жол,
Кайтарган коюм аман бол.
Короомдун жолу тосмо жол,
Кайтарган коюм эсен бол.
Короомдун чети кыр болгой,
Кайтарган короом жык толгой.
Ак сай менен көк сайдай,
Таш алышкан Бекбекей.
Арпа менен буудайдай,

Баш алышкан Бекбекей.
Күнгөй менен тескейдей,
Бет алышкан Бекбекей.
Кара чакан бай дубал,
Кайтарбасак малга убал.
Кызыл чакан бай дубал,
Кыйкырбасак малга убал.
Түндү түндөй чуркаган,
Түлкүнүн буту сөгүлсүн,
Түн уйкуну үч бөлгөн,
Көк чунак каны төгүлсүн.
Эчки деген жаныбар,
Эгинде жалы бар.
Койдун сүтү коргошун,
Кой уурдаган онбосун.
Эчкинин сүтү эрменде,
Эчки уурдаган шерменде.
Жылкынын жүнү жылтырак,
Жылкы уурдаган куу туяк.
Төөнүн жүнү улама,
Төө уурдаган сулама.
Төгөрөк түндүк төөнүкү,
Төрт булун сабаа бээники.
Белиндеги чочморун,
Ыргай эмей эмине?
Ыргалып короо кайтарган,
Жыргал эмей эмине?
Кайтарган короом сак болгой,
Эртең бетим ак болгой.
Ай караңгы түн экен,
Асыл болчу күн экен.
Карала каптын кагынчык,
Аңдыгандын жаны чык.
Жылганын ичи жык текей,
Шыңгыроолуу Бекбекей,
Колоттун ичи кой текей,
Конгуроолуу Бекбекей.
Жылганын башы жык текей,
Жылаажындуу Бекбекей.

Коктунун башы кой текей,
Конгуроо таккан Саксакай.
Бекбекей ашты бел ашты,
Белине белбоо жарашты.
Саксакай ашты сак ашты,
Санына саймалуу саадак жарашты.
Минген атым ак кашка,
Канжыгам кайыш ак тасма.
Карап турган карышкырдын,
Тумшугу тийсин ак ташка.
Минген атым көк кашка,
Канжыгам кайыш көк тасма.
Көрүп турган уурунун,
Мурду тийсин көк ташка.
Ууру келсе урабыз,
Улуу сууга салабыз.
Ууру келсе учтайбыз,
Мурдун айра муштайбыз.
Бекбекейди мен айттым,
Берсе экен кудай деп айттым.
Кара макмал тонуна,
Жең болоюн, Саксакай.
Минип турган атына,
Жал болоюн, Саксакай.
Ичип турган ашына,
Бал болоюн, Саксакай.
Бекбекей ашты бел ашты,
Саксакай ашты сак ашты,
Саксакай айткан муңайым,
Сак кайтарчы, кудайым.
Бекбекей айткан муңайым,
Бек кайтарчы, кудайым.

Улуу тоонун боорунан эй,
Улар аткан Бекбекей, эй,
Уларынын майынан, эй,
Чырак эткен Бекбекей.
Чырагына чыдабай, эй,
Чыга качкан Бекбекей, эй,

Кара тоонун боорунан, эй,
Кайыш аткан Бекбекей, эй.
Кайыбынын майынан, эй,
Чырак эткен Бекбекей, эй.
Чырагына чыдабай, эй,
Жата калган Бекбекей, эй.

Ала дөбө ылдый, эй,
Жериң менен куруп кал, эй.
Алты улагым андыган, эй,
Бөрүң менен куруп кал, эй.

Желе дөбө чынк ылдый, эй,
Жериң менен куруп кал, эй.
Жети улагым андыган, эй,
Бөрүң менен куруп кал, эй.

Бакырып короо кайтарсам, эй,
Бакырчаак бала дейт экен, эй.
Кыйкырбасак малга убал.
Түндү түндөй чуркаган,
Түлкүнүн буту сөгүлсүн,
Түн уйкуну үч бөлгөн,
Көк чунак каны төгүлсүн.
Эчки деген жаныбар,
Эгинде жалы бар.
Койдун сүтү коргошун,
Кой уурдаган оңбосун.
Эчкинин сүтү эрменде,
Эчки уурдаган шерменде.
Жылкынын жүнү жылтырак,
Жылкы уурдаган куу туюк.
Төөнүн жүнү улама,
Төө уурдаган сулама.
Төгөрөк түндүк төөнүкү,
Төрт булуң сабаа бээники.
Белиндеги чочморун,
Ыргай эмей эмине?
Ыргалып короо кайтарган,

Жыргал эмей эмине?
Кайтарган короом сак болгой,
Эртең бетим ак болгой.
Ай караңгы түн экен,
Асыл болчу күн экен.
Карала каптын кагынчык,
Андыгандын жаны чык.
Жылганын ичи жык текей,
Шыңгыроолуу Бекбекей,
Колоттун ичи кой текей,
Конгуроолуу Бекбекей.
Жылганын башы жык текей,
Жылажындуу Бекбекей.
Коктунун башы кой текей,
Конгуроо таккан Саксакай.
Бекбекей ашты бел ашты,
Белине белбоо жарашты.
Саксакай ашты сак ашты,
Санына саймалуу саадак жарашты.
Минген атым ак кашка,
Канжыгам кайыш ак тасма.
Карап турган карышкырдын,
Тумшугу тийсин ак ташка.
Минген атым көк кашка,
Канжыгам кайыш көк тасма.
Көрүп турган урунун,
Мурду тийсин көк ташка.
Ууру келсе урабыз,
Улуу сууга салабыз.
Ууру келсе учтайбыз,
Мурдун айра муштайбыз.
Бекбекейди мен айттым,
Берсе экен кудай деп айттым.
Кара макмал тонуңа,
Жең болоюн, Саксакай.
Минип турган атыңа,
Жал болоюн, Саксакай.
Ичип турган ашыңа,
Бал болоюн, Саксакай.

Бекбекей ашты бел ашты,
Саксакай ашты сак ашты,
Саксакай айткан муңайым,
Сак кайтарчы, кудайым.
Бекбекей айткан муңайым,
Бек кайтарчы, кудайым.

Улуу тоонун боорунан эй,
Улар аткан Бекбекей, эй.
Уларынын майынан, эй,
Чырак эткен Бекбекей.
Чырагына чыдабай, эй,
Чыга качкан Бекбекей, эй.
Кара тоонун боорунан, эй,
Кайып аткан Бекбекей, эй.
Кайыбынын майынан, эй,
Чырак эткен Бекбекей, эй.
Чырагына чыдабай, эй,
Жата калган Бекбекей, эй.

Ала дөбө чынк ылдый, эй,
Жериң менен куруп кал, эй.
Алты улагым андыган, эй,
Бөрүң менен куруп кал, эй.

Желе дөбө чынк ылдый, эй,
Жериң менен куруп кал, эй.
Жети улагым андыган, эй,
Бөрүң менен куруп кал, эй.

Бакырып короо кайтарсам, эй,
Бакырчаак бала дейт экен, эй.
Басып короо кайтарсам, эй,
Жатып алды дейт экен, эй.

Үн алып короо кайтарсам, эй,
Уктабай чыкты дейт бекен эй.
Үн салбай короо кайтарсам, эй,
Уктап калды дейт бекен, эй.

Торпок-тоно, койлорду, эй,
Тооруган бөрү жаның чык, эй.
Энип аны жегенче эй,
Эгизиндин боорун же, эй.
Жалмап аны жегенче, эй,
Жалгызыңдын боорун же, эй.

Укуругум долоно, эй,
Ууру-бөрү жолобо, эй.
Камчымдын сабы долоно, эй,
Оңбогон ууру жолобо, эй.

Ууру келсе урабыз, эй,
Уруп сууга салабыз, эй.
Тебетейин тебебиз, эй,
Тээп сууга салабыз, эй.
Камчы менен сабайбыз, эй,
Карангы үйгө камайбыз, эй.

Ушинтип короо кайтарсак, эй,
Ушул байлар билбедин, эй.
Койду бөрү жебесин деп,
Уруп бир сабап тилдедин эй.

Какшап бир короо кайтарсак, эй,
Калган бир байлар билбедин эй.
Койду бир бөрү жебесин деп,
Камчылап бизди сабадың эй.

Уялбай келип мал жеген, эй,
Уятсыз айбан сен белең, эй.
Каргаша чыкса короодок, эй,
Каргап бир шилейт байбиче, эй.

Бекбекейим бек айтам,
Пейли жакшы койго айтам.
Бекбекейим бел ашты,
Белине саадак жарашты.

Ала байтал тактекей,
Айкалышкан Бекбекей.
Кула байтал тактекей,
Куюлушкан Бекбекей.

Эл көчөрдүн белгиси,
Карача каймал буркурайт.
Таң атаардын белгиси
Тараза жылдыз жаркырайт.

Бүгүн айдын он беши,
Сарыбашыл ак кой төл башы.
Койдун сүтү коргошун,
Кой уурдаган оңбосун.

Короомдун чети каман жол,
Кайтарган короом аман бол.
Кыз-келин короо кайтарган,
Илгертен калган салт ошол.

Короодо коюм алты жүз,
Алты айланып келгиче,
Алты аркар жылдыз батпайбы,
Агарып таң да атпайбы.

БЕКБЕКЕЙЛЕР

I

Ала байтал Бекбекей,
Айкалышкан саксакай.
Кула байтал Бекбекей,
Куюлушкан саксакай.
Бекбекей качты бел ашты,
Саксакай кууп адашты.
Кара тоону этектеп,
Мен коноюн Бекбекей.
Кара макмал тонуна,

Жен болоюн Бекбекей.
Кызыл тоону этектей,
Мен коноюн Бекбекей.
Мине турган атына,
Жал болоюн Бекбекей.
Иче турган ашына
Бал болоюн Бекбекей
Ай караңгы түн бүркөй
Азыр кайтар таз келдигей
Чымчык менен биз келгей
Чындап кайтар таз келдигей
Эки киши ортого эй
Бат болоюн Бекбекей
Иче турган ашына эй
Кант болоюн Бекбекей
Түндө-түндө жүгүргөн эй
Түлкүнүн колу сөгүлсүн эй
Түн уйкусун үч бөлгөн эй
Карышкырдын каны төгүлсүн, эй
Бекбекейди мен айтсам эй
Берер бекен кудайым эй
Саксакайды мен айтсам эй
Жалгар бекен кудайым эй.
Жаккан отун арча бейм
Жамынганың арча бы эй
Шериктерден качабы эй
Койлору аман конобу эй
Укурук учун майтардым эй
Уктабай короо кайтардым эй
Ийнемдин учун майтардым эй
Издебей короо кайтардым эй
Бай бечекей бак болгон эй
Бүгүнкү короом сак болгун эй
Байчечекей байрасын ай
Бүгүнкү короом сайрасын ай
Ой бекбекей эй
О бек болай бек болай
Оо сак болай сак болай.
Короодо коюм өрөгөн эй

Кошуп короо кайтарсам эй
Эгемдин иши жөнөгөн эй
Жылгада коюм өрөгөн эй
Ырдап короо кайтарсам эй
Акемдин иши жөнөгөн эй
Бөлөкбай коюн баса кач эй
Биздин бир койдон ыраак кач эй

II

Бекбекей качты бел ашты
Саксакай кууп адашты
Ийнемдин учун майтардым
Бүгүн короо кайтардым.
Ийнемдин учун түзөттүм.
Бүгүн короо күзөттүм
Укуругу долоно
Ууру бөрү жолобо.
Камчы сабы долоно
Капыр ууру жолобо
Ууру келсе учтайбыз
Бетин айра муштайбыз
Төбөгө чаап жайлайбыз
Төөгө тиркеп айдайбыз.
Бекбекей я, бекбекей я,
Бекбекей саксакай
Саксакай саксакай
Оо бек олуя
Бек бол оо тобай!

III

Бекбекейди мен айтам
Бейли жакшы койду айтам
Көйкөйлөйдү мен айтам
Көөнү жакшы койду айтам.
Бекбекей кетти бел ашты

Белине белдемчи курак жарашты.
Көтүнөн кетип адашты,
Бекбекейдин марттыгы
Көйкөлөйдүн жол билбеген жаштыгы
Ала байтал тактекей
Айкалышкан бекбекей
Кула байтал тактекей
Куюлушкан Бекбекей.
Кайтарган короом алты ай жүз
Алты айланып келгенче
Астыртан таң да атпайбы.
Алты аркар жылдыз батпайбы,
Кайтарган короом жети ай жүс
Жети айланып келгенче
Жети аркар жылдыз батпайбы.
Жер менен тандар атпайбы.
Кара кыйчак чөп экен
Мобу жерди карасан
Карышкыры көп экен.
Узун кыйчак чөп экен
Ушу жерди карасан
Урулары көп экен.
Минген бир атың ак кашка
Урунун мандайы тийсин как ташка
Жазгы соорусун (чөп)
Жазга бир жетпей соолусун
Жазында келген урулар
Жайына жетпей оорусун.
Күзгү чыккан соорусун

Күзгө жетпей соолусун.
Күзгү келген урулар,
Үйүнө жетпей оорусун.
Укуругум майтардым,
Уктабай короо кайтардым.
Укуругум как болгой
Уктабай короом сак болгой
Ийнемдин учун майтардым,
Ирмебей короо кайтардым.

Ийнемдин учун түзөттүм
Ирмелбей короо күзөттүм.
Кара тоону этектеп,
Мен коноюн Бекбекей
Кара макмал тонуна
Жең болоюн бекбекей.
Кызыл тоону этектеп,
Мен коноюн Бекбекей,
Кызыл макмал тонуна
Жең болоюн Бекбекей.
Кыдырата тал бүтсө
Мен бутайын Бекбекей,
Сыр кесеге бал куйсаң
Мен жутайын Бекбекей.
Карап турган кашыңа
Кал болоюн Бекбекей
Мине турган атыңа
Жал болоюн Бекбекей.
Иче турган ашыңа,
Бал болоюн Бекбекей.
Кызыл чапан желбегей
Кытайдан ууру келбегей
Кара чапан желбегей
Калмактан ууру келбегей.

IV

Бүгүн бир айдын он беши,
Сары башыл улак төл башы.
Аркадай жылдыз алтымыш,
Кайтарган коюм алты жүз.
Көк мата жүктөп сарт өтү,
Көк чунактын дарты өтү.
Ак мата жүктөп сарт кетти,
Ак чунактын дарты өтү.
Короондун чети таман жол,
Кайтарган короом аман бол.
Короомдун жолу көсөм жол,
Кайтарган коюм эсен бол.

Короомдун чети кык болгой,
Кайтарган короом жык толгой.
Ак-Сай менен Көк-Сай ай,
Таш алышкан Бекбекей,
Арпа менен буудайдай.
Байыр алышкан Бекбекей,
Күңгөй менен тескейдей,
Бет алышкан Бекбекей.
Кайтарган короом алты жүз,
Алты айланып келгиче,
Алты аркар жылдыз батпайбы,
Таң сөгүлүп атпайбы,
Кайтарган коюм алты жүз,
Жети айланып келгиче,
Жети аркар жылдыз батпайбы.
Таң кашкайып атпайбы,
Кара тоону этектеп,
Мен коноюн Бекбекей,
Кара макмал тонуна,
Жең болоюн Бекбекей.

VI

Ала байтал Бекбекей,
Айкалышкан саксакай.
Кула байтал Бекбекей,
Куюлушкан саксакай.
Бекбекей качты бел ашты,
Саксакай кууп адашты.
Кара тоону этектеп ай,
Мен коноюн Бекбекей,
Кара макмал тонуна ай,
Кең болоюн Бекбекей,
Кызыл тоону этектей,
Мен коноюн Бекбекей.
Мине турган атыңа эй,
Жал болоюн Бекбекей эй,
Иче турган ашыңа эй
Бал болоюн Бекбекей эй.

Ай караңгы түн бүркөк эй,
Азыр кайтар таз келдек эй.
Чыйчык менен таз келдек эй,
Чындап кайтар таз келдек эй.
Эки киши ортого эй,
Баат болоюн Бекбекей эй.
Иче турган ашына эй,
Кант болоюн Бекбекей эй.
Түндө-түндө жүгүргөн эй,
Түлкүнүн колу сөгүлсүн эй.
Түн уйкусун үч бөлгөн эй,
Карышкырдын каны төгүлсүн
Бекбекейди мен айтсам эй,
Береби экен кудайым эй.
Саксакайды мен айтсам эй,
Жалгар бекен кудайым ай.
Жаккан бир отуң арчабы ай,
Жамынганың барчабы ай.
Чериктердин калча бий эй,
Койлору аман түнөрбү ай.
Укурук учун майтардым ай,
Бүгүн короо кайтардым ай.
Ийнемдин учун майтардым ай,
Издебей короо кайтардым ай.
Байчечекей бай болгон ай
Бүгүнкү короом сак болгой ай.
Байчечекей байрасын ай,
Бүгүн короом сайрасын ай.
Короодо коюм өрөгөн ай,
Кошуп короо кайтарсам ай.
Акемдин иши жөнөгөн ай.
Жылгада коюп өрөгөн ай,
Ырдап короо кайтарсам ай.
Акемдин иши жөнөгөн ай.
Бөлөкбай коюн бөлө кач ай,
Биздин бир койдон ыраак кач ай.
Бекбекей, эй, Бекбекей эй.
Оо сак болу ай, сак болу ай!
Оо-бек болуу ай, бек болуу ай.

VII

Укуругум майтардым эй,
Уктабай короо кайтардым эй,
Ичеги бербес байларга эй,
Ийрилип короо кайтардым эй.
Карын бербес байларга эй,
Какайып короо кайтардым эй.

Ала бир байтал Бекбекей эй,
Айкалышкан тактеке эй.
Кула бир байтал Бекбекей эй,
Куюлушкан тактеке эй.

Бекбекейим муңайым эй,
Бек кайтарчы кудайым эй.
Тактекейим муңайым эй,
Так кайтарчы кудайым эй.
Капыстан чыгып карышкыр эй,
Салбасын бизге убайым эй.

Бекбекей кетти бел ашып эй,
Көйкөлдү кууп адашып эй.
Бекбекейдин санаттан кылган баштыгы эй,
Көйкөлдүн жол билбеген жаштыгы эй!
Кара зоонун боорунан эй,
Мен коноюн Бекбекей эй.
Карагаттай көзүнө эй,
Кал болоюн Бекбекей эй.
Кызыл бир коонун бооруна эй,
Мен коноюн Бекбекей эй.

Кызыл макмал тонуна эй,
Жең болоюн Бекбекей эй.
Мине турган атыңа эй,
Жал болоюн бекбекей эй.
Иче турган ашына эй,
Бал болоюн бекбекей эй.

Белимдеги таягым эй,
Чокмор эмей эmine эй,
Чогулуп короо кайтарган эй,
Жыргал эмей эmine эй.
Колумда таягым эй,
Ыргай эмей эmine эй.
Жабылып короо кайтарган эй,
Жыргал эмей эmine эй.

Улуу тоонун боорунан эй,
Улар аткан Бекбекей эй.
Уларынын майынан эй,
Чырак эткен Бекбекей.
Чырагына чыдабай эй,
Чыга качкан Бекбекей эй.

Кара тоонун боорунан эй,
Кайып аткан Бекбекей эй.
Кайыбынын майынан эй,
Чырак эткен Бекбекей эй.
Чырагына чыдабай эй,
Жата калган Бекбекей эй.
Ала дөбө чыңк ылдый эй,
Жериң менен куруп кал эй.
Алты улагым андыган эй,
Бөрүң менен куруп кал эй.

Желе дөбө чыңк ылдый эй,
Жериң менен куруп кал эй.
Жети улагым андыган эй,
Бөрүң менен куруп кал эй.

Бакырып короо кайтарсам эй,
Бакырчаак бала дейт экен эй.
Басып короо кайтарсам эй,
Жатып алды дейт бекен эй.

Үн салып короо кайтарсам эй,
Уктабай чыкты дейт бекен эй.

Үн салбай короо кайтарсам эй,
Уктап калды дейт бекен эй.

Торпок тоно койлорду эй,
Торуган бөрү жаның чык эй.
Энип аны жегинче эй,
Эгизиндин боорун же эй.
Жалмап аны жегиче эй,
Жалгызыңдын боорун же эй.

Укуругум долоно эй,
Ууру-бөрү жолобо эй.
Камчымдын сабы долоно эй,
Онбогон ууру жолобо эй.

Ууру келсе урабыз эй,
Уруп сууга салабыз эй.
Тебетейин тедебиз эй,
Тээп сууга салабыз эй.
Камчы менен сабайбыз эй,
Карангы үйгө камайбыз эй.

Ушинтип короо кайтарсак эй,
Ушул байлар билбедин эй.
Койду бөрү жебесин деп,
Уруп бир сабап тилдедин эй.

Какшап бир короо кайтарсак эй,
Калган бир байлар билбедин эй.
Койду бир бөрү жебесин деп,
Камчылап бизди сабадың эй.

Уялбай келип мал жеген эй,
Уятсыз айбан сен белен эй.
Каргаша чыкса короодон эй,
Каргап бир шилейт байбиче эй.

Бекбекейим бек айтам,
Пейли жакшы койго айтам.

Бекбекейим бел ашты,
Белине саадак жарашты.

Алабайтал тактекей,
Айкалышкан Бекбекей.
Кулун байтал тактекей,
Куюлушкан Бекбекей.

Ужурук учу долоно,
Ууру-бөрү жолобо.
Ууру келсе уштайбыз,
Башын айра муштайбыз.

Эл көчөрдүн белгиси
Карача каймал буркурайт,
Таң атаардын белгиси
Тараза жылдыз жаркырайт.

Бүгүн айдын он беши,
Сарыбашыл ак кой төл башы.
Койдун сүтү коргошун,
Кой уурдаган онбосун.

Короомдун чети каман жол,
Кайтарган короом аман бол.
Кыз-келин короо кайтарган,
Илгертен калган салт ошол.

Короодо коюм алты жүз,
Алты айланып келгиче.
Алты аркар жылдыз батпайбы,
Агарып таң да атпайбы.

ШЫРЫЛДАҢ*

Сап-сап сабалар эй,
Салам айтык агалар эй.
Шырылдаң айы толуптур,

Көөп толкун болуптур.
Сизге сонун болуптур,
Бизге оюн болуптур.

**Кытайлык кыргыздардын оозеки
чыгармачылыгынан**

Айт десенер айтабыз,
Кайт десенер кайтабыз.
Өзүбүз көргөн жылгабыз,
Жыла жыла чыгабыз.
Жылкыбызга жетebиз,
Жылкы ичинде боз бээ,
Саап сүтүн алабыз.
Сабабызга куябыз,
Аксакалга сунабыз.
Айгыр атка минебиз,
Алышып ойноп жүрөбүз.
Кунан тайды минебиз,
Куушуп ойноп жүрөбүз.
Ушул үйгө туш келдик,
Агам арбап¹ үй экен,
Үйдө болсо үндөсүн.
Эшиктеги ким десин,
Эшиктеги биз элек.
Алабоз аты турабы,
Бу да болсо булкунсун,
Буручулу толкусун.
Агам арбап атына,
Ала тердик жарашкан.
Алача тердик үстүгө,
Көмкөрө эгер жарашкан.
Көмкөрө эгер үстүнө,
Көк көрпөчө жарашкан.
Көк көрпөчө үстүгө,
Агам арбап жарашкан.
Агам арбап колуна,

¹ *Арбап* – мансаптуу.

Алтын кылыч жарашкан.
Алтын кылыч чабарга,
Душман башы жарашкан.
Душман башын көмөргө,
Боз топурак жарашкан.
Боз топурак үстүгө,
Байчечекей жарашкан.
Байчечекей үстүгө,
Эчки коюм жарашкан.
Эчки коюм жайарга,
Эки бала жарашкан.
Эки бала колуга,
Эмил чокмор жарашкан.
Эмил чокмор урууга,
Боз коюң жарашкан.
Боз койду союуга,
Болот кездик жарашкан.

Жоюлгандын¹ токою,
Жайылып кетсин миң коюң.
Жатып калсын бир токтун,
Токту берсең токту бер,
Эчки берсең эчки бер.
Эч нерсе тапшасан,
Эки табак курут бер.
Курут берип кубартып,
Куу шибердей кубартпа.
Таруу берип тастайтпа,
Таз кишидей бозортпо.
Конок берсең коюп бер,
Кол-аягың жууп бер.

Арык бойлоп келемин,
Музу бар деп.
үмүт кылып келемин,
Козу бар деп.
Козу берсең керди бер,
Эки энеге телди бер.

¹ *Жоюлган* – жер аты, көөнө Улуу Чатта.

Улак берсең албаймын,
Убалыңа калбаймын.
Торпок берсең байлап бер,
Мурундугун майлап бер.
Чылбырыма байлап бер,
Чапан берсең бул жайда,
Чатыр болот ал жайда.
Көйнөк берсең бул жайда,
Көлөкө болот ал жайда.

Алты аркан салса бойлогус,
Алты атаңдын быякка,
Байдын чоңу турбайбы.
Жети аркан салса бойлогус,
Үйдүн чоңу турбайбы.
Жети атаңдан быякка,
Байдын чоңу турбайбы.
Кумга коюң жайылсын,
Курутка колуң малынсын,
Балдар-балдар ай,
Байга бата бергиле ай.
Байдын түнү жой болсун,
Балдарынын мингени,
Кара кашка тай болсун.
Жамынганы парча болсун,
Жумшаганың өрт жанган
Калча болсун.
Өрөйгөйдүн сөрөгөй,
Аялыңыз эркек төрөгөй
Оомийин аллоу акбар!

ШЫРЫЛДАН

I

Саа-саа байлар, саа байлар,
Салам айттык акелер!
Куттуу болсун ушу үйлөр,

Курут алсын жеңелер.
Куру калсын мечкелер,
Кууп алсын баатырлар,
Тууп алсын катындар.
Айдап алсын дыйкандар,
Атып алсын мергендер.
Сайып алсын баатырлар,
Сатып алсын кербендер.
Ала даакы шырылдан,
Кула даакы шырылдан.
Салтанаттуу шырылдан,
Султан аттуу шырылдан,
Шырылдан биздин шыйкыбыз,
Бүгүн калды уйкубуз.
Эсен болсо жылкыбыз,
Эртең канар уйкубуз.
Адыр-адыр жерлерден,
Айгыр минип биз келдик.
Айгыр оозун тарталбай
Ушул үйгө туш келдик.
Бүдүр-бүдүр жерлерден.
Бука минип биз келдик.
Бука оозун тарталбай,
Ушул үйгө туш келдик.
Быякка тур деп атамды,
Апам берет чапанды.
Байкем берет соолукту,
Байбиче берет жоолукту.
Шып шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.
Карылардын наркы экен,
Жигиттердин айты экен.
Жылкычынын мурунтан,
Айтып жүргөн салты экен.
Ала даакы шырылдан,
Кула даакы шырылдан,
Салтанаттуу шырылдан.
Алача бээ сур тайлар,
Минилбеген кур тайлар,

Бүртө-бүртө бүртөлөр,
Бүртө байтал сур тайлар.
Байбичелер, энелер,
Шалдыр-шулдур шакек чык,
Саймалаган жоолук чык.
Шакекти колго салалык,
Жоолукту белге чалалык.
Жылкыбызга баралык,
Кунан тайды минелик,
Кубалашып ойнойлук.
Айгыр атты минелик,
Оодарышып ойнойлук.
Ала даакы шырылдан,
Кула даакы шырылдан.
Султан аттуу шырылдан.
Коной тоого бүткөндө,
Кошо чыккан шырылдан,
Таруу ташка бүткөндө,
Талаша чыккан шырылдан,
Жылкычы менен коюндаш,
Жанаша чыккан шырылдан.
Шырылдан биздин шыйкыбыз,
Түндө келет уйкубуз.
Аман болсо жылкыбыз,
Эртең канар уйкубуз.
Шырылдан айтып жүргөндө,
Конок менен тарууну,
Жеп кетпесин жылкыбыз.
Шып шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.
Карылардын наркы экен,
Жигиттердин айты экен,
Бай-бай терек, бай терек,
Башын кесмек не керек.
Эт желиндүү боз койго,
Тели козу не керек.
Ана Султан шырылдан,
Мына Султан шырылдан.
Шып шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.

Сап-сап сабалар эй,
Салам айттык агалар эй.
Шырылдан айы толуптур,
Жээк толкун болуптур.
Сизге сонун болуптур,
Бизге оюн болуптур.
Айт десенер айтабыз,
Кайт десенер кайтабыз.
Өзүбүз көргөн жылгабыз,
Жыла-жыла чыгабыз.
Жылкыбызга жетебиз,
Жылкы ичинде боз бээ,
Саап сүтүн алабыз,
Сабабызга куябыз,
Аксакалга сунабыз.
Айгыр атка минебиз,
Алышып ойноп жүрөбүз,
Кунан тайды минебиз,
Куушуп ойноп жүрөбүз.
Ушул үйгө туш келдик,
Агам арбап¹ үй экен,
Үйдө болсо үндөсүн,
Эшиктеги ким десин,
Эшиктеги биз элек.

II

Саа-саа байлар, саа байлар,
Салам айттык акелер!
Куттуу болсун ушу үйлөр,
Курут алсын женелер.
Куру калсын мечкелер,
Кууп алсын баатырлар,
Тууп алсын катындар.
Айдап алсын дыйкандар,
Атып алсын мергендер.
Сайып алсын баатырлар,

¹ *Арбап* – мансаптуу.

Сатып алсын кербендер.
Ала даакы шырылдан,
Кула даакы шырылдан,
Салтанаттуу шырылдан,
Султан аттуу шырылдан.
Шырылдан биздин шыйкыбыз,
Бүгун калды уйкубуз.
Эсен болсо жылкыбыз,
Бүгун калды уйкубуз.
Адыр-адыр жерлерден,
Айгыр минип биз келдик.
Айгыр оозун тарталбай,
Ушул үйгө туш келдик.
Бүдүр-бүдүр жерлерден,
Бука минип биз келдик.
Бука оозун тарталбай,
Ушул үйгө туш келдик.
Быякка тур деп апамды,
Апам берет чапанды.
Байкем берет соолукту,
Байбиче берет жоолукту.
Шып шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.
Карылардын наркы экен.
Жигиттердин айты экен.
Жылкычынын мурунтан,
Айтып жүргөн салты экен.
Ала даакы шырылдан,
Кула даакы шырылдан,
Салтанаттуу шырылдан.
Алача бээ сур тайлар,
Минилбеген кур тайлар.
Бүртө-бүртө бүртөлөр,
Бүртө байтал сур тайлар.
Байбичелер, энелер,
Шалдыр-шулдур шакек, чык,
Саймалаган жоолук, чык.
Шакекти колго салалык,
Жоолукту белге чалалык.

Жылкыбызга баралык,
Кунан тайды минелик,
Кубалашып ойнойлук.
Айгыр атты минелик,
Оодарышып ойнойлук.
Ала даакы шырылдан,
Кула даакы шырылдан,
Султан аттуу шырылдан.
Конок тоого бүткөндө,
Кошо чыккан шырылдан,
Таруу ташка бүткөндө,
Талаша чыккан шырылдан.
Жылкычы менен коюндаш,
Жанаша чыккан шырылдан.
Шырылдан биздин шыйкыбыз,
Түндө келет уйкубуз.
Аман болсо жылкыбыз,
Эртең канар уйкубуз.
Шырылдан айтып жүргөндө,
Конок менен тарууну,
Жеп кетпесин жылкыбыз.
Шып шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен,
Карылардын наркы экен,
Жигиттердин айты экен.
Бай, бай терек, бай терек,
Башын кесмек не керек.
Эт желиндүү боз койго,
Тели козу не керек.
Ана Султан шырылдан,
Мына Султан шырылдан.
Шып шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.

Ш

Сабабайлар сабайлар,
Салам айттык акелер.
Куттуу болсун ушу үйлөр,

Курут алсын женелер,
Куру калсын мичкейлер.
Кууп алсын баатырлар,
Тууп алсын катындар.
Айдап алсын дыйкандар,
Атып алсын мергендер.

IV

Ала даакы шырылдан,
Кула даакы шырылдан.
Салтанаттуу шырылдан,
Султан аттуу шырылдан.
Ана султан шырылдан,
Мына султан шырылдан.
Шып-шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.
Сайга бүткөн сары тал,
Ыргай эмей эмине.
Сан жигиттер жыйналып,
Шырылданды айтышса,
Жыргал эмей немине.
Кумга бүткөн куба тал,
Ыргай эмей эмине.
Куп жигиттер жыйылып,
Шырылданды айтышса,
Жыргал эмей эмине.
Аке барман, аке барман,
Аке барман үйдө бекен.
Үйдө болсоң ун берчи,
Ак боз атың боодо бекен.
Боодо болсо балкысын,
Боор жүнү толкусун.
Ак боз аттын үстүнө,
Ак шайы тердик жарашар.
Ак шайы тердик үстүнө,
Көк шайы желдик жарашар.
Көкчө желдик үстүнө,
Көмкөрө ээр үстүнө,

Көрпөчөсү жарашар.
Көрпөчөнүн үстүнө,
Алтын быштан жарашар.
Алтын быштан үстүнө,
Аке барман жарашар.
Аке барман колуна,
Албарс кылыч жарашар.
Албарс кылыч чабарга,
Душман башын көмөргө,
Боз топурак үстүнө,
Байчечекей жарашар.
Байчечекей шиберге,
Эчкилүү кой жарашар.
Эчкилүү койду жаярга,
Эптүү бала жарашар.
Эптүү бала колуна,
Эмил чочмор жарашар.
Эмил чочмор уарга,
Эттүү коен жарашар.
Эттүү коен жээрге,
Эне киши жарашар.
Эне киши колуна,
Толтолуу кездик жарашар.
Толтолуу кездик арчырга,
Кытай жоолук жарашар.
Кытай жоолук катарга,
Алтын сандык жарашар.
Алтын сандык жүктөөргө,
Нарча тайлак жарашар.
Нарча тайлак комдорго,
Кыз балалар жарашар.
Кызың кызбы балабы,
Кош билерик салабы.
Билеригин жоготуп,
Бизге жалаа кылабы.
Топ-топ тору тору тай,
Томук жүнүн канакей.
Торко тонду жеңе тай,
Шакек жоолук канакей.

Кап-кап кара тай,
Каптал жүнүң канакей.
Капка тонду жене тай,
Шакек жоолук канакей.
Кызыл короз кый короз,
Кырманда өткөн,
Кыз албаган жигиттер.
Арманда өткөн,
Кызыл короз кый короз.
Канатын көр,
Байгамбарым салып кеткен,
Санатын көр.
Байгамбарым салып кеткен,
Санатын көр.
Байгамбарым салып кеткен,
Оюнун көр.
Кызыл короз кый короз,
Куйругун көр.
Байгамбарым салып кеткен,
Буйругун көр.
Аяк табак калдыратып,
Курут салып жатабы бейм.
Бычак учу жылтырайт,
Май томуруп жатабы бейм.
Кула бото күл бото,
Түнөп өтсүн үйүнө.
Козучактын атасы,
Чолпон-Ата.
Тийип өтсүн үйүнө,
Күлө бото – күлө бото.
Түнөп өтсүн үйүнө,
Музочактын атасы.
Заңги баба,
Тийип өтсүн биздин бата.
Күлө бото – күлө бото,
Түнөп өтсүн үйүнө.
Алакчынын атасы,
Тычаң ата.
Тийип өтсүн биздин бата.

Калк агасы дегенде
Элден болсо акейим шыбагасы
Алтын болсун атыңдын такасы
Булгары экен бүркүттүн томогосу
Күмүш экен үйүндүн босогосу
Эмил экен акейим чочмарысы
Бота агасы кызыңдын ота агасы

V

Конок тоого чыкканда,
Кошо чыккан шырылдан.
Тору кашка бүткөндө,
Талаша чыккан шырылдан.
Жылкычы менен коюндаш,
Жанаша чыккан шырылдан.
Шырылдан биздин шайкыбыз,
Түндө келет уйкубуз.
Шырылдан айтып жүргөндө,
Конок менен тарууну,
Жеп кетпесин жылкыбыз.
Шыр шырылдан шырылдан,
Жылкычынын ыры экен.
Карылардын адаты экен,
Жигиттердин айты экен.
Бай бай терек бай терек,
Башын кессек не керек.
Ит желинди боз койго,
Эгиз козу не керек.
Эрке жакпас катынга,
Упа, эндик не керек.
Ана султан шырылдан,
Шып шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.

VI

Ара ай, ара ай ай башы ээй,
Бүгүн айдын он беши ээй.

Короодогу а кой башы, эй
Конур салкын күз башы эй
Акем өзү иш башы эй
Ана солтон шырылдан эй
Мына солтон шырылдан эй
Шырылданчы шырыбыз эй
Жылкычынын ырыбыз эй
Карылардын кайты экен эй
Боз балдардын айты экен эй
Ана солтон шырылдан эй
Мына солтон шырылдан эй
Шырылдан айткан бакырлар эй,
Таң атканча какылдар эй,
Адыр, адыр жерлерден эй.
Айгыр минип биз келдик эй,
Айгыр башын тарталбай эй.
Ушул үйгө туш келдик эй,
Будур, будур жерлерден эй.
Бука минип биз келдик эй,
Бука башын тарталбай эй.
Ушул үйгө туш келдик эй,
Ана солтон шырылдан эй.
Мына солтон шырылдан эй,
Шырылданчы шыйкыбыз эй.
Түндө келбейт уйкубуз эй,
Биз жылкычы балабыз эй.
Жылкыбызга барабыз эй,
Астыбыздан качкан боз коен эй.
Тосуп уруп алабыз эй,
Боорун чокко салабыз эй.
Терисин токум төшөнүп эй,
Тейтейишип калабыз эй.
Кулун тайдай жытташып эй,
Кучакташып алабыз эй.
Ана солтон шырылдан эй,
Мына солтон шырылдан эй.
Шырылданчы шыйкыбыз эй,
Түндө келбейт уйкубуз эй.

VII

Конок тоого бүткөндө,
Кошо бүткөн шырылдан.
Таруу ташка бүткөндө,
Талаша чыккан шырылдан.
Жылкычы менен коюндаш,
Жанаша чыккан шырылдан.
Шырылдан биздин шыйкыбыз,
Түндө келбейт уйкубуз.
Шырылдан айтып жүргөндө,
Конок менен тарууну,
Жеп кетпесин жылкыбыз.
Шып-шырылдан шырылдан,
Жылкычынын ыры экен.
Карылардын кайты экен,
Жигиттердин айты экен.
Бай-бай терек бай терек,
Ашык кесмек не керек,
Эт желиндүү боз койго,
Эгиз козу не керек?
Эрге жакпас катынга,
Упа-эндик не керек?
Ана султан шырылдан,
Мына султан шырылдан.
Шып-шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.

VIII

Сап-сабайлар сабайлар,
Салам айттык акелер,
Куттуу болсун ушу үйлөр.
Курут алсын жеңелер,
Куру калсын мечкейлер.
Кууп алсын баатырлар,
Тууп алсын катындар.
Айдап алсын дыйкандар,
Атып алсын мергендер.

Сайып алсын баатырлар,
Сатып алсын кербендер.
Ала даакы шырылдан,
Кула даакы шырылдан,
Салтанаттуу шырылдан,
Султан аттуу шырылдан.
Шырылдан биздин шыйкыбыз,
Бүгүн калды уйкубуз.
Эсен болсо жылкыбыз,
Эртең канар уйкубуз.
Адыр-адыр жерлерден,
Айгыр минип мен келдим.
Айгыр оозун тарта албай,
Бай үйүнө туш келдим.
Будур-будур жерлерден,
Буудан минип мен келдим,
Буудан оозун тарталбай,
Бай үйүнө кез келдик.
Бий аке тур дейт апамды,
Апам берет чапанды.
Бай акем берет соолукту,
Байбиче берет жоолукту.
Шып-шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.
Карылардын адаты экен,
Жигиттердин айты экен.
Жылкычынын илгериден,
Айтып жүргөн салты экен.
Ала даакы шырылдан,
Кула даакы шырылдан.
Салтанаттуу шырылдан,
Султан аттуу шырылдан.
Түлкү ичиктин астында,
Түртүп атат акейиң!
Түрткөнүнө кубанып,
Турбай жатат жеңейиң.
Барча ичиктин астында,
Басып атат акейиң.
Басканына кубанып,

Турбай жатат жеңейин.
Алача бээ, сур тайлар,
Минилбеген кур тайлар,
Бөртө-бөртө бөртөлөр,
Бөртө байтал, сур тайлар.
Байбичелер, жеңелер:
Шалдыр-шулдур шакек чык,
Саймалаган жоолук чык!
Шакекти колго салалы,
Жоолукту башка чалалы.
Жылкыбызга баралы,
Кунан, тайды минели,
Кубалашып ойнлойлу.
Айгыр атты минели,
Оодарышмак ойнлойлу.
Ала даакы шырылдан,
Кула даакы шырылдан,
Султан аттуу шырылдан,
Салтанаттуу шырылдан.
Бөтө башы дың-дын,
Малды берсин миң-мин.
Жылкы берсең ала бар,
От жакалай бала бар.
Жүктөрүнө төө бер!
Жүктөп алып жүрө бер.
Саарына бээ бер!
Сааган сайын ийе бер!
Желеңдин
Ал уч менен бул четине
Ок чуркаса жетпесин!
Кас санаган душманың,
Келер ушу убакка жетпесин.

IX

Ала даакы шырылдан
Кула даакы шырылдан
Салтанаттуу шырылдан
Султан аттуу шырылдан.

Ана султан шырылдан,
Мына султан шырылдан.
Шып-шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.
Сайга бүткөн сары тал,
Ыргай эмес эмне,
Сан жигиттер жыйылып,
Шырылданды айтышса,
Жыргал эмес эмне?
Аке барман, аке барман,
Аке барман үйдөбү экен?
Үйдө болсон үн берчи!
Ак боз атын боодо бекен,
Боодо болсо балкысын,
Боор жүнү толкусун.
Ак боз аттын үстүнө,
Ак шайы тердик жарашар,
Көк шайы желдик жарашар.
Көк шайы желдик үстүнө,
Көмкөрө ээр жарашар.
Көмкөрө ээр үстүнө,
Көрпөчөсү жарашар.
Көрпөчөсү үстүнө,
Алтын быштан жарашар.
Алтын быштан үстүнө
Аке барман жарашар.
Аке барман колуна,
Албарс кылыч жарашар.
Албарс кылыч чабарга,
Душман башы жарашар.
Душман башын көмөргө,
Боз топурак жарашар.
Боз топурак үстүнө,
Байчечекей жарашар.
Байчечекей жэзрге,
Эчкилүү кой жарашар.
Эчкилүү койду жаярга
Эптүү бала жарашар.
Эптүү бала колуна,

Эмил чочмор жарашар.
Эмил чочмор урууга,
Эттүү коен жарашар.
Эттүү коен жээрге,
Энекеси жарашар.
Эне киши колуна,
Толтолуу кестик жарашар,
Толтолуу кестик арчырга,
Кытай жоолук жарашар.
Кытай жоолук катарга,
Алтын сандык жарашар.
Алтын сандык жүктөргө,
Нарча тайлак жарашар.
Нарча тайлак комдорго
Кыз балалар жарашар.
Кызың кызбы, балабы?
Колуна кош билерик салабы?
Билеригин жоготуп,
Бизге жала кылабы?
Топ-топ тору тай,
Томук жүнүн канакей,
Торко тоңдуу женетай,
Шакек, жоолук канакей?
Кап-кап каратай,
Каптал жүнүн канакей?
Кымкап тоңдуу женетай,
Шакек, жоолук канакей?
Кызыл короз кый короз кырманда өткөн,
Кыз албаган жигиттер арманда өткөн.
Кызыл короз, кый короз канатын көр!
Байгамбарым салып кеткен санатын көр!
Байгамбарым салып кеткен оюнун көр!
Кызыл короз, кый короз куйругун көр!
Байгамбарым салып кеткен буйругун көр!
Аяк-табак калдырайт,
Курут салып жатабейм.
Бычак учу жалтырайт,
Май томуруп жатабейм.
Күлө бото – күлө бото,

Түнөп өтсүн үйүнө,
Козучактын атасы,
Чолпон ата –
Тийип өтсүн биздин бата.
Күлө бото, күлө бото,
Түнөп өтсүн үйүнө.
Музоочактын атасы,
Заңги баба –
Тийип өтсүн бизден бата.
Күлө бото – күлө бото,
Түнөп өтсүн үйүнө
Улакчанын атасы
Шыйпаң ата –
Тийип өтсүн бизден бата.
Калк агасы дегенде калк агасы
Элден экен акейим шыбагасы.
Алтын болсун атыңдын такагасы,
Булгары экен бүркүттүн томогосу,
Күмүш экен үйүңдүн босогосу.
Эмил экен акейим чочморосу,
Жаркырасын кызыңдын каркырасы.
Ботогосу кызыңдын өз агасы.

Х

Конок тоого бүткөндө,
Кошо чыккан шырылдан.
Таруу ташка бүткөндө,
Талаша чыккан шырылдан.
Жылкычы менен коюндаш.
Жанаша чыккан шырылдан.
Шырылдан биздин шыйкыбыз.
Түндө келет уйкубуз.
Шырылдан айтып жүргөндө,
Конок менен тарууну,
Жеп кетпесин жылкыбыз.
Шып-шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.
Карылардын адаты экен,

Жигиттердин айты экен.
Бай-бай терек бай терек,
Башын кессек не керек.
Эт желиндүү боз койго,
Эгиз козу не керек?
Эрге жакпас катынга,
Упа-эндик не керек?
Ага султан шырылдан,
Мына султан шырылдан,
Шып-шырылдан шыр экен,
Жылкычынын ыры экен.

ОП МАЙДА

Майда-майда, мапмайда,
Майдалансын, атты айда.
Кызыл толгон кырманды,
Сузалы биз кап кайда.
Бекер жүрсөн жан багып,
Таба албайсың эч пайда.
Майда-майда оп майда,
Орой-орой ол майда,
Ороо толсун оп майда.
Кырча-кырча басканың,
Кырман толсун, оп майда.
Майда-майда, мапмайда,
Майдалансын, атты айда.
Майда бассан жаныбызга пайда.
Талкандары бизге пайда,
Топондору сизге пайда.
Орой-орой оп майда,
Орто толсун оп майда.
Талкандары бизге пайда,
Шалкылдата баспасак,
Оп майда бизге дан кайда.
Кар алдына калбасын,
Эртелеп баарын майдала,
Орой-орой оп майда,

Орой-орой басканда,
Ороо толсун оп майда,
Кырча-кырча басканда,
Кырман толсун оп майда,
Даны бизге пайда,
Топону сизге пайда,
Майда-майда-майда,
Оп, оп майда, оп майда,
Тилек кылдык кудайга.
Мөндүр алды арпаны,
Оп, оп майда, оп майда.

II

Майда-майда, оп майда,
Орто жери топ майда.
Айланасы көп майда,
Аралары бек майда.
Жаныбарым, оп майда,
Жаныбызга бек пайда.
Майда-майда, оп майда,
Майдаланса маа пайда,
Самандары саа пайда,
Талкандары маа пайда.
Орой-орой басканым,
Ороо толсун, оп майда.
Орокчунун балдары,
Нанга тойсун, оп майда.
Кырча-кырча басканың,
Кырман толсун, оп майда.
Кырманчынын балдары,
Нанга тойсун, оп майда.

Береке бер буудайга.
Далым күйдү бул жайда,
Баба дыйкан бар болсо,
Бир карашар ал жайга.

ЧЕЧКОР

(үрөн сепкенде)

Мына, септим уучтап,
жылуу жерден конуш тап.
Бу – жетим-жесирге,
мунусу – карып-мискинге.
Бу – ач-арыкка,
мунусу – алсыз карыпка.
Булары курт-кумурскага,
мунусу – сурамчыга,
а бул – тилемчиге.
Булары – саламчыга.
Калгандары, сизге, бизге, мага.
Баба дыйкан жолдошум,
бардык ишти оңдосун,
бардык жерде колдосун,
жар болуп жылоосун.
Эми быягын мен билемин:
сугатың өксү болбосун,
өнгөндө арам чөп койбосмун.
Арыггың кенен чабылат,
корукчуң арбын табылат,
тилегим жөн, өн, үрөнүм, өн!
Береке бек байласын,
Бердик Баба дыйканга,
бириң миңден байласын.

Дыйкандардын дүрбөөнү,
Ак буудайдын үрөнү.
Шамыянын шайлатып,
Кош өгүзүн айдатып,
Буурусунду буктуруп,
Кара жерге суктуруп,
Жердин жүзүн ачтырып,
Ак буудайды чачтырып,
Маласын майда тарттырып,
Дыйкандын күчүн арттырып,

Арыгын терең чаптырып,
Ачкалыкты жоготуп,
Таш капкандай катырып.
Суу агызып арыкка,
Токчулукту келтирип,
Ушу дүйнө жарыкка.

Эгин бышканда

Баба дыйкан – атабыз,
Калың кара көп журт,
Пайданды көрүп жатабыз.
Береке бер эгинге,
Белсенип кызмат биз кылсак,
Эмгек кетпес тегинге,
Байчечекей, шиберлер,
Бажырайып бүрдөсүн,
Бачым эмгек кылгандар,
Карыны тоюп гүлдөсүн.

Эгин оргондо

Бол жигиттер, болгула,
Ор, жигиттер, оргула,
Чал, орогум, чалгының,
Арпа, буудай таштабай,
Боого байлап салгының.
Ор, орогум, оргунун,
Бербе бир дан жоолорго,
Ор, орогум, оргунун!

Кийим бычканда

Кептүү болгун кийимим,
Менин ушул тилегим.
Кийгенимде сүйгүдөй,
Ким сынаса кийимди,
Ичи жаман күйгүдөй,

Кептүү болгон экен деп,
Жүрөгүндө түйгүдөй.

Тон чык

Ак токтумдун териси,
Ашаткысын келтирдим,
Абдан ийин жеткирдим.
Кыткыл кылбай өзүңдү,
Ашаткынды кандырдым.
Тап менен тузуң салдырдым.

Чык, терим, тон-тонума!
Калдыр-кулдур этпестен,
Түшө көргүн жонума,
Ийлебесем маа жазык,
Кылдырасаң саа жазык,
Тон чык!.. Тон чык!..

Эмгек жөнүндө

Чагылышкан орогум
Чалып буудай оромун
Чал болсом да бир гектар
Түшкө чейин оромун.
Жигит туруп Өскөнбай,
Ишке чыкпай өлгөнбай.
Жалкоосу тартып эринчээк,
Уйкуга көзү чөмгөнбү ай.
Ой боз балдар күчүн бар,
Ар кимдин сүйгөн ишин бар.
Эл үчүн иштеп сен калсаң,
Эмгегиндин изи бар.

Дыйкан

Дыйкан деген жаныбар,
Кош өгүзүн байлаган.

Шамыянын шайлаган,
Жазга маал болгондо,
Буурусунун буктурган,
Тишин жерге суктурган,
Кара жерди кантарган,
Көптөн ороо ачтырган,
Аштап буудай чачтырган.
Зарда кетмен алдырып,
Арыктарын чаптырган,
Башына барып суу байлап,
Андап кетсе бир жери,
Дыйкан байкуш бойбойлоп,
Кара суусун бастырып,
Арам чөбүн өлтүрүп,
Кара суун ичкен соң,
Жабыгынын жалындай,
Жалкылдаган ак буудай,
Жайыгынан өткөнүн,
Богогунан бозоруп
Канатынан кызарып
Сабагынан саргайып,
Кыйыгынан кыярып,
Карыш башын кердирип,
Кызганбай машак тердирип.

Дыйканчылык

Дыйкан деген жаныбар
Кош өгүзүн байлаган.
Шамыянын шайлаган.
Жазга маал болгондо
Тишин жерге суктурган,
Кара жерди кантарган,
Төбөдөн ороо каздырган,
Уучтап буудай чачтырган.

Сугаруу жана эгин өстүрүп бышыруу

Базардан кетмен алдырып,
Арыктарын чаптырып,
Башына барып суу байлап,
Аңдеп кетсе бир жери,
Дыйкан байкуш бойбойлоп,
Кара суун бастырып.
Арам чөбүн өлтүрүп,
Кара суун ичкен соң,
Жабыгынын жалындай
Жалкылдаган ак буудай,
Богогунан боз уруп,
Кылканынан кызарып,
Сабагынан саргарып,
Кылканынан кыярып,
Карыш башын кердирип,
Кызганбай машак тердирип.

Эгин оруу

Орокчуга бердирип,
Карыш башын тердирип,
Бул жаны ак буудай,
Кызганбай машак тердирип,
Орокчуга ордурат,
Ботойтуп байлап боолорун:
Ороктору чыңк этип
Ос дыңк этип.
Орокчулар дыйкандар,
Оң талаша кыйгандар,
Орокчулар арбанар!
Боону мыктап байланар.

Эгин бастыруу

Жыйырмадан боо өлчөп
Чоң өгүзгө бек тартып,
Кырманга тартат чийнелеп.

Кырманын такыр чаптырган,
Ортого мамы кактырган.
Ак буудайын чачтырган,
Ай туяк менен бастырган.
Эки бөлөк үйдүргөн,
Кыбыладан соккон шамалга,
Күрөк менен сапыртып,
Топонун бөлөк үйдүргөн.
Кызылдарын бөлдүргөн,
Кудай таала кудурет,
Шондой кылып көндүргөн.
Кунан кой сойгон чечкорго,
Дыйкандар көңүл жамдаган.

Буудай тарттыруу

Айры менен чачтырган,
Ороолорун каздырган,
Чарын бөлөк согоргон,
Кырманын жакшы согоргон,
Самандарын сумдаткан,
Мал жебестен тек жаткан.
Кышкы чилде болгондо,
Өгүзгө салат саманын,
Кыргыз байкуш канетсин,
Ошентип табат амалын.
Ак буудайдай жарыктык,
Ала кийиз жайдырып,
Ала капка салдырып,
Эки өгүзгө жүктөткөн.
Тегирменге бардырып,
Унду салып алдырып,
Калачынын акысын,
Төрт кадактан алдырып.

Бышырып ичүү

Унун таза элетип,
Тузун сууга эритип,

Унун сууга салдырып,
Катындар эсип тандырып.
Нары бери кам кылып,
Жука жайып нан кылып,
Казанга салып катырып,
Каймагына матырып,
Бул дыйкандардын белгиси,
Туугандарын чакырып,
Казан толо кайнады,
Туугандары келди эле,
Нанды туурасынан чайнады.

Биздин колхоз

Биздин колхоз онолду,
Жалкоолор такыр жоголду.
Мындан ары чамдайбыз,
Жалкоолукка барбайбыз.
Жайкалтып айдар эгинди,
Жайлоого малды айдайбыз.

Мыкты колхоз аталды,
Планды толук аткарды.
Келечекке кол жайып,
Коммунизмге аттанды.
Күркүрөгөн күз келип,
Күлүндөдү эмгекчи эл.
Кызыл толуп кырманга,
Кубанычтуу биздин эл.

Гүлдөтөлү айылды

Күжүрмөн иштеп курбулар,
Гүлдөтөлү айылды.
Үйлөр куруп, бак тигип,
Колхозубуз байыды.

Бак тигели, жүргүлө,
Биздин колхоз, айылга.
Кең казалы арыгын,
Колго күрөк алгыла.

Жемиш багын көп тиктик,
Биздин колхоз, айылга.
Көргөн киши кубанар,
Кызыл-тазыл шаңына.
Алма, өрүк көп өссө,
Биздин колхоз багына.
Тазалык менен сулуулук,
Өкүм сүрөт дайыма.

Колхоздун иши оңолду

Чачкын бир эле элибиз,
Пайдасыз эле жерибиз.
Туюк бир эле көзүбүз,
Артта элек кыргыз өзүбүз.
Көбөйттүк мал чарбаны,
Керилген талаа жерлерди,
Кубаттуу ЧТЗ айдады,
Машинаны майлады,
Керексиз жаткан жерлерди,
Гүлдөтүп дыйкан айдады.
Эгин чыкты тирелип,
Эмгекке текши кирелик.
Күздө түшүм мол алып,
Кубанычтуу күлөлүк.
Жалпы шайман шайланды,
Жерибиз болсо, дыйкандар,
Трактор менен айдалды.
Мээнетибиз азайып,
Кедейдин көөнү жайланды.

Эмгек үзүрү

Ак кар кетип көк чыгып,
Абада торгой сайраган.
Саржан салып, кош куруп,
Кыртыш тилип айдаган.
Ударниктер ылдамдап,
Жүз сотийден¹ ашырып,
Колхоздо эгин айдашат,
Жүз элүүдөн айдаган,
Жер арбытып күч менен,
Машиналар чамдаган.
Жалкоо менен тап душман,
Арабыздан селдеген.
Орундатып кызматын,
Ударниктер тердеген.
Партия айткан уставда,
«Ушуга сыйлык бер» – деген.
Кетмен алып колуна,
Сугатчы кулак байлаган.
Кулактап суу жайганда,
Көгү чыгып жайнаган.
Өйдөлөп өсүп келгенде,
Жер-жемиши жайнаган.
Кыярып дүмбүл болгондо,
Кызарып даны толгондо,
Жалпы дыйкан эмгекчи,
Орок салып чамдаган.
Үзүрү берген күзүндө,
Жазгы эмгек чардаган.

Үлгүлүү колхоз

Ленин аттуу колхозум,
Илгерлеп иши, торолсун.
Ичинде болсо жалкоосу,
Кечикпей иштеп оңолсун.

¹ *Сотий* – жер олчөмү орусчадан келген сотых (соток) деген мааниде.

Колхоздо эгин айдашат,
Жайлоого бээсин байлашат.
Тукуму жакшы болот деп,
Ар түрдүү жылкы тандашат.

Жаз болгондо колхозчу,
Жайып коюн төлдөтөт.
Суусаса малын сугарып,
Кокту өөдө жайып өрдөтөт.

Кышка чейин камынып,
Мал сарайлар салышат.
Үстүнөн суук өтөт деп,
Калындап үстүн жабышат.

Кең Тянь-Шань жеримде,
Колхозум бар үлгүлүү.
Жайлата мыкты иштешип,
Мол түшүм алган күз күнү.

Малчыга

Аскарлуу тоодо мал баккан,
Ак пахта эгип, дан баккан,
Белсенип билек түрүнгөн,
Берилип ишке сүйүнгөн.
Мекени гүлдөп жыл сайын,
Пахтасы тоодой үйүлгөн.
Эмгегин жумшап чарбага,
Кызматын элге сиңирген.
Кой, эчкисин айдаган,
Уяң тыбыт жүн алган.
Козу, улагы жайнаган,
Эгизден кой төлдөгөн.
Ар дайым жылуу сарайда,
Арыктап бирөө өлбөгөн.
Жазында жакшы төлдөтүп,
Учетунду тактагын.

Кадырлап багып коюнду,
Колхоздун тузун актагын.
Семиргенде коюнду,
Алмашып бирин сатпагын.
Жайыттан, суудан бузулат,
Жакшы кара, аксагын.
Бир жылда эки кыркасың,
Койдун берер буласын.
Жайытта, кышта, жакшы бак,
Жарышта озуп чыгасың.
Тыбытын тарап эчкинин,
Баалагыла салмагын.
Эгизден төлдөп жыл сайын,
Өстүрөт санын чарбанын.

Сугарды бүт талааны

Ар качан да жер жебейт,
Элдин кылган эмгегин.
Эли баалайт ар качан,
Эмгектен чыккан эрлерин.

Беш жыл мурун элибиз,
Салтанат менен үй тигип,
Сегиз колхоз элдери,
Каналды казды биригип.

Кайрыма деп аталчу,
Бир кездерде бул арык.
Жылжып аккан суу менен,
Жер сугарып кыйналып.

Азыр көрсөң каналды,
«Сарыбаш» деп аталды.
Кебер болгон эски арык,
Кенен болуп жасалды.
Мээнетинди жер жебей,
Эмгегинди баалады.

«Сарыбаш» канал бул күндө,
Сугарды бардык талааны.

Эпкиндүү башкарма

Ээ башкарма, Курманбай,
Бүттүбү план, иш кандай?
Беш жылдыктын ичинде,
Өстү го чарбаң бир далай?

Өз өлкөнө көп жардам,
Бергендирсиң, Курманбай.
Беш жылдыкты бел байлап,
Орундоого төрт жылда,
Чамдагансың бир далай.

Райондон көп угам,
Беш жылдыкты Курманбай,
Аткарат деп төрт жылда,
Айтканынан буйдалбай!

Таңкы эмгек

Караңгы өйдө түрүлүп,
Таң келатты сүрүлүп,
Жалтанчаак желаргыга,
Сулугу гүлдөр жүгүнүп.

Эмгектен кабар билдирип,
Торгойлор сайрайт бүлүнүп.
Кырманчы кыз-келиндер,
Апийим жакка жүгүрүп.

Жаз койнунда эмгекчи

Ойдолоп жазда эрке жел,
Кулпунуп турат көк шибер.
Сырларын алтын талаанын,
Аңтарып жаткан жеңелер.

Сокусун кармап, ат айдап,
Эмгегине бел байлап.
Ата-эне өскөн бул талаа,
Кулпунду бүгүн гүл жайнап.

Гүлдөтүп эми жергесин,
Күлүндөп элим тердесин.
Күнүгө үчтөн күн тапкан,
Колхозчулар – жердешим.

Күзгү көрүнүш

Саргайтып чөптөр кубарган,
Күзгү талаа эң сонун.
Береке толкуп нурданган,
Комбайн оруп эгинди.
Күркүрөп мотор чыналган,
Ак калпактуу абакем,
Тазалап, буудай сапырган.
Чаң ызгытып машина,
Эгинди тынбай ташыган.
Кызыл көйнөк женелер,
Эмгектенет талбастан.
Нормасын күндө аткарат,
Жумуштан бир күн калбастан.
Пионерлер – жаш балдар,
Машак терет аңыздан.
Күзгү сонун көрүнүш,
Көргөндүн көөнүн кубанткан.

Тарт орокту

Көйкөлүп бышкан ак буудай,
Ак мая болуп сабагы.
Түшүрбөй бир дан талаага,
Түптүгөл жыйнап алалы.
Тарт орокту, орокту!
Талбай иште, орокчу.

Сыдырым соккон шамалга,
Сымаптай данды сапырып,
Бүткөрөлү планды,
Мөөнөтүндө тапшырып.

Сапыр, аба, сапыргын,
Өз нормонду ашыргын!

Комбайнды тындырбай,
Пайдаланып алалы.
Тегеренип айланса,
Тартылсын жердин танабы.

Тынбай чапкын, комбайн,
Күбүлбөсүн буудайын!
Күз күрөштө жабыла,
Жалпы эмгекке чыгалы.
Беш жылдыкты төрт жылда,
Аткарылчу убагы.
Чамда, чамда колхозчу,
Гүлдөтөлү колхозду!

Чалгычы

Чалгымды алып колума,
Чарчабай иштейм тобумда.
Норманы ашык аткарам,
Жыргалдуу заман доорунда.

Азандан турам эринбей,
Жалкоолукка берилбей.
Жакшылап иштейм эл үчүн,
Жалкоо адам дедирбей.

Чалгымды жакшы чабамын,
Чаалыкпай эмгек табамын.
Беш жылдыкты орундап,
Ударник атак аламын.

Мен күжүрмөн баламын,
Мелдеште алга барамын.
Эл үчүн иштеп талыкпай,
Эмгектен баар аламын.

Койчунун ыры

«Чой-чойлоп» багып кубанып,
Куюмду жайдым жон-жонго.
Сүтүнөн да, жүнү көп,
Киреше берем колхозго.

Эгиздеп өстү койлорум,
Эң эле жакшы ойдомун.
Атагым калсын элде деп,
Алдыга милдет койгомун.

Он жыл болду кой бактым,
Ошондон бери мен сакмын.
Эмгектин болдум баатыры,
Эмгегим менен мен жактым.

Өстүрөм колхоз төлдөрүн,
Азык-түлүк, көлдөгүн!
Арнадым баккан малыма,
Адырдын сонун бүрлөрүн.

Алдымда менин талабым;
Алыскы сыртка багамын,
Укмуштай семиз болду деп,
Угаарсың койдун кабарын.

Алдыга койду чоң милдет,
Беш жылдык план белгилеп.
Колхоздун малын кайтарган,
Койчунун ырын эл билет.

Эмгек айы

Эмгектин көркүн чыгарган,
Эң эле сонун май айы.
Эркиндик туусун кармаган,
Элимдин жарык кабагы.

Кетмен чапкан жеңекем,
Керилип иштер кези экен.
Күжүрмөн иште, күч жеңет,
Күзүндө болсун берекең.

Колхоздун малы төлдөгөн,
Кандай сонун май айы.
Байчечекей гүл жайнап,
Балкыган бардык тарабы.

Булбул, торгой сайраган,
Бул майрамдын белгиси.
Жеңип чыкты эмгектен,
Жеңемдин ушул синдиси.

Эмгектин көркү ачылган,
Энчиси тийип башынан.
Таалайга бизди жеткирди,
Партиябыз акылман!

Планымды ашырам

Эпкиндүү иштейм умтулуп,
Эгиним толсун кырманга.
Пландан эрте аткарып,
Эмгек ал, элим, кур калба.

Колума алып күрөктү,
Кызылын мыктап сапырам.
Алдыга койгон максатым –
Планымды ашырам.

Дыйкандар

Тээ тетиги көрүнгөн,
Колунан көөрү төгүлгөн,
Ар шайманы колунда,
Бригадага бөлүнгөн.
Кетменин ала жүгүрүп,
Эмгек десе сүйүнгөн.
Нормасын ашык аткарып,
Баракелде, дедирген,
Иштеги биздин дыйкандар.
Бардык ишке чыдамдуу,
Бел байлаган дыйкандар.
Алтын эгин алуу үчүн,
Жер айдаган дыйкандар.
Дайыма алга баруу үчүн,
Тез чамдаган дыйкандар.
Күжүрмөн дыйкан-абалар,
Жарышта артта калбаңар.
Жылдагыдан мыкты иштеп,
Элине оокат камданар.
Ар ишин болсо жайында,
Калың элин шанданаар.
Күжүрмөн дыйкан-абалар,
Алда бол, иште чамданар!
Беш жылдыкты төрт жылда,
Аткаруу үчүн албаңар!

Камыналы, туугандар!

Күздүк оруу-жыюуга,
Камыналы, туугандар!
Комбайн айры, тырмоолор,
Керек шайман-куралдар.
Орокту колго бек кармап,
Аткаралы нормону.
Жалкоолонсок эч качан,
Орундалбайт ойдогу.

Эскербесек болобу,
Алдыдагы планды,
Аткарууга жалпыга,
Чакыралы ураанды,
Күзгү оруу-жыюуга,
Көңүлдү абдан буралы,
Комбайн, орок, чалгылар –
Колхозчунун куралы.

Ээ бололук кадырга

Жон-жонго кой кайтарып,
Жалкоолонуп турбаймын.
Ала-Тоо сонун көркөм жер,
Коюмду жайып ырдаймын.

Жайлоонун сонун атыр жел,
Ал кошот менин алыма.
Жайылган койдун четинде,
Жайдары жүрөм дайыма.

Беш жылдык ушул планда,
Милдетти мыктап алганмын.
Аткарыш үчүн милдетти,
Дилимди бүтүн бургамын.

Түрлөнтүп чөптү жедирип,
Коюмду жаям адырга.
Жаш төлдү аман сырап,
Ээ болом урмат-кадырга.

Күжүрмөн элим эң сонун

Жаркылдап шайыр жүрүшкөн,
Кайгысыз өмүр сүрүшкөн.
Нормасын толук аткарган,
Белсенип иштеп эмгекте,
Жеңип чыккан эл сонун!

Эртелеп ишке барышкан,
Эмгектен пайда табышкан,
Жер астында кендерден,
Далайларын табышкан,
Эр жумушчу эл сонун!

Эмгекти дайым мыктаган,
Эл сөзүнөн чыкпаган,
Ак буланы эгишкен,
Эмгектин гүлүн теришкен,
Колхозчу-дыйкан эл сонун.
Каналды ыкчам казышкан,
Бир-бири менен жарышкан,
Мыкты иштеп эмгекти,
Нечени орден алышкан,
Күжүрмөн элим эң сонун!

Жайлоого эрте барышкан,
Төлдөрдү аман алышкан,
Согуштагы эрлерге,
Күлүк аттар багышкан,
Малчы элим эң сонун!

Мекенин жоодон сактаган,
Жамандык ишке баспаган,
Душманы менен согушкан, —
Жеңишке ээ болушкан,
Баатыр элим эң сонун!

Малды жакшы баккыла

Күч малыңды семиз кыл,
Кызмат ишин тегиз кыл.
Бир атыңды үч атка,
Сураганга бергис кыл.

Күч аттарды сыйлаңар,
Арыктыкка кыйбанар.

Жем кылгыла арпадан,
Беде, чөптү жыйнаңар.

Кырчангы, жоор болбосун,
Ээр-токуму оңдолсун.
Жаз чыкканча унааны,
Арыктатып койбосун

Арыктатып, арытып,
Жүрбөнөр минип чапкылап.
Жемди, чөптү аябай,
Баккыла малды жакшылап.

Чамдагын

Чамдагын элим, чамдагын,
Чабыштан артта калбагын.
Партияга берген ант,
Аткарылсын ар дайым.

Чамдагын элим, чамдагын,
Күрөштөн артта калбагын.
Асыл тукум малыңды,
Аман-эсен сактагын.

Чамдагын элим, чамдагын,
Жумушуңан талбагын.
Жалкоолонбой ак иштеп,
Байлыгын арттыр чарбаңын.

Эмгегинден билигин

Ак ниеттүү азамат,
Аткаргын ишти жакшылап.
Атыңар жоор болбосун,
Ары-бери чапкылап.
Элге тааныл умтулуп,

Эмгегинден билинип,
Октябрдын таңында
Өйдө болдук тирилип.

Өксүп жүргөн эл элек,
Өткөн заман чагында.
Өйдө болдук баарыбыз,
Октябрдын таңында!

Комбайн

Күркүрөгөн күз келди,
Аштык чаап комбайн.
Кайрат менен иштешет,
Колхозчулар ансайын.

Бир өрөөндү бир күндө,
Оруп кеткен комбайн.
Атак, данкка бөлөндү,
Колхозубуз күн сайын.

Күнү-түнү тынбаган,
Кубаты зор комбайн.
Күжүрмөнгө күч берди,
Шаңга бөлөп маңдайын.

Барыбызга дем берген,
Баркы кымбат комбайн.
Колхозчуга кадырын,
Арта берсин ансайын.
Канаты бар комбайн,
Кампа толду буудайым.
Комбайнчы каткырат,
Калкы менен ар дайым.

Алтынын жыйнап алалы

Алтынын жыйнап жеримдин,
Арбытып түшүм алалы.

Ак алтындуу талаада,
Ар түркүн обон салалы.

Арпа, буудай, сулууну,
Калтырбай жыйнап алалы.
Ат салыша жарышып,
Эмгектен баар табалы.

Кыргызстан тоюна,
Салтанат менен баралы.
Ленин колхоз атынан,
Кадырлуу байге алалы.

Төшүмө орден тагамын

Чарба мал үчүн жаралган,
Боз адырдын шыбагы.
Береке тартып көлпүгөн,
Бетеге, беде, тулаңы.
Жадырап кою жайылса,
Чабандын канат кумары.

Тескейдин карын тептирип,
Күңгөйдү карай жаямын.
Жедирбестен ит-кушка,
Жакшылап семиз багамын.
Колхоздук чарба асыл мал,
Көркү бир сенсиз талаанын.

Уяң жүндүү меренос,
Төл берет көбү эгизден.
Чилденин суугун тоготпойт,
Жайлоонун чөбүн жегизгем.
Текшерүүдө күзүндө,
«Жогорку семиз» дегизгем.

Коомдун мүлкү коюмду,
Чыгашасыз багамын.
Жүз тубар койдон жазында,

Жүз кырдан төл аламын.
Пландан ашык жүн берип,
Көрсөтмөгө барамын.
Эмгектин болуп баатыры,
Төшүмө орден тагамын.

Жаркырап жакшы күз келди

Жарашыктуу түр менен,
Жаркырап жакшы күз келди.
Жан аябай иштейли,
Жалкоолук кылбай биз эми.

Баарыбыз эрте баралы,
Аштык оруп чабалы.
Талаага бир баш таштабай,
Арбын түшүм алалы.
Эрте барып оролу,
Эпкиндүүдөн бололу.
Бүтмөйүнчө өнөктүк,
Эс алганды коелу.

Чакырамын

О, замандаш, курбулар,
Баарың тыңшап туруңар!
Азыр айтаар кебиме,
Тегиз көңүл буруңар!

Социалисттик жарышта,
Биринен бириң калышпа.
Ар намысың болбосо –
Каласың бир күн уятка.

Алты саның аманда,
Артта калган жаман да.
«Уят катуу өлүмдөн»,
Өзү билген адамга.

Кичинени чондой бил,
Кемчилигиң ондой бил.
Обол ишти бүтүрүп,
Майрамдарда тойлой бил.
Ар убакта жолдоштор,
Жакшы жакка баскыла.
Жаман адат курусун,
Андан алыс качкыла.

Орокчу кыз

Он алтыда Бүзейнеп,
Орок орот эпкиндеп.
Кундуз чачы кулпунуп,
Күзгү желге желпинет.

Озуп чыккан ороктон,
Орогу курч болоттон.
«Эгинди эрте жыйсак» – деп,
Эки колун ойноткон.
Комсомол кыз дайыма,
Эң алдыдан көрүнөт.
Бешенеден аккан тер,
Берметтеп жерге төгүлөт.

Эжеси мунун Шарапат,
Элине сүйкүм депутат.
Жакшы эмгектин үлгүсүн,
Жаштарга дайым таратат.

Партия үчүн, эл үчүн,
Үч-төрттөн норма аткарат.
Бүкөн да болот бир күнү,
Эжесиндей депутат.

Уста Нарыбай

Күн сайын иштейт талыбай,
Күжүрмөн акем Нарыбай.
Баа жеткис ишин кары-жаш,
«Бали!» – деп мактайт дайыма.

Араба, соко, шайманды,
Мөөнөтгөн мурда камдаган.
Эпкиндүү ишин элинин,
Тынчтыгына арнаган.

Күн сайын эрте ойгонот,
Колхоздун камын ойлонот.
Чоюн дөшү, балка алып,
Көөрүн басып эң эпкин,
Темир согуп тынбастан,
Күүсүн чалат эмгектин!

Ильич шамы жагылган

Сарайы жаңы салынган,
Сыпаттап малы багылган.
Күндүзгүдөй түнкүсү.
Ильич шамы жагылган.

Чөбүн туурайт жазында, –
Кышка сонун камылга.
Сүт ферманы мына бул
Таза кармайт дайыма.

Чай кайнатат энекем,
Электр менен жагат да,
үтүгү ысып бир жактан,
Даяр болот заматта.
Көчөнүн ичи көңүлдүү
Ильичтин нуру төгүлдү.
Колхозумдун кыштагы,
Шаарга окшош көрүндү.

Кызылчачы Сайражан

Эпкиндүү курбум Сайражан,
Көңүлү толкуп сайраган.
Колунан көөрү төгүлүп,
Жеништин туусун кармаган.

Элинин эркин ишине,
Аянбай күчүн арнаган.
Эмгеги менен таалай таап,
Талпынып алга талбаган.

Кызылча экен бакканын,
Берилип эмгек тапканын.
Данкыңды угуп ашыгып,
Комузга салып мактадым.

Арттыра бергин данкыңды,
Тонналап бергин кантыңды.
Мелдештен жениш жаратып,
Арткаргын, курбум, антыңды.
Эмгегин көрүп сүйүнүп,
Кубаныч сөзүм айтылды.
Зууракан эжең сыяктуу,
Тагыңдын орден алтыңды.

Теримчи кыздын ыры

Күндөй көркөм эң тунук,
Ачылган пахта кулпунуп.
Күнүгө үч жүз килодон,
Теремин алга умтулуп.
Көрчү, пахта жаркырап,
Күндө жаңы ачылат.
Ак булуттай апапак,
Тез жыйна! – деп, шаштырат.
Жүргүлө Айша, Шералы,
Теримге эрте баралы.

Ак булуттай барпайган,
Пахтаны жыйнап алалы.

Ак алтын – өлкөм кереги,
Мол түшүм алып берели.
Талаада пахта калбасын,
Таза жыйнап терели.

Эмгектен баар табасың

Ак жоолук кайда барасың,
Аралап колхоз талаасын?
Чарчасан да кетмен чаап,
Кейибей обон саласың.

Асемдеп жоолук салынган,
Арыгың кандай чабылган?
Жарк-журк этип кетмениң,
Күн нуруна чагылган.
«Суу чыгарып эгинге»
Канал каздың адырдан.
Ырдап жүрүп иштеген,
Ырыстуу сенин санжырган.

Карындаш, кайда барасың.
Кыдырып колхоз талаасын?
Эринбей чамдап иштесең,
Эмгектен баар табасың.
Эл байлыгын арттырып,
Энчини мол аласың.

Эмгекти сүйгөн карындаш

Эмгекти сүйгөн карындаш,
Эргисин багың жылдызга.
Өзүңдөй уздун колунан,
Өнөр өстү кыргызда.

Кыйлага даңкың таралды,
Гүлдөгөн ушул турмушта.
Эки станок башкарган,
Эстелик берем бир кызга.
Ал кыздын аты Алтынай,
Арзыткан бизди жаркын ай.
Өзүндөй мен да эпкиндүү,
Иштеп жүрөм айттырбай.
Беш жылдыктын аягы,-
Бел байла иштен тартынбай.
Көз кырынды сала жүр,
Курдаштар Күмүш, Жаркынга.

Чечүүчү жылда турабыз,
Кыздарга кылгын кол кабыш.
Өзүндөй өткүр кыз менен,
Өлкөнү күчтүү кылабыз.
Туйгундай таптайт партия,
Ар күнү аны туябыз.
Адилет тынчтык орнотуп,
Согуштун туусун жыгабыз.

Жаз койнунда эмгекчи

Ойдолоп жазда эрке жел,
Кулпунуп турат көк шибер.
Сырларын алтын талаанын,
Аңтарып жаткан жөнөлөр.

Сокусун кармап, ат айдап,
Эмгегине бел байлап.
Ата-эне өскөн бул талаа,
Кулпунду бүтүп гүл жайнап.

Гүлдөтүп эми жергесин,
Күлүндөп элим тердесин.
Күнүгө үчтөн күн тапкан,
Колхозчулар – жердешим.

Өлкөмө пахта көп берем

Күн-түнү багып тынбадым,
Күч жумшап эмгек кылгамын.
Терең чаап жумшартып,
Ачкамын эмгек сырларын.

Суу жайып аста, жылжытып,
Чаласын койбой сугарам.
Аламын күздө мол түшүм,
Текке кетпейт убарам.

Ардактап ар бир түбүнө,
Көз салам келип күнүгө.
Сен өссөң күндө бой керип,
Ыраазы болом сүйүнө.

Семирткич ташып, кык чачып,
Тап-такыр тыным албадым.
Мол түшүм алуу максатым,
Бар күчүмдү арнадым.

Жаныңдан кетпей күнү-түн
Жакшылап карап багамын.
Жай бою тыным албастан,
Жарыша кетмен чабамын.

Жыргалдуу ушул доордо,
Эпкиндүү ишти эп көрөм.
Планым ашык аткарып,
Өлкөмө пахта көп берем.

Жарышта чыккан сыналып

Кетмен алып керилип,
Мандайдан териң себилип.
Талыкпай гозо чабасың,
Көнүлүң менен берилип.

Эл ичинде даңктангын,
Эмгегинден көрүнүп.

Үйүндө бир күн калбагын,
«Чарчадым» деп талбагын.
Өзүңдүн бардык күчүңдү,
Колхозун үчүн арнагын.
Элинди үндөп, алгалап,
Эмгектин туусун кармагын.

Гозону чапкан кыймылың,
Машинадай тез экен.
Эсептесем бир айда,
Эмгегин элүү күн экен.
Билегин түрүп шыманып,
Күн сайын күчүң чыналып,
Эпкиндүү сулуу бул иште,
Жарыштан чыккан сыналып.
Эрикпей мен да ырдайын,
Эмгегине кубанып.

Эр жигит иштен даңкталат

Алдыңдагы беш жылдык,
Планын ашык аткарса.
Элине сыймык эмеспи,
Эр жигит иштеп даңкталса.

Талаанын бетин саймалап,
Трактор айдап үн салса.
Сеялкасы артынан,
Сепкенин кошуп күү чалса.

Кетмен, күрөк колго алып,
Келин, кыз жүрсө талаада.
Баракелде, жаша! – деп,
Батасың жакшы санаага.

Көргөндүн көөнү кубанат,
Көпчүлүк үчүн болуп данк.
Аткаруу ашык норманы
Атадан калган биздин салт.

Мөөнөтүндө аңызды,
Айдап бүтө алабыз.
Андан кийин сугатка,
Арыгын оңдоп чабабыз.

Жаздын көркү ачылат,
Жабыла чыксак жумушка.
Баарыбызга белгилүү,
Пайда жок карап турушта.

Жарык болот көңүлүн

Комбайн чабат эгинди
Жакшы бак колхоз жериңди.
Таза чыгат эгини,
Тазаласан жериңди.
Жакшы чыкса эгиниң
Жарык болот көңүлүн.

Жарышып эмгек кылаар кез

Жадыраган жаз менен,
Жарашып эмгек кылар кез.
«Жаз жарыш!» – деп жабылып,
Жаркырап ишке чыгаар кез.
Жабыла коюп бир ишке,
Жапатырмак турар кез.
Аткарып алтын планды,
Алга колду сунар кез.

Аял, эркек жарышып,
Эртелеп ишке кирер кез.

Терең айдап сокону,
Томкоруп жерди тилер кез.
Мол түшүм үчүн күрөшүп,
Кең талаада жүрөр кез.
«Эмгекке!» – деп элди үндөп.
Шаттанып иштеп күлөр кез.

Дыйкан аба, эмгекте,
Чамдаар чагың ушул кез.
Күнүгө эки нормадан,
Айдаар чагың ушул кез.

Тереңдеп айдап аңызды,
Эртелеп эгин эгээр кез.
Быйылкы жылы мыкты иштеп,
Мол түшүм алып берер кез.

Аткарып берген планды,
Мелдештен алга озоор кез.
Аткарып антын колхозчу,
Арымын дагы созоор кез.
Төртүнчү беш жылдыкты,
Жеңиш менен тосоор кез.

Жаркылдап колдо кетменим

Жашылды кийип буралып,
Жазында жүрдүм кубанып,
Жаркылдап колдо кетменим,
Жайында эгин сугарып.

Үзүрүн көрсөм эмгектин, –
Ак буудай өсүп суналып.
Беш жылдыкта белсенип,
Белгилүү болом сыналып.

Талаанын бети сары ыраң,
Теңселип бышып турганда.

Ала-Тоодой үйүлүп,
Ак эгин турса кырманда.
Күжүрмөн эмгек кайнаган,
Күз мезгили жыргал да!

Ороо толо, кап үйө,
Эмгекке эгин алганда.
Эринип жүргөн жалкоолор,
Энгиреп куру калганда.
Эмгектен үзүр көрөсүң,
Эч качан болбой арманда.

Карачач

Эмгекти сүйүп, эринбей,
Бекерликке берилбей,
Иши дайым алдыда,
Жаш комсомол Карачач.

Жигиттерден калышпай,
Чалгы чапкан Карачач.
Чын эмгекке берилип,
Экиден норма аткарат.

Кетменин күнгө чагылтып,
Мандайдан терин агызып.
Чын эмгектин балбаны,
Эпкиндүү эжем Карачач.

Колхозчу

Күн нурундай жаркырап,
Колхозчунун турмушу.
Орундалып тилеги,
Ордунан чыкты жумушу.

Алтындай ак пахтабыз,
Ачылып, гүлдөп, кулпунду.

Эркек, аял биригип,
Жарышып ишке умтулду.

Кызышып иштеп эпкиндүү,
Кызыл орден тагынды.
Жолбашчыбыз – Ленин,
Ачты элим багынды.

Жаз

Муз бузулуп, мөңгү эрип,
Сай-сайдан мөңкүп суу акты.
Колхозчулар шыманып,
Күжүрмөн ишин улантты.
Акындын тилин сайратып,
Ансайын бийик ырдатты.

Жер бети нурга бөлөндү,
Жемиштүү жаз төрөлдү.
Сүйкүмдүү жана сулуу жаз,
Суктандырат көргөндү.
Жашыл килем жайгандай,
Карачы көркөм түрлөндү.

Эгиздеп койлор төлдөдү,
Эркин төргө өрдөдү.
Жайылып жүргөн козулар,
Кубандырат көргөндү.

Байкасаң сулуу бул жазды,
Бак-дарак анкып гүл ачты.
Жасанган шайыр селкидей,
Көркүнө гүлдөр жарашты.

Апийим тилген келинге

Ак мөңгү тоодон жел келет,
Апийим гүлү термелет.

Аралап бассак окшошуп,
Ак, кызыл гүлдөр теңселет.

Чагылып күнгө кетмениң,
Жаркыным ойдон кетпедиң.
Карааның калса көрүнбөй,
Кусадар болуп, эстедим.

Түшүнсөн, селки, сырымды,
Түшүрбө мени жалынга.
Жарышсам деймин мелдешип,
Жазгы эмгек маалында.

Чабанга

Чабандарды көргөндө,
Чой-чойлоп жүргөн кайкыдан,
Ишине болуп ыраазы,
Ырчылар ырдап шаңшыган.

Аргымак атын байлаган,
Самоору турат кайналуу.
Койлору жүрөт жайылып,
Көк майсаңда сайдагы.

Аргымак атын байланган,
Атактуу Ак-Сай жайлаган.
Тобурчак атын байлаган,
Толкундап Ак-Сай жайлаган.

Бул өңдөнгөн гүл турмуш,
Кылымда такыр болбогон.
Бул өңдөнгөн бай турмуш,
Тарыхта такыр болбогон.

Эпкиндүү болгула

Күн чыгып шашке болгончо,
Үйүндө уктап калбагын.

Кенебеген жалкоо деп,
Кейиштүү атак албагын.

Тээтегиги түрүнгөн,
Эмгекке эрте жүгүргөн,
Эпкиндүүгө жазылган,
Калбүбү жеңем күжүрмөн.

Күчөп-күчөп иштейлик,
Күжүрмөн жигит Жаркынбай.
Элкиндүү атка конобуз,
Иштесең дайым тартынбай.

Эмгекке берген көңүлүн,
Эпкиндүүлөр онолсун.
Жарымы жок иштеген,
Жалкоолор бизден жоголсун.
Камынып эрте жүгүргөн,
Карысы, жашы күжүрмөн,
Ишинин майын чыгарып,
Калк үчүн чуркап бүлүнгөн.

Жалкоонун тилин албагын,
Иш үстүнөн калбагын.
Калк үчүн иштеп берилип,
Каруудан кетип талбагын.

Жыргалдуу теңдик заманда,
Чыңалгыла, толгула,
Кайраттанып, эмгектен,
Эпкиндүүдөн болгула!

Эринбей иштейт биздин эл

Керимсел жыттуу кенен түз,
Керилип кетмен чапкан жер.
Кайкыда белес, жайык жон,
Кара-Саз малын баккан жер.

Сай-сайга толуп суу батпай,
Шаркырап күчөп аккан жер.
Көк шибер гүлү теңселип,
Көргөндүн көөнүн ачкан жер.
Эмгекти сүйгөн эртелеп,
Эринбей иштейт биздин эл.

Жаңылык

Айтып бүткүс жаңылык,
Өзгөрдү өлкөм жаңырып.
Ала-Тоолуу жеримден,
Ар түрлүү кендер табылып.

Күн өткөн сайын жаңылык,
Гүлдөдү өлкөм жаңырып.
Касиеттүү жеримден,
Кымбаттуу кендер табылып.

Колхоз-совхоз баарына,
Электри жагылган.
Эчен сонун курулуш,
Заңгырата салынган.

Эчен каптал, эчен жол,
Артта калды төрт жылда.
Эчен эмгек баатыры,
Атак алды төрт жылда.

Беш жылдыкты төрт жылда,
Бүтүргөн элге ыракмат,
Жаңы-жаңы жеңишке,
Күтүнгөн элге ыракмат.

Жеңеке

Күткөнүң келди, жеңеке,
Кайнады эмгек береке.

Орогуң алып, эрте чык,
Бышты го эгин эмесе.

Бир баш жерде калтырбай,
Чамдай көргүн, жеңеке,
Жыйнап алсаң мол түшүм,
Жайнабайбы береке.

Кечигип калсаң албайсың,
Мол түшүмдү эгинден.
Жыйнап алсаң коротпой,
Аласың алкыш элимден.

Ким эпкиндүү, ким жалкоо,
Такталуучу жыл ушул.
Атага берген антты актап,
Шаттануучу жыл ушул.

Оргун жеңе, чамдагын,
Чаалыгып артта калбагын.
Күнүгө аткар беш нормо,
Чарчабагын, талбагын.

Умсунай

Алтымыш күн, алты жүз,
Акча тапты ушул ай.
Адал иштейт ак ниет,
Асыл женем Умсунай.

Салкында уктап жатпаган,
Сапаттуу ишти баштаган.
Ыйбаттуу ылдам жеңеке,
Сөз жетпейт сени мактам.

Ар күнүнө нормасын,
Ашыгы менен аткарган.
Күжүрмөн женем ушул деп,
Күнүгө мактайт башкарман.

Жумуштан бир күн калбаган,
Жалкоолук ишке барбаган.
Эпкиндүү жеңем эч качан,
Эс алып жатып албаган.

Ай, жеңеке, турбагын

Ай, жеңеке, турбагын,
Ишиңе жолтоо кылбагын.
Аткарып дайым норманды,
Эл менен кошо дуулагын.

Сапаттуу оргун, жеңеке,
Табасың мындан береке.
Туш-тушка карап турбастан,
Талыкпай иште, эмесе.

Шартылдашып, бек чалгын,
Башка ишке көңүл салбагын.
Эртелеп бүтсөң норманды,
Мелдеште женип алганың!

Ушинтип талбай иштесен,
Атагың кетер алыска.
Таза оргун буудайды,
Баш калбасын аңызда.

Эмгекчи жеңе

Көк жашыл тарткан талааны,
Гүлдөтүп эмгек табалы.
Кол менен созуп алтынды,
Кумардан, жеңе каналы.

Эмгектин сырын ачалы,
Эл менен эрте басалы.
Эпкиндүү иштеп эрикпей,
Кубанычка баталы.

Талыкпай эмгек этели,
Көргөн эл артык кубансын.
Элим болуп береке,
Эмгекке эмгек улансын.

Эпкиндүү иште, женеке,
Эшиктен аксын береке.
Асылы болот биз үчүн,
Аткарсак норма эки эсе.

Эпкиндүү жеңеме

Эпкиндүү жеңем эртелеп,
Эмгегим жеңип берсе деп.
Ак бермет данды жайнатып,
Жыргалын элим көрсө деп.
Жеңекем чыгат талаага,
Жаз башынан күтүнүп.
Эл камын ойлойт ардайым,
Эртелеп ишин бүтүрүп.

Аракет кылсаң берекет,
Карылар айткан ырас кеп.
«Эмгек кылса адамдын,
Жер эмгегин жебейт» – деп.

Жеңеме

Жылда талбай эмгекке,
Берилипсиз, женеке.
Ал – ударник күжүрмөн,
Дедирипсиз, женеке.

Айлыңа барып кубандым,
Женеке кылган ишине,
Норманды ашык аткарып,
Береке таптым өзүңө.

Жаркылдаган, жеңеке,
Колунда экен береке.
Ар бир ишин ырыска,
Өлкө үчүн жарайт керекке.

Ар бир ишти аткарган,
Күжүрмөн экен жеңекем.
Эмгектен эч талбаган,
Күчтүүдөн экен жеңекем.
Эмгектин майын чыгарган,
Балбан экен жеңекем.
Эмгеги үчүн көп сыйлык,
Алган экен жеңекем.

Эмгектен жылда аталып,
Ардактуу болгун, жеңеке.
Элиңе жылда даңктанып,
Кайраттуу болгун эмгекте.

Алтын жылдыз медалын,
Ала көргүн, жеңеке.
Баар тапкын эмгектен,
Даңктана көр, жеңеке!

Аракет болсо – береке

Алтын жүздүү жеңеке,
Аракет болсо – береке.
Ар дайым норма ашырып,
Айдайлы эгин эмесе.

Жалкоолонбой абаке,
Күмүш сакал абам сен,
Женип чыксаң, мелдештен,
Кериле шилтеп кетменди,
Кыйлага өрнөк көргөзсөн.

Жарышып, иште кары-жаш,
Жадырап гүлдөй алга бас.

Кайратындан калчылдап,
Куласын тоодон кара таш.

Жыргалдын баары эмгекте,
Жыйганың үзүр көрсөтсө.
Аянбай жакшы иштейли,
Аракет болсо – береке.

Бурулкан

Элге жаккан Бурулкан,
Эл шайлаган депутат.
Мыкты иштеп эмгекти,
Кадырың өсүп келатат.

Жайдын күнү сайрандап,
Чөп чабышта Бурулкан.
Кышында белин курчанып,
Ат багышта Бурулкан.
Алда жүрөт ар дайым,
Соц. жарышта Бурулкан.
Нормасын ашык аткарып,
Сапаты менен иш кылган.

Болоттой орок колунда,
Күз мезгили болгондо.
Мактабай кантип коёсун.
Отуз сотик оргондо.

Эпкиндүү келин Бурулкан,
Эмгекке чындап бет бурган.
Гектарына эгиндин,
Жылыга түшүм мол алган.
Звено келин Бурулкан,
Эл ичинен сыналган.

Жумуш үчүн аттанып,
Барктуу болгон Бурулкан,

Эл ичинде макталып,
Данктуу болгон Бурулкан.

Депутат келинге

Эмгегинди эл баалап,
Депутатка шайлады.
Эпкиндүүсүн Шарапат,
Элиндин болдуң ардагы.

Өсө берсин артыңдан,
Жаштардан чыккан балбандар.
Ардагы болот өлкөнүн,
Эмгектен данк алгандар.

Арбыта бер, карындаш,
Тамекинин түшүмүн.
Он алты эмес, жыйырма,
Түшүм бергин жылына.
Баатыры болуп элиндин,
Атагың калсын кылымга.

Ударник келин

Эркек-аял эмгек кыл,
Эпкиндеп алга басалык,
Эмгектин туусун көтөрүп,
Багыттын кенин ачалык.

Ырысжан баккан тамеки,
Текши өсүп көзгө көрүнгөн.
Жалбырагы этектей,
Калдайып өсүп керилген.

Кыргыздын кызы Ырысжан,
Кызматыңды ырдайын.
Кайратыңдан талбасаң,
Көрөсүң эмгек жыргалын.

Колхоздун келин-кыздары,
Кагаздан окуп тындасын.
Атагың чыгып ишинден,
Ардактап элиң сыйласын.

Эпкиндеп иште тартынба,
Бир күндү бошко калтырба.
Атагың чыгып эмгектен,
Зууракандай жаркылда.

Кой жаныбар алтындай

Кой жаныбар алтындай,
Колго алгыла тартынбай.
Сарайларын дуруста,
Ачык жерге калтырбай.
Жүнү алтын, жибектей,
Семиз баккын жүдөтпөй.
Алга бассын иштерин,
Адилеттүү иштегин.
Баракелде дедиртип,
Пайдалуу жолду издегин.

Тянь-Шандык малчылар

Аскасы асман мелжиген,
Кучакташып көк менен.
Төрт мезгилде эзелден,
Башынан мөңгү кетпеген.

Тянь-Шань тоосун аралап,
Кайраткерлер мал багат.
Төрт түлүк чарба өстүрөт,
Жайында жайлап, кыш кыштап.

Тянь-Шандык малчылар,
Эмгекке бүткөн салты бар.

Эл үчүн иштеп талбаган,
Малчыдан чыкты баатырлар.

Курбуларга

Күлгүндөй жаштык өмүрдү,
Күзгүдөн таза көңүлдү.
Атакка бөлөп жашайлык,
Курбулар алсаң тилимди.

Талыкпай билим алалык,
Жашоонун жайын табалык.
Өнөрүң өлбөс жаратат,
Келечек жолду чабалык.

Эл үчүн кызмат кылалык,
Замандан маяк куралык.
Көздөгөн максат ишке ашпай,
Канткенде чыдап туралык.
Атыбыз калсын кылымга,
Сүйүлүп алтын заманда.
Эмгек менен, курбулар,
Алга жүрүп алгала.

Эл үчүн иштеп, элге жак

Эл үчүн иштеп, элге жак,
Эмгегин менен алтын тап.
Өзүңдү сыйлай билгиниң,
Элди сыйла кадырлап.

Сыйдын түбү сый деген,
Сыр аягы бал деген.
Адамдын асыл өмүрү,
Сыйлуу жалпы эл менен.

Эл үчүн таттуу балдай бол,
Электрик шамдай бол.

Элин сүйгөн өмүрдү.
Рахматы так ошол.

Өзүм дебей, эл деп айт,
Эл күчүн эмгек айкындайт.
Эстүү адам эл үчүн,
Эмгекке күчүн аябайт.

Чабандын ыры

Көнүлүм толкуп кубанам,
Мал жайып жайлоо жериме.
Чыгашасыз мал багып,
Сыймыктансам элиме.
Аткаруу үчүн планды,
Алдымда максат демилге.
Ырыскы таалай бакыт нур,
Ала-Тоо жайлоо жеримде.

Кышында баккан койлорум,
Семиздик менен багылса.
Көбөйүп чарбам жыл сайын,
Адырга коюм жайылса.
Жазгы төлдөө кезинде,
Төлдөрүм аман алынса.
Эмгегим элге таанылат,
Жыл сайын чарбам арбыса.

Ак ниеттүү чабан дедирип,
Эмгегим менен сыналсам.
Күжүрмөн иштеп эмгекти,
Төлүмдү аман алалсам.
Эпкиндүү болуп элимде,
Эмгектен орден тагынсам.

Өскөн кез

Илим, билим, техника,
Күн санап алга өскөн кез.
Өнөр менен, иш менен,
Турмуштун сырын чечкен кез.
Курулуп завод, фабрика,
Күн менен айга жеткен кез.

Абаны жиреп, жол салып,
Асмандын сырын ачкан кез.
Изилдеп жердин байлыгын,
Ар түркүн кенди тапкан кез.
Аткаруу үчүн планды,
Талыкпай иштеп жаткан кез.

Ала-Тоонун аймагы,
Дүркүрөп малга толгон кез.
Эмгекке ишмер жигиттер,
Эпкиндүү атка конгон кез.

Эмгек

Жалпы дыйкан эмгекчи,
Жазайын баатыр эмгекти.
Жалкоолук кылбай иштесең,
Жаратат эмгек берметти.

Самолёт минип закымдап,
Бир кезде эмгек асманда.
Туюкту бузуп жол салып,
Бир кезде эмгек аскада.
Эригип жалгыз жүргөндө,
Эрмек болот бул эмгек.
Эрегише келгенде,
Эмнени болсо ал женет.

Кыйналып катуу суукта,
Кышкысын эмгек мал айдайт.
Жайкалган шибер килемде,
Жайкысын эмгек тоо жайлайт.

Жалпы эл менен жарышып,
Жазында эмгек жүгүрөт.
Асылы тийип колуна,
Күзүндө эмгек сүйүнтөт.

Адам менен эмгектин,
Тилеги бирге башынан.
Жеткирет эмгек бактыга,
Талыкпай иште жашыңдан.

Турмуш кандай өзгөрөт

Турмуш канда өзгөрөт,
Өзгөрүүсүн көз көрөт.
Өмүрүн барда, эр жигит,
Калбагын артта өпкөлөп.

Чырмалышып өтөрсүн,
Жөргөмүштүн жибиндей,
Жыйган мүлккө ишенбе,
Жууган колдун кириңдей.
Эсен болсок көрөбүз,
Өлкөбүздүн жыргалын.
Жалкоо болсоң ар качан,
Бардыгынан кур калдын.

Машыгабыз ар ишке,
Кылсак эмгек эринбей.
Турмушту билим өзгөртөт,
Түгөнбөс алтын кениңдей.

Чабандын сөзү

Жолдошум бар жанымда,
Жолуктум чабан Абылга.
Жыргалдуу заман элдери,
Тамашакөй, шайыр да.
Кош, келипсиң, балдар! – деп,
Сөз баштады абам да.

Койлорум жатат жайылып,
Бетегелүү өрөөндө.
Келипсинер балдарым,
Чабандардын үйүнө,
Баары семиз, жибек жүн,
Аралап койду көргүлө.

Турмушубуз эң сонун,
Талап, шарт бизге жарашат.
Баккан коюм көбөйүп,
Дүркүрөп өсүп баратат.
Көргөзмөгө жыл сайын,
Москвага барамын.
Ак көңүл менен берилип,
Колхоздун коюн багамын.

Пахтаны ылдам терели

Таң атып, жылдыз тарарда,
Уйкудан турчу садага.
Биринчи барып, кол сунгун,
Күлгөн гүл сымак пахтага.

Алтындай болгон ак пахта,
Калбасын чууруп чанакта.
Келгиле ылдам, терели,
Карындаш, жене, ой бала!

Ай жолдошум, Олжобай,
Сен да турба Бейшенбай.

Пахтаны терип эртерээк,
Алалы жамгыр, суу кылбай.

Сайкал, Жаңыл, Тотукан,
Күндө норма аткарган.
Алардан сен да калышпа,
Кабагы ачык Жайнактан.

Өлкөнүн тунук кереги,
Пахтаны тездеп терели.
Келгиле, достор келгиле,
Жабыла кирип көрөлү!

Тамеки баккан келинге

Атайлап жазам ыр менен,
Тамеки баккан келинге.
Кыя басып, жаш келин,
Жумушунан эринбе.

Алдыга кетпейт жумушун,
Тердетпесең чекеңди.
Эл көрсүн сизди танданып,
Шаттанып, иштеп жүргөндү.

Элибиз күтөт чоң тилек,
Кызматы артык келинден.
Калбастан нормаң аткаргын,
Өзүң сындуу келинден.

Саанчы

Партиянын чечимин,
Баатырлык менен аткардың.
Баркын билди партия,
Баалуу иштеп жаткандын.
Баатыр саанчы аталып,
Бай тарыхка катталдың.

Өкүмөттүн чечимин,
Өскөндүк менен аткардың.
Өстүрөт эмгек пейлинен,
Өрнөктүү иштеп жаткандын.
Өркөнүң өстү эжеке,
Өчпөс тарых такталдың.

Жазында жайлоо жайладың,
Жайытка уйлар айдадың.
Аралаттың эрикпей,
Ала-Тоонун сайларын.
Арымдуу болду ошондон,
Айран, сүт менен каймагың.
Он үч баш саан уй алдың,
Баатыр саанчы аталып,
Алдыңкы саанчы аталып,
Атагың чыкты калкына.
Ак ниетинден таанылдың,
Агайын, тууган жалпына.

Алтынай

Эмгектүү чыгып элинден,
Таанылды иштеп жеринден.
Ажыратпасын жаштарды,
Баатыр го чыккан келинден.

Түрлүү алтын алышат,
Изилдеп тапкан кенинден.
Атагың чыгып Алтынай,
Ар дайым алга барасың.
Ашыра план аткарып,
Алтынды издеп табасың.
Партия менен өкүмөткө,
Эмгегин менен жагасың.

Баатырлар чыгып кыздардан,
Адамды тартат өзүнө.
Ар убак эли тамшанат,

Алтынайдын сөзүнө.
Ак пахта берет эмеспи,
Байлыкты эмгек ээсине.

Асман менен аралап,
Жаштар чыкты арадан.
Баатыр болуп аталып,
Кыздары кыргыз жараган.
Окумуштуу наам менен,
Ар шаарларга тараган.

Депутатты шайлайбыз

Жаркырайбыз-жайнайбыз,
Жалтанып артка калбайбыз.
Жергиликтүү советке,
Депутатты шайлайбыз.
Күндөн-күнгө алгалап,
Өскөндөрдү шайлайбыз.
Колунан алтын өнөрдү.
Төкөндөрдү шайлайбыз.
Эмгек менен өлкөгө,
Жаккандарды шайлайбыз.
Эл үчүн акыл ойлонуп.
Тапкандарды шайлайбыз.

Эмгек күчүн элине,
Бергендерди шайлайбыз.
Жеңиштин туусун колуна,
Алгандарды шайлайбыз.
Келечек үчүн мелдешкен,
Элине өрнөк көрсөткөн,
Эгизден малын төлдөткөн.
Малчылардан шайлайбыз.
Колунан өнөр төгүлгөн,
Эмгектен иши көрүнгөн.
Мол түшүм алган эгинден,
Баатырларды шайлайбыз.

Куттуу болсун орденин

Партия менен өкмөт,
Баалады сенин эмгегин.
Куттуу болсун төшүндө,
Жогорку сыйлык орденин.

Агарып аткан таң менен,
Аралаш жүрдүң мал менен.
Абийир таптың ар дайым,
Куттуктап, ырдап, кол берем.

Кары, жаш калкың каалашып,
Депутатка шайлады.
Салмагы өсүп, жүнү өсүп,
Баккан коюн жайдары.

Колхоздору малга бай

Мал киндиктүү Нарындын,
Жайыттары малга жай.
Төрт түлүгү тең өскөн,
Колхоздору жанга бай.

Чарба малга жайыттуу,
Адыр бөксө төрү бар.
Бардыгы жайлоо төр эмес,
Эгинге мол жери бар.

Бети-Кара, Жан-Булак,
Берекеси эгиндин.
Буудай, арпа дан эгин,
Талааларда себилген.

Эгин менен мал чарба,
Эгиз өсөт Нарында.
Арпа, буудай, жашылча,
Тегиз өсөт Нарында.

Топурагы алтындай,
Оң тоосу гүлдөгөн.
Баратат өсүп чарбасы,
Социалисттик түр менен.

Көп буудай

Белди карай машина,
Чыга келди тырмалап.
Көз кайкыган көк буудай,
Көрпө болуп ыргалат.

Жогортодон соккон жел,
Жаш буудайды уйпалап,
Башын иет бийчидей,
Кайра күлүп суйсалып.

Балбан билек колхозчу,
Арык толо суу салат.
Колуң кылып күрөгүн,
Суу сугарат күү чалат.

Арасында бир чөп жок,
Жалагандай сыйпалап.
Күлүндөгөн сугатчы,
Күңгүрөнүп үн салат.

Эмгекти кыл, эринбей

Эмгекти кыл, эринбей,
Эртели кеч зерикпей.
Жумуш кылсаң тегиз кыл,
Калтырбай жерди тердиктей.
Ыгы менен кетмен чап,
Күчкө салып мертикпей,
Карачы, тиги тараптар,
Бир теше жер кемтиктей.
Келгиле жигит, соко айда,

Жан жиптерин бек байла.
Бинттери чирип калбасын,
Чыгарып, алып так майла.
Качып кетип жүрбөсүн.
Өгүз атын бек байла.
Тегиз болдук баарыбыз,
Көпчүлүк элим бел байла.
Келгиле, келгин кебез тер,
Келбеске кеткен мерестер.
Акылмандар ойлонуп,
Өткөн күнүн элестээр.
Пахтаны бат-бат терели,
Баркын баалап көрөлү
Элге тийет пайдасы –
Фабрикке берели.
Агарган пахта калбасын,
Ачпаганын албасын.
Күмүш күбөк алтынды,
Күлүктөрү жандасын.

Добуш беребиз

Эмгекчи өзүн маштаган,
Мол түшүм алган пахтадан.
Эл алдында абийирдүү,
Берген антын актаган.
Бермет тери тамчылап,
Ысыктан коркуп жатпаган,
Эмгектин баатыр, уул, кызы,
Аллы менен Турсунхан,
Силерге добуш беребиз.
Жаңылбаган, тайбаган,
Өлкө үчүн белин байлаган.
Чапкан сайын кетменин,
Эстеген антын кайрадан.
Кызылча жыюу мезгилде,
Кыр болуп жатат айланаң.
Канты таттуу элине,

Гүлбарчын менен Зууракан,
Силерге добуш беребиз!

Кызылы кардай үйүлгөн,
Көргөндө көңүл сүйүнгөн.
Мамлекетке мол берип,
Кампага толо кийирген.
Колхозу кымбат, данга бай,
Кажыбас балбан күжүрмөн,
Майышып эгин чыгарыш,
Жер уялган сүрүнөн,
Дыйканга добуш беребиз!

Камын ойлоп элимдин,
Сырын ачкан жеримдин,
Өлкөбүз үчүн күч-кубат,
Асылы кымбат келиндин.
Кара алтынды казууга,
Жан дилиң менен берилдин,
Стахановчул – забойщик,
Дал өзүндөй темирдин,
Силерге добуш беребиз.

КҮЙМӨЛБӨЙ ИШТЕ, ЖЕҢЕКЕ

Кубаты талбай иштеген,
Күжүрмөн табат береке.
Түшүмүң келип калбасын,
Күймөлбөй иште, жеңеке.

Күтүп турбайт бул мезгил,
Кайраттанып эрте кир.
Эмгекке мен да барамын,
Канакей жеңе, эрте жүр!

КУЖУРМӨН БИЗДИН КОМСОМОЛ

Төлдөрүн аман сакташкан,
Түн уйкуда жатпастан.
Ишеничин кетирбей,
Планын толук атказган.

Трактор минип айдаган,
Жаңырып талаа кайрадан.
Комбайн менен оргондо,
Мол түшүмү жайнаган,
Кужүрмөн биздин комсомол.
Гүлдүү заман жаштары,
Зор жеңиште өсөлү.
Эмгек менен таанылып,
Коммунизмге өтөлү.

БИЗДИН КОЛХОЗ КЫЗЫЛ- ТУУ

Биздин колхоз Кызыл-Туу
Эгинге тиет эрте суу.
Суу тийбеген жекелер,
Арыкты бойлойт ызы-чуу.

Биздин колхоз Кызыл-Туу,
Биздин колхоз эрте белин байланган.
Бригагына карабай,
Иш башына шайланган.
Иш башына барганда,
Биздин колхоз Кызыл-Туу,

Жорго аттай салышкан,
Күлүк аттай салышкан.
Күлүк аттай сабышкан,
Эмгектерге жарышкан.

Биздин колхоз Кызыл-Туу,
Ударник болгон колхоздон.

Мукапатын көп алып,
Ордендерди тагынган.
Биздин колхоз Кызыл-Туу.

Мекелерин карасаң,
Беш сотодон байлаган.
Кырманына батпастан,
Ороо казып жайлаган.

ЖОЛ БЕРБЕЙБИЗ ЖАЛКООГО

Жалкоо менен эпкиндүү,
Жарышканын айтайын.
Стахановчул болом деп,
Звеновой бөлүнүп,
Гектирине мол түшүм,
Алышканын айтайын.
Жалкоолонуп эч адам,
Жатпаганын айтайын.

Эл ичинде жалкоолор,
Батпаганын айтайын.
Активдүүлөр артелди,
Мактаганын айтайын.
Жалкоолорду жыйналыш,
Каптаганын айтайын.
Далилдерин мойнуна,
Чаптаганын айтайын.
Эпкиндүүнү көпчүлүк,
Ээликтерип күлүктөй,
Таптаганын айтайын.
Ортолук аттар оюнча,
Семиргенин айтайын.
Жакшы иштебес жалкоолор,
Жеңилгенин айтайын.
Эпкиндүүлөр эркинче,
Элиргенин айтайын.
Көп иштеп эмгек алгандар,

Көркүнө чыгып кубанат,
Жайына бекер койбойбуз.
Жалкоонун артына түшүп кубалап,
Жалкоону жойсок ошентип,
Жалпы жумуш чыңалат.
Эпкиндүүлөр ушундай,
Эмгеги менен сыналат.
Жыйнап жаткан жумушка,
Жалпыбыз тике туралы.
«Иштеген эмгек алсын» — деп,
Ленин жазган ураанды.
Өз убагын өткөзбөй,
Орундайлык планды.
Айтууга талдап эсепсиз,
Абыдан өстү шартыбыз.
Баскан сайын дүркүрөп,
Байып жатат калкыбыз.
Ленин чапкан жол менен,
Көтөрүлдү данкыбыз.

ЖАЛКОО

Эмгек десе эринем,
Бекерликке берилем.
Башка ишке карабай,
Базар десе дээлигем.
Көкүрөктү көтөрүп,
Жакшы көрөм басканды.
Күжүрмөн барак кагазга,
Жактырбаймын жазганды.
Айыбым жок айтканга,
Базардан эл кайтканда,
Ширинкана талашам,
Тааныштар мал сатканда.
Бар ишим эстен чыкпайбы,
Жүз грамм жутуп жатканда.
Бир дагы түшпөйм деп жүрөм,
Бригадирдей капканга.

Мас болуп келем базардан
Ойготот зайбым азандан.
Баш оорунун ордуна,
Башка оокат ичем казандан.
«Жүр» десе зайбым жумушка,
Жүрөгүм жаман безилдейт.
Балдарым ач, жыланаач,
Көөнүмө кылча сезилбейт.

ИШТЕН КАЧКАН ЖАЛКООГО

Жакшы иштеген адамдар,
Эмгекке акча алынат.
Ар жылына эмгектен,
Отуз миң сом табышат.
Жаркыратып тим эле,
Турак үйүн салышат.
Кээ бир жалкоо колхозчу,
Эмгек тургай колхоздон,
Карыз болуп калышат.
«Эмгегим менин кана?» – деп,
«Жазбаптыр эмгек мага» – деп,
Учетчикке жабышат.
«Көзүнө сенин бир күнү,
Көрүнөм» – деп, кекетет.
Тапса кокус жарым сом,
Үй ичинен барк кетет.
Иштеп өзү тапсачы,
Жанында жок акчасы.
Отуз миң эмес, жылына,
Отуз сомду алсачы.
Жигиттин гүлү биз дешет,
Бекер эмгек издешет.
«Иштейсинби?» – быйыл деп,
Кысып сурап калганда,
Болор болбос баштарын,
Араң зорго ийкешет.
«Иште дейт, мени быйыл» – деп,

«Күйгүзүштү мени» – деп,
Эн жерге барганда,
Өздөрүнчө күлүшөт.
Эмгектенбей көчөдө,
Бекер басып жүрүшөт.
Эмгек кылып колхозго,
Салбайсынбы үйүндү.
Ушундай жыргал турмушта,
Көрсөң да болот күнүндү.
Жакшы иштеген азамат,
Колхоздон алат эмгекти,
Иштен качкан жалкоого,
Бекер эмгек бермекпи.
Оозунду ачып сен жатсан,
Дүнүйө сага келмекпи.
Эрке өскөн жаш бала,
Иштегиси келмекпи!

М А З М У Н У

Кедейкан	
«Кедейкандын» кербези	4
Кедейкан	10
Шырдакбек	
Шырдакбек чыгармасынын фольклордук жана тарыхый негизи	156
Шырдакбек (<i>К. Акиевдин айтуусунда</i>)	188
Шырдакбек (<i>Тоголок Молдонун айтуусунда</i>)	212
Тайлак баатыр	
Баш сөз	256
Тайлак баатыр (<i>А.Чоробаевдин вариантында</i>)	272
Дастандагы айрым сөздөргө түшүндүрмөлөр	396
Тайлак баатыр (<i>Ы.Абдырахмановдун жазып алуусунда</i>)	399
Эмгек ырлары	
Баш сөз	414
Эмгек ырлары	445

Адабий-көркөм басылма

«Эл адабияты» сериясы

**КЕДЕЙКАН
ШЫРДАКБЕК
ТАЙЛАК БААТЫР
ЭМГЕК ЫРЛАРЫ**

11-том

Т ү з г ө н д ө р:

Омор Сооронов, Абдылдажан Акматалиев

Техн. редактору *Жусупбекова А.*

Корректорлору: *Касымгелдиева М., Калыкова Н.,*

Бекболотов А., Тойчубек кызы Жазгүл,

Садырбек кызы Гүлзат

Компьютердик калыпка салган *Абдыкалыкова А.*

Терүүгө 04.06.2016-ж. берилди.
Басууга 03.07.2016-ж. кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108¹/₃₂.
Көлөмү 34,5 б.т. Нускасы 600. Заказ № 04.

«Басма-полиграфиялык комплекс «Принт Экспресс» ЖЧК
басмаканасында басылды
Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Профсоюз к. 49.

